

Національна академія педагогічних наук України
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка

ЕСТЕТИКА І ЕТИКА ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЇ

Збірник наукових праць

Виходить два рази на рік

Заснований у червні 2011 року

Випуск 27

Київ – Полтава
2023

УДК: 37.013(111.852:17)

Естетика і етика педагогічної дії : зб. наук. пр. / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава ; Київ, 2023. – Вип. 27. – 268 с.

Засновники та видавці:

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (протокол № 7 від 25 травня 2023 р.)

Головний редактор

Вовк М. П., доктор педагогічних наук, професор

Заступник головного редактора

Сулаєва Н. В., доктор педагогічних наук, професор

Відповідальний секретар

Лобач О. О., кандидат педагогічних наук, доцент

Редакційна колегія

Ничкало Н. Г., д. пед. н., проф., дійсний член НАПН України, Відділення професійної освіти і освіти дорослих

Гриньова М. В., д. пед. н., проф., член-кор. НАПН України, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Сотська Г. І., д. пед. н., проф., член-кор. НАПН України, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

Пікула Н., д. хаб., проф., Інститут соціальної праці Педагогічного університету імені Комісії народної освіти у Кракові

Єрушка У., д. хаб., проф., Інститут педагогіки Академії спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської у Варшаві

Бабушко С. Р., д. пед. н., проф., Національний університет фіз. виховання і спорту України

Дяченко-Богун М. М., д. пед. н., проф., Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Жамардій В. О., д. пед. н., доц., Полтавський державний медичний університет

Палічук Ю. І., к. пед. н., доц., ВНЗ України «Буковинський державний медичний університет»

Рибалко Л. М., д. пед. н., ст. наук співр., Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Фазан В. В., д. пед. н., проф., Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Федій О. А., д. пед. н., проф., Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Хомич Л. О., д. пед. наук, проф., Інститут пед. освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

Палеха О. М., к. пед. наук, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Рецензенти

В. М. Мокляк, доктор педагогічних наук, професор

О. В. Аніщенко, доктор педагогічних наук, професор

Катаржина Шимчик, доктор соціальних наук в галузі педагогіки, доцент (Польща)

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 24249-14089 ПР від 21.12.2019 р.

Збірник наукових праць внесено до переліку наукових фахових видань (категорія «Б») у галузі «Педагогічні науки» (Наказ Міністерства освіти і науки України №886 від 02.07.2020 р.)

Збірник наукових праць індексується наукометричними базами Index Copernicus International (ICI), Google Scholar, Ulrichsweb Global Serials Directory, EBSCO, BASE

ISSN 2226-4051 (Print)

ISSN 2616-6631 (Online)

© Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, 2023
© Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, 2023

National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine
Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

AESTHETICS AND ETHICS OF PEDAGOGICAL ACTION

Collection of scientific papers

Edited twice a year

Founded in June 2011

Issue 27

Kyiv – Poltava
2023

УДК: 37.013(111.852:17)

Aesthetics and ethics of pedagogical action: Collection of scientific papers / Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University. – Poltava; Kyiv, 2023. – Is. 27. – 268 p.

Founders and editors:

Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine
Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Recommended for publication by the Academic Council of Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine (Protocol № 7 on 3 May 2023)

Editor-in-chief

Vovk M. P., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor

Deputy Editors

Sulaieva N. V., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor

Executive Secretary

Lobach O. O., Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor

Editorial board

Nychkalo N. G., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Full Member of NAPS of Ukraine, Department of Professional Education and Adult Education

Grynova M. V., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Corresponding Member of NAPS of Ukraine, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Sotska H. I., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Corresponding Member of NAPS of Ukraine, Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine

Pikula N., Doctor, Full Professor, Institute of Social Labour Commission Pedagogical University of Education in Krakow

Yerushka W., Doctor, Full Professor, Institute of Pedagogy of the Academy of Special Pedagogy of Maria Hżehozhevskoyi in Warsaw

Babushko S. R., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, National University of Physical Education and Sports of Ukraine

Diachenko-Bohun M. M., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Zhamardiy V. O., Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Poltava State Medical University

Palichuk Y. I., Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor, Higher Educational Institution of Ukraine «Bukovinian State Medical University»

Rybalko L. M., Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»

Fazan V. V., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Fedii O. A., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Homytch L. O., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine

Palekha O. M., Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Reviewers

V. M. Mokliak, Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor

O. V. Anishchenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor

Katarzyna Szymchyk, Doctor of Social Sciences (Pedagogy), Associate Professor (Poland)

Certificate of state registration of KV № 24249-14089 ИП on 21.12.2019 p. Specialized edition of Pedagogical Sciences (Ministry of Education and Science of Ukraine №886 on 02.07.2020)

Collection of scientific works is registered in Index Copernicus International (ICI), Google Scholar, Ulrichsweb Global Serials Directory, EBSCO, BASE

ISSN 2226-4051 (Print)

ISSN 2616-6631 (Online)

© Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine, 2023
© Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, 2023

ЗМІСТ

Подвижницька місія академіка Івана Зязюна (до 85-річчя від дня народження)	9
---	---

ФІЛОСОФІЯ І ПСИХОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЇ

Георгій Філіпчук, Наталія Філіпчук

Культуровідповідність «педагогіки добра» Івана Зязюна	14
---	----

Світлана Соломаха

Естетичні виміри педагогічної спадщини Івана Зязюна.	28
---	----

Elżbieta Stokowska-Zagdan, Teresa Janicka-Panek

Pomoc psychologiczno-pedagogiczna udzielana dziecku w przedszkolu i uczniowi w szkole w Polsce: podstawy prawne (Психолого-педагогічна допомога дитині у дитячому садку та учням у школі в Польщі: правова база	38
--	----

Марина Дяченко-Богун

Екологічний менеджмент і аудит: історія розвитку та генезис	55
---	----

ПЕДАГОГІЧНА ЕСТЕТИКА ТА ЕТИКА

Олена Семенов, Ольга Біличенко

Розвиток академічного партнерства в умовах воєнних реалій на засадах етичних цінностей Пізанського університету	65
--	----

Надія Білик

Національна ідентичність фахівця з музичної педагогіки О. П. Рудницької	78
--	----

Юлія Смиркіна

Критерії відбору англійської та української поезії для учнів початкової школи	87
--	----

МИСТЕЦЬКА ОСВІТА: ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, МЕТОДИКА

Наталія Сулаєва, Тетяна Батієвська

Формування професійної компетентності майбутнього вчителя інтегрованого курсу «Мистецтво»	99
--	----

Галина Сотська

Формування проєктної культури у процесі бакалаврської підготовки дизайнерів одягу в закладах вищої освіти України і Данії	113
--	-----

Nataliia Paziura

The influence of educational environment on the development of future designers' creativity (Вплив освітнього середовища навчальних закладів на розвиток креативності майбутніх дизайнерів	125
--	-----

Ольга Шпак

Термінологічний дискурс проблеми підготовки майбутніх бакалаврів графічного дизайну до застосування каліграфії у професійній діяльності	134
---	-----

Вікторія Ірклієнко, Олена Лобач

Спадщина С. А. Шевченка у фортепіанній підготовці
майбутнього вчителя музичного мистецтва 148

Наталія Дем'янюк

Диригентсько-хорова підготовка магістрантів спеціальності
014.13 Середня освіта (Музичне мистецтво)..... 159

Тетяна Медвідь

Система свідомого нотного співу Б. Тричкова
як засіб розвитку музичних здібностей учнів 169

Маргарита Рагуліна

Ігрові методи розвитку творчих здібностей
у дітей дошкільного віку в музичній діяльності 178

ІННОВАЦІЇ У МИСТЕЦЬКІЙ І ПЕДАГОГІЧНІЙ ОСВІТІ

Július Matulčík

Zadný pozadie, teoretické východiská a princípy heutagogiky
(Історія питання, теоретичне підґрунтя
та принципи ептагогіки (heutagogy) 189

Helena Marzec

Rola zabawy w budowaniu relacji między rówieśnikami
w grupie przedszkolnej (Роль гри в розвитку контактів
між однолітками в дошкільній групі)..... 197

Руслана Лоцман

Пісенні ігри як засіб формування культури україноспіву в дошкільнят.....211

Ірина Лавриш

Освітньо-виховні функції дитячого музичного театру
в умовах інклюзивної освіти 227

Світлана Алексєєва, Марина Дяченко-Богун

Сучасний підхід до побудови методичної системи навчання біології 241

РЕЦЕНЗІЇ

Лідія Хомич

Практика у підготовці сучасного вчителя: інновації, виклики, цінності
(рецензія на посібник «Фахова практика вчителя: національний досвід
та європейські цінності / Лук'янова Лариса, Лянної Юрій,
Семенов Олена, Вовк Мирослава. Київ : Талком, 2023. 237 с.) 251

**ІНФОРМАЦІЯ ПРО НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ
Й МИСТЕЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАХОДИ**

Жанна Колоскова

Мистецькі науково-творчі заходи Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка (2000 – 2023 рр.) 255

Відомості про авторів 260

CONTENT

Academician Ivan Ziaziun's charitable mission (to the 85 th anniversary of his birthday)	9
--	---

PHILOSOPHY AND PSYCHOLOGY OF PEDAGOGICAL ACTION

Heorhii Filipchuk, Nataliia Filipchuk

Cultural appropriateness of Ivan Ziaziun's "pedagogy of goodness"	14
---	----

Svitlana Solomakha

Aesthetic dimensions of Ivan Ziaziun's pedagogical heritage	28
---	----

Elżbieta Stokowska-Zagdan, Teresa Janicka-Panek

Psychological and pedagogical help provided to a child in kindergarten and a student at school in Poland: legal basis	38
--	----

Maryna Diachenko-Bohun

Environmental management and audit: history of development and genesis	55
--	----

EDUCATIONAL AESTHETICS AND ETHICS

Olena Semenoh, Olha Bilichenko

Development of academic partnership in military realities on the basis of University of Pisa ethical values	65
--	----

Nadiia Bilyk

National identity of the specialist based on music pedagogics of O. P. Rudnytska	78
---	----

Yuliia Styrkina

Selection criteria of English and Ukrainian poetry for primary school students	87
---	----

ART EDUCATION: THEORY, HISTORY, METHODS

Nataliia Sulaieva, Tetiana Batiievskia

Professional competence formation of future teachers of the integrated course "Art"	99
--	----

Halyna Sotska

Formation of project culture in the process of bachelor's training of fashion designers in higher educational institutions in Ukraine and Denmark	113
--	-----

Nataliia Paziura

The influence of educational environment on the development of future designers' creativity	125
--	-----

Olha Shpak

Terminological discourse of the issue of preparing future bachelors of graphic design for calligraphy usage in professional activities	134
---	-----

Viktoriia Irkliienko, Olena Lobach

S. A. Shevchenko's heritage in future music teacher piano training	148
--	-----

Nataliia Demianko

Conducting and choir training for master's students majoring in specialty 014.13 Secondary education (Music art)	159
---	-----

Tetiana Medvid

System of B. Trychkov conscious musical singing as a means
of developing students' musical abilities 169

Marharyta Rahulina

Game methods of developing preschool children's creative abilities
within musical activities 178

INNOVATIONS IN ARTS AND PEDAGOGICAL EDUCATION

Julius Matulchyk

Back background, theoretical background and principles of heutagogy 189

Helena Marzec

The role of play in building relationships between peers
in the preschool group 197

Ruslana Lotsman

Song games as a means of Ukrainian singing culture formation in preschools 211

Iryna Lavrysh

The educational and upbringing functions of children's musical theatre
in the inclusive education environment 227

Svitlana Aliksieieva, Maryna Diachenko-Bohun

A modern approach to building a methodological system of teaching biology 241

REVIEWS

Lidiia Khomych

Practice in training a modern teacher: innovations, challenges, values
(review of the manual "Professional teacher practice: national experience
and European values" / Lukianova Larysa, Yurii Liannoi,
Semenoh Olena, Vovk Myroslava. Kyiv: Talkom, 2023. 237 p.) 251

***INFORMATION ABOUT SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL,
ART AND EDUCATIONAL ARRANGEMENTS***

Zhanna Koloskova

Artistic, scientific and creative activities of Volodymyr Vynnychenko
Central Ukrainian State University (2000 - 2023) 255

About the Authors 260

ПОДВИЖНИЦЬКА МІСІЯ АКАДЕМІКА ІВАНА ЗЯЗЮНА (ДО 85-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Вступне слово

У 2011 р. збірник наукових праць «Естетика і етика педагогічної дії» вперше вийшов друком в українському публікаційному просторі. Ініціатором заснування видання був доктор філософських наук, професор, академік, знаний в Україні і зарубіжжі вчений-педагог Іван Андрійович Зязюн (1938-2014), професійне життя якого пов'язане з ректорством у Полтавському педагогічному інституті імені В. Г. Короленка (1975-

1990, нині – Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка) та директорством в Інституті професійної педагогіки і психології АПН України (1993-2014, нині – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України).

Місією академіка Івана Зязюна стало створення відкритої публікаційної платформи представлення цінних освітніх практик якісної підготовки сучасного вчителя, теоретичних і практичних здобутків педагогічної і мистецької освіти, адже ініціювання видання збірника наукових праць покликане презентувати досягнення педагогічної науки, педагогічної естетики і етики, інновації в освітній галузі.

Іван Андрійович Зязюн, талановитий менеджер науки, креативний дослідник, новатор, став знаковою постаттю в українській педагогіці в 1980-2014-х роках. Глибокий аналітичний розум, працелюбність і наполегливість, філософсько-креативна енергетика, інтелігентність, педагогічна культура, людяність – чинники, що визначили його професійне сходження від завідувача будинку культури рідного села Пашківка Ніжинського району Чернігівської області до ректора славного університету

Полтавщини, першого Міністра народної освіти незалежної України, директора знаної наукової установи.

Педагогічна спадщина Івана Зязюна – майже 600 праць: монографії, підручники, навчальні та навчально-методичні посібники для студентів педагогічних закладів, аспірантів і докторантів, учителів і викладачів, статті, опубліковані в українських і зарубіжних часописах («Естетичний розвиток особи», «Естетичний досвід особи», «Основи педагогічної майстерності», «Педагогічна майстерність», «Краса педагогічної дії», «Педагогіка добра: ідеали і реалії» та ін.).

Спектр обґрунтованих Іваном Андрійовичем ідей охоплює концептуальні положення гуманістичної філософії освіти, теорії і практики педагогічної майстерності, етико-естетичних чинників розвитку педагогічної освіти, концептуальних засад нового напрямку вітчизняної наукової думки – психопедагогіки. Завдяки його теоретичним пошукам українська педагогіка збагатилася новими терміносполуками: «краса педагогічної дії», «ДОБРО, ІСТИНА, КРАСА в педагогіці», «педагогіка добра», «етика педагогічної дії», «філософія педагогічної дії» тощо.

На переконання Президента НАПН України В. Г. Кременя, «у структуруванні сучасної парадигми освіти Іван Андрійович віддавав перевагу «філософії життя» на противагу раціоналізму і технократизму. Відповідно педагог має опиратися на цінності людського духу, моралі, досвід культури. Розглядаючи освіту як підсистему суспільства, як історико-культурний феномен, науковець визначає її як національний актуалітет поступу суспільства і окремої особистості, що відображає етнічний досвід у процесі навчання і виховання людини» (Кремень, В. (2018). Філософсько-педагогічна спадщина академіка Івана Зязюна у контексті модернізації освіти. *Естетика і етика педагогічної дії* (Вип. 17, с. 9-20). Взято з: <http://aesthetethicpedaction.pnpu.edu.ua/issue/view/10596/4950>).

У сфері педагогічної освіти Іван Зязюн обґрунтував ідею інноваційного вчителя, актуалітетами діяльності якого має стати опертя на інтелектуальну, емоційну, вольову сфери учня. Саме такий учитель усвідомлює унікальність кожної особистості, «своєю Поведінкою, своїми Знаннями, своєю Людністю, своєю

Свободою, своєю Любов'ю, своїм Щастям, своїм Талантом» формує особистість дитини. Інноваційний учитель має бути наділений низкою професійних якостей: критичне мислення, стратегічне бачення проблем, неперервність професійного розвитку, здатність навчатися впродовж життя, педагогічний світогляд, детермінований рівнем аксіокультурного, інтелектуального, духовного розвитку, володіння інноваційними технологіями, методами педагогічного впливу на учня. Водночас ключовою якістю вчителя є спрямованість на «олюднення людини» – дитини, яку потрібно зорієнтувати на опанування культуротворчих, етичних і естетичних джерел саморозвитку.

Знаковими в контексті визначення місії сучасного вчителя є вислови Івана Андрійовича:

Серед вічних професій учительська посідає особливе місце: вона – початок усіх професій.

Змінюються умови й засоби виховання та незмінним залишається головне призначення вчителя – навчити людину бути Людиною.

Учитель, його майстерність, його талант – невичерпне джерело багатства народу, який прагне до інтелектуальної, етико-естетичної культури в часи усіляких потрясінь і негараздів.

Учитель має бути вчителем протягом усього життя.

Я творчим учителем вважаю того, з ким учням радісно.

...Учитель уособлює в самому собі творця уроку, і виконавця, і режисера втілення творчого задуму для отримання найвагомішого результату – глибокого знання учнями.

Обдарований учитель продовжує свою справу в талановитому учневі (Зязюн, І. А. (2000). Педагогіка добра: ідеали і реалії. Київ: МАУП).

В українському науковому просторі успішно працює плеяда педагогів, дослідників, яких по праву можна вважати учнями Івана Андрійовича. Це знані в Україні і поза її межами науковці – представники наукової школи, однодумці, колеги, які завдячують Учителю самостійністю мислення, відповідальністю за наукове слово, відкритістю до наукового діалогу, ціннісним ставленням

до людей, сповідуванням добра, любові, волі, свободи, духу, духовності у професійній діяльності.

«Педагогіка – моє життя»... Я прошу у Бога одного – часу для добра людям... Я Богові завжди дякую за те, що він обрав мене це Добро генерувати», – цей життєвий імператив Івана Зязюна закарбовано в історії сучасної української педагогічної думки. Саме мудрість наставника, життєва і професійна філософія, людяність, емпатійність у ставленні до інших уможливили становлення унікальної науково-педагогічної школи академіка, яка, на думку посестри І. А. Зязюна Неллі Григорівни Ничкало, «представляє соціально оформлену спільноту людей, котра творить реально-ідеальний простір своєї культури – головну умову їхнього життя. Водночас і форма спільноти представників різних поколінь, різних професійних форм діяльності так само творить простір реально-ідеальної культури, у цьому випадку – освітній простір, який поєднує всіх суб'єктів діяльності у спільній справі, що забезпечує існування цієї спільноти. Мета, справа, що єднає людей у такій спільноті – забезпечити її збереження, трансляцію в просторі й часі та вдосконалення культури» (Ничкало, Н. Г. (2016). Скарби наукової спадщини академіка Івана Зязюна. Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, О. Г. РОМАНОВСЬКИЙ (Ред.). *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти* (Вип. 45 (49), ч. 1, с. 63-79). Харків: НТУ «ХПІ»).

Перша стаття Івана Андрійовича в першому випуску збірника наукових праць «Естетика і етика педагогічної дії» була присвячена проблемі аксіологічних регуляторів педагогічної діяльності вчителя. У ній науковець акцентував увагу на тому, що «суспільству слід визначити пріоритетне ставлення до освіти, до соціальної місії вчителя»: «Учитель – це той основний стрижень духовної культури, від якого залежить не лише те, якими ми є сьогодні, але й те, якими ми будемо в майбутньому. Завтрашній день України буде багато в чому визначатися рівнем освіти і професійної підготовки сучасного молодого покоління, його світоглядної позиції, бажанням і вмінням брати активну участь у відродженні України. Учитель – центральна фігура суспільних перетворень, від його образу, соціальної позиції, ціннісно-

цільових установок залежать результати професійної спроможності кожної людини» (Зязюн І. Аксіологічні ресурси педагогічної дії вчителя. (2011). *Естетика і етика педагогічної дії* (Вип. 1, с. 9-24). Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eepd_2011_1_5).

У 2023 р. співробітниками Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України підготовлено ювілейне видання: Фундатор «педагогіки добра» і добротворення в педагогіці: збірник матеріалів до 85-річчя з дня народження Івана Зязюна (2023). Київ: Вид-во ТОВ «Юрка Любченка» (Взято з: https://lib.iitta.gov.ua/735208/1/fundator-sity_11.05.2023.pdf). Глибоко переконані, що нині розвиток педагогічної освіти України, формування суспільної поваги до Вчителя має базуватися на ціннісному підґрунті спадщини Івана Андрійовича Зязюна. Вивчення його спадку, систематизація наукових, навчально-методичних публікацій має стати завданням учених Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, а також представників його наукової школи в закладах вищої освіти в різних регіонах України.

*Редакційна колегія збірника наукових праць
«Естетика і етика педагогічної дії»*

ФІЛОСОФІЯ І ПСИХОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЇ

УДК 378.091.4:[37.015.31:17.022.1

DOI: 10.33989/2226-4051.2022.27. 282092

Георгій Філіпчук, м. Київ

ORCID: 0000-0001-7397-0874

Наталія Філіпчук, м. Київ

ORCID: 0000-0002-1023-923X

КУЛЬТУРОВІДПОВІДНІСТЬ «ПЕДАГОГІКИ ДОБРА» ІВАНА ЗЯЗЮНА

У статті узагальнено ідеї Івана Андрійовича Зязюна – доктора філософських наук, професора, академіка НАПН України, фундатора і директора Інституту педагогіки і психології професійної освіти (нині – Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України). Науковець був і залишається одним з небагатьох представників академічної педагогічної еліти, який сповідував «філософію серця» у вихованні людини, народу, нації. Доведено, що світосприйняття, оцінки, висновки вченого були суголосними з ідеями Г. Сковороди, П. Юркевича, К. Ушинського, Б. Грінченка, Г. Ващенко, С. Русової, В. Сухомлинського. Акцентовано на тому, що, на переконання І. Зязюна, педагог є головним суб'єктом цивілізаційного прогресу. З'ясовано, що шана до Матері, обов'язок сина, національні святині, Україна, загальнолюдські цінності й ідеали, моральний приклад у вихованні, громадянська позиція і чин – все це поодинокі і в сув'язі завжди було для академіка етичним мірилом особистості.

Ключові слова: *Іван Андрійович Зязюн; «педагогіка добра»; культуровідповідність в освіті; «філософія серця»; цінності; вчитель; виховання нації.*

Постановка проблеми. Сьогодні перед Україною постала всеохопна екзистенційна загроза, найбільше зло вселенського масштабу – сучасна російська військова агресія. Протистояти цьому можна, не втрачаючи свободи й суверенності, не лише завдяки новітньому озброєнню, сильній мілітарній політиці держави, а й завдяки силі духу, героїзму та згуртованості нації.

Такі якісні характеристики, життєві цінності та ідеали необхідно безперервно зрощувати, оскільки вони становлять визначальну складову в системі національної безпеки, оберігають і зміцнюють основи буття народу й держави. Історичний досвід показує, що багато сучасних європейських (і не тільки) народів відновлювали та розвивали свою державність і національну свободу завдяки вихованню нації в найскладніші періоди свого існування.

Нещодавно саме цю істину підтвердив один із лідерів польського руху «Солідарності» К. Становські – очільник фонду «Освіта для демократії», віце-міністр національної освіти 2007-2010 і закордонних справ 2010-2012 років, який у свій час допомагав кримським татарам будувати свої перші школи, викладаючи там українську мову. На прикладі своєї країни він нагадував, що багато хто у XIX столітті вважав, що вільна Польща вже не відбудеться, хоча з кінця XVIII століття кожні 30 років поляки повставали, боролись за незалежність. Але саме тоді (впродовж майже 125 років) і стало зрозумілим, що опиратися лише на суто збройний спротив недостатньо. Потрібно було зрощувати національну свідомість народу, його культуру, вивчати рідну історію, мову, літературу, берегти традицію і патріотичну поведінку в родинях. Тому й нагальною затребуваністю ставали підпільна освіта, школи, університети, патріотичні навчальні й релігійні програми, будівництво національного кооперативного світу. Відновлення й побудова незалежної держави стало пріоритетним завданням польської визвольної культурно-освітньої стратегії. А. Міцкевич, Ф. Шопен, Ю. Словацький, а згодом і Римський Папа Іван Павло II були тими будителями національного духу, які підняли з колін упокорену націю. Таким будителем української педагогіки був академік Іван Андрійович Зязюн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постать Івана Андрійовича Зязюна, його педагогічний доробок досліджували українські вчені (В. Кремень, А. Кузьмінський, О. Лавріненко, Л. Лук'янова, Н. Ничкало, С. Соломаха та ін.) (Ничкало, Боровік, 2013). Водночас є необхідність схарактеризувати актуалітети спадщини відомого вченого з позиції культуровідповідності

спродукованої ним теорії і практики «педагогіки добра» з урахуванням сучасних реалій в українській освіті.

Методи дослідження. Задля реалізації мети було застосовано такі методи: *історико-педагогічний аналіз* – уможливив визначення особливостей історичних процесів в українській освіті, становлення громадської думки на основі ідей учених, педагогів різних періодів; схарактеризувати історико-культурний контекст становлення «педагогіки добра» І. Зязюна; *біографічний метод* – дозволив виявити чинники впливу на утвердження ідей «педагогіки добра» в сучасному освітньому просторі.

Виклад основного матеріалу. Іван Зязюн у розмовах, щиросердних бесідах, відвертих дискусіях часто зачіпав болючі теми виховання народів, націй, зокрема й своєї – української. З великим захопленням розповідав про виховну систему Японії, особливо її художньо-естетичну складову, жалкував про недостатність упровадження педагогічних ідей В. Сухомлинського в національному освітньому просторі в той час, коли представники східної інтелектуальної традиції – китайці, пошановуючи українського класика, видають його твори мільйонними тиражами. Учений вважав, що саме педагог, навчитель і просвітник є головним суб'єктом цивілізаційного прогресу, здатний зрощувати і виховувати народ в образі повнокровної нації, яка містить у своїй структурі не тільки добрих «гречкосіїв», але передусім мудрих духовних провідників і мужніх воїнів. Саме тому післямова «Педагогіки добра» містить його почуттєве звернення, у якому особливо виокремлює місію Педагога: *«Мій народе, моя Україно! Жодне із цих творінь людських на Ваших тернах не посміє життям своїм Вас зрадити чи Вас проігнорувати, бо народжені вони для єдиного: Вас вішувати. Як батька – матір, як рід свій великий, як рідну землю, як свою єдину Батьківщину! Не вина тих, що не вміють це робити або не хочуть, то їх велика біда і особиста трагедія – не навчені, не виховані, не облагороджені великою метою Добра і Любові, Істини і Краси. Ці життєдайні начала і кінцеві результати людського життя перебувають у руках Учителя»* (Зязюн, 2000, с. 307).

Він добре усвідомлював, що в цьому вічному коловороті для *«мертвих, живих і ненарождених»* усе втрачене і все набуте в космосі буття залишає свій різний слід, іноді наділяючи шансом його розгледіти, а здебільшого – ні. Така природа життя. Однак є явища, люди, вчинки, ідеї, що мають здатність впливати на сутність життєдіяльності впродовж багатьох поколінь. До таких передусім належать ті особистості, які творять гуманістичні національні й універсальні системи виховання, розбудовуючи ціннісну нішу буття. Але парадигма ціннісних суджень про світ завжди визначається нашими ставленнями, діяльністю, світовідчужаннями, олюдненістю, які слід безперервно животворити, бо *«я»*, *«ми»*, *«народ»*, *«держава»* залежать від того, якими цінностями живемо й послуговуємося. В родині, державі, церкві, школі необхідно дотримуватися класичних принципів в *«олюдненні»* людини: 1) природовідповідності, 2) культуровідповідності, 3) народності.

На нашу думку, обмірковувати, сприймати, впроваджувати *«педагогіку добра»* Івана Зязюна, актуалізувати її значущість для сучасної української освіти необхідно крізь призму дії вищеназваних стрижневих педагогічних принципів та сповідуваної ним україноцентричної цінності сквородинської *«філософії серця»*.

«Передача і опанування українським народом культурних цінностей в їх історичному розвитку» стала для Івана Андрійовича методологічним правилом вченого і громадянина, поза яким немислимими є зміст і філософія української освіти, котра мусить бути не лише реальною (високотехнологічною), але й гуманною та національною. В цьому контексті згадуються слова відомого американського поета, гуманіста і демократа XIX століття У. Уйтмена. Осмислюючи проблеми цивілізаційного поступу людства, він писав: *«Я з гордістю і радістю вітаю і кораблі, і машини, і ферми, віддаючи їм данину захоплення, але людська душа не може задовільнитися тільки ними. Опіраючись на них (як опіраються на землю ногами), душа прагне вищого...»* (цит. за Філіпчук, 2014, с. 8).

Така вищість у *«зязюнівській»* педагогіці містилася в національній культурі, мистецтві, моралі, релігійній традиції,

етично-естетичному сприйнятті світу, патріотичному ставленні до своєї материзни – України. Освіта в доленосній місії творення Нації і Держави мусить займати особливе місце. *«Педагогіка Добра, – писав І. Зязюн, – у всіх складниках державотворення, зокрема економічному, політичному, ідеологічному, культурному, зумовлюється Освітою і Вихованням молоді»* (Зязюн, 2000, с. 308).

Зязюн був одним із яскравих представників академічної спільноти, який вважав, що суспільне життя, руйнуючись агресією та сучасним варварством, дедалі більше потребуватиме культури – духовної, естетичної, етичної, громадянської, від якої залежатиме прогрес, безпека, виживання цивілізації. Якщо в епоху антропоцену світ не зуміє перейти до стану «людства культури», то він загине, так і не реалізувавши принцип «Етики життя» (за А. Швейцером) – *«Відповідальність за все живе»*.

Задля безпеки, миру й цивілізаційного прогресу людські помисли і вчинки мусять мати якісно інший, благородніший і гуманніший характер. Саме культурні цінності народжують і оберігають життя, формують ідеали й життєві смисли, творять любов до ближнього, народу й людського роду, рідної землі, природи, Батьківщини. Культура передусім потрібна для особистісного саморозвитку як засобу духовного, інтелектуального, фізичного становлення. Нинішня агресія московії проти України, людства, миру і добра лише підсилює розуміння причинності вселенських трагедій, зумовлених культурним і духовним зневодненням цілих поколінь цього «глибінного народу». Така безкультурна антилюдськість є вбивчою не тільки для «інших», але й нещадна до її носіїв.

Потреба культури непідвладна ні часу, ні етнічним чи географічним ознакам. І гасло світової спільноти, що «кожна культура має бути почутою» у XXI столітті є одним із найбільш гуманістичних, адже в його основі – людська особистість і життєздатність народу, який без культури не сформує сильну державу, здорову і творчу націю, благородних чоловіків і прекрасних матерів, відважну і вдячну молодь. Як земля потребує благодатної вологи, так і людство має безперервно прагнути «годуватися» культурою, що є універсальною ознакою для всіх часів і народів у вимірах людського буття. Лише «культурний

обробіток» здатен творити душу народу, уможливлуючи його виживання, поступ і прогрес. І як тільки народи, держави, політичні еліти й усемогутні правителі ставали на шлях ігнорування цінностями і традиціями, а високі ідеали підмінювалися «гастрономічними», наставали часи занепаду і стагнації. Дуже по-сучасному звучить сказане сто років тому великим сином України В. Липинським: *«Вавилон розложився і загинув старий Рим, тому що його матеріальна техніка переросла його громадську мораль»* (Липинський, 1995, с. 204).

Очевидно, в московії-росії смертоносні «кинджали», «калібри», «іскандери» та інші технологічні знаряддя вбивств сповна *переросли* мораль, ними зігноровано культуру й загальнолюдські чесноти, втрачено будь-які гуманні ознаки «людини культурної». Недарма Іван Зязюн стверджував: *«Головне в людині – її духовність на засадах національної культури, що в історичному аспекті є вічним і непорушним... Віками відшліфовані культурні цінності, здобутки формують велич, неповторність, оригінальність національного духу людини»* (Зязюн, 2000, с. 304). Їхня освіта лише декларативно, фразеологічно пропагувала принцип культуровідповідності та морально-етичні чесноти. На правду, в тоталітарній системі московщини ніякої іншої педагогіки, окрім царсько-сталінської, існувати не могло. На цьому тлі різким дисонансом є триєдність «зязюнівського» світосприйняття.

По-перше, у ній утверджується найвища суспільна цінність – Людина, встановлюючи конституційні й європейські норми людиноцентризму. Вона вповні суголосна конституційним положенням, відповідно до яких *«Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю»* (Конституція України, 2006). Співзвучна ця педагогічна парадигма й нормативним документам ЄС та Ради Європи щодо основних компетенцій для навчання протягом усього життя (європейські еталонні рамки), у яких зазначено, що *«головна цінність Європи – люди»* (Про основні компетенції ..., 2006).

По-друге, культурологічний підхід педагогіки Зязюна спрямовано на такий суспільний розвиток, що потребує не лише

прогресу в створенні економічних, технократичних вартостей, але й передусім на утвердженні позаматеріальних ідеалів, цінностей заради яких живе, творить, бореться народ, підкреслюючи важливість гуманізації школи.

По-третє, формування особистості, її оригінального й неповторного духовного світу, суспільної свідомості й моралі в зязюнівському вимірі відбувається завдяки вартостям національної й загальнолюдської культури, вічним універсальним чеснотам добра, справедливості, любові, поборюючи *«велике нашестя духовного примітивізму, який знищує історичні набутки наших предків»* (Зязюн, 2000, с. 305). Тоталітарно-деспотична свідомість формує причинність трагедій вселенських масштабів. Великий педагог світу – чех Ян Коменський, протестуючи проти моральної чуми, ще в XVII столітті писав, що *варто скасувати в усьому світі будь-які монополії та олігархії. Освіченому століттю має бути соромно за цю ганьбу, коли декілька людей позбавляють інших кусня хліба...* Ба більше, ця імперська культура та ідеологія варваризувалися по вінця, позбавляючи людей найдорожчого – життя.

Етичний, інтелектуальний, естетичний, почуттєвий, громадянський капітал має безустану супроводжувати життєдіяльність людини і суспільства, держав і народів. Для педагогів і тих, хто присвятив себе професійній справі «олюднення» людини, найважливішим обов'язком залишається «годування» себе та інших культурою. Попри всю інформаційність, технологічність, поліінституційність соціосередовища головним ретранслятором знань і культурних цінностей залишатиметься **Вчитель**. Академік Іван Зязюн так описує його місце в культурно-освітньому просторі і суспільних процесах: *«Які б реформи не відбувалися в освіті, які б не пропонувалися ідеї щодо її змісту, щодо найновітніших технологій і світових її стандартів, вони завжди будуть недостатніми, бо найважливішою ланкою поліпшення якості освіти був і залишається вчитель»* (Зязюн, 2000, с. 305).

І коли ініціатори й розробники Концепції педагогічної освіти стверджують, що її метою є «випереджаюча модернізація педагогічної освіти», яка стане «ключовою умовою у сфері реформування загальної середньої освіти» (*Про затвердження*

Концепції..., 2018), то надзвичайно важливим є усвідомлення проблеми ціннісних світоглядних вимірів для українського педагога. Найперше в Концепцію закладено методологію, культуро-природовідповідний принцип її змісту. В академічно-педагогічному середовищі цієї стратегії завжди дотримувався І. Зязюн з його традиційним «відчуттям честі, достоїнства і значущості освіти в суспільстві» (Зязюн, 2000, с. 304). Він добре розумів, наскільки для педагога, учня, студента, нарешті держави, що прагне суб'єктності у світовому співтоваристві, значимим є збалансування фундаментальних складових реальної й гуманної освіти, щоби «з гідністю прийняти виклик часу». «Освіта, – писав він, – повинна орієнтуватись насамперед не на потреби господарчі, а на потреби людей, враховуючи у такий спосіб і проблеми господарчі. Це означає, що ми повинні оцінювати всі явища, події, факти освіти з огляду на розвиток людини і суспільства. Головне в людині – її духовність на засадах національної культури» (Зязюн, 2000, с. 305).

Отож, ніякого іншого шляху для досягнення цих складних цілей, окрім щоденного і безупинного процесу **виховання нації**, людство не знайшло. Сократ, Платон, Конфуцій, Арістотель, Монтень, Локк, Кант, Фіхте, Коменський, Песталоцці, Руссо, Монтесорі, Дьюї, Спенсер, Скворода, Ушинський, Вернадський та багато інших доводили важливість не лише найвищої цінності – пізнання світу і пізнання самого себе, але й розробили, відповідно до цивілізаційних культурно-історичних потреб, різноманітні форми і напрями виховання, навчання особистості та суспільства.

Історія містить чимало прикладів, коли навіть крайній авторитаризм був безсилий перед віковою культурною традицією. У Китаї, де імператор Цінь, будівничий Великої китайської стіни, намагався викоринити освіченість і вченість народу, убиваючи конфуціанців, закопуючи їх в землю живими, спалюючи наукові праці й книги, не зумів відлучити народ від культури й освіти. Вона виявилася сильнішою за будь-яку політичну систему. Коли через понад дві тисячі років у цій же країні до влади прийшов не менш «впливовий» ненависник Конфуція диктатор Мао Цзедун, то навіть він виявився

переможеним силою незборимої культурно-освітньої традиції. Його цитата – «добре навчатися й удосконалюватися кожен день» (в умовах абсолютного домінування марксистської ідеології) була розміщена в усіх класах мільярдного Китаю на видному й найпочеснішому місці.

«Волею випадку, – писав І. Зязюн, – можновладці всіх часів і народів, які чомусь завжди приписували собі функції великих учителів і великих керманичів, відходили і відходять в небуття. Про них відразу забувають. І лише Ви, Вчителю, залишаєтесь вічно сповідуваною і вічно живою Цінністю, непідвладною Часу і меркантильним дріб'язковостям миттєвості» (Зязюн, 2000, с. 308). Він стверджував: «Життєдайні начала і кінцеві результати людського життя (Добро і Любов, Істина і Краса) перебувають у руках Учителя. У житті суспільства, у його поступі немає важливішої відтворюючої сили за вчительську» (Зязюн, 2000, с. 307). Розуміння сутності сучасної школи, значущості цінності «добре навчатися» є немислимим без якісної педагогічної праці розуму і серця. Тому саме сковородинську «філософію серця», що є доробком української інтелектуальної думки, він безустану сповідував у психопедагогічній теорії і практиці та власній життєтворчості. Культура для нього була найкращою «службою» для інтелекту, креативу особистості.

Логічно, що в освітніх системах країн, які за останні двадцять років лідирують у міжнародному рейтингу PISA, значну увагу надають творчому началу, художнім, естетичним предметам, не заважаючи при цьому молоді бути першими у світі за якістю знань із математики, природничих дисциплін чи іноземних мов. Мистецтво, музика, образотворчість, національна культура, театр, кінематографія, пластика, технокультура стали невід'ємними атрибутами змісту освіти. Скажімо так – музи тут ніколи не покидають освітній простір. Тому, наприклад, японський дошкільник розрізняє (понятійно й візуально) 25 кольорів, а вже учень 2-го класу – 36! У Фінляндії майже в усіх школах навчальні програми передбачають гру на різних музичних інструментах. А кожне місто в Польщі має Академію мистецтв і кожен факультет вишу (державного чи приватного, гуманітарного чи технічного) в навчальному плані містить обов'язкову дисципліну – мистецтво. Найкращу музичну, художню

освіту можна отримати в найпрестижніших у світі університетах – Гарвардському чи Єльському. В зарубіжній початковій школі не викидають зі змісту освіти предмети образотворчого мистецтва, музики, як це намагаються робити в Україні, замінюючи її «модними» інтегрованими дисциплінами, які викладають недостатньо підготовлені педагоги, декларуючи, що саме такий підхід сприятиме творчому, креативному розвитку учня. Більшість українських навчальних закладів потребують не тільки музичних інструментів, навчально-методичного обладнання для образотворчого мистецтва, хорових колективів, ансамблів, танцювальних груп, але насамперед якісно іншої підготовки педагогів, котра передбачає достатній рівень володіння художніми навичками, естетичними і культурними компетенціями.

Сьогодні національна культура є методологічною основою змісту освіти Нової української школи. З огляду на кращі зразки європейської освіти, де передбачено вивчення таких дисциплін, як театр, живопис, музика, література, кінематограф, національна спадщина та ін., в Україні не можна збіднювати соціокультурне середовище, а прагнути до реалізації стратегії націєтворення, національної безпеки.

Освітня політика ЄС і Ради Європи націлена на формування в учнівської молоді широкого спектру компетентностей (володіння рідною та іноземними мовами, інформаційними технологіями, математикою, мистецтвом тощо), де культурна компетентність є базовою для розвитку в особистості креативності, критичного мислення, комунікативності, найкращих рис громадянина і патріота. Недарма К. Ушинський, вивчаючи освітні практики в країнах Європи, зазначав, що корінна відмінність їхньої національної освіти полягає в особливому ставленні до своєї Батьківщини, ріднокультурних цінностей.

Національні досягнення у духовній, інтелектуальній, матеріальній культурах є водночас цінностями світової спадщини, якими пишається як конкретний народ, так і людство загалом. Таким універсальним надбанням українства є, наприклад, пісенна національна спадщина, яка налічує 880(!) тисяч пісень, що удвічі більше, ніж мають усі країни Європи. І музей «Української пісні» в Києві (на місці арки «дружби» народів), створення якого давно ініціює українська інтелігенція, було б гідною відповіддю на виклики часу.

Очевидно, народ не може функціонувати в замкнутому національно-культурному середовищі. Вся світова спільнота інтегрована в культурний обмін, діалог культур, що є природним, закономірним, продуктивним, стимулює розвиток демократії, освіти, економіки, технологій. Узагальнюючи результати культурних контактів, можна знайти чимало універсальних досягнень у країнах, що належать до різних культур і філософських систем. Так, європейські країни, США, Канада, Японія, Південна Корея, Сінгапур, Гонконг, Тайвань, Китай за останній період демонструють високі показники освіченості населення, економічного розвитку, якості життя, наукових і технологічних здобутків. Позитивний взаємовплив культур є ознакою гуманної цивілізаційності. Хоча нині ми перебуваємо в стані найжорстокішої (після другої світової) війни, все ж єдиною, безальтернативною моделлю як глобальної, так і національних систем освіти має стати парадигма – «від людини освіченої до людини культурної».

Нинішня глобальна реальність є такою, що для існування сучасної цивілізації потрібен не лише досконалий прагматизм, але й високий гуманізм, який сприяє олюдненню суспільного буття. Відомий філософ і педагог М. Монтень наголошував, що злиденність матеріальну подолати неважко, злиденність душі – неможливо.

Зязюнівські світосприйняття, оцінки, висновки суголосні ідеям відомих українських педагогів і просвітників – Г. Сковороди, П. Юркевича, Б. Грінченка, К. Ушинського, С. Русової, Г. Ващенко, В. Сухомлинського. Зязюн був і залишається одним із небагатьох представників академічної педагогічної еліти, який сповідував «філософію серця» у вихованні людини, народу, нації, добре усвідомлюючи сам і передаючи іншим значущість принципів народності і громадянськості. Його світоглядне бачення і педагогічна дія, громадянський чин й ідеалізоване почуття у ставленні до свого Роду і Народу унеможливило присутність у власному «Я» декларативності, запопадності й позірної ідейності. Адже згідно з його морально-етичними установками виховання громадянина під силу тільки справжньому громадянину. Ці думки, умовиводи, висловлювані час від часу ним у різних формах і ситуаціях, творили певні паралелі з судженнями педагога-класика В. Сухомлинського,

який у праці «З чого починається громадянин» писав: «Громадянське виховання – це виховання на громадянських ідеях. А ідеї – то святині, здобуті, вистраждані людством, і їх не повторюють щодня..., бійтеся тієї гри в ідейність... Любов і відданість матері – це перша школа громадянськості. І якщо дитина вийшла безграмотною, то їй не оволодіти в майбутньому вищою школою громадянськості – відданістю інтересам Батьківщини. Поганий син не може бути хорошим патріотом» (Сухомлинський, 1997, с. 364-365). Шана до Матері, обов'язок сина, національні святині, Україна, загальнолюдські цінності й ідеали, моральний приклад у вихованні, громадянська позиція і чин – все це поодинокі і в сув'язі завжди було для Івана Андрійовича етичним мірилом особистості, моральним репером, що вказує висоту людяності. Тому він завжди був приборником повернення освіти відчуття честі, національного й людського достоїнства у своєму суспільстві, а на рівні міждержавних стосунків учив не прислужувати по-кріпацькому іншим країнам і народам.

Висновки. Отже, світоглядні оцінки І. Зязюна були суголосні тому, що освіта кожної суверенної країни, України зокрема, своїм найголовнішим завданням і обов'язком вважатиме й надалі пізнання й засвоєння надбань, цінностей національної культури, героїки і діянь видатних національних діячів і просвітників, без чого неможливо зберегти власну ідентичність, державність і гідність, вести діалог зі світом. Ще на початку ХХ століття Б. Чепелянський – український педагог і громадський діяч, з нагоди 25-літнього ювілею М. Грушевського (1910 р.) у журналі «Світло» високо оцінював значущість для виховання нації питання пізнання видатних національних постатей. «У кожної нації, – пише він у статті «Великий учений діяч соборної України», – у кожного народу є свої національні герої, котрими пишається рідна нація, котрі являються її окрасою. Герої ці повинні дуже цінитися рідним народом, бо вони своєю силою, інколи всесвітнім значінням підвищують свою націю, роблять її видатнішою» (Чепелянський, 1910, с. 33).

Маємо усвідомити, що справжня сила українського культурного потенціалу в його найширшому контексті уможливиться передусім лише тоді, коли відбуватиметься синергія українства на материзні й поза його межами. В національній

освіті (і не тільки!) має нарешті бути зреалізована парадигма – «збір цвіту по всьому світу».

«Єдність!» є національно затребуваною вартістю, якою мають бути наскрізно просякнуті зміст і філософія освіти, виховний і культуротворчий процес, інформаційний простір, психолого-педагогічні дослідження, щоби через виховання Нації зрощувати силу й авторитет Української держави. Особливо ця затребуваність є відчутною нині, у часи жорстокої боротьби українців за свою політичну, державну, духовну суверенність. Перемогу Українська держава здобуде обов'язково і стане конкурентною у світі, але за умов, коли її підвалини триматиме якісна освіта – інтелектуальна, гуманна, національна. В це свято вірив академік І. Зязюн, «олюднюючи» освіту словом і чином.

Список використаної літератури

- Зязюн, І. А. (2000). *Педагогіка добра: ідеали і реалії*: наук.-метод. посіб. Київ: МАУП.
- Конституція України. (2006). *Верховна Рада України*: офіц. видання. Київ: Парламентське видавництво.
- Липинський, В. (1995). Листи до братів-хліборобів. *Твори* (Т. 6). Київ; Філадельфія.
- Ничкало, Н. Г. (Ред., упоряд.), Боровік, О. М. (Упоряд.). (2013). *Педагогічна майстерність академіка Івана Зязюна*: зб. наук. пр. Київ: Богданова А. М.
- Про затвердження Концепції розвитку педагогічної освіти від 16 липня 2018 року*: Наказ МОН України № 776. (2018). Взято з: <https://mon.gov.ua/ua/npa/prozatverzhennya-konceptsiyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti>
- Про основні компетенції для навчання протягом усього життя від 18 грудня 2006 року*: Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС). (2006). Взято з: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_975
- Сухомлинський, В. О. (1977). З чого починається громадянин. *Вибрані твори*. (Т. 5, с. 364-365). Київ: Рад. школа.
- Філіпчук, Г. (2014). *Націєтворчість освіти*: монографія. Чернівці: Зелена Буковина.
- Чепелянський, Б. (1910). Великий учений діяч соборної України. *Світло*: український педагогічний журнал, грудень, с. 33.

Heorhii Filipchuk, Nataliia Filipchuk

CULTURAL APPROPRIATENESS OF IVAN ZIAZIUN'S "PEDAGOGY OF GOODNESS"

The article summarizes the ideas of the doctor of philosophy, professor, academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, long-term director of the Institute of Pedagogy and Psychology of Professional Education (now Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical Education and Adult Education of the National Academy of Sciences of Ukraine) Ivan Andriiovych Ziaziun. The scientist was and remains one of the few representatives of the academic pedagogical elite who professed the "philosophy of the heart" in the education of a person, a people, and a nation, realizing himself and conveying to others the importance of the principles of nationality and citizenship. It has been proven that Ziaziun's worldviews, evaluations, and conclusions were clearly consistent with the ideas of famous Ukrainian teachers and educators H. Skovoroda, P. Yurkevych, B. Hrinchenko, H. Vashchenko, S. Rusova, V. Sukhomlynskyi, K. Ushynskyi.

Attention is focused on the fact that according to I. A. Ziaziun's conviction, a pedagogue, teacher, and enlightener is the main subject of civilizational progress, able to unite and educate the people in the image of a full-blooded nation, which contains in its structure not only good "those who sow buckwheat", but above all wise spiritual leaders and courageous warriors. That is why the afterword of his boo-confession "Pedagogy of Goodness" contains his emotional address, in which he especially singles out the Teacher's mission.

It has been found that I. A. Ziaziun's understanding of the modern school essence, the significance of "learning well" value is unthinkable without quality pedagogical work of the mind and heart. That is why he professed Skovoroda's "Philosophy of the Heart". It is a product of Ukrainian intellectual thought, in psycho-pedagogical theory and practice, and his creative life. Honor to the Mother, the son's duty, national shrines, Ukraine, universal human values and ideals, a moral example in upbringing, civic position, and rank were ethical measures of personality for Ziaziun. Therefore, he was always a supporter of returning to education a sense of honor, and national and human dignity in his society, and at the level of interstate relations, he taught not to serve other countries and peoples like a serf.

Keywords: Ivan Andriyovych Ziaziun; "pedagogy of goodness"; cultural relevance in education; "philosophy of the heart"; values; teacher; education of the nation.

References

- Chepelianskyi, B. (1910). Velykyi uchenyi diiach sobornoï Ukrainy [A great scholar and figure of the cathedral of Ukraine]. *Svitlo [Light]*, hruden, 33 [in Ukrainian].
- Filipchuk, H. (2014). *Natsiïtvorchyst osvity: monohrafiia [National creativity of education: monograph]*. Chernivtsi: Zelena Bukovyna [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. (2006). *Verkhovna Rada Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine]: ofits. vydannia*. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian].
- Lypynskyi, V. (1995). Lysty do brativ-khliborobiv [Letters to the bread-making brothers]. *Tvory [Works]* (Vol. 6). Kyiv; Filadelfiia [in Ukrainian].
- Nychkalo, N. H. (Ed., comp.), Borovik, O. M. (Comp.). (2013). *Pedahohichna maïsternist akademiï Ivana Ziaziuna: zb. nauk. pr. [Pedagogical mastery of academician Ivan Zyazyun: a collection of scientific papers.]*. Kyiv: Bohdanova A. M. [in Ukrainian].
- Pro osnovni kompetentsii dlia navchannia protiahom usoho zhyttia vid 18 hrudnia 2006 roku [On basic competences for lifelong learning from December 18, 2006]: Rekomendatsiia 2006/962/IeS Yevropeiskoho Parlamentu ta Rady (IeS)*. (2006). Retrieved from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_975 [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia Kontseptsii rozvytku pedahohichnoi osvity vid 16 lypnia 2018 roku [On the approval of the Concept for the Development of Pedagogical Education from July 16, 2018]: Nakaz MON Ukrainy № 776*. (2018). Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-koncepciyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti>
- Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Z choho pochynaietsia hromadianyn [Where does a citizen begin?]. *Vybrani tvory [Selected works]*. (Vol. 5, p. 364-365). Kyiv: Rad. Shkola [in Ukrainian].
- Ziaziun, I. A. (2000). *Pedahohika dobra: idealy i realii [Pedagogy of goodness: ideals and realities]: nauk.-metodychnyi posib*. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].

Одержано 10.04.2023 р.

ЕСТЕТИЧНІ ВИМІРИ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ ІВАНА ЗЯЗЮНА

«Краса діє навіть на тих, хто її не помічає»
Жан Кокто

У статті розглядаються різні аспекти філософсько-педагогічних та етико-естетичних ідей академіка Івана Андрійовича Зязюна, які посідають вагомe місце в його багатогранній науковій спадщині. На переконання І. Зязюна, за філософськими категоріями «добро», «краса» і «свобода» завжди стоїть Істина, у якій уособлюється глибинний смисл людського світовідношення та осягнення буття, шукань людського духу і творення гуманістичних ідеалів. Категорії естетики, естетичного виховання, педагогічної майстерності, педагогічної дії вчителя, духовного розвитку особистості через Красу, закарбовану в мистецтві, на думку І. Зязюна, відіграють важливу роль у професійному зростанні педагогів.

Ключові слова: Іван Зязюн; науковий доробок Івана Зязюна; естетичні категорії; естетичний досвід; культура; мистецтво; педагогічна майстерність; педагогічна дія.

Постановка проблеми. Сьогодні, здається, вже немає жодної наукової праці, жодної думки Івана Андрійовича Зязюна, які б не були ретельно вивчені, широко обговорені й оцінені науково-педагогічною спільнотою. Але феномен Зязюна полягає в невичерпності його ідей, мірилом вартості яких є їхня теоретична глибина, наукова актуальність, міцний зв'язок з освітньою практикою.

Тривалий час спілкування з І. Зязюном у процесі роботи автора в Полтавському державному педагогічному інституті імені В. Г. Короленка (нині – Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка), який він очолював на посаді ректора, в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, директором якого він був, переконали мене в тому, що Іван Андрійович виявився справжнім лицарем Краси. Його думки про неї суголосні переконанням О. Довженка: «Істинне тільки те, що прекрасне. І якщо ми не збагнемо красу, ми ніколи не зрозуміємо правди ні в минулому, ні в сучасному, ні

в майбутньому. Краса нас усього вчить. Ця проста істина, проте, лишилась не визнаною, особливо ворогами високих думок і почуттів. Краса – верховний учитель. Доказ цьому мистецтво – художники, скульптори, архітектори, поети. Що б нам лишилося від Риму, від Ренесансу, коли б їх не було! У всьому людському я хочу шукати Красу, себто Істину» (*Цитати про красу...*).

Фундаментальний доробок ученого («Естетичний розвиток особи», «Естетичний досвід особи», «Основи педагогічної майстерності», «Педагогічна майстерність», «Краса педагогічної дії», «Педагогіка добра: ідеали і реалії», «Філософія педагогічної дії») об'єднав дві іпостасі І. Зязюна – філософа і педагога. «Педагогіка – моє життя» проголосив Іван Андрійович своє життєве кредо, коли розробив з одностудентами і втілював у життя концепцію педагогічної майстерності як мистецької дії, зануривши педагогіку у виміри естетики. Це ніби два крила феномену Івана Зязюна: красиве і корисне. Якщо провести аналогію з віршем М. Рильського «Троянди й виноград» – «У щастя людського два рівних є крила: троянди й виноград, красиве і корисне».

І. Зязюн, висвітлюючи значення культури і культурного розвитку у формуванні гуманістичного світогляду педагога, відзначає, що «основнішим із соціальних завдань культури взагалі і художньої, зокрема, є духовний розвиток особистості. Звичайно, ця функція властива і сім'ї, і школі, і громадським організаціям тощо. Що ж стосується художньої культури, то вона використовує для духовного розвитку особистий арсенал своїх специфічних засобів. Вона формує суспільно-естетичний ідеал, виражаючи його у вигляді художніх образів, з допомогою яких соціальні ідеї, моральні норми, естетичні цінності суспільства перетворюються в особистий досвід сприймаючої цієї образи людини, в органічні набуток її характеру» (Зязюн, Сагач, 1997, с. 26).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий доробок І. Зязюна досліджували В. Андрущенко, В. Кремень, Г. Філіпчук у контексті філософії освіти, націєтворчості й інноваційного розвитку освіти; С. Гончаренко, Н. Ничкало визначають методологічні підходи І. Зязюна до розвитку педагогів-професіоналів; досвід багатолітньої діяльності його наукової школи висвітлюють О. Дубасенюк, А. Кузьмінський, О. Пехота, О. Семенов; різноманітні аспекти формування

педагогічної майстерності та способи організації педагогічної дії учителів і викладачів описують у своїх працях М. Гриньова, Н. Гузій, О. Лавріненко, М. Лещенко, Л. Лимаренко, В. Радкевич, М. Степаненко, Л. Хомич, зокрема і в культурологічному та етико-естетичному контексті (Г. Васянович, С. Вдович, С. Ковальова, О. Лобач, А. Литвин, О. Міхно, О. Олексюк, О. Отич, Л. Руденко, Н. Сулаєва, Т. Усатенко); узагальненню наукових пошуків І. Зязюна з проблем психопедагогіки, синтезу педагогіки і психології в розвитку професійної майстерності педагога присвячено роботи О. Кучерявого, В. Моргуна, Е. Помиткіна, В. Рибалки та ін. (Вовк, Грищенко, Соломаха, Філіпчук & Ходаківська, 2021; *Естетика і етика педагогічної дії*, 2018; Ничкало & Боровік, 2013; Ничкало & Штома, 2018; *Фундатор «педагогіки добра»...*, 2023). Однак, незважаючи на численні дослідження, неповною мірою висвітлено питання філософських і психолого-педагогічних засад розвитку особистості педагогів і учнівської молоді на основі синтезу культурологічного та етико-естетичного підходів.

Мета статті полягає в опрацюванні провідних підходів академіка Івана Андрійовича Зязюна до проблеми впливу естетичних чинників художньої культури й мистецтва на становлення духовного досвіду особистості, що навчається, та розвитку педагогічної майстерності тих, хто навчає.

Методи дослідження. Досягнення мети потребувало використання таких методів: загальнонаукові методи пізнання (дедукція, аналіз і синтез, абстрагування, порівняння, узагальнення) для обґрунтування теоретичних основ проблеми; систематизація поглядів і підходів І. Зязюна, виявлених у його науковому доробку з окресленої проблеми.

Виклад основного матеріалу. І. Зязюн вважав, що суттєву роль у педагогіці відіграють естетичні начала, які пронизують усе життя людини, її працю, побут, відносини з людським оточенням. На переконання І. Зязюна, «життєдайні начала Добра, Любові, Істини і Краси» позитивно впливатимуть на духовні потреби й пізнавальні запити і тих, хто навчається, і тих, хто навчає. Адже педагог є духовним провідником, наставником, помічником, мірилом освіченості й людяності для учнів і молоді, який має володіти мистецтвом впливати на почуття, смаки, погляди й ідеали, заражати позитивними емоціями, спонукати до творчих дій, сприяти розвитку інтелектуальних і ціннісних потреб,

становленню духовного досвіду особистості. «В цілому, – пише І. Зязюн, – можна говорити про Красу, прекрасне як про позитивну загальнолюдську цінність, як сферу свободи духу людини, як історичний продукт, як вузлову естетичну категорію, яка олюджує людину через засоби мистецтва, пробуджує в ній «божественну іскру» творчості, бажання творити за законами краси в ім'я безсмертя» (Зязюн, Сагач, 1997, с. 4).

І. Зязюн убачав мету мистецтва в спрямуванні людини через особистісні емоційно-естетичні переживання до загальнолюдського. Він був переконаний у тому, що мистецтво як величний витвір людського духу впливає на людину різноманітно, збагачує її духовний світ і вдосконалює її діяльність. Воно сприяє формуванню творчих здібностей особи і зміцненню її моральних позицій. Тому необхідно не лише навчити кожну людину естетично-почуттєво сприймати красу художніх творів, але й реагувати на навколишній світ згідно з естетичними нормами й ідеалами. «Важливо не приймати особистість як об'єкт естетичного впливу в стані пасивності, а формувати особистісне активне начало для постійного і неперервного, пожиттєвого естетичного самовиховання. Естетика й етика започатковують людську духовність. Завдяки їй процес освіти стає для кожної людини необхідним, бажаним і радісним. У радості людського буття найбільше виявляється свобода, бо радість – завжди добро, завжди краса, завжди творчість» (*Естетичні та етичні основи розвитку...*, 2013, с. 11–12).

Виявивши подібність педагогічної дії до мистецтва, І. Зязюн стверджував, що «саме завдяки емоційному впливу педагогічної дії забезпечується такий її результат, що зближує її з мистецькою дією, як післядія. Чим сильніше твір мистецтва вразив особистість і вплинув на її свідомість та підсвідомість у процесі естетичного сприймання, тим більш сильною й тривалою буде його післядія» (*Естетичні та етичні основи розвитку...*, 2013, с. 37–38).

Універсальний характер мистецтва, на яке проєктуються і в якому відбиваються всі види суспільних відносин і потреб, пояснює природу поліфункціональності та генерувальний характер художньої потреби як вагомого компонента світогляду особистості в цілому, і професійно-педагогічного зокрема. В цьому контексті особливої уваги заслуговує категорія «естетичний досвід», яка, на думку І. Зязюна, є формою і способом контакту людської свідомості із зовнішнім світом крізь призму естетичних

категорій, зокрема художню форму. Його структурними елементами передусім є художні потреби, оцінки, смаки, художнє мислення, естетичне сприйняття, художньо-естетичний світогляд, художньо-естетичні цінності тощо. «Естетичний досвід через свої складові – спеціалізовані емоції і почуття, що обов'язково зумовлюють вольову діяльність, регулює людську поведінку, спрямовує дії людини на предмет, здатний задовольнити людську потребу» (Зязюн, 1976, с. 75). І. Зязюн переконаний у тому, що естетичний досвід як «духовне утворення» впливає на всі психофізичні компоненти особистості, специфічно зв'язує її зі світом, у якому людина формує естетичне соціокультурне середовище. Мистецтво, на думку І. Зязюна, є формою всебічної соціалізації особистості, способом включення її в систему суспільних відносин, адаптації до них і їхнього перетворення, найважливішим засобом «піднесення» її духовного світу.

Естетичний досвід сприйняття мистецтва, що вимагає концентрованої уваги, зосередженості на об'єкті, значної інтенсивності й глибини відчуття, відіграє велику роль у становленні естетичної потреби. Оскільки істинна художня потреба як необхідність у гармонії є потребою в прекрасному, вона формує установку особистості на естетичне сприйняття дійсності, що виявляється у формі художньо-естетичного інтересу, спонукає до нового художньо-естетичного освоєння дійсності через діяльність, у котрій особистість набуває можливість реалізації своїх ідеалів, поглядів, смаків, ціннісних орієнтацій і потреб на рівні художньо-естетичного досвіду, а відтак педагогічного світогляду. В останньому ніби концентрується культура особистості педагога, яка формує етико-естетичну поведінку як підґрунтя для її духовного зростання.

І. Зязюн (2011), виявляючи механізми пізнавально-творчого процесу, великого значення надавав вивченню специфіки неусвідомлених проявів психіки людини. Він писав: «Для розуміння всієї складності творчих процесів слід проникнути в глибинні прошарки психіки, де функціонують особливі «механізми» безсвідомого. З погляду безсвідомого своєрідно осмислюється ідея соціологізації потреби катарсису (очищення мистецтвом) ... Катарсис пов'язаний з емоціями і почуттями. Без емоцій і почуттів немислимий творчий процес. Емоції і почуття найтісніше поєднані з безсвідомим, де вони об'єднують ряди уявлень і регулюють їх протікання. Приховані мотиви і

особистісні інтереси впливають на усвідомлені переживання і зумовлюють цілісну психічну реакцію суб'єкта, яка визначає і спрямовує яву і фантазію» (с. 20-21).

І. Зязюн бачить закономірність зосередження в естетичному почутті, викликаному мистецьким твором, етичних норм і всіх психологічних складників людської духовності, завдяки чому сприйняття художнього твору, передовсім через почуття і переживання особистості, дозволяє їй дійти до глибинних психологічних зрушень, очищення, катарсису, мотивованих ідеалів, життєвих цілей. «На відміну від звичайного образу, – пише І. Зязюн, – що виникає в процесі відображувальної діяльності вищої нервової системи на ступені чуттєвого пізнання, художній образ є результатом складної аналітико-синтетичної діяльності з участю вищого ступеня пізнання – абстрактного мислення. Він несе у собі одночасно і глибокі думки, і живе бачення світу, він містить у собі величезну пізнавальну можливість. Митець втілює в художньому образі не просто предмет або явище, а своє розуміння, своє ставлення до нього, і тому художній образ є єдністю об'єктивного і суб'єктивного, суцього і бажаного, реального і ідеального, він є єдністю відтвореного, поясненого і оціненого» (Зязюн, Сагач, 1997, с. 79).

Естетична оцінка виявляється через категорії прекрасного, піднесеного, трагічного, комічного, потворного і низького, а художня оцінка – через художнє судження як вищу кульмінаційну точку сприйняття мистецького твору. Естетична оцінка ширша за художню, оскільки обумовлена рівнем культури особистості, потребами, інтересами, смаками й загалом світоглядом особистості. Грамотна естетична оцінка, зауважує І. Зязюн (2008с), є необхідною складовою майстерності педагога, оскільки невірна естетична оцінка призводить до значних «прорахунків у знанні вчителем суб'єктивного фактору, процесів і ролі емоційно-почуттєвої сфери «пристрастей людських», ... якісних оцінок і відношень, використовуваних у системі освіти» (с. 435).

Необхідними умовами розвитку творчого педагогічного мислення І. Зязюн вважає наявність у педагога естетичного смаку, відчуття сучасного темпоритму, пропорції і гармонії, кольору, звуку, форми тощо. У мистецтві поєднуються естетична та художня форми суспільної свідомості: *естетична* втілює філософський, гуманістичний, морально-етичний, аксіологічний, комунікативний, творчий зміст мистецтва, а в *художній*

виявляються механізми реалізації естетичного в різноманітному художньому матеріалі.

І. Зязюн наполягав на тому, що педагогічна майстерність є мистецтвом сприяння прагненню людини до особистісного розвитку. Єдність мистецтва й майстерного навчання виявляється у знаходженні особистісних ціннісних смислів як у художніх текстах, так і в собі самому, у створенні власного образу. Саме це символічне поле смислів і діяльність у ньому щодо виявлення особистісних смислів у навчальних (художніх) текстах у співвіднесенні з іншими смислами допомагають особистості (учню і вчителю) створювати культуру, оскільки чуттєве пізнання не є відображенням, а є принципово новою оцінкою навколишньої дійсності в естетичних вимірах особистості.

Завдання педагога – допомогти учням вийти з предметного простору навколишнього середовища у простір людської діяльності, життєвих цінностей і смислів культури. Діяльність педагога тільки тоді виконує свою місію, коли утримує, охороняє й відтворює у свідомості учнів багатство культурно-історичних, моральних цінностей, пробуджує гідність і виводить особистість до вищих духовних смислів, повертає людині власну індивідуальну сутність, піднесену і висвітлену в пошуках істини через естетичні переживання у творчому процесі навчання. «Для того, щоб смисл і значущість ціннісного знання були сприйняті особистістю як власна цінність, ці знання повинні бути пережиті, наділені почуттями» (Зязюн, 2008а, с. 12).

Надаючи великого значення розвитку особистості через мистецтво, І. Зязюн стверджував, що саме воно забезпечує цілісність і творчий розвиток особистості, ставить перед собою головну мету – особистісне зростання. Внутрішні смисли, які визначають суб'єктивне сприйняття особою себе, дійсності та цілей своєї життєдіяльності, є проявом особистісних орієнтацій, що впливають на поведінку людини.

Глибоко вивчивши зв'язок майстерності вчителя і актора, І. Зязюн (Зязюн, Крамущенко, Кривонос, Самещенко, Семиченко, & Тарасевич, 2008b), розробив ґрунтовну технологію розвитку педагогічної майстерності вчителя засобами мистецтва театру, зокрема він зазначав, що «...вузькопрофільна педагогічна галузь – театральна педагогіка, – досліджуючи специфіку театру через сценічну дію, фізичну і психічну змістовність акторської творчості, дуже близької до педагогічної, торкнулася засадових

питань педагогіки як мистецтва» (с. 66–67). Цілу низку його публікацій присвячено вивченню теоретичних і практичних аспектів впливу мистецтва, театрального зокрема, на культурне становлення особистості та розвиток педагогічної майстерності педагога: «мистецтво як засіб творення особистості», «педагогіка як мистецтво», «театральне мистецтво у вимірах педагогіки», «педагогічна і акторська дія», «урок – театр одного актора» – ось неповний список наукових знахідок ученого щодо розвитку педагога-майстра, основою яких, безперечно, є глибинне розуміння Зязюном-Філософом значення художнього принципу побудови не тільки педагогічної дії, а й життя загалом (Вовк, Грищенко, Соломаха, Філіпчук & Ходаківська, 2021).

Висновки. Наукову спадщину академіка Івана Андрійовича Зязюна доцільно розглядати у філософському та психолого-педагогічному контекстах. Категорії естетики, естетичного виховання, педагогічної майстерності, педагогічної дії вчителя, духовного розвитку особистості через Красу, закарбовану в мистецтві, посідають вагоме місце в науковому доробку видатного українського вченого та педагога. Його спадщину варто вивчати, шукаючи шляхи впровадження ідей академіка в сучасну педагогічну практику. Як переконливо доводить І. Зязюн, естетичні цінності концентрують у собі гуманістичні ідеали, цілі, мотиви, наміри, настрої, що визначають позицію і поведінку педагога, позитивно впливають на гуманістичну спрямованість організації педагогічних дій викладачів і вчителів і є основою розвитку й удосконалення суб'єктивно-емоційного складника свідомості – ціннісних знань як тих, хто навчає, так і тих, хто навчається.

Перспективи подальших досліджень. Потребує вивчення та узагальнення досвід наукових пошуків академіка І. Зязюна з проблем синтезу педагогіки і психології (психопедагогіки) в контексті естетичних і етичних основ становлення особистості педагога.

Список використаної літератури

- Вовк, М.П. (Ред., укл.), Грищенко, Ю.В., Соломаха, С.О., Філіпчук, Н.О., Ходаківська, С.В. (Уклад.). (2021). *Педагогічна освіта в Україні: теорія і практика*: словник. Кропивницький: Імекс-ЛТД.
- Естетика і етика педагогічної дії*: зб. наук. пр. (2018). Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України, Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка (Вип. 17). Полтава.
- Зязюн, І.А. (1976). *Естетичний досвід особи. Формування і сфери вияву*. Київ: Вища школа.
- Зязюн, І. А. (2008а). Діалектика особистісних цінностей та смислів у розвитку особистості. В кн. *Професійно-мистецька школа у системі національної освіти*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (с. 10-13). Київ; Чернівці: Зелена Буковина.

- Зязюн, І. А. (2008с). *Філософія педагогічної дії*: монографія. Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького.
- Зязюн, І. А. (2011). Безсвідоме у виявах пізнавально-творчого процесу особистості. В кн. Н. Г. Ничкало (Ред.), *Творчий розвиток особистості засобами мистецтва*: навчально-методичний посібник (с. 11-23). Чернівці: Зелена Буковина.
- Зязюн, І. А. (Ред.), Крамущенко, Л. В., Кривонос, І. Ф., Самещенко, О. Г., Семиченко, В. А., Тарасевич, Н. М. (2008b). *Педагогічна майстерність*: підручник (Вид. 3-тє, допов. і переробл.). Київ: СПД Богданова А. М.
- Зязюн, І. А., Сагач, І. А. (1997). *Краса педагогічної дії*: навч. посіб. для вчителів та ін. Київ: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнес.
- Ничкало, Н. Г. (Ред.), Штома, Л. Н. (Упоряд.). (2018). *Іван Андрійович Зязюн: педагог, вчений, філософ*: біобібліогр. покажчик (Вид. 4-тє, перероб., допов.). НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. Київ.
- Ничкало, Н. Г. (Ред., упоряд.), Боровік, О. М. (Упоряд.). (2013). *Педагогічна майстерність академіка Івана Зязюна*: зб. наук. пр. Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. Київ: Богданова А.М.
- Фундатор «педагогіки добра» і добротворення в педагогіці: збірник матеріалів до 85-річчя з дня народження Івана Зязюна. (2023). Київ: Вид-во ТОВ «Юрка Любченка».
- Цитати про красу, фрази про красу*. Взято з <https://takequotes.com/ua/category/beauty>
- Штома, Л. Н. (Упоряд.). Зязюн, І. А. (Ред.). (2013). *Естетичні та етичні основи розвитку педагогічної майстерності викладачів вищих педагогічних навчальних закладів*: бібліографічний покажчик. Кіровоград: Імекс-ЛТД.

Svetlana Solomakha

AESTHETIC DIMENSIONS OF IVAN ZIAZIUN'S PEDAGOGICAL HERITAGE

The article examines various aspects of the philosophical, pedagogical, and ethical-aesthetic ideas of academician Ivan Andriyovych Ziaziun, which occupy a significant place in his multifaceted scientific heritage. According to I. Ziaziun, the philosophical categories of “goodness”, “beauty” and “freedom” always stand for Truth, which embodies the deep meaning of human worldview and comprehension of existence, the search for the human spirit, and the creation of humanistic ideals. The categories of aesthetics, aesthetic education, pedagogical skills, pedagogical action of a teacher, and spiritual development of an individual through the Beauty captured in art play an essential role in the professional growth of teachers.

It is advisable to study the scientific heritage of the outstanding Ukrainian scientist and teacher I. Ziaziun, looking for ways to implement his ideas in modern pedagogical practice. As Ivan Andriyovych convincingly proves, aesthetic values of consciousness concentrate humanistic ideals, goals, motives, intentions, and moods that determine the position and behavior of a teacher, positively impact the humanistic orientation of an organization of pedagogical actions of lecturers and teachers, are the basis for the development and improvement of the subjective-emotional component of consciousness – the value knowledge of both those who teach and those who study. According to I. Ziaziun, the issues of aesthetics and ethics, pedagogical education, and aesthetic education should be significant components of the national cultural policy and national education of young people, as they are the basis for the spiritual development of an individual.

Keywords: *scientific heritage of Ivan Ziaziun; aesthetic categories; aesthetic experience; culture; art; pedagogical skills; pedagogical action.*

References

- Estetyka i etyka pedahohichnoi dii [Aesthetics and ethics of pedagogical action]:* zb. nauk. pr. (2018). (Is. 17). Poltava [in Ukrainian].
- Fundator «pedahohiky dobra» i dobrotvorennia v pedahohitsi: zbirnyk materialiv do 85-richchia z dnia narodzhennia Ivana Ziaziuna [The founder of "good pedagogy" and benevolence in pedagogy: a collection of materials from 85th Ivan Zyazyun's birthday].* (2023). Kyiv: Vyd-vo TOV «Jurka Liubchenka» [in Ukrainian].
- Nychkalo, N. H. (Ed.), & Shtoma, L. N. (Comp.). (2018). *Ivan Andriiovych Ziaziun: pedahoh, vchenyi, filosof [Ivan Andriiovych Ziaziun: teacher, scientist, philosopher]:* biobibliohr. pokazhchyk. NAPN Ukrainy, In-t ped. osvity i osvity doroslykh. Kyiv [in Ukrainian].
- Nychkalo, N. H. (Ed.), & Borovik, O. M. (Comp.). (2013). *Pedahohichna maisternist akademiika Ivana Ziaziuna [Pedagogical mastery of academician Ivan Zyazyun]:* zb. nauk. pr. In-t ped. osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy. Kyiv: Bohdanova A. M. [in Ukrainian].
- Shtoma, L. N. (Comp.). Ziaziun, I. A. (Ed.). (2013). *Estetychni ta etychni osnovy rozvytku pedahohichnoi maisternosti vykladachiv vyshchyykh pedahohichnykh navchalnykh zakladiv: bibliohrafichni pokazhchyk [Aesthetic and ethical bases of development of pedagogical skills of teachers of higher pedagogical educational institutions: bibliographic index].* Kirovohrad: Imeks-LTD [in Ukrainian].
- Tsytyaty pro krasu, frazy pro krasu [Quotes about beauty, phrases about beauty].* Retrieved from <https://takequotes.com/ua/category/beauty> [in Ukrainian].
- Vovk, M. P. (Ed.), Hryshchenko, Yu. V., Solomakha, S. O., Filipchuk, N. O., & Khodakivska, S. V. (Comps.). (2021). *Pedahohichna osvita v Ukraini: teoriia i praktyka [Pedagogical education in Ukraine: theory and practice]:* slovnyk. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD [in Ukrainian].
- Ziaziun, I. A. (1976). *Estetychnyi dosvid osoby. Formuvannia i sfery vyjavu [Aesthetic experience of a person. Formation and spheres of manifestation].* Kyiv: Vyscha shkola. [in Ukrainian].
- Ziaziun, I. A. (2008a). Dialektyka osobystisnykh tsinnosti ta smysliv u rozvytku osobystosti [Dialectic of personal values and meanings in personality development]. In *Profesiino-mystetska shkola u systemi natsionalnoi osvity [Creative development of personality by means of art]:* materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (pp. 10-13). Kyiv; Chernivtsi: Zelena Bukovyna [in Ukrainian].
- Ziaziun, I. A. (2008c). *Filosofiiia pedahohichnoi dii [Philosophy of pedagogical action]:* monohrafiia. Cherkasy: Vyd. vid. ChNU imeni Bohdana Khmelnytskoho [in Ukrainian].
- Ziaziun, I. A. (2011). *Bezsvidome u vyjavakh piznavalno-tvorchoho protsesu osobystosti [The unconscious in the images of the cognitive and creative process of the individual].* In Nychkalo, N. H. (Ed.), *Tvorchy rozvytok osobystosti zasobamy mystetstva [Creative development of personality by means of art]:* navchalno-metodychnyi posibnyk (p. 11-23). Chernivtsi: Zelena Bukovyna [in Ukrainian].
- Ziaziun, I. A. (Ed.), Kramushchenko, L. V., Kryvonos, I. F., Sameshchenko, O. H., Semychenko, V. A., & Tarasevych, N. M. (2008b). *Pedahohichna maisternist [Pedagogical mastery]:* pidruchnyk. Kyiv: SPD Bohdanova A. M. [in Ukrainian].
- Ziaziun, I. A., & Sahach, I. A. (1997). *Krasa pedahohichnoi dii [The beauty of pedagogical action]:* navch. posib. dlia vchyteliv ta in. Kyiv: Ukrainsko-finskyi instytut menedzhmentu i biznes [in Ukrainian].

Одержано: 11.02.2023 р.

УДК 373.2/.5.043.2-056.3(438)

Elżbieta Stokowska-Zagdan, Skierniewice, Polska

DOI: 10.33989/2226-4051.2022.27. 282095

ORCID: 0000-0002-1317-8954

Teresa Janicka-Panek, Skierniewice, Polska

ORCID: 0000-0001-7526-9002

POMOC PSYCHOLOGICZNO-PEDAGOGICZNA UDZIELANA DZIECKU W PRZEDSZKOLU I UCZNIOWI W SZKOLE W POLSCE – PODSTAWY PRAWNE

W systemie oświatowym w Polsce założono różnorodne formy pomocy psychologiczno-pedagogicznej, które są udzielane dziecku ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w przedszkolu oraz uczniom z niepełnosprawnością w szkole. Uwzględniają to akty prawne, regulujące sprawy oświaty a jednocześnie zobowiązujące wszystkie placówki oświatowego do respektowania zasady jednolitości pedagogicznych oddziaływań, uwzględniania edukacji inkluzyjnej. Pomoc psychologiczno-pedagogiczna udzielana uczniowi w przedszkolu, szkole i placówce, polega na rozpoznawaniu i zaspokajaniu indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych ucznia oraz rozpoznawaniu indywidualnych możliwości psychofizycznych ucznia i czynników środowiskowych, które mają wpływ na jego funkcjonowanie w przedszkolu i szkole.

Key words: *uczeń ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi; pedagogika inkluzyjna; wspomaganie rozwoju dziecka.*

Publiczne przedszkola i oddziały przedszkolne w szkołach podstawowych, zwane dalej „przedszkolami”, publiczne szkoły oraz publiczne placówki, udzielają uczniom uczęszczającym do tych przedszkoli, szkół i placówek, ich rodzicom oraz nauczycielom pomocy psychologiczno-pedagogicznej i organizują tę pomoc na zasadach określonych w polskim prawie oświatowym (Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017, 2017. w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach. Dz. U. z 2017 r, poz. 1591, 2017).

Pomoc psychologiczno-pedagogiczna udzielana uczniowi w przedszkolu, szkole i placówce, polega na diagnozowaniu i respektowaniu indywidualnych potrzeb rozwojowych oraz

edukacyjnych ucznia. W jej zakresie mieści się także rozpoznawanie indywidualnych możliwości psychofizycznych ucznia i warunków społeczno-kulturowych, wpływających na postępy edukacyjne w przedszkolu, szkole i placówce. Celem tej działalności jest wielokierunkowe (wielozmysłowe) wspieranie potencjału rozwojowego ucznia i stwarzania warunków do jego aktywnego a także pełnego uczestnictwa w życiu przedszkola, szkoły i placówki oświatowej oraz w środowisku społecznym.

Obowiązujące prawo oświatowe określa, iż potrzeba objęcia ucznia pomocą psychologiczno-pedagogiczną w przedszkolu, szkole i placówce wynika w szczególności:

- 1) z niepełnosprawności;
- 2) z niedostosowania społecznego;
- 3) z zagrożenia niedostosowaniem społecznym;
- 4) z zaburzeń zachowania lub emocji;
- 5) ze szczególnych uzdolnień;
- 6) ze specyficznych trudności w uczeniu się;
- 7) z deficytów kompetencji i zaburzeń sprawności językowych;
- 8) z choroby przewlekłej;
- 9) z sytuacji kryzysowych lub traumatycznych;
- 10) z niepowodzeń edukacyjnych;
- 11) z zaniedbań środowiskowych związanych z sytuacją bytową ucznia i jego rodziny, sposobem spędzania czasu wolnego i kontaktami środowiskowymi;
- 12) z trudności adaptacyjnych związanych z różnicami kulturowymi lub ze zmianą środowiska edukacyjnego; w tym związanych z wcześniejszym kształceniem za granicą.

Pomoc psychologiczno-pedagogiczna udzielana w przedszkolu, szkole i placówce rodzicom uczniów i nauczycielom polega na wspieraniu rodziców i nauczycieli w rozwiązywaniu problemów wychowawczych i dydaktycznych oraz rozwijaniu ich umiejętności wychowawczych w celu zwiększenia efektywności pomocy udzielanej uczniom. Korzystanie z pomocy psychologiczno-pedagogicznej w przedszkolu, szkole i placówce jest dobrowolne i nieodpłatne.

Pomoc psychologiczno-pedagogiczną organizuje dyrektor przedszkola, szkoły lub placówki. Pomocy psychologiczno-pedagogicznej w przedszkolu, szkole i placówce udzielają uczniom

nauczyciele, wychowawcy grup wychowawczych oraz specjaliści wykonujący w przedszkolu, szkole i placówce zadania z zakresu pomocy psychologiczno-pedagogicznej, w szczególności psychologów, pedagogów, logopedów, doradców zawodowi i terapeuci pedagogiczni, zwani dalej „specjalistami”.

Pomoc psychologiczno-pedagogiczna jest organizowana i udzielana we współpracy z:

- 1) rodzicami uczniów;
- 2) poradniami psychologiczno-pedagogicznymi, w tym poradniami specjalistycznymi, zwanymi dalej „poradniami”;
- 3) placówkami doskonalenia nauczycieli;
- 4) innymi przedszkolami, szkołami i placówkami;
- 5) organizacjami pozarządowymi oraz innymi instytucjami i podmiotami działającymi na rzecz rodziny, dzieci i młodzieży.

Dyrektor przedszkola, szkoły lub placówki uzgadnia z podmiotami wskazanymi wyżej warunki współpracy. Pomoc psychologiczno-pedagogiczna w przedszkolu, szkole i placówce jest udzielana z inicjatywy:

- 1) ucznia;
- 2) rodziców ucznia;
- 3) dyrektora przedszkola, szkoły lub placówki;
- 4) nauczyciela, wychowawcy grupy wychowawczej lub specjalisty, prowadzących zajęcia z uczniem;
- 5) pielęgniarki środowiska nauczania i wychowania lub higienistki szkolnej;
- 6) poradni;
- 7) asystenta edukacji romskiej;
- 8) pomocy nauczyciela;
- 9) asystenta nauczyciela lub asystenta wychowawcy świetlicy;
- 10) pracownika socjalnego;
- 11) asystenta rodziny;
- 12) kuratora sądowego;
- 13) organizacji pozarządowej, innej instytucji lub podmiotu działających na rzecz rodziny, dzieci i młodzieży.

W przedszkolu pomoc psychologiczno-pedagogiczna jest udzielana w trakcie bieżącej pracy z dzieckiem oraz przez zintegrowane działania nauczycieli i specjalistów, a także w formie:

- 1) zajęć rozwijających uzdolnienia;
- 2) zajęć specjalistycznych: korekcyjno-kompensacyjnych, logopedycznych, rozwijających kompetencje emocjonalno-społeczne oraz innych zajęć o charakterze terapeutycznym;
- 3) zindywidualizowanej ścieżki realizacji obowiązkowego rocznego przygotowania przedszkolnego;
- 4) porad i konsultacji.

W szkole pomoc psychologiczno-pedagogiczna jest udzielana w trakcie bieżącej pracy z uczniem oraz przez zintegrowane działania nauczycieli i specjalistów, a także w formie:

- 1) klas terapeutycznych;
- 2) zajęć rozwijających uzdolnienia;
- 3) zajęć rozwijających umiejętności uczenia się;
- 4) zajęć dydaktyczno-wyrównawczych;
- 5) zajęć specjalistycznych: korekcyjno-kompensacyjnych, logopedycznych, rozwijających kompetencje emocjonalno-społeczne oraz innych zajęć o charakterze terapeutycznym;
- 6) zajęć związanych z wyborem kierunku kształcenia i zawodu – w przypadku uczniów szkół podstawowych oraz uczniów szkół ponadpodstawowych; orientacji zawodowej;
- 7) zindywidualizowanej ścieżki kształcenia;
- 8) porad i konsultacji;
- 9) warsztatów.

W pracy terapeutycznej wykorzystuje się autorskie programy (Janicka-Panek, 2009) a w odniesieniu do uczniów z orzeczeniem poradni psychologiczno-pedagogicznej, kierującym ucznia do kształcenia specjalnego, zespół nauczycieli i specjalistów ds. pomocy przygotowuje IPET (Indywidualny Program Edukacyjno-Terapeutyczny). W tym spersonalizowanym programie konieczne jest uwzględnienie celów edukacyjnych, trafnie dobranych z podstawy programowej – właściwy załącznik (Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia

ogólnego dla szkoły policealnej, Dz. U. z 2017 r., 2017) oraz założeń terapeutycznych (Janicka-Panek, 2009). Oznacza to podejście wysoce zindywidualizowane wobec ucznia, zwolnienie go z realizacji trudniejszych zagadnień, dobór odpowiednich metod, form i pomocy dydaktycznych.

W placówce pomoc psychologiczno-pedagogiczna jest udzielana w trakcie bieżącej pracy z uczniem oraz przez zintegrowane działania nauczycieli, wychowawców grup wychowawczych i specjalistów, a także w formie:

- 1) zajęć rozwijających uzdolnienia;
- 2) zajęć rozwijających umiejętności uczenia się;
- 3) zajęć specjalistycznych: korekcyjno-kompensacyjnych, logopedycznych, rozwijających kompetencje emocjonalno-społeczne oraz innych zajęć o charakterze terapeutycznym;
- 4) zajęć związanych z wyborem kierunku kształcenia i zawodu – w przypadku uczniów szkół podstawowych oraz uczniów szkół ponadpodstawowych;
- 5) porad i konsultacji;
- 6) warsztatów.

W szkole dla dorosłych pomoc psychologiczno-pedagogiczna jest udzielana w trakcie bieżącej pracy ze słuchaczem oraz przez zintegrowane działania nauczycieli i specjalistów, a także w formie:

- 1) zajęć związanych z wyborem kierunku kształcenia i zawodu;
- 2) porad i konsultacji;
- 3) warsztatów i szkoleń.

W przedszkolu, szkole i placówce pomoc psychologiczno-pedagogiczna jest udzielana rodzicom uczniów i nauczycielom w formie porad, konsultacji, warsztatów i szkoleń.

Dyrektor przedszkola, szkoły lub placówki organizuje wspomaganie przedszkola, szkoły i placówki w zakresie realizacji zadań z zakresu pomocy psychologiczno-pedagogicznej polegające na zaplanowaniu i przeprowadzeniu działań, mających na celu poprawę jakości udzielanej pomocy psychologiczno-pedagogicznej.

Zajęcia rozwijające uzdolnienia organizuje się dla uczniów szczególnie uzdolnionych. Liczba uczestników zajęć nie może przekraczać 8.

Zajęcia korekcyjno-kompensacyjne organizuje się dla uczniów z zaburzeniami i odchyleniami rozwojowymi, w tym specyficznymi trudnościami w uczeniu się. Liczba uczestników zajęć nie może przekraczać 5.

Zajęcia logopedyczne organizuje się dla uczniów z deficytami kompetencji i zaburzeniami sprawności językowych. Liczba uczestników zajęć nie może przekraczać 4.

Zajęcia rozwijające kompetencje emocjonalno-społeczne organizuje się dla uczniów przejawiających trudności w funkcjonowaniu społecznym. Liczba uczestników zajęć nie może przekraczać 10, chyba że zwiększenie liczby uczestników jest uzasadnione potrzebami uczniów.

Inne zajęcia o charakterze terapeutycznym organizuje się dla uczniów z zaburzeniami i odchyleniami rozwojowymi mających problemy w funkcjonowaniu w przedszkolu, szkole lub placówce oraz z aktywnym i pełnym uczestnictwem w życiu przedszkola, szkoły lub placówki. Liczba uczestników zajęć nie może przekraczać 10.

Zindywidualizowana ścieżka realizacji obowiązkowego rocznego przygotowania przedszkolnego oraz zindywidualizowana ścieżka kształcenia, zwane dalej „zindywidualizowaną ścieżką”, są organizowane dla uczniów, którzy mogą uczęszczać do przedszkola lub szkoły, ale ze względu na trudności w funkcjonowaniu wynikające w szczególności ze stanu zdrowia nie mogą realizować wszystkich zajęć wychowania przedszkolnego lub zajęć edukacyjnych wspólnie z oddziałem przedszkolnym lub szkolnym i wymagają dostosowania organizacji i procesu nauczania do ich specjalnych potrzeb edukacyjnych.

Zindywidualizowana ścieżka obejmuje wszystkie zajęcia wychowania przedszkolnego lub zajęcia edukacyjne, które są realizowane:

- 1) wspólnie z oddziałem przedszkolnym lub szkolnym oraz
- 2) indywidualnie z uczniem.

Objęcie ucznia zindywidualizowaną ścieżką wymaga opinii publicznej poradni, z której wynika potrzeba objęcia ucznia pomocą w tej formie. Do wniosku o wydanie opinii, dołącza się dokumentację określającą:

- 1) trudności w funkcjonowaniu ucznia w przedszkolu lub szkole;

2) w przypadku ucznia obejmowanego zindywidualizowaną ścieżką ze względu na stan zdrowia – także wpływ przebiegu choroby na funkcjonowanie ucznia w przedszkolu lub szkole oraz ograniczenia w zakresie możliwości udziału ucznia w zajęciach wychowania przedszkolnego lub zajęciach edukacyjnych wspólnie z oddziałem przedszkolnym lub szkolnym;

3) w przypadku ucznia uczęszczającego do przedszkola lub szkoły – także opinię nauczycieli i specjalistów prowadzących zajęcia z uczniem, o funkcjonowaniu ucznia w przedszkolu lub szkole.

Przed wydaniem opinii publiczna poradnia we współpracy z przedszkolem lub szkołą oraz

rodzicami ucznia albo pełnoletnim uczniem przeprowadza analizę funkcjonowania ucznia uwzględniającą efekty udzielanej dotychczas przez przedszkole lub szkołę pomocy psychologiczno-pedagogicznej. Opinia wskazuje:

1) zakres, w jakim uczeń nie może brać udziału w zajęciach wychowania przedszkolnego lub zajęciach edukacyjnych wspólnie z oddziałem przedszkolnym lub szkolnym;

2) okres objęcia ucznia zindywidualizowaną ścieżką, nie dłuższy jednak niż rok szkolny;

3) działania, jakie powinny być podjęte w celu usunięcia barier i ograniczeń utrudniających funkcjonowanie ucznia i jego uczestnictwo w życiu przedszkola lub szkoły.

Uczeń objęty zindywidualizowaną ścieżką realizuje w danym przedszkolu lub w danej szkole program wychowania przedszkolnego lub programy nauczania, z dostosowaniem metod i form ich realizacji do jego indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych, w szczególności potrzeb wynikających ze stanu zdrowia.

Na wniosek rodziców ucznia albo pełnoletniego ucznia dyrektor przedszkola lub szkoły ustala, z uwzględnieniem opinii poradni specjalistycznej, tygodniowy wymiar godzin zajęć wychowania przedszkolnego lub zajęć edukacyjnych, realizowanych indywidualnie z uczniem, uwzględniając konieczność realizacji przez ucznia podstawy programowej wychowania przedszkolnego, podstawy programowej kształcenia ogólnego lub podstawy programowej kształcenia w zawodach.

Nauczyciele prowadzący zajęcia z uczniem objętym zindywidualizowaną ścieżką podejmują działania ukierunkowane na poprawę funkcjonowania ucznia w przedszkolu lub szkole. Zindywidualizowanej ścieżki nie organizuje się dla:

- 1) uczniów objętych kształceniem specjalnym,
- 2) uczniów objętych indywidualnym obowiązkowym rocznym przygotowaniem przedszkolnym albo indywidualnym nauczaniem.

Klasy terapeutyczne. Klasy terapeutyczne organizuje się dla uczniów wymagających dostosowania organizacji i procesu nauczania oraz długotrwałej pomocy specjalistycznej z uwagi na trudności w funkcjonowaniu w szkole lub oddziale wynikające z zaburzeń rozwojowych lub ze stanu zdrowia, posiadających opinię poradni, z której wynika potrzeba objęcia ucznia pomocą w tej formie. Zajęcia w klasach terapeutycznych prowadzą nauczyciele właściwych zajęć edukacyjnych. Nauczanie w klasach terapeutycznych jest prowadzone według realizowanych w danej szkole programów nauczania, z dostosowaniem metod i form ich realizacji do indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości

psychofizycznych uczniów. Liczba uczniów w klasie terapeutycznej nie może przekraczać 15. Do klas terapeutycznych, za zgodą organu prowadzącego szkołę, w ramach posiadanych środków, mogą uczęszczać uczniowie innej szkoły. Nauka ucznia w klasie terapeutycznej trwa do czasu złagodzenia albo wyeliminowania trudności w funkcjonowaniu ucznia w szkole lub oddziale, stanowiących powód objęcia ucznia pomocą w tej formie.

Zajęcia rozwijające umiejętności uczenia się. Zajęcia rozwijające umiejętności uczenia się organizuje się dla uczniów w celu podnoszenia efektywności uczenia się.

Zajęcia dydaktyczno-wyrównawcze. Zajęcia dydaktyczno-wyrównawcze organizuje się dla uczniów mających trudności w nauce, w szczególności w spełnianiu wymagań edukacyjnych wynikających z podstawy programowej kształcenia ogólnego dla danego etapu edukacyjnego. Liczba uczestników zajęć nie może przekraczać 8. Godzina zajęć trwa 45 minut. Dopuszcza się prowadzenie wybranych zajęć w czasie dłuższym lub krótszym niż 45 minut, z zachowaniem ustalonego dla ucznia łącznego tygodniowego czasu tych zajęć, jeżeli jest to uzasadnione potrzebami ucznia.

Zajęcia rozwijające uzdolnienia, zajęcia rozwijające umiejętności uczenia się, zajęcia dydaktyczno-wyrównawcze oraz zajęcia specjalistyczne prowadzą nauczyciele, wychowawcy grup wychowawczych i specjaliści posiadający kwalifikacje odpowiednie do rodzaju zajęć. Zajęcia prowadzi się przy wykorzystaniu aktywizujących metod pracy.

Porady, konsultacje, warsztaty i szkolenia prowadzą nauczyciele, wychowawcy grup wychowawczych i specjaliści.

Zadania nauczycieli, wychowawców grup wychowawczych i specjalistów. Do zadań nauczycieli, wychowawców grup wychowawczych i specjalistów w przedszkolu, szkole i placówce należy w szczególności:

1) rozpoznawanie indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych uczniów;

2) określanie mocnych stron, predyspozycji, zainteresowań i uzdolnień uczniów;

3) rozpoznawanie przyczyn niepowodzeń edukacyjnych lub trudności w funkcjonowaniu uczniów, w tym barier i ograniczeń utrudniających funkcjonowanie uczniów i ich uczestnictwo w życiu przedszkola, szkoły lub placówki;

4) podejmowanie działań sprzyjających rozwojowi kompetencji oraz potencjału uczniów w celu podnoszenia efektywności uczenia się i poprawy ich funkcjonowania;

5) współpraca z poradnią w procesie diagnostycznym i postdiagnostycznym, w szczególności w zakresie oceny funkcjonowania uczniów, barier i ograniczeń w środowisku utrudniających funkcjonowanie uczniów i ich uczestnictwo w życiu przedszkola, szkoły lub placówki oraz efektów działań podejmowanych w celu poprawy funkcjonowania ucznia oraz planowania dalszych działań.

Nauczyciele, wychowawcy grup wychowawczych oraz specjaliści w przedszkolu, szkole i placówce prowadzą w szczególności:

1) w przedszkolu – obserwację pedagogiczną mającą na celu wczesne rozpoznanie u dziecka dysharmonii rozwojowych i podjęcie wczesnej interwencji, a w przypadku dzieci realizujących obowiązkowe roczne przygotowanie przedszkolne – obserwację pedagogiczną zakończoną analizą i oceną gotowości dziecka do podjęcia nauki w szkole (diagnoza przedszkolna);

2) w szkole:

a) obserwację pedagogiczną w trakcie bieżącej pracy z uczniami mającą na celu rozpoznanie u uczniów: po pierwsze- trudności w uczeniu się, w tym w przypadku uczniów klas I–III szkoły podstawowej deficytów kompetencji i zaburzeń sprawności językowych oraz ryzyka wystąpienia specyficznych trudności w uczeniu się, a także potencjału ucznia i jego zainteresowań, po drugie – szczególnych uzdolnień,

b) wspomaganie uczniów w wyborze kierunku kształcenia i zawodu w trakcie bieżącej pracy z uczniami.

W przypadku stwierdzenia, że uczeń ze względu na potrzeby rozwojowe lub edukacyjne oraz możliwości psychofizyczne wymaga objęcia pomocą psychologiczno-pedagogiczną, nauczyciel, wychowawca grupy wychowawczej lub specjalista niezwłocznie udzielają uczniowi tej pomocy w trakcie bieżącej pracy z uczniem i informują o tym:

1) w przypadku szkoły i placówki, w której funkcjonuje szkoła – wychowawcę klasy;

2) w przypadku przedszkola i placówki, w której nie funkcjonuje szkoła – dyrektora przedszkola lub placówki.

Wychowawca klasy lub dyrektor przedszkola lub placówki, informuje innych nauczycieli, wychowawców grup wychowawczych lub specjalistów o potrzebie objęcia ucznia pomocą psychologiczno-pedagogiczną w trakcie ich bieżącej pracy z uczniem, jeżeli stwierdzi taką potrzebę, oraz we współpracy z nauczycielami, wychowawcami grup wychowawczych lub specjalistami planuje i koordynuje pomoc psychologiczno-pedagogiczną w ramach zintegrowanych działań nauczycieli, wychowawców grup wychowawczych i specjalistów oraz bieżącej pracy z uczniem.

W przypadku stwierdzenia przez wychowawcę klasy lub dyrektora przedszkola lub placówki, że konieczne jest objęcie ucznia pomocą psychologiczno-pedagogiczną w wyżej wymienionych formach, dyrektor przedszkola, szkoły lub placówki ustala formy udzielania tej pomocy, okres ich udzielania oraz wymiar godzin, w którym poszczególne formy będą realizowane. Przy ustalaniu wymiaru poszczególnych form udzielania uczniowi pomocy psychologiczno-pedagogicznej uwzględnia się wymiar godzin ustalony dla poszczególnych form udzielania uczniom pomocy psychologiczno-pedagogicznej.

Wymiar godzin poszczególnych form udzielania uczniom pomocy psychologiczno-pedagogicznej, ustala się biorąc pod uwagę określoną w arkuszu organizacji przedszkola, szkoły lub placówki odpowiednią liczbę godzin zajęć z zakresu pomocy psychologiczno-pedagogicznej oraz innych zajęć wspomagających proces kształcenia lub liczbę godzin zajęć prowadzonych przez nauczycieli i wychowawców grup wychowawczych.

Wychowawca klasy lub dyrektor przedszkola lub placówki oraz nauczyciele, wychowawcy grup wychowawczych lub specjaliści, planując udzielanie uczniowi pomocy psychologiczno-pedagogicznej, współpracują z rodzicami ucznia albo pełnoletnim uczniem oraz w zależności od potrzeb, z innymi podmiotami.

W przypadku uczniów objętych pomocą psychologiczno-pedagogiczną wychowawcy grup wychowawczych i specjaliści udzielający uczniom pomocy psychologiczno-pedagogicznej wspierają nauczycieli obowiązkowych zajęć edukacyjnych w dostosowaniu sposobów i metod pracy do możliwości psychofizycznych ucznia.

Nauczyciele, wychowawcy grup wychowawczych i specjaliści udzielający pomocy psychologiczno-pedagogicznej oceniają efektywność udzielonej pomocy i formułują wnioski dotyczące dalszych działań mających na celu poprawę funkcjonowania ucznia. W przypadku gdy uczeń był objęty pomocą psychologiczno-pedagogiczną w przedszkolu, szkole lub placówce, odpowiednio wychowawca klasy lub dyrektor przedszkola lub placówki, planując udzielanie uczniowi pomocy psychologiczno-pedagogicznej, uwzględnia wnioski dotyczące dalszych działań mających na celu poprawę funkcjonowania ucznia. W przypadku gdy z wniosków, o których mowa w ust. 9, wynika, że mimo udzielanej uczniowi pomocy psychologiczno-pedagogicznej w przedszkolu, szkole lub placówce nie następuje poprawa funkcjonowania ucznia w przedszkolu, szkole lub placówce, dyrektor przedszkola, szkoły lub placówki, za zgodą rodziców ucznia albo pełnoletniego ucznia, występuje do publicznej poradni z wnioskiem o przeprowadzenie diagnozy i wskazanie sposobu rozwiązania problemu ucznia. Wniosek o przeprowadzenie diagnozy i wskazanie sposobu rozwiązania problemu ucznia, zawiera informacje o:

1) rozpoznanych indywidualnych potrzebach rozwojowych i edukacyjnych, możliwościach psychofizycznych ucznia oraz potencjale rozwojowym ucznia;

2) występujących trudnościach w funkcjonowaniu ucznia w przedszkolu, szkole i placówce lub szczególnych uzdolnieniach ucznia;

3) działaniach podjętych przez nauczycieli, wychowawców grup wychowawczych i specjalistów w celu poprawy funkcjonowania

ucznia w przedszkolu, szkole i placówce, formach pomocy psychologiczno-pedagogicznej udzielanej uczniowi w przedszkolu, szkole lub placówce, okresie ich udzielania oraz efektach podjętych działań i udzielanej pomocy;

4) wnioskach dotyczących dalszych działań mających na celu poprawę funkcjonowania ucznia.

Dyrektor przedszkola, szkoły lub placówki, może wyznaczyć inną niż wymieniona osobę, której zadaniem będzie planowanie i koordynowanie udzielania pomocy psychologiczno-

-pedagogicznej uczniom w przedszkolu, szkole lub placówce. Przepisy te stosuje się odpowiednio do uczniów posiadających orzeczenie o potrzebie indywidualnego obowiązkowego rocznego przygotowania przedszkolnego, orzeczenie o potrzebie indywidualnego nauczania lub opinię poradni, z tym że przy planowaniu udzielania uczniom pomocy psychologiczno-pedagogicznej uwzględnienia się także zalecenia zawarte w orzeczeniach lub opiniach.

W przypadku ucznia posiadającego orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego planowanie i koordynowanie udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w przedszkolu, szkole i placówce; w tym ustalenie dla ucznia form udzielania tej pomocy, okres ich udzielania oraz wymiar godzin, w którym poszczególne formy będą realizowane, jest zadaniem zespołu nauczycieli / specjalistów, pracujących z danym wychowankiem. Podczas planowania i koordynowania udzielania uczniowi pomocy psychologiczno-pedagogicznej uwzględnia się wymiar godzin ustalony dla poszczególnych form udzielania uczniom pomocy psychologiczno-pedagogicznej. Nauczyciele, wychowawcy grup wychowawczych i specjaliści udzielający uczniom pomocy psychologiczno-pedagogicznej prowadzą dokumentację zgodnie z obowiązującymi przepisami.

O potrzebie objęcia ucznia pomocą psychologiczno-pedagogiczną informuje się rodziców ucznia albo pełnoletniego ucznia. O ustalonych dla ucznia formach, okresie udzielania pomocy

psychologiczno-pedagogicznej oraz wymiarze godzin, w którym poszczególne formy pomocy będą realizowane, dyrektor przedszkola, szkoły lub placówki, niezwłocznie informuje pisemnie, w sposób przyjęty w danym przedszkolu, szkole lub placówce, rodziców ucznia albo pełnoletniego ucznia.

Zadania specjalistów: pedagoga, psychologa, logopedy doradcy zawodowego oraz terapeuty pedagogicznego (Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach. Dz. U. z 2017 r, 2017).

Do zadań **pedagoga i psychologa** w przedszkolu, szkole i placówce należy w szczególności:

1) prowadzenie badań i działań diagnostycznych uczniów, w tym diagnozowanie indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych uczniów w celu określenia mocnych stron, predyspozycji, zainteresowań i uzdolnień uczniów oraz przyczyn niepowodzeń edukacyjnych lub trudności w funkcjonowaniu uczniów, w tym barier i ograniczeń utrudniających funkcjonowanie ucznia i jego uczestnictwo w życiu przedszkola, szkoły i placówki;

2) diagnozowanie sytuacji wychowawczych w przedszkolu, szkole lub placówce w celu rozwiązywania problemów wychowawczych stanowiących barierę i ograniczających aktywne i pełne uczestnictwo ucznia w życiu przedszkola, szkoły i placówki;

3) udzielanie uczniom pomocy psychologiczno-pedagogicznej w formach odpowiednich do rozpoznanych potrzeb;

4) podejmowanie działań z zakresu profilaktyki uzależnień i innych problemów dzieci i młodzieży;

5) minimalizowanie skutków zaburzeń rozwojowych, zapobieganie zaburzeniom zachowania oraz inicjowanie różnych form pomocy w środowisku przedszkolnym, szkolnym i pozaszkolnym uczniów;

6) inicjowanie i prowadzenie działań mediacyjnych i interwencyjnych w sytuacjach kryzysowych;

7) pomoc rodzicom i nauczycielom w rozpoznawaniu i rozwijaniu indywidualnych możliwości, predyspozycji i uzdolnień uczniów;

8) wspieranie nauczycieli, wychowawców grup wychowawczych i innych specjalistów w:

a) rozpoznawaniu indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych uczniów w celu określenia mocnych stron, predyspozycji, zainteresowań i uzdolnień uczniów oraz przyczyn niepowodzeń edukacyjnych lub trudności w funkcjonowaniu uczniów, w tym barier i ograniczeń utrudniających funkcjonowanie ucznia i jego uczestnictwo w życiu przedszkola, szkoły i placówki,

b) udzielaniu pomocy psychologiczno-pedagogicznej.

Do zadań **logopedy** w przedszkolu, szkole i placówce należy w szczególności:

1) diagnozowanie logopedyczne, w tym prowadzenie badań przesiewowych w celu ustalenia stanu mowy oraz poziomu rozwoju językowego uczniów;

2) prowadzenie zajęć logopedycznych dla uczniów oraz porad i konsultacji dla rodziców i nauczycieli w zakresie stymulacji rozwoju mowy uczniów i eliminowania jej zaburzeń;

3) podejmowanie działań profilaktycznych zapobiegających powstawaniu zaburzeń komunikacji językowej we współpracy z rodzicami uczniów;

4) wspieranie nauczycieli, wychowawców grup wychowawczych i innych specjalistów w:

a) rozpoznawaniu indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych uczniów w celu określenia mocnych stron, predyspozycji, zainteresowań i uzdolnień uczniów oraz przyczyn niepowodzeń edukacyjnych lub trudności w funkcjonowaniu uczniów, w tym barier i ograniczeń utrudniających funkcjonowanie ucznia i jego uczestnictwo w życiu przedszkola, szkoły i placówki;

b) udzielaniu pomocy psychologiczno-pedagogicznej.

Do zadań **doradcy zawodowego** należy w szczególności:

1) systematyczne diagnozowanie zapotrzebowania uczniów na informacje edukacyjne i zawodowe oraz pomoc w planowaniu kształcenia i kariery zawodowej;

2) gromadzenie, aktualizacja i udostępnianie informacji edukacyjnych i zawodowych właściwych dla danego poziomu kształcenia;

3) prowadzenie zajęć związanych z wyborem kierunku kształcenia i zawodu z uwzględnieniem rozpoznanych mocnych stron, predyspozycji, zainteresowań i uzdolnień uczniów;

4) koordynowanie działalności informacyjno-doradczej prowadzonej przez szkołę i placówkę;

5) współpraca z innymi nauczycielami w tworzeniu i zapewnieniu ciągłości działań w zakresie zajęć związanych z wyborem kierunku kształcenia i zawodu;

6) wspieranie nauczycieli, wychowawców grup wychowawczych i innych specjalistów w udzielaniu pomocy psychologiczno-pedagogicznej.

2. W przypadku braku doradcy zawodowego w szkole lub placówce dyrektor szkoły lub placówki wyznacza nauczyciela, wychowawcę grupy wychowawczej lub specjalistę realizującego zadania terapeutyczne.

Do zadań **terapeuty pedagogicznego** należy w szczególności:

1) prowadzenie badań diagnostycznych uczniów z zaburzeniami i odchyleniami rozwojowymi lub specyficznymi trudnościami w uczeniu się w celu rozpoznawania trudności oraz monitorowania efektów oddziaływań terapeutycznych;

2) rozpoznawanie przyczyn utrudniających uczniom aktywne i pełne uczestnictwo w życiu przedszkola, szkoły i placówki;

3) prowadzenie zajęć korekcyjno-kompensacyjnych oraz innych zajęć o charakterze terapeutycznym;

4) podejmowanie działań profilaktycznych zapobiegających niepowodzeniom edukacyjnym uczniów, we współpracy z rodzicami uczniów;

5) wspieranie nauczycieli, wychowawców grup wychowawczych i innych specjalistów w:

a) rozpoznawaniu indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych uczniów w celu określenia mocnych stron, predyspozycji, zainteresowań i uzdolnień uczniów oraz przyczyn niepowodzeń edukacyjnych lub trudności w funkcjonowaniu uczniów, w tym barier i ograniczeń utrudniających funkcjonowanie ucznia i jego uczestnictwo w życiu przedszkola, szkoły i placówki,

b) udzielaniu pomocy psychologiczno-pedagogicznej.

Wsparcie merytoryczne dla nauczycieli, wychowawców grup wychowawczych i specjalistów udzielających pomocy psycholo-

giczno-pedagogicznej w przedszkolu, szkole i placówce, na wniosek dyrektora przedszkola, szkoły i placówki, zapewniają poradnie oraz placówki doskonalenia nauczycieli.

Warunki organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży posiadających orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego, określa Ministerstwo Edukacji Narodowej w specjalnie wydanym akcie prawnym (Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r., 2017). Owa regulacja dotyczy następujących uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi:

1) niepełnosprawnych: niesłyszących, słabosłyszących, niewidomych, słabowidzących, z niepełnosprawnością ruchową, w tym z afazją, z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, umiarkowanym lub znacznym, z autyzmem, w tym z zespołem Aspergera, i z niepełnosprawnościami sprzężonymi, zwanych dalej „uczniami niepełnosprawnymi”,

2) niedostosowanych społecznie, zwanych dalej „uczniami niedostosowanymi społecznie”,

3) zagrożonych niedostosowaniem społecznym, zwanych dalej „uczniami zagrożonymi niedostosowaniem społecznym” – wymagających stosowania specjalnej organizacji nauki i metod pracy.

W artykule omówiono główne akty prawne regulujące organizację kształcenia specjalnego w Polsce; w tym dzieci i uczniów, które pozostają w placówkach kształcenia ogólnodostępnego mimo skierowania do kształcenia specjalnego. Edukacja inkluzyjna – będąca odzwierciedleniem humanistycznego nurtu w pedagogice, wzmocniona regulacjami prawnymi – pozwala łączyć dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi z dziećmi w normie rozwojowej w procesie nauczania, wychowania i opieki. W systemie oświaty w Polsce nadal pozostały placówki kształcenia specjalnego, w których na wniosek rodziców dziecka jest organizowana edukacja specjalistyczna. Dzieci realizujące obowiązek szkolny w tych właśnie placówkach mają warunki dostosowane do swoich potrzeb i możliwości.

References

- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. (2017). *W sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach*. Dz. U. z 2017 r, poz. 1591. Warszawa. Retrieved from <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20170001591/O/D20171591.pdf>
- Janicka-Panek, T. (2009). *Równaj w górę czyli jak indywidualizować pracę pedagogiczną. Program nauczania*. Warszawa: Nowa Era

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. (2017). *W sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej*, Dz. U. Z 2017 r., poz. 356. Retrieved from <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20170000356>

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. (2017). *W sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym*, Dz. U. Z 2017 r., poz. 1578. Retrieved from <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170001578>

Elżbieta Stokowska-Zagdan, Teresa Janicka-Panek

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL HELP PROVIDED TO A CHILD IN KINDERGARTEN AND A STUDENT AT SCHOOL IN POLAND: LEGAL BASIS

The educational system in Poland assumes various forms of psychological and pedagogical support, which is provided to children with special educational needs in kindergarten and to students with disabilities at school. It is taken into account by legal acts regulating the matters of education and, at the same time, obliging all educational institutions to respect the principle of uniform pedagogical interactions, taking into account inclusive education. Psychological and pedagogical assistance provided to a student in kindergarten, school, and institution consists of recognizing and satisfying the student's individual development and educational needs and identifying the student's individual psychophysical abilities and environmental factors that affect his functioning in kindergarten and school.

Keywords: *student with special educational needs; inclusive pedagogy; support for child development.*

Ельжбета Стоковська-Загдан, Тереза Янічка-Панек

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ДОПОМОГА ДИТИНІ У ДИТЯЧОМУ САДКУ ТА УЧНЯМ У ШКОЛІ В ПОЛЬЩІ – ПРАВОВА БАЗА

Система освіти в Польщі передбачає різні форми психолого-педагогічної підтримки, яка надається дітям з особливими освітніми потребами в дитячому садку та учням з обмеженими можливостями в школі. Це враховано нормативно-правовими актами, які регулюють питання освіти та водночас зобов'язують усі навчальні заклади дотримуватися принципу єдиної педагогічної взаємодії з урахуванням інклюзивного навчання. Психолого-педагогічна допомога учневі в дитячому садку та школі полягає в розпізнаванні та задоволенні індивідуальних потреб розвитку й освіти учня, виявленні його індивідуальних психофізичних можливостей та факторів середовища, які впливають на функціонування дітей у дитячому садку та учнів у школі.

Ключові слова: *учень з особливими освітніми потребами; інклюзивна педагогіка; підтримка розвитку дитини.*

Одержано 05.03.2023 р.

ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ І АУДИТ: ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА ГЕНЕЗИС

В оглядовій статті представлені передумови становлення та розвитку екологічного менеджменту і аудиту як важливих інструментів регулювання впливу господарської діяльності на навколишнє природне середовище. Зазначено ключові моменти розвитку екологічного менеджменту і аудиту, такі як: прийняття нових законодавчих актів щодо регулювання впливу господарської діяльності на довкілля, створення перших екологічних фондів, запровадження екологічної стандартизації та сертифікації, удосконалення систем екологічного менеджменту і аудиту.

Ключові слова: екологічний менеджмент; екологічний аудит; навколишнє середовище; стандартизація; сертифікаційні програми; ISO 14001; сталий розвиток; охорона довкілля.

Постановка проблеми. Інтенсифікація ведення господарської діяльності людини в другій половині ХХ століття починає призводити до негативних змін як для навколишнього природного середовища, так і для здоров'я населення. Це своєю чергою стає каталізатором розвитку інструментів екологічного регулювання господарської діяльності, які б давали змогу контролювати її вплив на довкілля та тримали його у визначених масштабах. Поступово починають формуватися первинні ідеї екологічного менеджменту і аудиту.

Екологічний менеджмент (*Environmental management*) – це система управління, яка дозволяє підприємствам розробляти й упроваджувати стратегії та практики, спрямовані на зменшення впливу на довкілля та забезпечення сталого виробництва. Він охоплює планування, координацію, контроль та оцінку екологічних аспектів діяльності підприємства з метою запобігання негативному впливу на довкілля (Галушкіна, 2009).

Екологічний аудит (*Environmental audit*) – це процес оцінки екологічної продуктивності підприємства або організації. Він полягає у зборі, аналізі й оцінці даних про вплив діяльності

підприємства на навколишнє середовище та визначенні відповідності законодавчим вимогам і нормативним документам. Аудит допомагає виявляти проблеми та можливості покращення екологічного впливу підприємства, а також оцінювати ефективність застосування екологічних заходів (Борщук, 2005).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науково-методичних працях Є. М. Борщука (2005), Л. І. Вергуна (2008), Т. П. Галушкіної (2009), О. Б. Кузьменка і В. І. Андрєєва (2013) описано основні принципи формування й упровадження систем екологічного менеджменту і аудиту, методи, інструменти та шляхи їх уведення на підприємствах і бізнес-об'єктах. Скорочену історію розвитку екологічного менеджменту і аудиту як систем управління навколишнім середовищем подано в науковій праці угорського вченого Гаюли Зілахі «Environmental Management Systems – History and New Tendencies» (2017), де розкрито етапи формування та становлення екологічного аудиту і менеджменту.

Метою статті є висвітлення ключових моментів історичного розвитку та становлення екологічного менеджменту і аудиту.

Методами дослідницького пошуку визначено: *аналіз наукової літератури* з теми; *систематизацію* теоретичного матеріалу; *індукцію, дедукцію, узагальнення* – задля структуризації даних про історичний розвиток екологічного менеджменту і аудиту; *прогностичний метод*, який дав змогу визначити тенденції розвитку інструментів екологічного регулювання та підготовки відповідних кадрів у закладах вищої освіти України в майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Екологічний менеджмент, екологічний аудит є важливими інструментами забезпечення сталого виробництва та зменшення впливу на навколишнє природне середовище. Вони допомагають фахівцям визначити екологічні проблеми та можливості їхньої мінімізації й подолання, розробляти й упроваджувати ефективні екологічні стратегії та практики, а також контролювати їх ефективність.

Зародження екологічного менеджменту пов'язано зі зростанням уваги до проблем забруднення довкілля та негативного впливу людської діяльності на природу. У 1960-х роках у світі почали з'являтися перші звернення до проблем

екології та порушуватися питання управління навколишнім середовищем. Тоді ж, у 1962 році, опубліковано книгу американської діячки в царині охорони природи *Рейчел Карсон «Мовчазна весна» («Silent Spring»)*, у якій авторка описала наслідки використання пестицидів на природне середовище та людське здоров'я. Ця книга стала своєрідним каталізатором для розвитку екологічного руху та привернула увагу спільноти до проблем забруднення навколишнього середовища (Zilahu, 2017).

1963 року в США було прийнято *Федеральну програму з охорони довкілля* – перший національний документ, який визнав проблему екологічного забруднення серйозною загрозою для здоров'я людей і природи, а вже 1969 року в США прийнято *Закон про чисте повітря (Clean Air Act)*, котрий передбачав регулювання викидів забруднювальних речовин в атмосферу (Zilahu, 2017). Ці нормативні акти стали першим кроком у створенні системи управління екологічними проблемами на законодавчому рівні. В 1960-х роках створено перші організації, що опікувалися охороною навколишнього середовища (до прикладу, з 1961 року в США почала функціонувати *Національна рада з охорони природи*).

Отже, у 1960-х роках закладаються підвалини формування законодавчої бази з охорони довкілля, яка стала основою для подальшого розвитку екологічного менеджменту та аудиту.

У 70-х роках минулого століття поступово розвивається екологічна свідомість населення, що спричинило зміни у сприйнятті екологічних проблем. У цей період стає зрозуміло, що дії окремих підприємств і галузей можуть значно впливати на навколишнє середовище і здоров'я людей, з'являється багато відповідних досліджень і наукових праць, створюються нові дослідницькі групи та навчальні курси з екології. Це дозволяє залучити до екологічної сфери значну кількість науковців і фахівців із різних галузей.

Вищезазначений період характеризується створенням перших міжнародних організацій з екологічного менеджменту та аудиту, зокрема *Міжнародної організації з екологічного менеджменту та аудиту (ІЕМА)* у Великій Британії та *Міжнародної організації з екологічної стандартизації та*

сертифікації (ISO) у Швейцарії (*Екологічний аудит і міжнародні стандарти*, 2006).

1972 року організовано та проведено *Конференцію ООН із проблем навколишнього середовища* (Стокгольм), на якій було прийнято Декларацію про навколишнє середовище, котра визнає право на здорове та збалансоване довкілля, а 1979 року підписують *Конвенцію про транскордонне забруднення повітря* – важливий міжнародно-правовий документ, розроблений під егідою Європейської економічної комісії ООН (Женева, Швейцарія) (Галушкіна, 2009). Це стало важливим кроком формування екологічної свідомості людства та потреби в подальшій розробці екологічного менеджменту та аудиту.

У 1980-х роках значна кількість підприємств починає переходити на більш екологічно чисті технології та матеріали; з'являються перші стандарти екологічного менеджменту, зокрема *стандарт ISO 14001*, розроблений Міжнародною організацією зі стандартизації з метою створення міжнародної системи управління екологічною діяльністю підприємств; започатковуються дослідження та розробки в галузі екологічного аудиту та сертифікації продукції за екологічними стандартами (ДСТУ ISO 14001:2015).

У 1980-х роках починають винаходити нові методики та інструменти екологічного менеджменту, зокрема екологічний баланс і екологічна картографія. Екологічний баланс дозволяв підприємствам розраховувати вплив своєї діяльності на довкілля та планувати заходи щодо зменшення негативного впливу. Екологічна картографія надавала можливість ілюструвати екологічні проблеми та впливи на певні території за допомогою карт.

У 80-ті роки минулого століття створено перші екологічні фонди і програми з метою фінансування проєктів з охорони довкілля. Наприклад, у США на підґрунті Закону про комплексне екологічне реагування, компенсацію та відповідальність (1980 рік) започатковано *Федеральну програму відновлення навколишнього середовища Superfund*, яка спрямовувала фінансування на очищення забруднених зон і підтримку екологічної діяльності (Fet, & Knudson, 2017).

Загалом за цієї доби екологічний менеджмент і аудит набуває статусу необхідного складника успішної діяльності

більшості підприємств, оскільки забруднення довкілля стає серйозною проблемою в багатьох країнах світу.

У 1990-х роках екологічний менеджмент і аудит актуалізувалися у зв'язку з розширенням європейської інтеграції та реалізацією низки міжнародних угод з охорони довкілля, зокрема *Киотського протоколу*; розробленням нових стандартів і сертифікаційних систем, які сприяли розвитку екологічного менеджменту й аудиту. Одним із них є стандарт ISO 14001, котрий встановлює вимоги до систем екологічного менеджменту в організаціях. Водночас започатковано сертифікаційну систему *EMAS (Eco-Management and Audit Scheme)* (Борщук, 2005) – альтернативу стандарту ISO 14001, яка забезпечує підтвердження відповідності організації стандартам екологічного менеджменту.

У цей період розробляються нові методи та інструменти екологічного менеджменту, зокрема *Life Cycle Assessment (LCA)* – методики оцінки продукту щодо впливу на довкілля на різних етапах його життєвого циклу.

У ХХІ столітті екологічний менеджмент і аудит набувають ще більшої важливості, оскільки надзвичайно швидко змінюється клімат головно через господарську діяльність людини.

2015 року ухвалено *Програму сталого розвитку до 2030 року*, яка містить 17 цілей сталого розвитку, включаючи охорону довкілля, зменшення викидів парникових газів і збереження біорізноманіття (Шаповал, 2006). Вона стимулює підприємства до впровадження сталих технологій і практики екологічного менеджменту задля збереження навколишнього природного середовища, забезпечення власної конкурентоспроможності на ринку економіки та отримання прибутку, що пов'язано зі зростанням популярності концепції «*зеленого бізнесу*», в межах якої екологічний менеджмент і аудит є необхідним компонентом.

У третьому тисячолітті пропонуються нові інструменти та методи екологічного менеджменту (кругова економіка, екологічне маркування та екологічний баланс); розробляються нові стандарти – *ISO 14064* (регулює відповідальність підприємств за викиди парникових газів) та *ISO 50001* (встановлює вимоги до систем енергоменеджменту підприємства); опрацьовуються нові сертифікаційні системи – *LEED (Leadership in Energy and Environmental Design)*, *BREEAM (Building Research Establishment*

Environmental Assessment Method) та інші (Екологічний аудит і міжнародні стандарти, 2009); з'являється можливість здійснювати віртуальний аудит екологічного менеджменту за допомогою онлайн-інструментів і програм, що економить час і ресурси.

Розвиток екологічного менеджменту й аудиту на всіх етапах їхнього історичного становлення пов'язаний із працями таких учених і практиків:

– Рейчел Карсон – біолог і науковець, автор книги «Мовчазна весна», яка стала символом початку екологічного руху;

– Донелла та Денніс Медовс – учасники Римського клубу, який зосереджував увагу на проблемах екології та сталого розвитку, співавтори доповіді «Межі росту»;

– Ернст Фрідріх Шумахер – економіст, автор книги «Прекрасне в малому: Вивчення економіки з огляду на інтереси людей», який запропонував концепцію «людського масштабу» в економіці;

– Пол Хокен – британський економіст і еколог, засновник організації SustainAbility, котрий сприяв упровадженню концепції сталого розвитку в бізнес-практики, автор праці «Екологія торгівлі: Декларація про стійкість»;

– Альдо Леопольд – американський природознавець, еколог, захисник навколишнього середовища, автор концепції «етична земля» (Екологічний менеджмент, 2006).

Вищеназвані вчені та багато інших зробили вагомий внесок у розвиток екологічного менеджменту й аудиту. Їх дослідження, ідеї послуговуються основою формування екологічних концепцій управління та контролю за господарською діяльністю людини, використовуються у бізнес-практиках і наукових дослідженнях.

У світі існують різні підходи до розвитку екологічного менеджменту і аудиту залежно від національних традицій і потреб ринку. Як бачимо, у США розвиток екологічного менеджменту був пов'язаний із прийняттям законодавства про охорону довкілля, а в Європі – із розробкою нормативно-правових актів і стандартів.

Україна не залишається осторонь обговорюваних процесів. 1996 року прийнято *Закон «Про охорону довкілля»*, 2002 року – *Національну програму екологічного оновлення*. З метою впровадження екологічного менеджменту і аудиту в Україні розроблено й прийнято національні стандарти серії *ДСТУ ISO 14000* (ДСТУ ISO 14001:2015), а також створено *Національну програму EMAS*.

Проте в Україні залишаються проблеми здійснення контролю за виконанням вимог екологічного законодавства, підвищення екологічної свідомості населення та пошук педагогічних методів і технологій її формування на всіх етапах розвитку особистості, а також удосконалення професійної підготовки відповідних фахівців.

Висновки. Сьогодні екологічний менеджмент і аудит є надзвичайно важливими інструментом сталого розвитку та збереження навколишнього середовища. У країнах з високорозвиненою економікою екологічний менеджмент є стандартом обов'язковим для всіх організацій, діяльність яких пов'язана з хімічними, нафтовими, металургійними та іншими токсичними викидами й скидами в навколишнє природне середовище.

Сучасна система екологічного аудиту дозволяє компаніям перевірити свою екологічну діяльність і знайти ефективні шляхи її покращення. З допомогою аудиту можна виявити незаконну діяльність, порушення законодавства про довкілля, недотримання договорів із замовниками, зниження якості виробництва тощо.

Отже, розвиток екологічного менеджменту і аудиту – це постійний, динамічний процес, який змінюється й адаптується до вимог сучасного ринку та законодавства. Використання цих інструментів дає змогу досягати економічних і екологічних цілей, зменшувати втрати й ризики, а також забезпечувати сталий розвиток підприємств і суспільства загалом. На сьогодні екологічний менеджмент і аудит є необхідними інструментами управління діяльністю підприємств у всіх сферах: від промисловості та енергетики до туризму і послуг.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з постійним розвитком інструментів екологічного регулювання діяльності підприємств; підготовкою фахівців із екологічного менеджменту і аудиту в закладах вищої освіти; розробкою теорії та методики формування екологічної свідомості особистості.

Список використаної літератури

- Білоус, А. (2012). Формування системи екологічного менеджменту в Україні. В кн. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: зб. наук. пр. (Вип. 105, ч. 2, с. 194-195). Київ: Нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин.
- Борщук, Є. М. (2005). Екологічний аудит і міжнародні стандарти. В кн. Є. М. Борщук, В. С. Загорський. *Екологічні основи економіки*: навч. посіб. (с. 207-211). Львів: Інтелект-Захід.

- Вергун, Л. І. (2008). Екологічний менеджмент і маркетинг як складові конкурентної стратегії компаній. *Науковий вісник Київського гуманітарного інституту*, 1: Національна та міжнародна економіка, 47-52.
- Галушкіна, Т. П. (2009). Екологічний аудит. В кн. Т. П. Галушкіна, *Економіка природокористування: навч. посіб. для студентів ВНЗ*. (с. 328-340). Харків: Бурун Книга.
- Галушкіна, Т. П. (2009). Екологічний менеджмент. В кн. Т. П. Галушкіна, *Економіка природокористування: навч. посіб. для студентів ВНЗ*. (с. 317-327). Харків: Бурун Книга.
- ДСТУ ISO 14001:2015 Системи екологічного управління. Вимоги та настанови щодо застосовування (ISO 14001:2015, IDT).
- Екологічний аудит і міжнародні стандарти. (2006). В кн. Л. Г. Мельник, М. К. Шапочка (Ред.), *Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням: підручник* (с. 669-674). Суми: Університетська книга.
- Екологічний менеджмент. (2006). В кн. Л. Г. Мельник, М. К. Шапочка (Ред.), *Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням: підручник* (с. 586-619). Суми: Університетська книга.
- Кузьменко, О. Б., Андрєєв, В. І. (2013). *Основи екологічного менеджменту: навч. посіб.* Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили.
- Лебедєвич, С. І. (2010). Концептуальні засади формування системи екологічного менеджменту підприємства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 682: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку, 76-79.
- Літвак, С. М., Рижков, С. С., Скороходов, В. А., Биков, І. Ю. (2007). *Екологічний менеджмент і аудит: навч. посіб. (2-е вид., допов.)*. Київ: Професіонал.
- Шаповал, М. І. (2006). Системи управління навколишнім середовищем. В кн. М. І. Шаповал, *Менеджмент якості: підручник* (с. 256-274). Київ: Знання.
- Шило, С. В. (2012). Зарубіжний досвід еколого-економічного управління природокористуванням. *Економіка АПК*, 7, 145-148.
- Zilahy, G. (2017). Environmental Management Systems – History and New Tendencies. *Encyclopedia of Sustainable Technologies*. Elsevier. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Gyula-Zilahy/publication/315849235_Environmental_Management_Systems-History_and_New_Tendencies/links/5c69afdd299bf1e3a5aeffe1/Environmental-Management-Systems-History-and-New-Tendencies.pdf
- Fet, A. M., & Knudson, H. (2017). Environmental management from a systems perspective. *Encyclopedia of sustainable technologies*. Elsevier, 165–173. DOI <http://dx.doi.org/10.1016/B978-0-12-409548-9.10050-8>

Maryna Diachenko-Bohun

ENVIRONMENTAL MANAGEMENT AND AUDIT: HISTORY OF DEVELOPMENT AND GENESIS

The review article presents the prerequisites for environmental management and auditing establishment and development as significant tools for regulating the impact of economic activity on the natural environment and as an integral component of the modern practice of sustainable business development. The key points of environmental management and audit development are indicated. They are the following: the adoption of new legislative acts regarding the regulation of the impact of economic activity on the environment, the creation of the first environmental funds, the introduction of environmental standardization

and certification, the improvement of environmental management and audit systems in the context of the adoption of the Sustainable Development Goals and the intensification of the transition enterprises to “green business”. The article mentions the prominent scientists whose influence has been noted on the development of environmental management and audit during the entire cycle of their development.

The article provides and describes the advantages of using environmental management and audit systems as modern tools of environmental regulation of the economic activity of enterprises, the advantages of the transition of enterprises and institutions to “green business” and the introduction of internal systems of environmental regulation to increase the competitiveness of a business object on the modern economic market.

Keywords: environmental management; environmental audit; environment; standardization; certification programs; ISO 14001; sustainable development; environmental protection.

References

- Bilous, A. (2012). Formuvannia systemy ekolohichnoho menedzhmentu v Ukraini [Formation of the ecological management system in Ukraine]. In *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn* [Actual problems of international relations]: zb. nauk. pr. (Is. 105, p. 2, pp. 194-195). Kyiv: Nats. un-t im. T. Shevchenka, In-t mizhnar. vidnosyn [in Ukrainian].
- Borshchuk, Ye. M. (2005). Ekolohichnyi audyt i mizhnarodni standarty [Environmental audit and international standards]. In Ye. M. Borshchuk, & V. S. Zahorskyi, *Ekolohichni osnovy ekonomiky* [Ecological foundations of the economy]: navch. posib. (pp. 207-211). Lviv: Intelkt-Zakhid [in Ukrainian].
- DSTU ISO 14001:2015 Systemy ekolohichnoho upravlinnia. Vymohy ta nastanovy shchodo zastosovuvannia (ISO 14001:2015, IDT) [DSTU ISO 14001:2015 Environmental management systems. Requirements and guidelines for application (ISO 14001:2015, IDT)]* [in Ukrainian].
- Ekolohichnyi audyt i mizhnarodni standarty [Environmental audit and international standards]. (2006). In L. H. Melnyk, & M. K. Shapochka (Eds.), *Osnovy ekolohii. Ekolohichna ekonomika ta upravlinnia pryrodokorystuvanniam* [Principles of Ecology. Ecological economics and management of natural resources]: pidruchnyk (pp. 669-674). Sumy: Universytetska knyha [in Ukrainian].
- Ekolohichnyi menedzhment [Environmental management]. (2006). In L. H. Melnyk, M. K. Shapochka (Eds.), *Osnovy ekolohii. Ekolohichna ekonomika ta upravlinnia pryrodokorystuvanniam* [Principles of Ecology. Ecological economics and management of natural resources]: pidruchnyk (pp. 586-619). Sumy: Universytetska knyha [in Ukrainian].
- Fet, A. M., & Knudson, H. (2017). Environmental management from a systems perspective. *Encyclopedia of sustainable technologies*. Elsevier, 165–173. DOI <http://dx.doi.org/10.1016/B978-0-12-409548-9.10050-8>
- Halushkina, T. P. (2009). Ekolohichnyi audyt [Environmental audit]. In T. P. Halushkina, *Ekonomika pryrodokorystuvannia* [Economics of nature use]: navch. posib. dlia studentiv VNZ. (pp. 328-340). Kharkiv: Burun Knyha [in Ukrainian].
- Halushkina, T. P. (2009). Ekolohichnyi menedzhment [Environmental management]. In T. P. Halushkina, *Ekonomika pryrodokorystuvannia* [Economics of nature use]: navch. posib. dlia studentiv VNZ. (pp. 317-327). Kharkiv: Burun Knyha [in Ukrainian].
- Kuzmenko, O. B., & Andrieiev, V. I. (2013). *Osnovy ekolohichnoho menedzhmentu* [Fundamentals of ecological management]: navch. posib. Mykolaiv: Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly [in Ukrainian].

- Lebedevych, S. I. (2010). Kontseptualni zasady formuvannia systemy ekolohichnoho menedzhmentu pidpriemstva [Conceptual foundations of the formation of the enterprise environmental management system]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnikha"* [Bulletin of the Lviv Polytechnic National University], 682: Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku, 76-79 [in Ukrainian].
- Litvak, S. M., Ryzhkov, S. S., Skorokhodov, V. A., & Bykov, I. Yu. (2007). *Ekolohichni menedzhment i audyt* [Environmental management and audit]: navch. posib. Kyiv: Profesional [in Ukrainian].
- Shapoval, M. I. (2006). Systemy upravlinnia navkolyshnim seredovyschem [Environmental management systems]. In M. I. Shapoval, *Menedzhment yakosti* [Quality management]: pidruchnyk (pp. 256-274). Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
- Shylo, S. V. (2012). Zarubizhnyi dosvid ekoloho-ekonomichnoho upravlinnia pryrodokorystuvanniam [Foreign experience of ecological and economic management of nature use]. *Ekonomika APK* [Economy of agro-industrial complex], 7, 145-148 [in Ukrainian].
- Verhun, L. I. (2008). Ekolohichni menedzhment i marketynh yak skladovi konkurentoi stratehii kompanii [Environmental management and marketing as components of the competitive strategy of companies]. *Naukovi visnyk Kyivskoho humanitarnoho instytutu* [Scientific Bulletin of the Kyiv Humanitarian Institute], 1: Natsionalna ta mizhnarodna ekonomika, 47-52 [in Ukrainian].
- Zilahy, G. (2017). Environmental Management Systems – History and New Tendencies. *Encyclopedia of Sustainable Technologies*. Elsevier. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Gyula-Zilahy/publication/315849235_Environmental_Management_Systems-History_and_New_Tendencies/links/5c69afdd299bf1e3a5aeffe1/Environmental-Management-Systems-History-and-New-Tendencies.pdf

Одержано 29.03.2023 р.

ПЕДАГОГІЧНА ЕСТЕТИКА ТА ЕТИКА

УДК 378.011.3-051:796(477):378.091.12:174(450)

DOI: 10.33989/2226-4051.2023.27.282102

Олена Семенов, м. Суми

ORCID: 0000-0002-8697-8602

Ольга Біличенко, м. Піза (Італія, UNIPi)

РОЗВИТОК АКАДЕМІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА В УМОВАХ ВОЄННИХ РЕАЛІЙ НА ЗАСАДАХ ЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ПІЗАНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

У статті окреслено аспекти розвитку культури академічного партнерства майбутніх філологів в українських університетах в умовах воєнних реалій на засадах етичних цінностей європейського досвіду, зокрема Пізанського університету (UNIPi, Італія). Представлено цінні практики кафедри філології, літератури та лінгвістики Пізанського університету з розвитку академічної культури та етики, на якій за програмою дослідницької підтримки Європейського дослідницького простору українських університетів в умовах воєнних реалій співавторка статті О. Біличенко проходить стажування на посаді візит-професора. Окреслено перебіг спільних заходів в умовах воєнних реалій і методичку формування академічної культури майбутніх педагогів-дослідників. Акцентовано увагу на принципах академічної етики у процесах викладання та навчання.

Ключові слова: *культура академічного партнерства; майбутні філологи; університет; воєнні реалії; етичні цінності; Пізанський університет; ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»; Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка.*

Постановка проблеми. Дослідницька етика і доброчесність – основні питання семінару Європейського дослідницького простору (ERA) 2022 року в Цюриху. Асоціація Science Europe спільно зі Швейцарським національним науковим фондом (SNSF) та Державним секретаріатом Швейцарії з питань освіти, досліджень та інновацій (SERI) ініціювала науковий захід як платформу для ефективного діалогу між дослідниками, політиками та громадськістю.

Одним із ключових засобів ефективного діалогу, розвитку Європейського дослідницького простору та реалізації програми політики ERA «Наблизити науку до громадян» на 2022-2024 роки є зосередженість на науковій досконалості як керівному принципі оцінювання досліджень і фінансування; підтримка надійного міждисциплінарного партнерства й визнання важливості міжнародної співпраці. Сучасна соціолінгвістична ситуація, спільний соціокультурний та освітній європейський простір передбачає міжнародну мобільність студентів та викладачів.

Актуальність такого діалогу, обміну досвідом і партнерства між університетами на міжнародному, національному і регіональному рівнях особливо посилилась в умовах військової агресії російської федерації проти України. Навесні 2022 року Європейська комісія запустила портал «Європейський дослідницький простір для України» (ERA4Ukraine) для надання інформаційних і допоміжних послуг, а також програм дослідницької підтримки українським ученим, котрі вимушено виїхали за кордон, в інститутах та університетах Європи. (*Семінар високого рівня...*).

Програмою дослідницької підтримки скористалась і співавторка статті Ольга Біличенко (ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет») для стажування на посаді візит-професора кафедри філології, літератури та лінгвістики Пізанського університету (UNIPi, Італія). Взаємодія України та Італії, країн з різною історією, традиціями, мовою, релігією, культурним соціумом має допомогти розвиватися українським закладам вищої педагогічної освіти на основі європейських традицій міжкультурної комунікації і партнерства, що особливо є цінним в умовах війни.

Ґрунтовні традиції академічної культури, корпоративний імідж, позитивні міжособистісні та професійні стосунки – характерні риси академічного середовища кафедри філології, літератури та лінгвістики Пізанського університету. Досвід кафедри важливий для філологічної спільноти закладів вищої педагогічної освіти в Україні. Проблема полягає в тому, що випускники українських університетів часто не готові до розвитку міжкультурного спілкування. У світлі сучасних освітніх ідей та практик важливою є зосередженість закладу на підготовці фахівців до потреб міжнародної мобільності та співробітництва.

Зокрема, для ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» та Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка перспективним напрямом у формуванні академічної культури педагога-дослідника вважаємо вивчення європейських освітніх практик. У зв'язку з цим є потреба схарактеризувати досвід партнерства означених осередків в умовах воєнних реалій та стажування у Пізанському університеті (UNIP, Італія), що підтверджує конструктивність взаємодії науковців і освітян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади європеїзації вищої освіти вивчають Н. Бідюк, О. Заболотна, Л. Лук'янова, Н. Ничкало, А. Сбруєва (2021) та ін. Глобальні контексти та національні потреби формування академічної доброчесності, цінності академічної культури університету – Н. Батечко, Т. Добко, С. Курбатов, Т. Фініков, Г. Хоружий (2013).

У публікації С. Іванова та В. Антонюк обґрунтовано необхідність європейської інтеграції України в науково-дослідній сфері та викладено нормативно-правові засади євроінтеграційних процесів; розкрито сутність, основні риси, завдання та принципи формування Європейського дослідницького простору, зміст програм COST, EUREKA, HORIZON-2020 (Іванов, 2020).

Сутність поняття академічної культури як одного із складників «м'яких» навичок (soft skills), специфіку формування академічної культури майбутніх педагогів-дослідників в умовах підготовки за освітньо-науковим рівнем «доктор філософії» визначено в публікаціях співавторів (Семенов, Вовк, 2016; Семенов, 2021).

У праці О. Біличенко висвітлено можливості налагодження співробітництва щодо організації взаємодії зі стейкхолдерами освітньої програми «Середня освіта (українська мова і література)» випускової кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»: дійсними та потенційними роботодавцями, випускниками освітніх програм і здобувачами вищої освіти за другим (магістерським) рівнем, академічною спільнотою, зокрема Сумським державним педагогічним університетом імені А. С. Макаренка (Біличенко, 2022).

У праці О. Біличенко, О. Семенов розкрито специфіку міжкафедральних проєктів як засобу формування медіакомпетентності вчителя-філолога (Belichenko, Semenov, 2020).

Особливості педагогічного партнерства інституцій та закладу вищої педагогічної освіти виявлено у статті О. Семеног, М. Вовк (Семеног, Вовк, 2022).

Мета статті – окреслити провідні аспекти розвитку культури академічного партнерства майбутніх філологів в українських університетах в умовах воєнних реалій на засадах етичних цінностей Пізанського університету (UNIFI, Італія). **Завдання:** представити цінні практики кафедри філології, літератури та лінгвістики Пізанського університету з розвитку академічної культури та етики, окреслити перебіг спільних заходів в умовах воєнних реалій для студентів, магістрантів-філологів ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» та Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка на засадах етичних цінностей Пізанського університету.

Методи дослідження: термінологічний аналіз, узагальнення окремих положень документів застосовувалися для характеристики академічної культури, доброчесності; спостереження за освітнім процесом; прогностичний метод сприяв означенню академічної співпраці в умовах воєнних реалій.

Виклад основного матеріалу. Європейський дослідницький простір (European Research Era, ERA) фахівці характеризують як систему інноваційних програм з інтеграції наукових ресурсів у європейський простір. Провідними складниками програми ERA Європейського дослідницького простору «Наблизити науку до громадян» на 2022-2024 роки визначено дослідження, освіта та інновації на засадах академічної свободи, інституційної автономії.

А. Сбруєва (2021) на основі численних європейських документів характеризує особливості Європейського простору вищої освіти (ЄПВО) як простір, де студенти, працівники та випускники можуть вільно пересуватися, вчитися, викладати й проводити дослідження. Указує, що ЄПВО ґрунтується на довірі, повазі до фундаментальних цінностей вищої освіти та демократії і верховенства права, співпраці між державними установами, вишами, студентами і викладачами разом із роботодавцями, агенціями із забезпечення якості вищої освіти, міжнародними організаціями і європейськими установами, визнанні розмаїтості культур, мов і систем вищої освіти.

На Саміті міністрів освіти в Римі 19 листопада 2020 р. наголошувалось, що до 2030 р. є прагнення країн Європи побудувати ЄПВО як інклюзивний (рівноправний доступ до вищої освіти та повна підтримка після завершення професійної підготовки), інноваційний (нові й краще узгоджені методи та практики навчання, викладання й оцінювання, тісно поєднані з дослідженнями), взаємопов'язаний (спільні рамки й інструменти активізують міжнародну співпрацю, обмін знаннями та мобільність працівників і студентів» (Rome Ministerial Communiqué, 2020).

До Європейського дослідницького простору входить й Італія – «колиска» європейських університетів. Голландський дослідник Е. де Веерт (Weert, 2004) зазначав, що для італійських університетів властиве гармонійне поєднання освітньої та наукової діяльності університету (викладача).

В університетах створені «Кодекси честі», розроблені «Етичний кодекс», «Кодекс рекрутації академічних працівників», що охоплюють вимоги та правила академічної чесності.

Пізанський університет відомий у Європі фахівцями з математики, фізики, хімії, філології. Ці факультети Пізанського університету називають серед 150 кращих у світі. Так, у 1581–1585 рр. на медичному факультеті навчався видатний дослідник Галілей, який паралельно з медичними трактатами опановував філософію Арістотеля, елементарну математику, систему світу Птолемея. За версією Academic Ranking of World Universities (ARWU) у 2014 р. університет посів перше місце серед італійських у номінації «Формування морально-етичного образу сучасного викладача та студента європейського рівня».

Етичний кодекс Пізанського університету (Codice enico della comunita uni versita Pisana) прийнято 25 липня 2011 р. Як зауважує Г. Хоружий (2013), у кодексі визначено фундаментальні принципи й цінності університетської спільноти, основні напрямки діяльності, зокрема культурний і професійний розвиток, формування студентів, навчання, відповідальність певних органів університетського правління.

Освіта та виховання, що втілилися в діяльності Пізанського університету, формують у студентів систему цінностей, яка допомагає сприймати різні життєві ситуації й адекватно реагувати на них, перебувати в об'єднувальному соціолінгвістичному просторі.

У складі кафедри філології, літератури та лінгвістики університету до 150 професорів, наукових співробітників і докторантів. Курси кафедри відвідують понад 5000 студентів різного рівня підготовки, що становить 10 % від усіх студентів, що навчаються в Пізанському університеті.

Кафедра поєднує основні напрямки досліджень, які проводять професори як індивідуально, так і в групах, наукових центрах і лабораторіях. Наукові проекти секцій інноваційні, поєднують найкращі результати навчання класичної філології та модерністики. Мета досліджень полягає в реконструкції й аналітичному вивченні лінгвістичних та літературних текстів від давнини й дотепер. Важливим компонентом досліджень і навчання є інструментальне вивчення мов, що здійснюється спільно зі співробітниками Університетського мовного центру.

Посада візит-професора дала можливість ознайомитися з роботою секцій кафедри: класичної та італійської філології, романської та порівняльної філології, лінгвістики та англійської мови й інших, долучитись до викладання гостьових лекцій.

Дидактика складається з десяти навчальних курсів, серед яких – філологія, література та лінгвістика, спрямовані на гармонійний розвиток майбутніх філологів. Курси пов'язані з давніми гуманітарними дослідженнями, що практикуються в Тоскані.

Освітній процес побудовано на засадах міждисциплінарності, якості навчання і досліджень, пронизано новими моделями дослідницьких стосунків, зокрема приділяється належна увага формуванню етичних правил академічного спілкування в науково-освітньому співтоваристві.

Програма «Запрошений професор», за якою співавторка публікації професор О. Біличенко працює в Пізанському університеті, передбачає роботу над науковим проектом «Літературний потенціал Донеччини та Тоскани в європейському комунікаційному просторі». У процесі реалізації програми порівнюємо специфіку регіональної літературної системи Тоскани як регіону Італії та Донбасу як регіону України, а також комунікаційні аспекти їхньої соціокультурної залежності. Проєкт виконується спільно з науковцями кафедри філології, літератури та лінгвістики і передбачає апробацію результатів його впровадження, зокрема читання гостьових лекцій «Література

розстріляного Відродження», «Творчість Тараса Шевченка в контексті розвитку європейського романтизму».

З-поміж поширених видів і форм навчальних занять відзначимо проблемні лекції, семінари, симпозіуми-дискусії, практикуми, проблемно орієнтовані дослідницькі колоквиуми. Так, лекція з освітньої компоненти «Література 30-50 рр. ХХ століття» була проведена для студентів 3 курсу бакалавріату. В заході взяла участь професор кафедри філології, літератури та лінгвістики Томассуччі Джованна. Під час лекційного заняття обговорювалися особливості літературного процесу означеного періоду, внесок відомих авторів у розвиток літератури та їхня трагічна доля.

Під час лекції «Творчість Тараса Шевченка в контексті українського та польського романтизму» акцентовано, що постать Т. Шевченка можна порівняти з постаттю А. Міцкевича в польській літературі. Продемонстровано еволюцію поета від романтичного захоплення минулим козацтва до виразного погляду на національну історію, що втілювалося в поемі «Гайдамаки». Наголошено на близькості творів Кобзаря з ідейними вподобаннями польського народу. Студенти із захопленням слухали вірші Т. Шевченка українською мовою, робили спробу самостійно прочитати вірші Кобзаря італійською та польською мовами (*Співпраця з Пізанським університетом триває*). Важливими є вміння вести дискусії та обмінюватися ідеями.

Значну увагу кафедра філології, літератури та лінгвістики приділяє вдосконаленню наукового керівництва через інформальний обмін досвідом із колегами. На підтримку України кафедра проводить різноманітні заходи (зустрічі, семінари, конференції) та пропонує роздуми, пов'язані з темою війни в контексті літературної та лінгвістичної інтерпретацій.

У науковій конференції Пізанського університету «Промови миру, метафори війни: європейські голоси проти війни» О. Біличенко представила доповідь «Тема біженства в житті та творчості Михайла Максимовича». Тема біженства увійшла в життя самої доповідачки 2014 року. Три місяці рідне місто Слов'янськ було під окупацією. Значну роль у захисті біженців у 2014 р. відіграла Святогірська Лавра – монастир неподалік від Слов'янська. Саме тоді виникла зацікавленість постаттю видатного земляка – релігійного діяча, письменника, з часом канонізованого

святого Михайла Максимовича (святитель Іоанн Шанхайський і Сан-Франциський). Представляючи тему італійським колегам, спираємось на пріоритетність дослідницької складової у підготовці здобувачів, інноваційність практик наукового керівництва, а також доказову базу, що цінується в Пізанському університеті. Йдеться, зокрема, про дослідження О. Бондаревої, свідчення емігрантів у Югославії, зокрема ієрархів церкви – митрополита Антонія (Храповицького), його преемника митрополита Анастасія (Грибановського), архієпископа Іоанна (Шаховського), митрополита Веніаміна (Федченкова), архієпископа Нестора (Анісімова), М. Зернова – одного з перших істориків Православної Церкви в ХХ столітті, настоятеля храму Святої Трійці в Белграді В. Тарасьєва, а також наукові праці Є. Спекторського, Є. Троїцького, котрі працювали в ті часи в Югославії. Вагому роль надано аналізу періодичних видань, які виходили в Белграді та Сремських Карловцах у 1920 – 1930-і рр. («Новий час», «Царський вісник», «Церковне життя», «Церковний огляд», «Церковні відомості»). Завдяки цим записам маємо цінні свідчення про досвід відтворення духовно-національної ідентичності в умовах біженства, що простежується в сотнях людських долі. Вони свідчать про те, що на цих шляхах люди об'єднувалися, ставали спільнотою, долали самотність і духовне сирітство. Про духовний стан еміграції писав і архієпископ Іоанн (Максимович) у своєму Слові.

В умовах воєнних реалій, зазначали на конференції, продовжуємо відроджувати давні традиції, вивчати культури і збагачувати тим самим духовність і міць свого народу.

Сучасна соціолінгвістична ситуація, спільний соціокультурний та освітній європейський простір передбачають мобільність студентів і викладачів. Вивчення цінних практик кафедри філології, літератури та лінгвістики Пізанського університету з розвитку академічної культури та етики у філологічних дослідженнях покладено в основу розвитку культури академічного партнерства майбутніх філологів в українських університетах в умовах воєнних реалій.

Серед цілей академічного партнерства ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» та Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка є підготовка майбутнього педагога-дослідника як людини культури, котрій

властиві національно свідомі та інтернаціонально-толерантні позиції, інтелектуальність, конкурентоспроможність, професіоналізм (Семенов, Вовк, 2016).

Методику формування академічної культури майбутніх педагогів-дослідників проєктуємо з урахуванням принципів системності та послідовності у навчанні; інтеграції змісту навчальних дисциплін мовно-комунікативного та професійно-предметного спрямувань; застосування активних, інтерактивних і колаборативних методів і прийомів навчання та контролю знань; методики культуромовного моніторингу; розвитку науково-дослідних лабораторій, ресурсних центрів з академічної комунікації (Семенов, 2021).

Досвід читання гостьових лекцій за вимогами Пізанського університету покладено в основу дидактичного наповнення робочої навчальної програми навчального курсу «Академічна культура дослідника: європейський та національний досвід». Керуємося принципами академічної етики, культури та спільноти (*academic ethos, culture and community*), академічної доброчесності у процесах викладання та навчання (*academic integrity in the teaching and learning processes*), демократичного й етичного керівництва, що визначені в декларації (*Bucharest Declaration on Ethical Values and Principles of Higher Education in the Europe Region*).

У межах Європейського дня мов у курсі культури української мови та стилістики проведено візит-зустріч «Соціолінгвістична ситуація: українсько-європейський контекст» спільно зі студентами спеціальності 014 Середня освіта (Українська мова і література), учасниками гуртка «Академічна культура дослідника» Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (Відеозапис: <https://www.youtube.com/watch?v=YDDg3E64E4s&t=3s>) задля популяризації цінностей культурної ідентичності в освітньо-науковому середовищі.

Акцентуємо увагу на володінні методами і технологіями розуміння академічного тексту, пошуку аргументації. В основу занять покладено формування аналітико-інтерпретаційних, тексто-жанрових умінь, здатності структурувати, виокремлювати інформацію з одного чи кількох наукових джерел, визначати зв'язок між компонентами змісту, структури та мовним оформленням текстів.

Принципи дослідницької доброчесності враховуємо і в підготовці магістрантів освітньо-професійної програми «Середня освіта (Українська мова і література. Англійська мова)» до виробничої практики в умовах війни (Настановна конференція <https://www.youtube.com/watch?v=Uba2j7INkcY&t=33s>) як ціннісну парадигму Європейського дослідницького простору, Європейського кодексу дослідницької доброчесності (European Code of Conduct for Research Integrity, 2017), що охоплює такі постулати: надійність у забезпеченні якості наукового дослідження; чесність у розробці, виконанні, рецензуванні, звітуванні та оприлюдненні дослідження у прозорій, чесний спосіб; повага до колег, учасників дослідницького процесу; відповідальність за дослідження від ідеї до публікації, наукове керівництво і наставництво та ін. (*The European Code of Conduct...*, 2017).

Висновки. Отже, проведене дослідження дало можливість окреслити аспекти розвитку культури академічного партнерства майбутніх філологів в українських університетах в умовах воєнних реалій на засадах етичних цінностей європейського досвіду.

Актуальність ідей Європейського дослідницького простору – зосередженість на науковій досконалості як керівному принципі оцінювання досліджень і фінансування; підтримка надійного міждисциплінарного партнерства й визнання важливості міжнародної співпраці, діалогу, обміну досвідом і партнерства між університетами на міжнародному, національному і регіональному рівнях – особливо посилились в умовах військової агресії російської федерації проти України.

За програмою дослідницької підтримки Європейського дослідницького простору українських університетів в умовах воєнних реалій співавторка статті О. Біличенко проходить стажування на посаді візит-професора кафедри філології, літератури та лінгвістики Пізанського університету (UNIPi, Італія).

До цінних практик з розвитку академічної культури та етики Пізанського університету віднесено такі: фундаментальні принципи і цінності університетської спільноти; культурний і професійний розвиток учасників освітнього процесу; повага до навчання, викладання та оцінювання, які тісно поєднані з дослідженнями; етичні правила академічного спілкування в науково-освітньому співтоваристві; розмаїття форм навчальних

занять (проблемні лекції, семінари, симпозиуми-дискусії, практикуми, проблемно орієнтовані дослідницькі колоквиуми).

Методику формування академічної культури майбутніх педагогів-дослідників в українських педагогічних університетах проектуємо з урахуванням цінних практик кафедри філології, літератури та лінгвістики Пізанського університету щодо інтеграції змісту навчальних дисциплін, застосування активних, інтерактивних і колаборативних методів і прийомів навчання; розвитку науково-дослідних лабораторій з академічної комунікації.

Керуємось принципами академічної етики у процесах викладання та навчання, що охоплює такі постулати: надійність у забезпеченні якості наукового дослідження; чесність у розробці, виконанні, рецензуванні, оприлюдненні дослідження у прозорий спосіб; повага до учасників дослідницького процесу; відповідальність за дослідження від ідеї до публікації, наукове керівництво і наставництво та ін.

Список використаних джерел

- Біличенко, О. (2020). Співпраця кафедри української мови та літератури зі стейкхолдерами у контексті професійної підготовки фахівців. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*, 1 (17), 18-26. Взято з doi.org/10.31865/2414-9292.17.2022.259972
- Іванов, С. В., Антонюк, В. П. (2020). Європейський дослідницький простір та Україна: проблеми і перспективи інтеграції. *Економічний вісник Донбасу*, 3 (61), 166-176.
- Сбруєва, А. А. (2021). *Порівняльна педагогіка вищої школи: національний, європейський та глобальний контексти*: навчальний посібник. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка.
- Семенов, О., Вовк, М. (2016). *Академічна культура дослідника в освітньо-культурному просторі університету*: монографія. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка.
- Семенов, О. М. (2021). *Академічна культура дослідника: європейський та національний контексти*: навчальний посібник. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка.
- Семенов, О. М., Вовк, М. П. (2022). Педагогічне партнерство в умовах воєнних реалій: досвід взаємодії Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України і Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 4 (2), 1-14. Взято з <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4214>
- Семінар високого рівня Європейського дослідницького простору*. Взято з <https://nrfu.org.ua/news/seminar-vysokogo-rivnya-yevropejskogo-doslidnyczkogo-prostoru/>
- Співпраця з Пізанським університетом триває*. Взято з <https://ddpu.edu.ua/index.php/navihatsiia/novyny-ddpu/5770-spivpratsya-z-pizanskim-universitetom-trivae>
- Хоружий, Г. Ф. (2013). *Вища освіта: соціальна природа, структура і функції*. Полтава: Полтавський літератор.
- Belichenko, O., & Semenov, O. (2020). Meziresortní projekt jako prostředek formování medialní kultury učitelů filologa. *Media4u Magazine: the Quarterly Journal for Education*, 4, 17, ročník, 26-31. Praha. Retrieved from https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/9641/3/Semenoh_Belichenko_The%20Interdepartmental%20Project.pdf

- Bucharest Declaration on Ethical Values and Principles of Higher Education in the Europe Region*. Retrieved from http://www.iau-aiu.net/sites/all/files/Bucharest_Dec_0.pdf.
- The European Code of Conduct for Research Integrity*. (2017). ALLEA. All European Academies. Berlin.
- Weert, E. de. (2004). *The Organisational Determination of the Teaching and Research Nexus in the 2004 Marwell Conference Presentation at the Marwell 2004 Colloquium on Research and Teaching: closing the divide?* Retrieved from http://portallive.solent.ac.uk/university/rtconference/2004/resources/de_weert_paper.pdf

Olena Semenoh, Olha Bilichenko

DEVELOPMENT OF ACADEMIC PARTNERSHIP IN MILITARY REALITIES ON THE BASIS OF UNIVERSITY OF PISA ETHICAL VALUES

The article outlines the aspects of the development of future philologists' academic partnership culture in Ukrainian universities in wartime realities based on the ethical values of the European experience, the University of Pisa (UNIPI, Italy) in particular.

Valuable practices of the Department of Philology, Literature, and Linguistics of the University of Pisa (Italy) on academic culture and ethics development are presented. The article co-author is undergoing an internship as a visiting professor under the program of research support of the European Research Space of Ukrainian Universities in wartime realities.

Valuable practices for the development of academic culture and ethics at the University of Pisa include the following: fundamental principles and values of the university community, cultural and professional development of participants in the educational process, respect for learning, teaching, and evaluation, closely connected with research, ethical rules of academic communication in the scientific and educational community, problem lectures, seminars, symposium-discussions, workshops, problem-oriented research colloquiums.

The course of joint events in wartime conditions for students, master's students of philology of Donbas State Pedagogical University, and Sumy A.S. Makarenko State Pedagogical University based on the ethical values of the University of Pisa.

The methodology for the formation of the academic culture of future teacher-researchers in Ukrainian pedagogical universities is designed taking into account the valuable practices of the Department of Philology, Literature and Linguistics of University of Pisa, which relate to the integration of the content of educational disciplines, the use of active, interactive and collaborative teaching methods and techniques; development of research laboratories for academic communication.

Attention is focused on the principles of academic ethics in teaching and learning processes, which includes the following postulates: reliability in ensuring the quality of scientific research; honesty in the development, execution, review, and publication of research in a transparent manner; respect for participants in the research process; responsibility for research from idea to publication, scientific guidance, and mentoring, etc.

Keywords: *culture of academic partnership; future philologists; university; military realities; ethical values; University of Pisa; Donbas State Pedagogical University; Sumy A. S. Makarenko State Pedagogical University.*

References

- Belichenko, O., & Semenog, O. (2020). Meziresortní projekt jako prostředek formování medialní kultury učitele filologa. *Media4u Magazine : the Quarterly Journal for Education*, 4, 17, ročník, 26-31. Praha. Retrieved from https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/9641/3/Semenoh_Belichenko_The%20Interdepartmental%20Project.pdf [in Czechia].
- Bilychenko, O. (2020). Spivpratsia kafedry ukrainskoi movy ta literatury zi steikkholderamy u konteksti profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv [Cooperation of the department of

- Ukrainian language and literature with stakeholders in the context of professional training of specialists]. *Profesionalizm pedahoha: teoretychni y metodychni aspekty [Teacher professionalism: theoretical and methodical aspects]*, 1(17), 18-26. Retrieved from doi.org/10.31865/2414-9292.17.2022.259972 [in Ukrainian].
- Bucharest Declaration on Ethical Values and Principles of Higher Education in the Europe Region*. Retrieved from http://www.iau-aiu.net/sites/all/files/Bucharest_Dec_0.pdf [in English].
- Ivanov, S. V., & Antoniuk, V. P. (2020). Yevropeiskyi doslidnytskyi prostir ta Ukraina: problemy i perspektyvy intehratsii [The European research area and Ukraine: problems and prospects of integration]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu [Economic Herald of Donbas]*, 3 (61), 166-176. [in Ukrainian].
- Khoruzhyi, H. F. (2013). *Vyshcha osvita: sotsialna pryroda, struktura i funktsii [Higher education: social nature, structure and functions]*. Poltava: Poltavskyi literator [in Ukrainian].
- Sbruieva, A. A. (2021). *Porivnialna pedahohika vyshchoi shkoly: natsionalnyi, yevropeyskyi ta hlobalnyi konteksty [Comparative higher education pedagogy: national, European and global contexts]: navchalnyi posibnyk*. Sumy: SumDPU imeni A. S. Makarenka [in Ukrainian].
- Semenoh, O. M. (2021). *Akademichna kultura doslidnyka: yevropeyskyi ta natsionalnyi konteksty: navchalnyi posibnyk [Academic culture of the researcher: European and national contexts: a study guide]*. Sumy: SumDPU imeni A. S. Makarenka [in Ukrainian].
- Semenoh, O. M., & Vovk, M. P. (2022). Pedahohichne partnerstvo v umovakh voiennykh realii: dosvid vzaiemodii Instytutu pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh imeni Ivana Ziaziuna NAPN Ukrainy i Sumskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni A.S. Makarenka [Pedagogical partnership in the conditions of wartime realities: the experience of cooperation between the Ivan Zyazyun Institute of Pedagogical Education and Adult Education of the National Academy of Sciences of Ukraine and Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy [Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine]*, 4 (2), 1-14. Retrieved from <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4214> [in Ukrainian].
- Semenoh, O., & Vovk, M. (2016). *Akademichna kultura doslidnyka v osvitno-kulturnomu prostori universytetu [Academic culture of the researcher in the educational and cultural space of the university]: monohrafiia*. Sumy: Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka [in Ukrainian].
- Seminar vysokoho rivnia Yevropeiskoho doslidnytskoho prostoru [High-level workshop of the European Research Area]*. Retrieved from <https://nrfu.org.ua/news/seminar-vysokogo-rivnya-yevropejskogo-doslidnyczkogo-prostoru/> [in Ukrainian].
- Spivpratsia z Pizanskym universytetom tryvaie [Cooperation with the University of Pisa continues]*. Retrieved from <https://ddpu.edu.ua/index.php/navihatsiia/novyny-ddpu/5770-spivpratsya-z-pizanskim-universitetom-trivae>
- The European Code of Conduct for Research Integrity*. (2017). ALLEA. All European Academies. Berlin [in Germany].
- Weert, E. de. (2004). *The Organisational Determination of the Teaching and Research Nexus in the 2004 Marwell Conference Presentation at the Marwell 2004 Colloquium on Research and Teaching: closing the divide?* Retrieved from http://portallive.solent.ac.uk/university/rtconference/2004/resources/de_weert_paper.pdf [in America].

Одержано 14.10.2022 р.

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ФАХІВЦЯ З МУЗИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ О. П. РУДНИЦЬКОЇ

В оглядовій статті проаналізовано особливості національної ідентичності фахівця з музичної педагогіки Оксани Петрівни Рудницької. Розкрито логіку наукового змісту термінів (ідентичність, національна ідентичність; професійно-мистецька компетентність; наукова школа). Висвітлено окремі питання дієвості наукових шкіл Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, зокрема української вченої, докторки педагогічних наук, професорки О. П. Рудницької. Зроблено висновок щодо результатів діяльності науковиці стосовно її національної ідентичності як фахівця з музичної педагогіки. Впровадження наукової спадщини й досвіду педагога-мисткині сприятиме вдосконаленню підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до педагогічної діяльності.

Ключові слова: *О. П. Рудницька; ідентичність, національна ідентичність; професійно-мистецька компетентність; наукова школа.*

Постановка проблеми. В умовах глобалізаційних процесів українська освіта, акумулювавши світові досягнення педагогічної наукової думки і практики, має потужний потенціал у напрямі інтелектуального, аксіокультурного, естетичного, морально-етичного розвитку особистості. Етнокультурні цінності освіти покликані екстраполюватись у європейське середовище з метою утвердження полікультурності, людиноцентризму, гуманістичних принципів, культурологічної та європейсько зорієнтованої парадигми в освітньому просторі України.

У цьому контексті своїми напрацюваннями вирізняється український педагог, докторка педагогічних наук, професорка Оксана Петрівна Рудницька, яка відома в Україні та зарубіжжі як авторка наукових творів із проблем неперервної мистецької освіти, духовного, художньо-естетичного, національного розвитку особистості майбутнього вчителя в процесі професійної підготовки, історії українського мистецтва та його педагогічного потенціалу, зокрема таких, як «Основи педагогічних досліджень»; «Музика і культура особистості: проблеми сучасної педагогічної

освіти»; «Основи викладання мистецьких дисциплін», «Педагогіка: загальна та мистецька», «Українське мистецтво в полікультурному просторі» та ін. Починаючи з 2002 року, регулярно проводяться резонансні Міжнародні мистецько-педагогічні читання пам'яті професорки О. П. Рудницької, започатковані її однодумцями й ученими лабораторії мистецької освіти (нині – змісту і технологій педагогічної освіти Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України).

Розкриваючи питання фахової музичної практика для студентів спеціальності «Музичне мистецтво» загальної середньої освіти, О. Бухнієва, Л. Банкул (2019) зазначають, що Нова українська школа – це основоположна реформа Міністерства освіти і науки України.

Формула Нової української школи складається з важливих ключових компонентів:

- оновлений зміст освіти, заснований на формуванні професійних компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в суспільстві;

- оновлені принципи педагогіки, які ґрунтуються на взаємопартнерстві між учнем, учителем і батьками;

- умотивований професійний учитель, який має свободу творчості й самовдосконалення;

- орієнтація на інтелектуальні потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризм як ключова позиція навчання;

- безпосередній процес виховання учнів, який заснований на формуванні духовних і культурних цінностей;

- оновлена структура школи, яка дає змогу засвоїти новий зміст і набути компетентності для життя (Бухнієва, Банкул, 2019).

Отже, високий рівень професіоналізму вчителя є безпосередньою умовою розвитку особистості учня, успішності виховного процесу в цілому. Нова українська школа – це оновлена школа, у якій прислухаються до думки школярів, навчають критично мислити, висловлювати власну думку та зростати відповідальними громадянами суспільства.

Серед десяти ключових компетентностей Нової української школи (Гриневич та ін., 2018) сконцентровано увагу на загальнокультурній грамотності. Зміст останньої включає

здатність особистості розуміти видатні твори світового та українського мистецтва, формувати власні культурні та мистецько-естетичні смаки, самостійно виражати ідеї, досвід і почуття за допомогою мистецтва. Вона передбачає також глибоке розуміння власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого ставлення та поваги до розмаїття культурного вираження інших. Саме таким прикладом може слугувати Оксана Петрівна Рудницька.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці О. Комаровська, Л. Масол, Г. Падалка, О. Ростовський, О. Рудницька, Г. Шевченко, О. Щолокова та ін. розглядали взаємодію різних видів мистецтва саме як засіб удосконалення художньо-аналітичних, художньо-графічних, вокально-мовленнєвих, емпатійних і рефлексивних умінь, педагогічної та виконавської техніки, творчої уяви, фантазії як учня, так і вчителя.

У контексті поліхудожніх, інтегративних тенденцій сучасної освіти набуває вагомості використання взаємодії різних видів мистецтва у формуванні професійних умінь майбутніх учителів музики. Останнє потребує застосування найновітніших технологій, методик з упровадженням набутого прогресивного вітчизняного і зарубіжного досвіду.

Погоджуємося з Ж. Сироткіною, Л. Банкул (2014), що аналіз стану дослідженості проблеми у психолого-педагогічній літературі, а також практики підготовки, наприклад, учителів музики засвідчив, що особливості використання взаємодії різних видів мистецтва в освітньому процесі закладів вищої освіти не дістали ґрунтовного розкриття в наукових працях. Окрім того, мають місце суперечності, пов'язані з унікальною перспективою інтеграції різних видів мистецтва в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти і неповним використанням її можливостей; необхідністю формування професійних умінь майбутніх учителів музики засобами взаємодії різних видів мистецтва і відсутністю відповідного методичного забезпечення (с. 113).

Говорячи про історію та теорію освіти в галузі мистецтва, пригадаємо книгу «Мистецька освіта в Україні: теорія і практика», авторами якої є провідні українські вчені Н. Миропольська, О. Михайличенко, Г. Ніколаї, В. Орлов,

О. Отич, Г. Падалка, О. Ростовський, О. Рудницька, Т. Танько, які представляють результати своїх досліджень, що охоплюють основний зміст історії та теорії мистецької освіти в контексті мистецької педагогіки як однієї з галузей педагогічної науки (Михайличенко, 2010).

Наукова спадщина О. Рудницької до сьогодні цілісно не досліджувалася, можна назвати лише окремі статті М. Вовк, Ю. Грищенко, І. Зязюна, Л. Лук'янової, Н. Ничкало, О. Отич та ін., що містяться переважно у збірниках матеріалів Міжнародних мистецько-педагогічних читань пам'яті педагога-митця.

Отже, актуальність, недостатня розробленість і нагальні потреби практики зумовили інтерес до аналізу проблеми національної ідентичності фахівця з музичної педагогіки О. Рудницької.

Мета статті – виявити національну ідентичність фахівця з музичної педагогіки О. Рудницької, що сприятиме підвищенню рівня підготовки майбутніх учителів музики до педагогічно-мистецької діяльності в закладах загальної середньої освіти на засадах української національної культури.

Методами дослідження є соціально-філософський і термінологічний аналіз ключових понять; систематизація поглядів і підходів з окресленої наукової проблеми.

Виклад основного матеріалу. В етнології, психології, культурній та соціальній антропології, в політичних науках широко використовується поняття «ідентичність», яке в широкому сенсі означає усвідомлення людиною власної приналежності до певної групи, яке дає їй змогу визначити своє місце в соціокультурному просторі та вільно орієнтуватися в навколишньому світі.

За свідченням Інституту соціології НАН України результати опитування показали: «...майже 40% українців у 2020 році ще шукали свою ідентичність. Більшість ідентифікували себе, в першу чергу, як громадяни України (61,7%), але чимало – як жителі якогось села, міста, області (27,4%), а ще невелика частина бачила себе громадянами колишнього СРСР (3,4%)» (*Ідентичність: як зрозуміти ...*). Як бачимо, результати невтішні, бо від національної ідентифікації кожного громадянина України

залежить єдність суспільства, гармонія суспільного життя, майбутнє і незалежність нашої держави.

Національна ідентичність – це відчуття належності людини до певної нації. Етимолологія слова «ідентичність» походить від пізньолатинського *identitas* («однаковість») або ж від *idem* («однаковий»). В українських законодавчих актах «ідентичність» зазвичай перекладають як «самобутність», що, на наш погляд, не відповідає сутності досліджуваного феномену (*Ідентичність: як зрозуміти ...*).

В «Енциклопедії Сучасної України» національна ідентичність трактується як усвідомлена приналежність до національної спільноти на основі стійкого емоційного зв'язку, що виникає в результаті сформованої системи уявлень щодо мови, традицій, культури, політики, а також прийняття групових норм і цінностей. За змістом національна ідентичність – сфера ідей, цінностей і смислів культури, сприйнятих й артикульованих більшістю громадян країни. Вона має власні засади в конструюванні індивідом своєї тотожності (*Національна ідентичність ...*).

Отже, національною ідентичністю є усвідомлення людиною власної приналежності до певної нації і держави.

На разі, відзначаючи 300-річчя з дня народження Григорія Сковороди, підкреслимо актуальність слів О. Рудницької для нашого сьогодення: «Зміст філософської позиції Григорія Сковороди, який був видатним філософом і поетом, співаком і музикантом, байкарем і педагогом, полягає в роздумах про людину, її внутрішній світ, моральне вдосконалення, необхідність безперестанного творіння самого себе. Стрижневим принципом всієї філософії цього велетня української культури є вчення про самопізнання, звернене в саму людину. Цей процес не може бути реалізованим як інтелектуальний акт, а здійснюється, з погляду Сковороди, тільки у переживанні. Тому його органом є серце – сукупність почуттів, бажань, прагнень, «осереддя» людини, емоційно-вольове ество її духу. Через кордоцентризм, що виражає пафос філософії Г. С. Сковороди, стверджується значення духовності як справді адекватного середовища для власне людського існування, розуміння невіддільності буття особистості від її вчинку, сенсу морального діяння. Категорія серця, якому філософ

приписував можливість мислити і діяти, здійснювати вольові акти, бути головним засобом пізнання, акцентує значення емоційного чинника у розвитку особистості, а відтак – необхідність його врахування в організації освітнього процесу» (Рудницька, 2010, с. 11).

Теоретичний аналіз наукових праць О. Рудницької свідчить, що на зорі розвою незалежної України в 1990-і роки вона стояла у витоків не лише вітчизняної мистецької та культурологічної освіти, але й концептуальних засад національно-патріотичного виховання молодого покоління засобами вітчизняного мистецтва. Вона розробила філософсько-теоретичний, змістовий і методичний аспекти розвитку національної свідомості та самосвідомості особистості майбутнього вчителя (Зязюн, Ничкало, 2008).

Вагомим проривом у цьому напрямі стала новостворена лабораторія педагогіки і психології мистецької освіти при Інституті педагогіки і психології професійної освіти АПН України (нині – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України), яку в 1995 році очолила Оксана Петрівна Рудницька і якою успішно керувала до останніх днів свого життя.

Окрім того, О. Рудницька заснувала власну наукову школу. Вона самовіддано працювала з аспірантами та докторантами: керувала дисертаційними дослідженнями, виступала опонентом на захистах, рецензувала монографії та наукові роботи, була членом експертної ради ВАК України. Коло її наукових інтересів складало проблеми загальної та мистецької педагогіки; методології, теорії і методики мистецької освіти; теорії музичного сприймання; художньо-естетичного та національно-патріотичного розвитку особистості; інтеграції мистецтв у контексті художньої освіти; художньої культури і мистецтва України; підготовки вчителя до викладання мистецьких дисциплін і предметів освітньої галузі «Культурознавство»; методології мистецько-педагогічних досліджень; етики науковця тощо (Рудницька, 2005, с. 340).

У 2003 році за навчальний посібник «Педагогіка: загальна і мистецька» Оксана Петрівна була посмертно удостоєна Першої премії АПН України в номінації «За кращу науково-методичну роботу для вчителів, викладачів».

Нині виникла потреба в узагальненні досвіду розвитку наукових шкіл у сучасному освітянсько-педагогічному середовищі України, зокрема в академічних осередках, що репрезентує поступ педагогічної науки в персонологічному вимірі та підтверджує кристалізацію її фундаментальних засад, інноваційну спрямованість наукового пошуку.

У цьому напрямі за приклад можуть послугуватися здобутки однієї з провідних академічних установ України – Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. У персонологічному контексті окреслено перспективи розвитку наукових шкіл інституту, представлених іменами відомих українських учених І. Зязюна, С. Гончаренка, Н. Ничкало, Л. Лук'янової, О. Рудницької, Л. Хомич, які сформувались на цінностях педагогічного наставництва, інтелектуального лідерства, емпатійності, етико-естетичних і національних світоглядних орієнтирів.

М. Вовк, Ю. Грищенко (Vovk, Hryshchenko, 2021) підкреслюють, що «провідною тенденцією розвитку української та світової педагогічної науки є фундаменталізація, що становить підґрунтя «випереджувальної» освіти в контексті забезпечення сталого розвитку суспільства. Фундаментальні засади педагогіки у її інтердисциплінарному вимірі утверджувалися через діяльність університетських та академічних осередків, у яких в історичній ретроспективі формувалися наукові школи. Відповідно кристалізація методологічних, теоретичних, практико орієнтованих досягнень наукових шкіл у педагогічно-освітянському середовищі відбувається шляхом збереження наступності поколінь науковців, актуалізації надбань досвідчених учених та їх поєднання з інноваціями молодих науковців. Синтез цих двох пластів науки дає змогу вирішувати актуальні проблеми, що виникають у сучасній педагогічній науці й освітній практиці (Vovk, Hryshko, 2021, с. 13).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Узагальнення результатів діяльності О. П. Рудницької щодо її національної ідентичності як фахівця з музичної педагогіки базується на величезному досвіді педагога-митця, забезпечує високий рівень сформованості професійних умінь учителів

музики, їхню взаємодію та взаємозумовленість, що дозволяє створити у педагогічному процесі атмосферу взаєморозуміння, довірливого спілкування між педагогами і студентами, гарантуючи високий результат підготовки майбутніх учителів музики до педагогічно-мистецької діяльності.

Список використаної літератури

- Бухнієва, О. А., Банкул, Л. Д. (Уклад.). (2019). *Фахова музична практика для студентів спеціальності «Музичне мистецтво» загальної середньої освіти: навч.-метод. посіб.* Ізмаїл: ІДГУ.
- Гриневич, Л., Елькін, О., Калашнікова, С., Коберник, І., Ковтунець, В. Макаренко, О. ... Шиян, Р. (Уклад.) (2018). *Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи.* Взято з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
- Зязюн, І. А., Ничкало, Н. Г. (Ред.), Штома, Л. Н. (Уклад.). (2008). *Бібліографічний покажчик праць науковців Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України (1993–2008 рр.)*: наук. видання / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих АПН України. Миколаїв: МДГУ ім. Петра Могили.
- Ідентичність: як зрозуміти, що я – українець?* Взято з <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayinska-natsia/31951984.html>
- Михайличенко, О. В. (Ред.). (2010). *Мистецька освіта в Україні: теорія і практика.* Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка.
- Національна ідентичність. *Енциклопедія Сучасної України.* Взято з <https://esu.com.ua/article-71062>
- Рудницька, О. П. (2010). *Методологія мистецької освіти.* В кн. О. В. Михайличенко (Ред.), *Мистецька освіта в Україні: теорія і практика* (с. 4-34). Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка.
- Рудницька, О. П. (2005). *Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб.* Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.
- Сироткіна, Ж. Є., Банкул, Л. Д. (2014). Педагогічні умови формування професійних умінь майбутніх учителів музики засобами різних видів мистецтва. *Теорія і методика мистецької освіти*, 16 (21), 2, 113-116.
- Vovk, Myroslava, Hryshchenko, Yuliia. (2021). Scientific and pedagogical schools promotion within the humanistic values development. *Імідж сучасного педагога*, 2 (197), 12-17.

Nadia Bilyk

NATIONAL IDENTITY OF THE SPECIALIST BASED ON MUSIC PEDAGOGICS OF O. P. RUDNYTSKA

The review article analyzes the peculiarities of the national identity of Oksana Petrivna Rudnytska, a specialist in music pedagogy. The logic of the scientific content of the terms related to the topic of the submitted article (identity, national identity; professional and artistic competence; scientific school) is revealed. The article considers national identity as a sphere of ideas, values, and meanings of culture, perceived and articulated by the majority of the country's citizens. It has its own principles in the individual's construction of his identity, belonging to a definite nation and state. Certain issues regarding the effectiveness of the scientific schools of Ivan Zyazyun Institute of Pedagogical and Adult Education of the National Academy of Sciences of Ukraine, in particular the Ukrainian scientist, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor O. P. Rudnytska, are highlighted. A conclusion is made regarding the results of the scientist's activity in relation to her national identity as a

specialist in music pedagogy, which is based on the values of pedagogical mentoring, intellectual leadership, empathy, and national ethical and aesthetic worldview guidelines.

Based on the vast experience of a teacher-artist, we can help increase the level of formation of the professional competence of music teachers and guarantee quality training of future music teachers for pedagogical and artistic activities.

Keywords: O. P. Rudnytska; identity, national identity; professional and artistic competence; scientific school.

References

- Bukhniieva, O. A., & Bankul, L. D. (Comps.). (2019). *Fakhova muzychna praktyka dlia studentiv spetsialnosti «Muzychne mystetstvo» zagalnoi serednoi osvity [Professional musical practice for students majoring in "Musical Art" of general secondary education]: navch.-metod. posib. Izmail: IDGU [in Ukrainian]*.
- Identychnist: yak zrozumity, shcho ya – ukrainets? [Identity: how to understand that I am Ukrainian?]*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayinska-natsia/31951984.html> [in Ukrainian].
- Mykhailychenko, O. V. (Ed.). (2010). *Mystetska osvita v Ukraini: teoriia i praktyka [Art education in Ukraine: theory and practice]*. Sumy: SumDPU im. A. S. Makarenka [in Ukrainian].
- Natsionalna identychnist [National identity]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy [Encyclopedia of Modern Ukraine]*. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-71062> [in Ukrainian].
- Rudnytska, O. P. (2010). Metodolohiia mystetskoï osvity [Methodology of art education]. In O. V. Mykhailychenko (Ed.), *Mystetska osvita v Ukraini: teoriia i praktyka [Art education in Ukraine: theory and practice]* (pp. 4-34). Sumy: SumDPU im. A. S. Makarenka [in Ukrainian].
- Rudnytska, O. P. (2005). *Pedahohika: zahalna ta mystetska [Pedagogy: general and artistic]: navch. posib. Ternopil: Navchalna knyha–Bohdan [in Ukrainian]*.
- Syrotkina, Zh. Ye., & Bankul, L. D. (2014). Pedahohichni umovy formuvannia profesiinykh umin maibutnykh uchyteliv muzyky zasobamy riznykh vydiv mystetstva [Pedagogical conditions for the formation of professional skills of future music teachers by means of various types of art]. *Teoriia i metodyka mystetskoï osvity [Theory and method of art education]*, 16 (21), 2, 113-116 [in Ukrainian].
- Vovk, Myroslava, & Hryshchenko, Yuliia. (2021). Scientific and pedagogical schools promotion within the humanistic values development. *Imidzh suchasnoho pedahoha [The image of a modern teacher]*, 2 (197), 12-17.
- Hrynevych, L., Elkin, O., Kalashnikova, S., Kobernyk, I., Kovtunets, V. Makarenko, O. ... Shyian, R. (Comp.) (2018). *Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly [New Ukrainian school. Conceptual principles of secondary school reform]*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
- Ziazium, I. A., Nychkalo, N. H. (Eds.) Shtoma, L. N. (Comp.). (2008). *Bibliografichnyi pokazhchyk prats naukovtsiv Instytutu pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh APN Ukrainy (1993–2008 rr.) [Bibliographic index of the works of scientists of the Institute of Pedagogical Education and Adult Education of the National Academy of Sciences of Ukraine (1993–2008)]: nauk. vydannia / In-t ped. osvity i osvity doroslykh APN Ukrainy. Mykolaiv: MDHU im. Petra Mohyly.*

Одержано 12.11.2022 р.

КРИТЕРІЇ ВІДБОРУ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ ДЛЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Стаття прагне дати відповідь на запитання: за якими якісними характеристиками має здійснюватись відбір поезії, яка пропонується до вивчення в початковій школі, щоб вона легко сприймалася й легко запам'ятовувалася дітьми, щоб вона була здатна розвивати естетичні смаки, почуття ритму, рими. У дослідженні стверджується, що ритми та мелодика поетичного слова повертають людину до гармонії з собою й довкіллям, якщо це якісна, геніальна поезія, але вона може спотворювати смак, вносити дисгармонію у внутрішній світ дитини. Доведено, що при виборі поетичних творів для учнів початкової школи необхідно дотримуватись таких критеріїв: ритмічність, римування (повні класичні рими), милозвучність, динамічність, емоційність.

Ключові слова: критерії відбору англійської та української поезії; навчання мови в початковій школі; поезія; ритм; мелодія; гармонія.

Постановка проблеми. Ідея наукової розвідки прийшла під час навчання моєї доньки у початковій школі. Дуже часто на уроках навчання читання учням пропонували вивчити напам'ять вірші, і дитина зверталася до мене з проханням допомогти, «начитати вірш», «озвучити», тому що «він не запам'ятовується, він не схожий на вірш, це взагалі не вірш» тощо. Аналогічні проблеми виникали з віршами англійською мовою... Такі нарікання викликали щире непорозуміння, оскільки поезія використовується у початковій школі як один із найефективніших засобів навчання – як предметів мовного циклу, так і інших. Вона має гармонізувати процес навчання, стимулювати його, а не навпаки.

Аналіз підручників із навчання читання українською та англійською мовами сформував думку про невідповідність критеріям ритмічності та мелодійності окремих віршів. Саме тоді й було окреслено ключові пункти дослідження: якими мають бути якісні характеристики поезії, що пропонується до вивчення, щоб вона легко сприймалася, щоб дітям неважко було її

запам'ятати, щоб вона розвивала естетичні смаки, відчуття ритму, рими.

Українським школярам сьогодні потрібно не просто «захопливе читання». Вкрай важливо запропонувати їм тексти про актуальний для них світ, важливі для їхнього віку виклики та корисні інструменти, в тому числі й для самопізнання, психологічної стійкості та формування національної ідентичності. Для покоління, яке зростає в нестабільні часи, у просторі, де навіть дорослі люди потребують підтримки, надійними помічниками стануть твори сучасної вітчизняної літератури. Твори про однолітків, про знайомі дитині ситуації, міста та місця – від творчих людей, які живуть у тому ж світі, що й вони.

Окрім того, активне користування школярами електронними засобами відчутно позначилося на їхньому мовленні. В активному словнику дітей з'явилося багато нових іншомовних слів, виразів. З одного боку, це є ознакою збагачення словникового запасу учнів, з іншого, – спостерігається збіднення, згрубілість, сленговий характер спілкування між дітьми, що значною мірою є наслідком низької питомої ваги читання учнями високохудожніх творів, на зразках яких розвивається мовленнєва культура.

Зазначені чинники обумовили становлення нового типу читача-школяра, якому притаманні переважно прагматичне ставлення до читання («знайти», «здобути» інформацію), слабо виражена особистісна читацька мотивація, потреба в читанні як засобі проведення цікавого дозвілля, задоволення пізнавальних інтересів, тенденції до фрагментарного, поверхового (на рівні фактуальної інформації) сприймання змісту літературних текстів, зниження рівня вмінь самостійно працювати з традиційними дитячими друкованими виданнями (художніми, науково-пізнавальними книжками, довідковою літературою, періодикою).

У більшості сучасних школярів відсутня потреба в повторному читанні (перечитуванні) навчального матеріалу з метою його глибшого засвоєння. Оскільки сьогодні письмові (друковані) тексти, з якими стикаються учні, представлені в різних форматах, постає нагальна потреба спеціального навчання дітей самостійно з ними працювати з метою одержання нової, додаткової

навчально-пізнавальної інформації, її добору, систематизації, розв'язання практичних завдань тощо.

Цей аспект проблеми має знайти ширше відображення в нових навчальних програмах. Зміна медійних пріоритетів, співвідношення користування учнями електронними засобами і традиційними паперовими виданнями не на користь останніх спонукає до пошуку привабливих, цікавих нових навчальних технологій, які б ураховували, задовольняли запити, духовні потреби, пізнавальні інтереси сучасних школярів і стали б впливовим засобом залучення дітей до активної читацької діяльності. Це передусім посилення уваги до формування в учнів позитивних читацьких мотивів, усвідомлення ними значущості читання для особистого розвитку та успішності навчання з усіх шкільних предметів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найчастіше в якості дидактичного матеріалу наводяться тексти, написані авторами підручників. Переважно такі тексти позбавлені експресії, а їх зміст одноманітний. Незважаючи на зацікавленість науковців у ролі художніх текстів при вивченні іноземної мови, ми відмітили недостатню кількість наукових доробків щодо розгляду окресленого явища.

Особливості сприймання дітьми змісту художніх творів розкрито в дослідженнях психологів О. Запорожця, Д. Ельконіна, С. Рубінштейна, П. Якобсона та ін.

Оновлений зміст літературного матеріалу, який різнобічно охоплює сферу інтересів молодших школярів, його емоціогенність, новизна, художнє оформлення, цікаві форми і методи роботи з текстами творів і дитячими книжками з наданням переваги проблемним, творчим завданням мають переконати учнів у тому, що художня література – це особливий вид мистецтва, а читання – особливий, унікальний засіб задоволення пізнавальних інтересів, пізнання світу і самопізнання, національних цінностей і до всіх аспектів міжкультурної комунікації, який не можуть замінити ніякі інші засоби масової культури. Педагоги та методисти впроваджують методику стимулювання мовленнєвої діяльності на різних етапах навчання учнів (Н. Бібік, Н. Богданець-Білоskalенко, М. Вашуленко,

Т. Качак, Г. Коваль, Л. Лужецька, С. Луців, В. Марко, В. Науменко, С. Романюк, О. Савченко, Г. Суржук та ін.) (Біблік, 2019; Лужецька & Луців, 2016; Романюк & Богданець-Білокаленко, 2016).

Підручники з іноземної мови мають багато цікавого віршованого матеріалу, який доповнений яскравими ілюстраціями. Так, наприклад, автори підручників з англійської мови Л. Калініна, О. Карпюк, М. Ростоцька, І. Самойлюкевич (*Електронні версії підручників*) вклали в свій матеріал багато різноманітних і цікавих віршів. Вони подають віршовані тексти для вивчення нового матеріалу, спеціальні римівки для фізкультурної розминки тощо. Використаний ними фольклорний матеріал є надзвичайно корисним і легким для засвоєння.

Незважаючи на належну розробку теорії і методики навчання читання молодших школярів, за межами наукових інтересів залишається проблема осмислення й переосмислення критеріального апарату відбору поетичних творів для учнів початкових класів.

Мета статті – визначення особливостей віршованої мови як такої, якісних характеристик поезії, що пропонується до вивчення в початковій школі, та критеріїв її відбору.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано загальнонаукові методи – аналізу та синтезу, абстрагування, узагальнення, що дало змогу визначити характерні особливості віршованої мови та критерії відбору поезії, що пропонується молодшим школярам.

Виклад основного матеріалу. На думку фахівців, поезія як вид мистецтва передувала письменництву. Найбільш раннім поетичним текстом, який дійшов до наших днів, є «Епос про Гільгамеша», або поема «Про того, хто бачив усе». Найдавніші поетичні тексти часто походили з народної пісенної традиції, як, наприклад, китайські пісні Ши Цзін, написані в XI-VI ст. до н. е., або з усної епічної традиції, до якої відноситься гомерівський епос («Іліада», «Одіссея»). Ранні епоси склалися у віршованій формі з метою їх кращого запам'ятовування й усного переказу.

Поезія, як один із найдавніших видів мистецтва, походить від природного відчуття ритму, рими: усі наші внутрішні процеси

пов'язані з ритмізацією. Як зазначив Арістотель, ми маємо природний інстинкт до репрезентації, мелодії та ритму і, починаючи з цих інстинктів, люди дуже поступово розвинули їх, поки не створили поезію зі своїх імпровізацій (*Античні поетики: Арістотель. Поетика...*, 2007).

Ритмо-інтонаційні особливості звуковимови вважають джерелом як мови, так і співу. У фольклорі синкретизм вокалу і мови призвів до створення поетичних форм, які спочатку завжди виконувалися з музичним супроводом. Такою постає творчість аедів, бардів, трубадурів, труверів, акінів, кобзарів, які водночас були поетами й музикантами.

Поезія покликана пробудити в дитини почуття захищеності, гармонії, інтуїцію, створити невимушену атмосферу, сприятливу для навчання, так само, як і музика. Поезія особливо важлива в наш час, коли сучасні діти живуть в епоху цифрових технологій. Їм часто не вистачає живих контактів, вони самотні, дуже чутливі, але при цьому не до кінця усвідомлюють свої емоції. Для них процес читання спрямовано не лише на розвиток відповідних навичок, але й стає своєрідною психотерапією, засобом тренування емпатії, коли виникає спільний емоційно-ціннісний простір, а книжкові герої перетворюються на безпечних провідників у стабільний світ. А якщо врахувати те, що всі наші внутрішні процеси пов'язані з ритмізацією, а ритм і рима впливають навіть на рухову активність і відчуття безпеки, то можна зробити висновки про критерії поезії для вивчення в початковій школі.

Вірші, як і музика, мають створювати емоційний фон, вбудовувати дітей у свій ритм. Для гармонійного розвитку дитини ми створюємо «збагачене середовище» – безпечний простір, який стимулюватиме всі канали сприйняття.

У своїй статті Н. Дьяченко (2004) звертає увагу на те, що поетичні твори можуть бути різноманітними і залежать від етапу навчання та мети вчителя, який планує урок (с. 30). За допомогою віршів на уроці можна реалізувати багато завдань із вивчення граматичних, лексичних і фонематичних основ, уміння розуміти і перекладати матеріал. Уроки іноземної мови стають інтегрованими,

різноманітними, змістовними, мотивують і підвищують інтерес учнів до навчання, якщо включають читання віршів.

У початкових класах вивчається багато поетичних творів, але особливе місце займають ліричні вірші. Як показує практика, робота над ними викликає в молодших школярів значні труднощі. Це пояснюється насамперед специфікою лірики як особливого виду художньої літератури. Ліричний вірш передає почуття, переживання, думки автора. У ньому розкривається внутрішній стан ліричного героя, його ставлення до певних подій або явищ дійсності. Щоб повноцінно сприйняти ліричні тексти, учні повинні проїнятися емоційним станом ліричного героя, пережити те, що його хвилює, радує, засмучує. Молодшим школярам це важко, оскільки їхня емоційна сфера розвинена недостатньо, щоб повною мірою співчувати сказаному у вірші. Основним напрямком роботи вчителя під час читання ліричних віршів є розвиток емоційної сфери дитини, досягнення зацікавленого ставлення до твору, що вивчається. Отже, перше завдання, яке має вирішити вчитель під час вивчення ліричних творів, – навчити дітей розуміти поетичний текст.

Друга складність, яка виникає в процесі вивчення ліричних творів, – це сприйняття дітьми образності тексту. Таке сприйняття потребує певного рівня поетичного розвитку дитини, але, як показує практика, образність поетичного вираження думок не завжди доступна молодшим школярам. Адже форма і зміст однакові, а вибір і використання тих чи інших виражальних засобів відповідає задуму поета. Аналіз ліричного вірша передбачає вирішення таких завдань: а) допомогти школярам зрозуміти зміст твору; б) поглибити й розширити зорові уявлення, які виникають в учнів під час читання віршів. У жодному разі не можна нехтувати останнім напрямком роботи над текстом, адже в результаті аналізу образних засобів діти усвідомлюють особливу виразність, красу, емоційність поетичного слова. Щоб навчити дітей розуміти образність ліричного вірша, відчувати естетичне задоволення від вдало підібраного автором слова, вчитель може використати прийом, сутність якого полягає в заміні авторського слова чи вислову іншим, близьким за значенням (синонімом),

щоб учень на основі зіставлення усвідомив особливу виразність, красу, емоційність поетичного тексту.

Третьою трудністю роботи над ліричним твором є вибір прийомів розвитку мовлення дітей на основі змісту вірша. Відомо, що ліричні твори не переказуються. Замість перекладу для розвитку мовлення і розвитку внутрішнього «бачення», тобто зорових уявлень на основі прочитаного, використовується прийом словесної та музичної ілюстрації тексту. Цим видам роботи може передувати розгляд ілюстрацій. Учитель каже: «Погляньте на ілюстрацію до цього вірша. Чи можна віднести її до всього твору чи до якоїсь його частини? Що зобразив художник на картині? Що він намалював у центрі картини? Які кольори обрав художник для своєї картини? Який настрій вони створюють? Опиши картину, використовуючи рядки з вірша». Під час словесного малювання, тобто відтворення картини за допомогою слів, текст вірша розбивається на мікрокартинки, які слід читати, уточнюючи в процесі читання значення кожної. Діти читають кожну строфу і за допомогою вчителя, який керує їхньою уявою, відтворюють словесні малюнки.

Помилка багатьох учнів полягає в тому, що вони замінюють статичне зображення динамічним і поєднують кілька в одній картинці. У такий спосіб словесне малювання замінюється переказом, а це неприпустимо при вивченні ліричних творів. Музична ілюстрація в шкільній практиці, на жаль, використовується вкрай рідко. Однак це дуже цікавий і корисний вид роботи, здатний викликати сильний емоційний заряд, а емоційність уроку читання, як відомо, надзвичайно важлива для повноцінного розуміння тексту. Музична ілюстрація – добірка «музичних картинок» до вірша. Учитель також може, прослухавши два уривки з музичних творів, запитати учнів, який із них більше відповідає прочитаному віршу. Варто поговорити з дітьми про те, які почуття викликає в них музика, який у неї характер і настрої.

Четверта складність виникає під час роботи над виразністю читання. Річ у тім, що виразність читання виявляє ступінь розуміння учнем того, що читає, а з іншого боку, – піднімає розуміння на вищий рівень. Тому під час вивчення ліричних творів велике значення для розуміння їх змісту, проникнення в

образну тканину поетичної мови має виразне читання. Практика показує, що сам по собі аналіз не забезпечує виразного читання поезії учнями. Звідси випливає необхідність спеціальної роботи над виразним читанням ліричних текстів. Над якими засобами виразного читання має працювати вчитель? Найперше це техніка мовлення, тобто мелодійне підвищення і пониження голосу. Саме мелодичні зміни роблять прочитання ліричних творів яскравим і виразним. Під час розвитку думки голос підвищується, при завершенні – знижується. Крапка означає кінець думки, вимагаючи зниження голосу. Роботу над мелодикою мови, як і над іншими виражальними засобами, можна включити до аналізу ліричного твору (Як його читати?). Але недостатньо працювати лише над ліричними віршами, які містяться в підручниках. Необхідно використовувати додатковий матеріал – невеликі вірші, які діти легко заучують напам'ять.

Поезія має такі унікальні ознаки, як:

1. **Ритм**. Порівнювати вірш із прозою можна починати з ритму. У віршах обов'язково присутній яскраво виражений ритм, а в прозі він не явний, прихований, не завжди відчувається. Ритмічну складову вірша відчуває навіть несподіваний читач, задає певну тональність і настрій при читанні. У прозі ритм виражений значно слабше, він не такий нав'язливий і не так сильно впливає на читача.

2. **Рима**. У віршах зазвичай є рима, хоча і не завжди, але головна відмінність прози в тому, що в ній цього римування немає. Рима є відмінною рисою вірша, незалежно від окремих форм без неї, а в прозі рима може використовуватися тільки як віршовані вставні слова.

3. **Порівняння**. У віршах головна думка викладена в стислій формі, яка часто завуальована символікою, метафорами, порівняннями. Використовуються персоніфікація, уособлення, оксюмори та інші літературні прийоми. Проза також застосовує їх, але в більш розширеній формі, вона більш описова та інформативна.

4. **Строфи** – група рядків у вірші; вірш. Сама форма написання віршів тяжіє до рівних коротких відрізків. Проза

написана послідовно, широко і не зосереджена на коротких реченнях.

5. **Лінії.** Рядки є основними одиницями у вірші. Може бути або не бути повним реченням. Розрізняється по довжині. Треба також враховувати, що на етапі навчання грамоти більшість учнів почне знайомитися з усною формою віршування, тому особливо важливо при виборі творів звертати увагу на дотримання таких класичних критеріїв поетичних творів:

1. **Ритмічність.**

2. **Римування (повні класичні рими).**

3. **Милозвучність.**

4. **Динамічність.**

5. **Емоційність.**

На нашу думку, не варто уникати класичних творів, якість яких перевірена часом, зокрема численних зразків українського та англійського фольклору, які, як камінці в морі, шліфувалися роками й поколіннями й набували ідеальної форми для прослуховування. Можна використовувати авторську поезію, як класичну, так і сучасну, але необхідно враховувати її відповідність зазначеним критеріям жанру. Ось кілька прикладів віршів і рим, які, на нашу думку, відповідають цим критеріям.

Все навколо зеленіє,
Річка ллється і шумить.
Тихо, тихо вітер віє
І з травою гомонить.
Як тут всидіти у хаті,
Коли все живе, цвіте,
Скрізь дзвенять пташки крилаті,
Сяє сонце золоте...
«Швидше, мамо, черевички!
Глянь, як весело в саду!
Ти не бійся – до кринички
Я і сам не підйду». (Олександр Олесь)

Здивовані квіти

Сю ніч зорі чомусь колючі,
Як налякані їжачки.
Сю ніч сойка кричала в кручі,
Сю ніч ворон сказав: «Апчхи!»
Сю ніч квітка питала квітку:

– Що ж це робиться, поясни?
Тільки вчора було ще влітку,
А сьогодні вже восени! (Ліна Костенко)

Висновки і перспективи подальших досліджень. Ритми і мелодика поетичного слова повертають людину в первісний стан гармонії з собою і навколишнім світом, якщо це якісна, геніальна поезія. Але вона може спотворити смак, внести дисгармонію в душевний стан дорослого, а дитини тим паче, оскільки діти чутливіші до впливів зовнішнього середовища. Тому надзвичайно важливо, яку саме поезію ми пропонуємо молодшим школярам.

Задля полегшення сприймання поезії учнями початкової школи варто при виборі творів звертати увагу на дотримання таких класичних критеріїв, як: ритмічність, римування (повні класичні рими), милозвучність, динамічність, емоційність.

Зазначимо, що це була лише пробна розвідка, вступ до майбутніх досліджень. Необхідна подальша детальна розробка критеріїв поезії для початкової школи. Наступним напрямком можуть бути творчі роботи з написання віршів обома мовами (бінарні уроки з можливістю порівняння граматики, лексики, особливостей поетичної форми). Доцільно розглянути нові форми і методи використання віршів у навчанні англійської мови, зумовлені новими характеристиками сучасних молодших школярів, зокрема знання великої кількості іншомовних слів і виразів з Інтернету, вільне орієнтування в технічних засобах.

Список використаної літератури

- Античні поетики: Арістотель. Поетика. Псевдо-Лонгін. Про високе. Горацій. Про поетичне мистецтво.* (2007). Київ: Грамота. (Бібліотека античної літератури).
- Бібік Н. (Ред.). (2019). *Нова українська школа: порадник для вчителя.* Київ: Літера ЛТД.
- Гебель, С. (2009). Використання пісні під час уроків іноземної мови. *Іноземні мови у шкільництві*, 5, 28-31.
- Дьяченко, Н. П. (2004). Вірші, римування та пісні як засіб підвищення ефективності уроку англійської мови. *Педагогічний вісник*, 3, 30-33.
- Електронні версії підручників.* Інститут модернізації змісту освіти. Взято з <https://imzo.gov.ua/pidruchniki/elektronni-versiyi-pidruchnikiv/>
- Живі письменники. Батькам: посібник.* Взято з <https://nus.org.ua/posibnyk-zhyviryusmennyku-batkam/>
- Лужецька, Л., Луців, С. (2016) *Методика викладання української мови. Навчання грамоти: матеріали для практичних занять і самостійної роботи: навчально-методичний посібник.* Дрогобич: РВВ ДДПУ імені Івана Франка.
- Особливості вивчення ліричних творів на уроках українського читання в початкових класах.* Взято з <http://studentam.net.ua/content/view/7508/97/>

Романюк, С., Богданець-Білокаленко, Н. (2016). Методика роботи над літературним твором з молодшими школярами. *Рідна мова: освітній кварталник Українського вчительського товариства у Польщі*, 25, 54-64.

Формування змісту літературного читання молодших школярів: сучасний вимір. Взято з lib.iitta.gov.ua/7964/1/Читанняdoc.pdf

Helen Mort. *The poetry archive*. Retrieved from: <https://poetryarchive.org/poet/helen-mort/>

Yuliia Styrkina

SELECTION CRITERIA OF ENGLISH AND UKRAINIAN POETRY FOR PRIMARY SCHOOL STUDENTS

The article is keen on answering the question: what should be the quality characteristics of the poetry offered for study in primary school, so that it could be easily perceived, so that it could be easy for children to remember, and so that it could be able to develop aesthetic tastes, a sense of rhythm, and rhymes.

The article stresses that poetry is designed to evoke a sense of security, harmony, and detachment in a child, to awaken intuition, and to create a relaxed atmosphere conducive to learning, just like music. The author states that poetry is especially important in our time when today's children live in the age of digital technologies. They often lack live contacts, they are lonely and very sensitive, but at the same time, they are not fully aware of their emotions. Reading poetry for them becomes not only the development of skills, but also psychotherapy, and empathy training, when a common emotional and valuable space is created, and book characters turn into safe guides to a stable world. And if to take into account the fact that all our internal processes are related to rhythmization, and rhythm and rhyme affect even motor activity and a sense of security, then we can conclude the necessity of forming criteria of poetry for study in elementary school.

The research states that the rhythms and melody of the poetic word return a person to the original state of harmony with himself and the surrounding world if it is a quality, genius poetry, but it can also distort the taste, bring disharmony to the state of mind of both an adult and a child - a child even more, since children are more sensitive to the effects of the external environment. Therefore, it is extremely important what kind of poetry we offer to the attention of an individual undergoing the process of formation.

Keywords: *criteria of English and Ukrainian poetry; primary school language teaching; poetry; rhythm; melody; harmony.*

References

Antychni poetyky: Aristotel. Poetyka. Psevdo-Lonhin. Pro vysoke. Horatsii. Pro poetychne mystetstvo [Ancient poets: Aristotle. Poetics. Pseudo-Longinus. About high. Horace. About poetic art]. (2007). Kyiv: Hramota [in Ukrainian].

Bibik, N. (Ed.). (2019). *Nova ukrainska shkola [New Ukrainian school]: poradnyk dlia vchytelia*. Kyiv: Litera LTD [in Ukrainian].

Diachenko, N. P. (2004). Virshi, rymuvannia ta pisni yak zasib pidvyshchennia efektyvnosti uroku anhliiskoi movy [Poems, rhymes and songs as a means of increasing the effectiveness of the English language lesson]. *Pedahohichniy visnyk*, 3, 30-33 [in Ukrainian].

Elektronni versii pidruchnykiv [Electronic versions of textbooks]. Instytut modernizatsii zmistu osvity. Retrieved from <https://imzo.gov.ua/pidruchniki/elektronni-versiyi-pidruchnykiv/> [in Ukrainian].

Formuvannia zmistu literaturnoho chytannia molodshykh shkolariv: suchasnyi vymir. [Formation of the content of literary reading of younger schoolchildren: modern dimension]. Retrieved from lib.iitta.gov.ua/7964/1/Chytanniadoc.pdf [in Ukrainian].

- Hebel, S. F. (2009). Vykorystannia pisni pid chas urokiv inozemnoi movy [Using a song during foreign language lessons]. *Inozemni movy u shkilnytstvi [Foreign languages in school education]*, 5, 28-31 [in Ukrainian].
- Helen Mort. *The poetry archive*. Retrieved from <https://poetryarchive.org/poet/helen-mort/> [in English].
- Luzhetska, L., Lutsiv, S. (2016). *Metodyka vykladannia ukrainskoi movy Navchannia hramoty [Methodology of teaching the Ukrainian language. Teaching literacy]: materialy dlia praktychnykh zaniat i samostiinoi roboty: navchalno-metodychnyi posibnyk*. Drohobych: RVV DDPU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
- Osoblyvosti vyvchennia lirychnykh tvoriv na urokakh ukrainskoho chytannia v pochatkovykh klasakh. [Peculiarities of studying lyrical works in Ukrainian reading lessons in primary grades]*. Retrieved from <http://studentam.net.ua/content/view/7508/97/> [in Ukrainian].
- Romaniuk, S., & Bohdanets-Biloskalenko, N. *Metodyka roboty nad literaturnym tvorom z molodshymy shkoliaramy. [Methodology of working on a literary work with younger schoolchildren]*. *Ridna mova [Native language]: osvittii kvartalnyk Ukrainiskoho vchytelskoho tovarystva u Polshchi*, 25, 54-64 [in Ukrainian].
- Zhyvi pysmennyky. Batkam [Living writers. To parents]: posibnyk*. Retrieved from <https://nus.org.ua/posibnyk-zhyvi-pysmennyky-batkam/> [in Ukrainian].

Одержано 12.04.2023 р.

МИСТЕЦЬКА ОСВІТА: ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, МЕТОДИКА

УДК 378.011.3-051:73/76]:37.091.12:005.336.2

DOI: 10.33989/2226-4051.2023.27.282138

Наталія Сулаєва, м. Полтава

ORCID: 0000-0001-5066-8605

Тетяна Батієвська, м. Полтава

ORCID: 0000-0003-3706-4406

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «МИСТЕЦТВО»

У статті представлено результати аналізу освітніх практик вітчизняних ЗВО з підготовки майбутніх учителів до викладання інтегрованого курсу «Мистецтво», що виразняється в реалізації освітньо-професійних програм «Середня освіта (Музичне мистецтво)», «Середня освіта (Образотворче мистецтво)» та «Середня освіта (Хореографія)». Наголошено на різних підходах закладів вищої педагогічної освіти до формування професійних компетентностей фахівців. Обґрунтовано доцільність уведення в процес підготовки здобувачів сертифікатних освітніх програм, що передбачають поєднання освітніх компонентів, змістове наповнення яких забезпечує поглиблення компетентностей з різних видів мистецтва. Висвітлено зміст сертифікатної освітньої програми «Інтегрований курс „Мистецтво” для ЗЗСО».

***Ключові слова:** інтегрований курс «Мистецтво»; майбутній учитель інтегрованого курсу «Мистецтво»; професійна компетентність; сертифікатна освітня програма «Інтегрований курс „Мистецтво” для ЗЗСО».*

Постановка проблеми. Сьогодення педагогічної науки й практики вирізняється пошуком найефективніших шляхів підвищення якості надання освітніх послуг майбутнім учителям. Така якість визначається сформованістю у здобувачів освіти загальних і фахових компетентностей, необхідних їм у повсякденному житті та подальшій професійній діяльності. Формування означених компетентностей відбувається в умовах закладів вищої

педагогічної освіти України, у яких здійснюється підготовка майбутніх учителів, зокрема мистецтва (музичного, образотворчого, хореографічного). Орієнтація на особистість і компетентність набуває чи не найголовнішої ролі, оскільки це дозволяє значно полегшити процес адаптації молодих фахівців до професійного середовища, підвищити їхню конкурентоспроможність.

Сучасна фахова підготовка вчителів мистецтва характеризується деякою невідповідністю потребам оновленої загальної мистецької освіти в ЗЗСО, яка ґрунтується на інтегративному підході. Йдеться про освітньо-професійні програми (далі – ОПП) «Середня освіта (Музичне мистецтво)», «Середня освіта (Образотворче мистецтво)» та «Середня освіта (Хореографія)», у межах яких акцентується увага на формуванні компетентностей щодо викладання конкретного виду мистецтва (музичного, образотворчого чи хореографічного) і меншої ваги надається питанням викладання інтегрованого курсу «Мистецтво». Тому, робота з підготовки вчителів потребує змін пріоритетів, адже сучасній школі потрібен учитель мистецьких дисциплін, готовий до професійної діяльності в умовах змін і постійного вдосконалення професійної майстерності (Щолокова, 2014). Особливо суттєвим є те, що нині затребуваними стають компетентні вчителі мистецтва, здатні ефективно функціонувати в нових інтеграційних освітніх умовах. І якщо система підготовки вчителів за окремими напрямками мистецтва є традиційною та такою, що постійно вдосконалюється, випрацьовується, то питання формування фахових компетентностей у вчителів інтегрованого курсу «Мистецтво» дотепер залишаються дискусійними. Йдеться передовсім про підготовку фахівців, які були б спроможні на однаково високому рівні надавати загальну музичну й образотворчу мистецьку освіту та передавати свої знання, вміння й навички в царині інших видів мистецтва учням ЗЗСО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняними вченими здійснено ґрунтовні дослідження з проблем формування професійних компетентностей майбутніх учителів мистецтва. Модернізаційні аспекти та шляхи вдосконалення музичної педагогічної підготовки актуалізуються в працях Г. Падалки (2008, 2017). Технології розвитку методичної компетентності та

засади міжпредметної інтеграції в методичній підготовці майбутніх учителів музики розкриває Є. Проворова (2020). Вивченню теоретико-методологічних аспектів професійної підготовки майбутніх учителів музики, методів розвитку їхніх творчих якостей присвячені дослідження О. Ростовського (2011). Організаційно-методичні основи творчого розвитку, формування естетичної культури та художньо-естетичного досвіду майбутніх учителів образотворчого мистецтва, естетичні та етичні засади оптимізації їхньої професійної підготовки стали об'єктом спеціальних досліджень Г. Сотської (2014), С. Коновець (2011), О. Шевнюк (2021) та ін. У наукових працях Л. Андрощук (2019), О. Філімонової (2012) та ін. висвітлено психолого-педагогічні й організаційні аспекти професійної підготовки майбутніх учителів хореографії. Проблеми підготовки вчителів інтегрованого курсу «Мистецтво» вивчають О. Гайдамака (2016), О. Калініченко (2023), Л. Масол (2006, 2012), В. Рагозіна (2012) та ін., пропонуючи нові форми та технології, спрямовані на підвищення ефективності розвитку творчої особистості фахівців.

Мета статті – висвітлення особливостей формування професійної компетентності майбутніх учителів інтегрованого курсу «Мистецтво» в Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка; розкриття змісту сертифікатної освітньої програми «Інтегрований курс „Мистецтво” для ЗЗСО».

Методи дослідження. Для розв'язання поставленої мети застосовано комплекс методів дослідження: теоретичний аналіз наукової, психолого-педагогічної, мистецько-педагогічної літератури з проблеми дослідження; систематизація та узагальнення фактів, процесів, педагогічного досвіду у фаховій підготовці майбутніх учителів мистецтва в Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка (далі – ПНПУ імені В. Г. Короленка).

Виклад основного матеріалу. Українська система професійної підготовки майбутніх учителів мистецтва в ЗВО характеризується реалізацією ОПП «Середня освіта (Музичне мистецтво)», «Середня освіта (Образотворче мистецтво)» та «Середня освіта (Хореографія)». Такий підхід означає, що заклади вищої педагогічної освіти орієнтують свою діяльність

окремо на підготовку вчителів музичного, образотворчого та хореографічного мистецтва. Водночас у ЗЗСО викладання інтегрованої дисципліни «Мистецтво» покладається здебільшого на одного вчителя. Зауважимо, що в небагатьох випадках використовується дуальний підхід, коли вчитель музичного мистецтва забезпечує один складник, а вчитель образотворчого – інший.

У ході аналізу наявних освітніх програм у вітчизняних закладах вищої педагогічної освіти ми не знайшли ОПП, яка була б спрямована лише на підготовку вчителя інтегрованого курсу «Мистецтво». Здебільшого педагогічні виші, де здійснюється навчання студентів за ОПП «Середня освіта (Музичне мистецтво)», «Середня освіта (Образотворче мистецтво)» чи «Середня освіта (Хореографія)», дають випускникам додаткову кваліфікацію «учитель інтегрованого курсу „Мистецтво”». І це не випадково, адже якщо розглядати можливості зі створення та реалізації однієї освітньо-професійної програми з підготовки майбутніх учителів до викладання інтегрованого курсу «Мистецтво», то цілком логічно, що для формування всіх програмних результатів навчання така ОПП має передбачати відбір абітурієнтів, які б мали приблизно однаковий рівень розвитку музичності, здібностей до образотворчої та хореографічної діяльності. У ході навчання таких студентів всі потенції майбутніх учителів мають бути розвинені в повному обсязі, а випускникові слід одночасно бути фахівцем у царині образотворчого, музичного й хореографічного мистецтв, тобто однаково гарно володіти пензлем чи олівцем, музичним інструментом чи голосом, хореографічною виконавською технікою, сценічними навичками тощо. Підготовка вчителя такого рівня є досить складною, тому питання формування компетентного вчителя інтегрованого курсу «Мистецтво» досі залишаються дискусійними.

Урахування нинішньої ситуації у сфері загальної середньої освіти, а також потреби ЗЗСО в майбутніх учителях інтегрованого курсу «Мистецтво», поставило перед закладами вищої педагогічної освіти завдання, розв'язання якого здійснюється різними шляхами. В одних вишах освітньо-професійні програми підготовки вчителів окремих мистецьких дисциплін (музичного, образотворчого чи хореографічного) змінюються за рахунок

збагачення змісту певних освітніх компонентів. В інших ЗВО в ОПП вносяться нові освітні компоненти, зміст яких частково забезпечує потребу в оволодінні іншими видами мистецтва та методикою їх викладання. Так, для майбутніх учителів музичного мистецтва вводяться освітні компоненти, спрямовані на формування образотворчих і хореографічних компетентностей, для майбутніх учителів образотворчого мистецтва – освітні компоненти з музичним і хореографічним змістом, а для майбутніх учителів хореографії – образотворчим і музичним.

Досвід ПНПУ імені В. Г. Короленка дає підстави стверджувати, що ефективність підготовки майбутнього вчителя інтегрованого курсу «Мистецтво», який матиме належний рівень готовності до мистецько-педагогічної діяльності та виявлятиме результативність власного професійного функціонування, зросте за умови поєднання декількох підходів. Зокрема, професорсько-викладацький склад мистецьких кафедр університету вдосконалив ОПП «Середня освіта (Музичне мистецтво)», «Середня освіта (Образотворче мистецтво)» та «Середня освіта (Хореографія)». До переліку обов'язкових компонентів було введено такі освітні компоненти: «Методика навчання образотворчого мистецтва та інтегрованого курсу „Мистецтво”», «Методика викладання музичного мистецтва та інтегрованого курсу „Мистецтво”», «Історія мистецтва» тощо. Водночас здобувачам освіти запропоновано широкий перелік освітніх компонент вільного вибору. Так, на 2022-2023 та 2023-2024 навчальні роки з-поміж вибірових дисциплін виокремлюються «Сучасне декоративно-ужиткове мистецтво», «Основи образотворчого мистецтва», «Мистецькі традиції Полтавщини», «Мистецька діяльність у навчально-виховному процесі закладів освіти», «Основи хореографічного мистецтва», «Психотерапевтичні особливості хореографічного мистецтва», «Методика організації народного свята», «Основи театрального та екранного мистецтва», «Музично-педагогічне краєзнавство» тощо.

Більш доречною, на нашу думку, стала пропозиція для здобувачів освіти за рахунок дисциплін вільного вибору (60 кредитів) обрати сертифікатну освітню програму (далі – СОП), у якій передбачено комплексне поєднання теоретичних і

методичних основ різних видів мистецтва, що суттєво збагатить професійну підготовку фахівців окремих мистецьких дисциплін компетентностями, які б дозволили на належному рівні здійснювати викладання інтегрованого курсу «Мистецтво». Так, для здобувачів освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності «Середня освіта (Музичне мистецтво)» університету запропоновано сертифікатну освітню програму «Інтегрований курс „Мистецтво” для закладів загальної середньої освіти», яку розроблено колективом авторів (В. Бабенко, Т. Благова, С. Вовченко, Н. Дем’янюк, О. Жиров, О. Лобач, Ю. Мохірева, Н. Ремезова, Т. Саєнко) під орудою В. Ірклієнко та Н. Сулаєвої. Її мета – формування загальних і фахових компетентностей майбутнього фахівця для успішної реалізації завдань синтетичної змістової лінії освітньої галузі «Мистецтво» у мистецько-педагогічній діяльності в ЗЗСО.

Програмні результати навчання СОП передбачають розвиток у студентів компетентностей з історії культури, теорії та історії мистецтва, методології сучасних досліджень; опанування концептуальних засад організації мистецької освіти в Україні та за кордоном; змісту педагогіки мистецтва (завдання, організаційні форми, засоби, методи, мистецько-педагогічні технології формування ключових і предметних компетентностей учнів, види й методи планування та контролю результатів мистецької освіти); концептуальних основ неформальної мистецької освіти, теорії й практики її організації та провадження в умовах закладів освіти; теорії, історії та методики образотворчого та хореографічного мистецтва, основ театрального та екранного мистецтва (засоби виразності, стилі, жанри, форми вітчизняної та зарубіжної художньої культури); володіння методикою роботи з дитячим оркестром і вокально-хоровими колективами; методикою використання інформаційних і цифрових технологій у мистецько-педагогічній діяльності (Ірклієнко, Бабенко, Благова, Дем’янюк, Жиров, Лобач, ... Сулаєва, 2021). Дисципліни СОП забезпечують викладачі кафедри музики імені Григорія Левченка, кафедри образотворчого мистецтва та кафедри хореографії ПНПУ імені В. Г. Короленка.

Навчальним планом СОП передбачено опанування здобувачами таких освітніх компонентів: «Історія культури», «Педагогіка мистецтва», «Теорія та історія образотворчого мистецтва», «Теорія та історія хореографічного мистецтва», «Основи театрального та екранного мистецтва», «Неформальна мистецька освіта», «Методика навчання образотворчого мистецтва», «Методика навчання хореографічного мистецтва», «Основи наукових досліджень у мистецькій педагогіці», «Мультимедійні технології в освіті та мистецтві», «Комп'ютерне аранжування», «Методика роботи з вокально-хоровими колективами», «Оркестровий клас з методикою роботи з дитячим оркестром». Відтак, за умови вибору вказаної СОП у здобувачів формуються компетентності з різних видів мистецтва, а тому упевнено можна стверджувати, що такий підхід матиме позитивний вплив на процес професійної підготовки майбутніх учителів інтегрованого курсу «Мистецтво».

До прикладу, метою навчальної дисципліни «Історія культури» є оволодіння студентами ключовими компетентностями в галузі історії культури, розвиток у них професійної ерудиції, естетичного смаку, формування креативного підходу в поєднанні традицій та інновацій у майбутній професійній діяльності. Програмою передбачено виявлення феномену культури та її генези, вивчення витоків і передумов культуротворення людини. Ґрунтовно розглядаються принципи класифікації культурної еволюції та її основні етапи: ранні форми культури, культура Стародавнього Сходу, Месопотамії, Стародавнього Єгипту, Антична культура, культура Стародавньої Греції, культура періоду Класики, Середньовіччя, Відродження, Реформація і становлення культури Нового часу, культура доби Просвітництва, ХХ століття, особливості культури початку ХХІ століття.

На підготовку фахівців до викладання інтегрованого курсу «Мистецтво», розвиток інтегральних, загальних і фахових компетентностей здобувачів, їхньої готовності до самореалізації в мистецько-педагогічній діяльності спрямована освітня компонента «Педагогіка мистецтва». У результаті оволодіння змістом означеної дисципліни студенти мають оволодіти теоретико-методичними основами інтегрованого навчання мистецтва в ЗЗСО, а саме:

передумовами інтеграції загальної мистецької освіти, напрямами інтеграції різних видів мистецтв у процесі загальної мистецької освіти; операційно-технологічним компонентом інтегрованого навчання мистецтва в ЗЗСО (інноваційні технології та методи організації сприймання, аналізу та інтерпретації творів мистецтва, художньо-практичної, творчої та комунікативної діяльності на уроках інтегрованого курсу тощо).

Опановуючи освітню компоненту «Основи наукових досліджень у мистецькій педагогіці», здобувачі мають усвідомити специфіку мистецько-педагогічних наукових пошуків як особливої сфери своєї майбутньої професійної діяльності. В них формуються здатності до: грамотної роботи з інформаційними ресурсами; визначення дослідницького інструментарію – мети й завдань, об'єкту й предмету, методів і критеріального апарату; організації, планування, проведення наукового дослідження, аналізу та оформлення його результатів у різних формах (тези, матеріали, наукова стаття, реферат, курсова робота).

У межах освітньої компоненти «Неформальна мистецька освіта» відбувається формування в майбутніх фахівців розуміння концептуальних основ неформальної мистецької освіти, теорії й практики її організації та провадження в умовах закладів освіти. Студенти опановують операційно-технологічний аспект конвергенції формальної та неформальної мистецької освіти, вивчають принципи менеджменту неформальної мистецької освіти в освітньому просторі ЗЗСО.

Уважаємо за доцільне підкреслити, що реалізація СОП «Інтегрований курс „Мистецтво” для ЗЗСО» передбачає поглиблення музичних компетентностей майбутнього вчителя в аспекті організації та реалізації позакласної й позашкільної діяльності. Так, у межах навчальної дисципліни «Методика роботи з вокально-хоровими колективами» здобувачі можуть оволодіти організаційними основами роботи з різними ансамблями і хорами, методикою формування й розвитку вокально-хорової техніки – співацького дихання, звукоутворення і звуковедення, дикції та артикуляції, строю й ансамблю тощо.

Студенти мають можливість підготуватися до організації та провадження оркестрової діяльності в умовах позакласної та позашкільної роботи, що є метою освітнього компоненту «Оркестровий клас з методикою роботи з дитячим оркестром». У ньому актуалізуються питання еволюції оркестрово-ансамблевого виконавства від витоків до сьогодення, проблеми становлення камерно-інструментальної музики, своєрідності інструментарію українського народу тощо.

Нижче акцентуємо увагу на специфіці дисциплін образотворчого циклу. Вивчення освітньої компоненти «Теорія та історія образотворчого мистецтва» спрямовується на оволодіння студентами ключовими компетентностями в галузі теорії та історії образотворчого мистецтва і формування загальної художньої культури. Передбачається засвоєння здобувачами освіти теоретичних основ образотворчого мистецтва, його історії від часів первісності, мистецтва Античного світу, Середніх віків до сучасності. Окремі змістові модулі складають історія українського образотворчого мистецтва, а також розвиток сучасного образотворчого мистецтва.

Метою вивчення освітньої компоненти «Методика навчання образотворчого мистецтва» є формування в майбутніх учителів здатності добирати зміст, планувати, практично здійснювати та оцінювати пізнавальну та художньо-творчу діяльність школярів з образотворчого мистецтва. Розглядаються історичні основи навчання образотворчого мистецтва від доакадемічних традицій підготовки художників до сучасної теорії та практики викладання образотворчого мистецтва в ЗЗСО (зміст навчального матеріалу, види образотворчої діяльності учнів, відповідні форми, методи та засоби). Важливим аспектом змісту цієї освітньої компоненти є засвоєння методики організації різних видів образотворчої діяльності учнів (зображувальної, декоративної та конструктивної).

Аналогічним до образотворчої є наповнення хореографічної змістової лінії СОП. Вона представлена освітніми компонентами «Теорія та історія хореографічного мистецтва» і «Методика навчання хореографічного мистецтва». У змісті першої передбачено вивчення історичних етапів розвитку хореографічного

мистецтва, ознайомлення з національними особливостями і своєрідністю розвитку хореографічно-виконавської діяльності в Україні та Європі тощо.

Формування у студентів хореографічно-методичної компетентності здійснюється в межах освітньої компоненти «Методика навчання хореографічного мистецтва». Під час її реалізації розглядаються різні методичні аспекти: принципи організації навчально-виховної роботи в хореографічних колективах, методика побудови і проведення занять у хореографічних колективах різних типів, організація різних видів хореографічної роботи в танцювальному колективі тощо.

Логічним і невід'ємним складником структури СОП є дисципліна «Основи театрального та екранного мистецтва», яка має вдосконалити сценічну майстерність майбутніх учителів інтегрованого курсу «Мистецтво» з метою подальшого застосування театральних-педагогічних та екранних засобів у освітньому процесі ЗЗСО.

З упевненістю можна стверджувати, що нині одним із показників якості професійної підготовки майбутніх учителів мистецтва є рівень володіння інформаційними технологіями та здатність їхнього грамотного використання в освітньому процесі. Інформаційні технології навчання відкривають сучасні шляхи формування професійних компетентностей майбутніх учителів мистецтва, а дифузія і взаємозбагачення педагогічних засобів традиційного і мультимедійного навчання в галузі мистецької освіти є предметом наукового пошуку педагогіки мистецтва (Падалка, 2017, с. 35). Означену тенденцію враховано в СОП «Інтегрований курс „Мистецтво” для ЗЗСО», а тому введено до її структури освітні компоненти, як-от: «Мультимедійні технології в освіті та мистецтві» та «Комп'ютерне аранжування». У такому варіанті можливе опанування методики застосування мультимедійних навчальних засобів на уроках музичного (образотворчого) мистецтва та інтегрованого курсу, а також методику використання сучасного цифрового електронного музичного інструментарію та інформаційних технологій із метою комп'ютерного аранжу-

вання музики та звукозапису на основі сучасних вітчизняних і зарубіжних стилів музичного аранжування.

Висновки. Аналіз освітніх практик підготовки майбутніх учителів до викладання інтегрованого курсу «Мистецтво» дозволив констатувати наявність двох шляхів особливого формування необхідних професійних компетентностей у закладах вищої педагогічної освіти: перший – поглиблення змісту окремих навчальних дисциплін ОПП підготовки учителів музичного, образотворчого чи хореографічного мистецтва інформацією, яка сприяє формуванню компетентностей для викладання інтегрованого курсу «Мистецтво»; другий – уведення в ОПП «Середня освіта (Музичне мистецтво)», «Середня освіта (Образотворче мистецтво)» чи «Середня освіта (Хореографія)» окремих освітніх компонентів, спрямованих на оволодіння студентами іншими видами мистецтва та методикою їх викладання із метою підготовки майбутніх учителів до інтеграції різних видів мистецтв у процесі навчання мистецтва.

Одним із шляхів професійної підготовки вчителя інтегрованого курсу «Мистецтво» у ПНПУ імені В. Г. Короленка є поєднання вищеперерахованих підходів із уведенням в освітній процес здобувачів освіти, які навчаються за ОПП «Середня освіта (Музичне мистецтво)», сертифікатної освітньої програми «Інтегрований курс „Мистецтво” для закладів загальної середньої освіти». Пропонований СОП передбачає наявність таких освітніх компонентів, як «Історія культури», «Педагогіка мистецтва», «Теорія та історія образотворчого мистецтва», «Теорія та історія хореографічного мистецтва», «Основи театрального та екранного мистецтва», «Неформальна мистецька освіта», «Методика навчання образотворчого мистецтва», «Методика навчання хореографічного мистецтва», «Мультимедійні технології в освіті та мистецтві», «Комп'ютерне аранжування» тощо. Оволодіння майбутніми вчителями музичного мистецтва змістом вищезазначених освітніх компонентів є запорукою формування професійних компетентностей для викладання в ЗЗСО інтегрованого курсу «Мистецтво».

Перспектива подальших досліджень полягає в експериментальній перевірці ефективності впровадження сертифікатної освітньої програми в контексті загальної наукової проблеми кафедри музики імені Григорія Левченка «Конвергентність формальної та неформальної освіти вчителів музичного мистецтва у вищих педагогічних навчальних закладах».

Список використаної літератури

- Андрощук, Л. (2019). Концептуальні засади та напрями розвитку хореографічно-педагогічної освіти в Україні. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*, 2, 13-20.
- Гайдамака, О. (2006). Інтегративна мистецька освіта – крок у майбутнє. *Мистецтво та освіта*, 4 (42), 2-4.
- Ірклієнко, В. С. (Кер.), Бабенко, В. С., Благова, Т. О., Дем'янюк, Н. Ю., Жиров, О. А., Лобач, О. О. ... Сулаєва, Н. В. (2021). *Інтегрований курс „Мистецтво” для закладів загальної середньої освіти*: сертифікатна освітня програма. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка. Взято з <https://drive.google.com/file/d/10FteuiJakiftnLYQmae59PNvLzN5o0NB/view>
- Калініченко, О., Садова, В. (2023). Альбом з мистецтва як посібник для практичного використання на уроці. *Мистецтво та освіта*, 4 (106), 17-25. DOI [https://doi.org/10.32405/2308-8885-2022-4\(106\)-17-25](https://doi.org/10.32405/2308-8885-2022-4(106)-17-25).
- Коновець, С. (2011). Особливості професійної підготовки вчителів образотворчого мистецтва у вищих навчальних закладах. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*, 22, 36-47.
- Масол, Л. М. (Ред.), Базелюк, О. В., Комаровська, О. А., Муромець, В. Г., Рагозіна, В. В. (2012). *Мистецька освіта в Україні: розвиток творчого потенціалу в XXI столітті*. Київ: Аура Букс.
- Масол, Л. М. (2006). *Загальна мистецька освіта: теорія і практика*: монографія. АПН України, Інститут проблем виховання. Київ: Промінь.
- Падалка, Г. М. (2017). Педагогіка мистецтва: домінуючі аспекти розвитку. *Наукові записки. Педагогічні науки*, 152, 31-37.
- Падалка, Г. М. (2008). *Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін)*. Київ: Освіта України.
- Проворова, Є. (2020). Удосконалення методичної компетентності вчителів музики в закладі загальної середньої освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*, 34, 14-20.
- Ростовський, О. Я. (2011). *Теорія і методика музичної освіти*: навч.-метод. посіб. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.
- Сотська, Г. (2014). Організаційно-методична система формування естетичної культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва в педагогічних університетах. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*, 1-2, 64-69.
- Філімонова, О. (2012). *Актуальні проблеми професійної підготовки майбутніх хореографів*. Взято з: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1538>
- Шевнюк, О. (2021). Структура дидактичних форм навчання студентів образотворчого мистецтва у закладах вищої освіти. *Мистецтво та освіта*, 2 (100), 13-17. Взято з <http://www.artedu.com.ua/index.php/adm/article/view/153>
- Щолокова, О. П. (2014). *Мистецька освіта у вимірах сучасності: проблеми теорії і практики*. Дніпропетровськ: Адверта.

Nataliia Sulaieva, Tetiana Batiievska

PROFESSIONAL COMPETENCE FORMATION OF FUTURE TEACHERS OF THE INTEGRATED COURSE “ART”

The article presents the analysis results of educational practices for future teacher training for teaching the integrated course “Art”, which made it possible to ascertain the presence of a specific approach of higher pedagogical educational institutions to the necessary competencies formation. It has been emphasized that institutions of higher education choose different paths. The first one is deepening the content of individual academic disciplines of educational and professional training programs for music teachers, fine arts teachers, or choreography teachers with information that contributes to competencies formation for teaching the integrated course “Art”. The second one is the introduction to the educational and professional programs “Secondary Education (Musical Art)”, “Secondary Education (Fine Arts)” or “Secondary Education (Choreography)” of individual educational components aimed at students mastering other types of art and their teaching methods with the aim of preparation of future teachers for the integration of various kinds of art in the process of art education. It has been emphasized that one of the ways of professional training of a teacher of the integrated course “Art” at Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University is a combination of the above-mentioned approaches with the introduction to the educational process of students majoring in “Secondary Education (Musical Art)”, of the certificate educational program “Integrated Course “Art” for Institutions of General Secondary Education”. It is noted that the proposed certificate educational program provides for the presence of such educational components as “History of Culture”, “Art Pedagogy”, “Theory and History of Fine Arts”, “Theory and History of Choreographic Art”, “Fundamentals of Theater and Screen Art”, “Non-Formal Art Education”, “Methodology of Teaching Fine Arts”, “Methodology of Teaching Choreographic Art”, “Multimedia Technologies in Education and Art”, “Computer Arrangement”, etc. It has been emphasized that mastering the content of the above-mentioned educational components by future teachers of musical art is the key to the necessary competencies formation for teaching the integrated course “Art” in a general secondary educational institution.

Keywords: *integrated course "Art"; future teacher of the integrated course "Art"; professional competence; certificate educational program "Integrated course "Art" for general secondary educational institutions".*

References

- Androshchuk, L. (2019). Kontseptualni zasady ta napriamy rozvytku khoreohrafichno-pedahohichnoi osvity v Ukraini [Conceptual principles and directions of development of choreographic and pedagogical education in Ukraine]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia [Problems of modern teacher training]*, 2, 13-20 [in Ukrainian].
- Filimonova, O. (2012). Aktualni problemy profesiinoi pidhotovky maibutnikh khoreohrafiv [Actual problems of professional training of future choreographers]. Retrieved from <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1538>
- Haidamaka, O. (2006). Intehratyvna mystetska osvita – krok u maibutnie [Integrative art education is a step into the future]. *Mystetstvo ta osvita [Art and education]*, 4 (42), 2-4 [in Ukrainian].
- Irkliienko, V. S. (Head), Babenko, V. S., Blahova, T. O., Dem'ianko, N. Yu., Zhyrov, O. A., Lobach, O. O. ... Sulaieva, N. V. (2021). *Intehrovanyi kurs „Mystetstvo” dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Integrated course "Art" for institutions of general secondary education]: sertyfikatna osvितnia prohrama*. Poltava: PNPУ imeni V. H. Korolenka.

Retrieved from <https://drive.google.com/file/d/10FteuiJakiftnLYQmae59PNvLzN5o0NB/view> [in Ukrainian].

- Kalinichenko, O. & Sadova, V. (2023). Albom z mystetstva yak posibnyk dlia praktychnoho vykorystannia na urotsi [Art album as a guide for practical use in the classroom]. *Mystetstvo ta osvita [Art and education]*, 4 (106), 17-25. Retrieved from [https://doi.org/10.32405/2308-8885-2022-4\(106\)-17-25](https://doi.org/10.32405/2308-8885-2022-4(106)-17-25) [in Ukrainian]
- Konovets, S. (2011). Osoblyvosti profesiinoi pidhotovky vchyteliv obrazotvorchoho mystetstva u vyshchyykh navchalnykh zakladakh [Peculiarities of professional training of fine art teachers in higher educational institutions]. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv [Bulletin of the Lviv National Academy of Arts]*, 22, 36-47 [in Ukrainian].
- Masol, L. M. (2006). *Zahalna mystetska osvita: teoriia i praktyka [General art education: theory and practice]: monohrafiia*. APN Ukrainy; Instytut problem vykhovannia. Kyiv: Promin [in Ukrainian].
- Masol, L. M. (Ed.), Bazeliuk, O. V., Komarovska, O. A., Muromets, V. H., & Rahozina, V. V. (2012). *Mystetska osvita v Ukraini: rozvytok tvorchoho potentsialu v XXI stolitti [Art education in Ukraine: development of creative potential in the 21st century]*. Kyiv: Aura Buks [in Ukrainian].
- Padalka, H. M. (2008). *Pedahohika mystetstva (Teoriia i metodyka vykladannia mystetskykh dystsyplin) [Pedagogy of art (Theory and methods of teaching art disciplines)]*. Kyiv: Osvita Ukrainy [in Ukrainian].
- Padalka, H. M. (2017). Pedahohika mystetstva: dominantni aspekty rozvytku [Pedagogy of art: dominant aspects of development]. *Naukovi zapysky. Pedahohichni nauky [Proceedings. Pedagogical sciences]*, 152, 31-37 [in Ukrainian].
- Provorova, Ye. (2020). Udoskonalennia metodychnoi kompetentnosti vchyteliv muzyky v zakladi zahalnoi serednoi osvity [Improving the methodological competence of music teachers in a general secondary education institution]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika [Pedagogical education: theory and practice. Psychology. Pedagogy]*, 34, 14-20 [in Ukrainian].
- Rostovskyi, O. Ya. (2011). *Teoriia i metodyka muzychnoi osvity [Theory and methodology of music education]: navch.-metod. posib. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan* [in Ukrainian].
- Shcholokova, O. P. (2014). *Mystetska osvita u vymirakh suchasnosti: problemy teorii i praktyky [Art education in modern dimensions: problems of theory and practice]*. Dnipropetrovsk: Adverta [in Ukrainian].
- Shevniuk, O. (2021). Struktura dydaktychnykh form navchannia studentiv obrazotvorchoho mystetstva u zakladakh vyshchoi osvity [The structure of didactic forms of teaching fine arts students in higher education institutions]. *Mystetstvo ta osvita [Art and education]*, 2 (100), 13-17. Retrieved from <http://www.artedu.com.ua/index.php/adm/article/view/153> [in Ukrainian].
- Sotska, H. (2014). Orhanizatsiino-metodychna systema formuvannia estetychnoi kultury maibutnykh uchyteliv obrazotvorchoho mystetstva v pedahohichnykh universytetakh [Organizational and methodical system of formation of aesthetic culture of the future teachers of fine arts in pedagogical universities]. *Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka [Continuous professional education: theory and practice]*, 1-2, 64-69 [in Ukrainian].

Одержано 06.04.2023 р.

ФОРМУВАННЯ ПРОЄКТНОЇ КУЛЬТУРИ У ПРОЦЕСІ БАКАЛАВРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ ДИЗАЙНЕРІВ ОДЯГУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ І ДАНІЇ

У статті узагальнено досвід закладів вищої освіти України і Данії з питань формування проєктної культури дизайнерів одягу в процесі бакалаврської підготовки. Доведено, що формування проєктної культури дизайнерів одягу під час бакалаврської підготовки у вітчизняних і данських закладах вищої освіти результативне за умови включення фахівців у цілісний процес проєктної діяльності, що узгоджується з процесом цілеспрямованого формування професійних компетентностей. На основі порівняльного аналізу зроблено висновок, що освітній процес у вищих закладах освіти Данії ґрунтується на всепронизливій проєктності та міждисциплінарності, тоді як в Україні акцентується увага на міждисциплінарності й технологічності.

Ключові слова: проєктна культура; бакалаврська підготовка дизайнерів одягу; заклади вищої освіти; Україна; Данія.

Постановка проблеми. Соціально-економічні, науково-технічні та культурні перетворення в Україні зумовлюють необхідність кардинальних змін у системі професійної освіти – оновлення змісту, впровадження інноваційних підходів задля підготовки нового покоління кваліфікованих працівників, зокрема дизайнерів одягу, здатних генерувати креативні ідеї, швидко адаптуватися до викликів і кон'юнктурного запиту суспільства, зі сформованим образним мисленням, навичками операційного моделювання та проєктування, конкурентоспроможних як на вітчизняному, так і на європейському ринку праці. Домінуючого значення в цьому питанні надається проєктній культурі майбутніх дизайнерів одягу, які кваліфіковано мають вирішувати творчі завдання, створювати нові матеріальні об'єкти, задовольняючи естетико-культурні та матеріальні потреби сучасного суспільства. Під час вирішення професійно-освітніх проблем у закладах вищої освіти важливо враховувати

конструктивні ідеї європейського досвіду, зокрема Данії, яка має вагомий позитивний досвід формування проєктної культури фахівців у галузі дизайну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд сучасних вітчизняних і зарубіжних наукових праць дозволяє констатувати, що проблемі розвитку дизайн-освіти в Україні та Європі присвячено роботи В. Даниленко, С. Дмитрук, Т. Кротової, К. Кисельова, І. Савенко, О. Стельмащук, О. Фурси та ін. Теоретичні та практичні засади підготовки майбутніх дизайнерів були предметом дослідження С. Алексеевої, В. Горянського, О. Єршова, О. Тригуб, С. Чирчика та ін. Різні аспекти формування проєктної культури фахівців засобами художньо-проєктних дисциплін відображено в доробку Є. Антоновича, А. Брехунця, В. Прусака, А. Руденченко, В. Сидоренко, Л. Оршанського, Л. Оружи, В. Шпільчака та ін. Наукові розвідки європейських учених (Б. Арчера (B. Archer), Д. Акоголу (D. Akoglu), Дж. К. Джонса (J.K. Jones), Е.-М.-П. Харсаае (E.-M.-P. Harsaae), П.-Дж. МакЕлгерона (P.-J. McElheron), Т. Естергора (T. Esterhora), М. Теркільдсена (M. Terkildsen) та ін.) пов'язані з дослідженням процесу підготовки майбутніх дизайнерів на основі міждисциплінарного підходу та спрямовані переважно на формування дизайн-мислення.

Мета статті полягає у вивченні та аналізі педагогічного досвіду формування проєктної культури в процесі бакалаврської підготовки дизайнерів одягу в закладах вищої освіти України і Данії.

Методи дослідження. Для розв'язання поставленої мети було застосовано загальнонаукові методи: теоретичний аналіз культурологічної та мистецько-педагогічної літератури; компаративний аналіз, який дав змогу виявити особливості формування проєктної культури майбутніх дизайнерів одягу у вітчизняних і данських закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Передусім з'ясуємо сутність поняття «проєктна культура», яке неможливе поза аналізом дефініції «культура». Останнє представлено значною кількістю інтерпретацій, адже не може бути виражено однією формулою, має характеризуватись у багатьох аспектах, щоб уповні відобразити об'єктивно-існуючу багатогранність цього феномену.

Згідно з довідниковими виданнями поняття «культура» тлумачиться як сукупність матеріального і духовного надбання людства, нагромадженого, закріпленого і збагаченого впродовж історії, яке передається від покоління до покоління (Попович, 2006).

У сучасній культурології культура визначається як сфера духовної, ціннісної, комунікативної організації суспільства, що визначає норми поведінки, мислення, почуття людини, різних верств населення і нації загалом (Погорілий & Собуцький, 2005); специфічний спосіб організації та розвитку людської життєдіяльності, представлений продуктами матеріальної та духовної праці, системою соціальних норм і настанов, духовними цінностями, сукупністю відносин людей із природою, між собою та ставленням до власної особистості, це система життєвих орієнтацій суб'єкта (Гриценко & Кондратюк, 2009); сукупність створених людиною матеріальних і духовних цінностей, система історично сформованих знань, ідей і соціальних норм, що відображають активну творчу діяльність людини в освоєнні світу та спрямовані на врегулювання суспільних відносин (Музальов, 2012) тощо. При цьому спільною думкою науковців є те, що саме людина постає як епіцентр культури, її вища духовна цінність. Людина знаходить свою духовну сутність, стає частиною людства тоді, коли досягає культуру і творить її.

Нині українські та зарубіжні вчені у підпорядкованому зв'язку з поняттям «культура» розглядають проєкту культуру, що зумовлено всепронизливим проєктуванням усіх сфер культурного буття: ставлення людини до соціального і предметного середовища, науки, моди, мистецтва тощо. За В. Тасаловим, проєктна культура – «універсум художньо-формоутворюючої трансформації людиною всіх планів свого буття, у якому вирішується фундаментальне протиріччя між заданістю об'єктивної гармонії світу й безупинністю його науково-технічних змін» (цит. за Шпільчак, 2013, с. 38), а також є «відмінною стильовою рисою сучасного мислення, однією з типологічних ознак сучасної культури майже в усіх основних її аспектах, пов'язаних із творчою діяльністю людини» (Колесніков & Лозовий, 2005, с. 105].

У науковий обіг термін «проектна культура» увійшов на початку 70-х років ХХ століття під впливом упровадження історико-культурного підходу до дослідження проблем дизайну. Згідно з концептуальними ідеями теоретиків дизайну Дж. К. Джонса (J. K. Jones) і Б. Арчера (B. Archer), дизайн є «третьою культурою», що проявляється безпосередньо в проектній культурі – сукупності досвіду матеріальної культури та сукупності досвіду, навичок і розуміння, яке втілено в мистецтві планування винаходу, його створення та виконання.

Проектна культура як соціально-прогресивна, творча діяльність суб'єктів освітнього процесу в усіх доступних їм сферах буття і свідомості, на переконання В. Сидоренко та А. Брехунця, є інтегральним поняттям, оскільки характеризується діалектичною єдністю процесів опредметнення (створення цінностей, норм, знакових систем тощо) і розпредметнення (засвоєння культурної спадщини); спрямованістю на перетворення навколишньої дійсності; на перетворення багатства історії людства у внутрішнє багатство особистості; на всебічний вияв і розвиток сутнісних сил суб'єктів проектування (Сидоренко & Брехунець, 2012).

Ключова роль у проектній культурі належить особистості митця, дизайнера, оскільки проектна культура (за М. Каганом) – це «культура мислення, культура почуттів, культура спілкування, що зливається в культурі художньої майстерності. Та обставина, що в усіх пластах культури художньо-творча діяльність має інтегративний, синтетичний характер, ставить мистецтво на особливе місце в культурі ..., розглядається як невід'ємна складова всіх науково-дослідних, проектних, конструкторських, технологічних робіт, що становлять у цілому єдину проектну культуру» (цит. за Оршанським, Котиком, 2022, с. 156).

Характеризуючи проектну культуру дизайнера, Л. Оршанський і І. Котик зазначають, що це має бути фахівець зі сформованою системою ціннісних орієнтацій, художньо-проектними знаннями, вміннями, компетентностями, здібностями, набутим досвідом й індивідуально-творчою спрямованістю на творчу проектно-перетворювальну діяльність. Досягнення фахівцем високого рівня проектно-культури не лише забезпечує

готовність до проектування предметно-просторового середовища, а й створює ґрунт для продуктивної професійної діяльності в галузі дизайну (Оршанський & Котик, 2022).

Обґрунтовуючи сутність проектної культури, І. Андрощук розглядає її як якісну характеристику проектної діяльності особистості, що передбачає реалізацію власного творчого потенціалу й досвіду і виражається у високому ступені досконалості спроектованої моделі майбутньої діяльності, матеріального виробу або іншого об'єкту праці. Складниками проектної культури, на переконання вченого, є творчі якості особистості, здатність до вирішення проблемних завдань, уміння вибирати оптимальні методи й засоби для досягнення поставлених цілей (Андрощук, 2018).

Отже, формування проектної культури дизайнера у процесі його підготовки ефективно тоді, коли ґрунтується на ціннісній основі включення фахівця у цілісний процес проектної діяльності й узгоджується з професійною компетентністю. У цьому контексті зміст підготовки дизайнерів одягу має забезпечити формування професійного дизайнерського світогляду, розвиток творчих здібностей, образного мислення і просторової уяви, художньо-проектних умінь, здатності виявляти свої інноваційні ідеї у формі проекту, представляти кінцевий результат у готовому продукті.

Підготовка майбутніх дизайнерів одягу в Україні та Данії здійснюється за різними освітньо-професійними програмами, зокрема на першому рівні вищої освіти, що дозволяє студентам отримати ступінь бакалавра. Серед низки завдань вітчизняних і данських освітньо-професійних програм спільними є формування і розвиток професійних компетентностей, скерованих на розроблення засобами дизайну естетично та функціонально досконалих об'єктів дизайну одягу в побутовій, суспільній, соціокультурній, промисловій сферах життєдіяльності людини, підготовка фахівців зі сформованою проектною культурою.

Проведений нами аналіз освітньо-професійних програм 022.02 «Дизайн одягу (взуття)» підготовки бакалавра галузі знань 02 «Культура і мистецтво» рейтингових закладів вищої освіти, зокрема Харківської державної академії дизайну і мистецтв, Київського національного університету технологій і дизайну,

Херсонського національного технічного університету, а також Університетського коледжу VIA (VIA University College) (Curriculum for the Professional Bachelor's Degree Programme in Design & Business (PBA), VIA Design & Business, VIA University College, 2020), Школи дизайну Колдінга (Kolding School of Design) (Studieordning for Bacheloruddannelsen i design ved Designskolen Kolding, 2020) дозволяє констатувати, що вони вміщують загальні, спеціальні та факультативні (за вибором студента) навчальні модулі.

Зміст програм засвідчує, що важливим аспектом формування проєктної культури дизайнерів одягу є опанування мистецтва малювання. Оскільки художнє проєктування і художньо-образне моделювання одягу передбачає творчу практичну діяльність, зорієнтовану на використання комплексу знань з основ теорії композиції, кольорознавства, а також умінь виконувати графічні зарисовки, працювати з художніми матеріалами та володіти мовою художньої виразності.

Оволодінню майбутніми дизайнерами одягу мистецтвом малювання у вітчизняних закладах вищої освіти сприяють як традиційні мистецькі художні, так і професійно спрямовані дисципліни («Кольорознавство», «Академічний рисунок», «Академічний живопис», «Основи композиції і проєктної графіки», «Рисунок за фахом», «Живопис за фахом», «Основи рисунку, живопису та пластичної анатомії», «Основи композиції та кольорознавства», «Основи композиції формотворення»). Водночас варто наголосити на перевазі в українських вишах технологічного підходу, котрий спрямовується на набуття практичних художніх умінь і навичок, а такі дисципліни, як «Академічний рисунок», «Академічний живопис» не спеціалізовані для дизайнерів, як у закладах вищої освіти Данії.

У вишах Данії, зокрема у Школі дизайну Колдінга (Kolding School of Design) (Studieordning for Bacheloruddannelsen i design ved Designskolen Kolding, 2020), оволодіння мистецтвом малювання майбутніми дизайнерами одягу здійснюється з урахуванням напрямів і тенденцій скандинавської освітньої культури – навчання через діяльність і створення у процесі вивчення таких курсів, як «Візуалізація», «Форма», «Композиція, конструкція,

форма», «Колір і візуалізація», «Колір і матеріали» тощо. Малювання розглядається як спосіб спілкування дизайнера із самим собою і з виробничою командою, де основним інструментом формування проєктного мислення і авторського стилю є рисунок. Перевага надається «швидкому рисунку» («sketch»), що допомагає максимально швидко, ефективно, красиво відтворити головну ідею, задум майбутнього дизайнера одягу.

Спільним у вітчизняній і данській освітній практиці є визнання того, що оволодіння мистецтвом малювання сприяє розвитку кольористичної грамотності, набуттю художньо-графічних і проєктних знань, умінь, компетентностей, формуванню візуального мислення, естетичного смаку, пробудження творчої сутності особистості, бажання і вміння творити за законами краси.

Застосування набутих художньо-графічних знань, умінь і навичок на міждисциплінарній основі забезпечує ефективність опанування фахово спрямованих дисциплін («Моделювання пластичної форми одягу», «Конструювання швейних виробів», «Художнє проєктування» тощо) у вітчизняних закладах вищої освіти та данських («Процес і метод проєктування», «Дизайн як сфера діяльності», «Дизайн-проєкт», «Дизайн і процес», «Дизайн проєктування одягу» тощо), у яких головну роль відведено проєктуванню. Як слушно зауважує А. Максимова, що саме в процесі проєктування відбувається формування проєктної культури майбутнього дизайнера (Максимова, 2018).

Залучення майбутніх фахівців дизайну одягу до проєктної діяльності передбачає розроблення та втілення проєктів, виконання яких алгоритмізується, а саме: творча ідея – гіпотеза – вибір варіантів рішення – дослідження – продукт – цінність продукту. Цінність дизайнерських проєктів у формуванні проєктної культури майбутніх дизайнерів одягу полягає в тому, що в ході їх виконання надається свобода творчого вибору, створюється естетичний простір для самостійних дій, студенти оволодівають сучасними способами пізнання і перетворення навколишнього світу за законами краси, розвиваються образне й асоціативне мислення, естетичні погляди й смак, комунікативні здібності та власний дизайнерський стиль.

Суттєвим фактом є те, що формуванню проєктної культури дизайнерів одягу в процесі проєктної діяльності сприяє творча активність майбутніх фахівців, характерними ознаками якої є: новизна, оригінальність (творчий стиль, багатство індивідуальної натури); комунікація (самовираження та самореалізація); цінність (соціальна й особиста); незапланованість; надситуативність; безкорисливість творчої діяльності тощо (Рижова, 2016). Відповідно творча активність майбутнього дизайнера одягу є основою його спроможності діяти креативно у розв'язанні дизайнерського завдання та внутрішнього саморуху до творчої проєктної самореалізації та самовдосконалення.

Ефективною формою підготовки дизайнерів одягу на бакалаврському рівні як у вітчизняних, так і данських закладах вищої освіти є проєктне навчання, яке має особистісно-орієнтований характер, скеровує майбутніх дизайнерів одягу на самотійну індивідуальну, парну або групову діяльність.

Характерною особливістю проєктного навчання в Данії є те, що воно передбачає поєднання контролю та самотійного навчання. Майбутні дизайнери одягу відіграють активну роль в освітньому процесі, оскільки беруть на себе відповідальність за планування та виконання проєктів. Особлива увага зосереджується на свободі їхньої творчої ініціативи, прояву самотійності як вольової властивості фахівця, що полягає у прагненні й умінні самотійно мислити, здатності орієнтуватися в новій ситуації, знаходити власний підхід до розв'язання проєктного завдання, приймати рішення, експериментувати, аналізувати результати й реконструювати власну проєктну діяльність та слугує підґрунтям для самотійної роботи над довготривалими проєктами, здатності працювати в мультикультурних командах.

Варто наголосити, що формуванню проєктної культури дизайнерів одягу в закладах вищої освіти Данії сприяє скандинавська освітня політика, концептуальною ідеєю якої є поєднання теорії та професійної практики. Наприклад, в Університетському коледжі VIA (VIA University College) навчання студентів відбувається в реальних умовах (англ. *work-based learning* – навчання на засадах праці або продуктивної діяльності), коли майбутній дизайнер одягу вчиться виконувати складні завдання в реальних виробничих умовах, що впливає на підвищення їхньої самотійності, відповідальності за якість

виконання практичних завдань. Окрім того, формується ціннісне ставлення до художньо-проектної діяльності, набувається професійний досвід на індивідуально-творчому рівні, удосконалюються проектні здібності, навички працювати в команді, досягати спільної мети тощо.

Тоді як в українських закладах вищої освіти потребує посилення зв'язок теорії та професійної практики, оскільки включення майбутніх дизайнерів одягу у виробничий процес проектної організації або підприємства з метою формування їхньої проектної культури відбувається тільки на етапі виробничої практики.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що проектна культура дизайнерів одягу є показником професійної компетентності фахівців. Відповідно дизайнеру одягу мають бути притаманні якості професійно розвиненої особистості, що виражається у здатності виявляти свої інноваційні ідеї у формі проекту, представляти кінцевий результат у готовому продукті; у набутому досвіді й індивідуально-творчій спрямованості на проектно-перетворювальну діяльність. Формування проектної культури дизайнерів одягу під час бакалаврської підготовки продуктивне за умови включення фахівця в цілісний процес проектної діяльності, що узгоджується з процесом цілеспрямованого формування професійних компетентностей.

Порівняльний аналіз процесу формування проектної культури майбутніх дизайнерів одягу під час їхньої бакалаврської підготовки в українських та данських закладах вищої освіти свідчить, що основою освітнього процесу в Данії є всепронизлива проектність і міждисциплінарність, тоді як в Україні увага акцентується на міждисциплінарності й технологічності.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у вивченні особливостей формування проектної культури дизайнерів одягу в контексті цифровізації професійної освіти.

Список використаної літератури

- Андрощук, І. (2018). Проектна культура: сутність та особливості. *Мистецька освіта: зміст, технології, менеджмент: збірник наук. пр.* (Вип. 13, с. 208-221). Київ: Вид-во ТОВ «ТОНАР».
- Гриценко, Т. Б., Кондратюк, А. Ю. та ін. (2009). *Культурологія: навчальний посібник*. Київ: Центр учбової літератури.
- Колесніков, М. П., Колеснікова, О. В., Лозовий, В. О. (2003). *Естетика: навч. посіб.* Київ: Юрінком Інтер.
- Максимова, А. Б. (2012). *Дипломне проектування за темою фірмового або*

- корпоративного стилю у процесі підготовки графіка-дизайнера. В кн. В. О. Огнев'юк (Ред.), *Сучасні стратегії університетської освіти: якісний вимір: матеріали міжнарод. наук.-практ. конференції* (с. 674-682). Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка.
- Музальов, О. О. (2012). *Культурологія: навчальний посібник*. Львів: Львівський науково-практичний центр професійно-технічної освіти НАПН України.
- Оршанський, Л., Котик, І. (2022). Проектна культура майбутніх дизайнерів як ключовий чинник їхнього професійного становлення. В кн. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету* (Вип. 1, с. 152-159). Умань.
- Освітньо-професійна програма «Дизайн одягу (взуття)» для підготовки бакалаврів у галузі знань 02 Культура і мистецтво, за спеціальністю 022 Дизайн, спеціалізація 022.02 Дизайн одягу (взуття) Київського національного університету технологій та дизайну* (2019). Київ. Взято з <https://knutd.edu.ua/ekts/2020/op-fd/>
- Освітньо-професійна програма «Дизайн одягу (взуття)» для підготовки бакалаврів у галузі знань 02 Культура і мистецтво, за спеціальністю 022 Дизайн, спеціалізація 022.02 Дизайн одягу (взуття) Харківської державної академії дизайну і мистецтв* (2018). Харків. Взято з https://ksada.org/doc/osp_do.pdf
- Освітньо-професійна програма «Дизайн одягу (взуття)» для підготовки бакалаврів у галузі знань 02 Культура і мистецтво, за спеціальністю 022 Дизайн, спеціалізація 022.02 Дизайн одягу (взуття) Херсонського національного технічного університету* (2020). Херсон. Взято з <https://kdpu.edu.ua/dekorativno-prukladnoho-mystetstva-ta-dyzainu/navchalno-metodychna-robota/akredytatsiia-osvitnikh-prohram.html>
- Погорілий, О. І., Собуцький, М. А. (Упоряд.). (2005). *Культурологія: навч. посіб.* Київ: Вид. дім «Київо-Могилянська академія».
- Попович, М. В. (Ред.). (2006). *Універсальний словник-енциклопедія*. Львів: Взято з http://hohlopedia.org.ua/use_universalnyu_slovnuk_entsyklopediya/
- Рижова, І. С. (2016). Методи, принципи, підходи до аналізу дизайнерської культури як умови гармонізації відносин людини, природи, суспільства. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*, 66, 195-205.
- Сидоренко, В. К., Брехунець, А. І. (2013). Сутність поняття проектної культури. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди. Педагогіка. Психологія. Філософія*, 18 (1), 270-278.
- Шпільчак, В. (2011). Художньо-проектна культура в контексті розвитку дизайн-освіти України. *Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. До 10-річчя Інституту мистецтв Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*, 23, 36-41.
- Curriculum for the Professional Bachelor's Degree Programme in Design & Business* (PBA), VIA Design & Business, VIA University College, 2020. Retrieved from <https://en.via.dk/programmes/bachelor/design-and-business-bachelor-top-up;> <http://kntu.net.ua/index.php/ukr/Struktura/Kafedri-universitetu/Dizajnu/OPP-022.02-Dizajn-odyagu-vzuttya>
- Studieordning for Bacheloruddannelsen i design ved Designskolen Kolding*, Gældende fra 31. august 2020. Retrieved from <https://www.designskolenkolding.dk/en/bachelors-degree-programme>
- Yefimenko, I. V., Yakymchuk, O. M., Kravtsova, N. Y., Sotska, H. I., & Korol, A. M. (2021). Art education development in the context of global changes. *Linguistics and Culture Review*, 5(S2), 501-513.

Halyna Sotska

FORMATION OF PROJECT CULTURE IN THE PROCESS OF BACHELOR'S TRAINING OF FASHION DESIGNERS IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN UKRAINE AND DENMARK

The article summarizes the experience of higher education institutions in Ukraine and Denmark on fashion designers' project culture formation in the process of undergraduate training. It has been determined that project culture is an integral indicator of a specialist's professional competence, which provides the ability for creative project-transformative activity. Based on the study of professional and educational training programs for clothing designers in Ukrainian and Danish higher education institutions, the content of disciplines in which the key role is assigned to design has been identified and analyzed. It has been proven that the formation of fashion designers' project culture during bachelor's training in Ukrainian and Danish higher education institutions is effective, provided that specialists are included in the integral process of project activity. It is consistent with the process of purposeful formation of professional competencies. Attention is focused on the importance of stimulating future fashion designers' creative activity as the basis of their ability to creatively solve design tasks and internal self-motivation for creative project self-realization and self-improvement. It has been found that the formation of the project culture of fashion designers in Danish higher education institutions is facilitated by the Scandinavian educational policy, the conceptual idea of which is a combination of theory and professional practice. Based on the comparative analysis, it has been concluded that the educational process in the higher education institutions of Denmark is based on all-pervading projectivity and interdisciplinarity, while in Ukraine the emphasis is on interdisciplinarity and technologicality.

Keywords: project culture; bachelor's training of clothing designers; institutions of higher education; Ukraine; Denmark.

References

- Androshchuk, I. (2018). Proiektna kultura: sutnist ta osoblyvosti [Project culture: essence and particularity]. *Mystetska osvita: zmist, tekhnolohii, menezhment: zbirnyk nauk.* pr. (Is. 13, pp. 208-221). Kyiv: Vyd-vo TOV «TONAR» [in Ukrainian].
- Curriculum for the Professional Bachelor's Degree Programme in Design & Business (PBA), VIA Design & Business, VIA University College, 2020. Retrieved from <https://en.via.dk/programmes/bachelor/design-and-business-bachelor-top-up>; <http://kntu.net.ua/index.php/ukr/Struktura/Kafedri-universitetu/Dizajnu/OPP-022.02-Dizajn-odyagu-vzuttya>
- Hrytsenko, T. B., & Kondratiuk, A. Yu. et al. (2009). *Kulturolohiia [Culturology]: navchalnyi posibnyk.* Kyiv: Tsentri navchalnoi literatury [in Ukrainian].
- Kolesnikov, M. P., Kolesnikova, O. V., & Lozovyi, V. O. (2003). *Estetyka [Aesthetics]: navch. posib.* Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Maksymova, A. B. (2012). Dyplomne proiektuvannia za temoiu firmovoho abo korporatyvnoho styliu u protsesi pidhotovky hrafika-dyzainera [Diploma design on the topic of corporate or corporate style in the process of training a graphic designer]. In V. O. Ohneviuk (Ed.), *Suchasni stratehii universytetskoï osvity: yakisnyi vymir [Modern strategies of university education: qualitative dimension]: materialy mizhnarod. nauk.-prakt. konferentsii* (pp. 674-682). Kyiv: Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka [in Ukrainian].
- Muzalov, O. O. (2012). *Kulturolohiia [Culturology]: navchalnyi posibnyk.* Lviv: Lvivskiyi naukovo-praktychniyi tsentr profesiino-tekhnichnoi osvity NAPN Ukrainy [in Ukrainian].
- Orshanskyi, L., & Kotyk, I. (2022). Proiektna kultura maibutnikh dyzaineriv yak kliuchovy chynnyk yikhnoho profesiinoho stanovlennia [Project culture of future designers as a key factor in their professional development]. In *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu [Collection of scientific works of the Uman State Pedagogical University]* (Is. 1, pp. 152-159). Uman [in Ukrainian].

- Osvitno-profesiina prohrama «Dyzain odiahu (vzuttia)» dlia pidhotovky bakalavriv u haluzi znan 02 Kultura i mystetstvo [Educational and professional program "Design of clothing (shoes)" for the preparation of bachelors in the field of knowledge 02 Culture and art], za spetsialnistiu 022 Dyzain, spetsializatsiia 022.02 Dyzain odiahu (vzuttia) Kyivskoho natsionalnoho universytetu tekhnolohii ta dyzainu (2019). Kyiv. Retrieved from <https://knutd.edu.ua/ekts/2020/op-fd/> [in Ukrainian].*
- Osvitno-profesiina prohrama «Dyzain odiahu (vzuttia)» dlia pidhotovky bakalavriv u haluzi znan 02 Kultura i mystetstvo [Educational and professional program "Design of clothing (shoes)" for the preparation of bachelors in the field of knowledge 02 Culture and art], za spetsialnistiu 022 Dyzain, spetsializatsiia 022.02 Dyzain odiahu (vzuttia) Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv (2018). Kharkiv. Retrieved from https://ksada.org/doc/osp_do.pdf [in Ukrainian].*
- Osvitno-profesiina prohrama «Dyzain odiahu (vzuttia)» dlia pidhotovky bakalavriv u haluzi znan 02 Kultura i mystetstvo [Educational and professional program "Design of clothing (shoes)" for the preparation of bachelors in the field of knowledge 02 Culture and art], za spetsialnistiu 022 Dyzain, spetsializatsiia 022.02 Dyzain odiahu (vzuttia) Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu (2020). Kherson, Retrieved from <https://kdpu.edu.ua/dekoratyvno-pryklyadnoho-mystetstva-ta-dyzainu/navchalno-metodychna-robota/akredytatsiia-osvitnikh-prohram.html> [in Ukrainian].*
- Pohorilyi, O. I., & Sobutskyi, M. A. (Comps.). (2005). *Kulturolohiia [Culturology]: navch. posib.* Kyiv: Vyd. dim «Kyivo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
- Popovych, M. V. (Ed.). (2006). *Universalnyi slovnyk-entsyklopediia [Universal dictionary-encyclopedia]*. Lviv: Retrieved from http://hohlopedia.org.ua/use_universalnyy_slovnyk_entsyklopediya/ [in Ukrainian].
- Ryzhova, I. S. (2016). Metody, pryntsyipy, pidkhody do analizu dyzainerskoi kultury yak umovy harmonizatsii vidnosyn liudyny, pryrody, suspilstva [Methods, principles, approaches to the analysis of design culture as a condition for harmonizing relations between man, nature, and society.]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii [Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy]*, 66, 195-205 [in Ukrainian].
- Shpilchak, V. (2011). Khudozhno-proektna kultura v konteksti rozvytku dyzain-osvity Ukrainy [Art and design culture in the context of the development of design education in Ukraine]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Mystetstvoznavstvo. Do 10-richchia Instytutu mystetstv Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka [Bulletin of the Carpathian University. Art history. To the 10th anniversary of the Institute of Arts of Vasyl Stefanyk Prykarpattia National University]*, 23, 36-41 [in Ukrainian].
- Studieordning for Bacheloruddannelsen i design ved Designskolen Kolding, Gældende fra 31. august 2020.* Retrieved from <https://www.designskolenkolding.dk/en/bachelors-degree-programme>
- Sydorenko, V. K., & Brekhunets, A. I. (2013). Sutnist poniattia proektnoi kultury [The essence of the concept of project culture]. *Humanitarnyi visnyk Derzhavnoho vyshchoho navchalnoho zakladu «Pereiaslav-Khmelnyskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody». Pedahohika. Psykholohiia. Filosofiia [Humanitarian Bulletin of the State Higher Educational Institution "Pereiaslav-Khmelnyskyi State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda". Pedagogy. Psychology. Philosophy]*, 18 (1), 270-278 [in Ukrainian].
- Yefimenko, I. V., Yakymchuk, O. M., Kravtsova, N. Y., Sotska, H. I., & Korol, A. M. (2021). Art education development in the context of global changes. *Linguistics and Culture Review*, 5(S2), 501-513.

Одержано 11.04.2023 р.

THE INFLUENCE OF EDUCATIONAL ENVIRONMENT ON THE DEVELOPMENT OF FUTURE DESIGNERS' CREATIVITY

This scientific article is aimed at studying the problem of fostering creativity in future designers in the context of labour market requirements and taking into account the latest trends in design. The analysis of modern approaches to the educational process in the field of design at the institutional level and the compliance of educational services with the needs of the labor market was carried out. It was found that the creative educational environment of the educational institution best contributes to the development of creativity in future designers. The determining factors of the educational environment are revealed. It has been proven that educating students in a creative educational environment affects their creativity and further motivation for success. A conclusion was made about the need to create a creative and innovative educational environment in educational institutions.

Keywords: *design education; future designers; educational environment; creativity; art; educational institutions.*

Formulation of the problem. The study of the latest trends in design education indicates the need to adjust approaches to the educational process in the context of widening globalization trends, the development of digital technologies, and the growing role of the market economy. The specified processes require modernization of the content of education and up-to-date practice of providing formal and informal educational services. Respectively, it is especially important to encourage students to develop their abilities to think creatively in the conditions of the knowledge society. According to the economic concept of the knowledge society, the main focus of production in such a society is shifting to the field of knowledge. Therefore, production becomes a specific creative process of knowledge production, with an emphasis on both creativity and innovation. In such conditions, universities should respond to the knowledge society's need for a greater number of creative graduates, mainly by improving educational policies and strategies for learning and evaluating academic achievements, developing appropriate educational programs aimed at developing creativity (Laurillard, 2002, p. 180).

For design education, as well as any art education, social and economic changes in the society actualize the importance of teaching design students creativity and creative thinking skills, since the designer's professional activity involves manufacturing new and original products. Such qualities as the ability to think creatively, the readiness for rapid learning and self-realization in various areas of design activity, the ability to focus on new trends, process a large flow of diverse information, analyze and synthesize it for further use in work can be formed only in special educational conditions.

Analysis of recent research and publications. The results of the study of scientific researches indicate the increasing interest of scientists in the problem of education of students' creativity. Scientists prove the expediency of considering creative independence and creativity as a leading factor in improving the quality of professional training of designers (Rosensson, 2003, p. 96). Researchers believe that fostering creative independence among designers requires the need for them to obtain the most up-to-date knowledge, which needs modernization of the ways of obtaining it and the possibility of applying it in the conditions of modern production. The importance of cultivating a personal vision of the proposed problem, the ability to improvise and focus on self-expression is emphasized.

The issue of conditions that contribute to the teaching of creativity among students in higher educational institutions was considered by H. Georgiou, A. Turney, E. Matruglio, P. Jones, P. Gardiner, C. Edwards-Groves (Georgiou et al, 2020; Ekvall & Ryhammar, 1999). S. Hunter, K. Bedell, M. Mumford, E. Esch, L. Wei, F. Chiang, pay attention to the relationship between the organizational climate and the creativity of employees in various organization (Hunter, Bedell & Mumford, 2007; Esch, Wei & Chiang, 2018). Particular interest for our research are works of P. Xiaofu, Q. Qiwen, A. Harris, L. De Bruin, (Xiaofu & Qiwen, 2007; Harris, & De Bruin, 2018), which are devoted to the study of factors affecting the education of creativity in students. Conditions of establishing a creative educational environment in educational institutions and the role of the teacher in this process were investigated by K. Soh, M. Morais, I. Azevedo, M. Erez, R. Nouri (Soh, 2017; Morais & Azevedo, 2011; Erez & Nouri, 2010).

The aim of the article is to study the influence of the creative educational environment of educational institutions on the teaching of future designers creativity, and to identify the defining characteristics of such an environment.

In accordance with the set goal and objectives of this research, the following **research methods** were used: the methods of *system-structural analysis* and *theoretical generalization* made it possible to formulate the principles of a creative educational environment, to draw conclusions and determine the prospects for the implementation of research results in the creation of an appropriate educational environment in the field of design education; the *content-comparative method* was used to identify the reliability of information based on a comparison of scientific articles and works on the researched problem.

Presenting main material. The need to develop art and creativity of design students is confirmed by the requirements of employers, from the point of view of which, a designer must have creative potential, a flexible approach to work, be prepared and capable of self-realization when solving working tasks.

Scientists define creativity as "imaginative processes with results that are original and valuable." Originality means not only creating something new, but also combining old elements in a new composition or applying old ideas to new contexts, in order to solve the problems of a certain area and add new knowledge to professional and artistic practices. Moreover, creative people "are more inclined to think about the topic indefinitely, they "borrow with pleasure" important concepts from fields of research different from their own (Harris & De Bruin, 2018, p. 220).

The most common requirement of recruitment agencies for candidates for these jobs is creative thinking, a creative approach to projects or assigned tasks. Employers understand that designers must be responsible for the project, and this requires creative independence. It is the designer who must be able to create an aesthetically functional, economical and at the same time original product. Thus, the demands of employers and consumers determine the need for changes in professional training, and this requires the search for such an educational system or educational environment that promotes the creative independence of future designers (Rogers, 2011, p. 58).

An important feature of design is the integration of organizational-managerial, information-technological and artistic-

design activities aimed at creating an aesthetic, original, convenient and at the same time practical environment for human life. The designers' artistic independence and creativity prompt him to use the necessary methods and techniques of design, allow improvisation in the course of solving project tasks.

Ukrainian scientists note the following shortcomings of Ukrainian design education:

- 1) a small number of specialties and their excessive versatility;
- 2) lack of equipment for specialized training;
- 3) lack of connection between domestic design education and the realities of life;
- 4) inconsistency with modern professions of domestic and international labour markets;
- 5) distortion of the gender component of design education;
- 6) use of outdated methods and techniques in the learning process (Дяченко, 2020, p. 177). As you can see, the list of shortcomings does not mention the issue of creating the necessary conditions for fostering creativity and creative independence of future designers.

As we live in the era of the knowledge society, creativity is seen as crucial to a company's competitiveness, its effective performance, and creative organizations will be distinguished from others by their success (Hunter, Bedell & Mumford, 2007, p. 70). Creativity is a necessary feature for the survival of the organization. Several authors (Erez & Nouri, 2010, p. 353) believe that organizational creativity should be analyzed at different levels, such as internal (individual), inter-subject (group), collective (organizational). Thus, the individual characteristics of employees are one of the factors that shape organizational creativity and include cognitive skills/styles, personality, inner motivation, and knowledge.

In addition organizational creativity also needs additional study. The concept of organizational creativity considers creativity as a phenomenon that affects the individual and his state, along with environmental factors. This concept is also considered in several social sciences such as sociology, psychology, etc (Esch, Wei & Chiang, 2018, p. 1685).

L. Cummings noted several defining features of creative organization (Cummings, 1965, p. 222). These include the absence of an excessively imposing attitude to human resources, a flexible structure, open communication channels, efforts to institutionalize the

organizational system of rewards, etc. Scientists have conducted research at various levels of educational institutions, including primary and higher education, and have also proven the correlation between the educational environment and organizational creativity. For example, P. Xiaofu and K. Qiwen came to the conclusion that educating students in a creative educational environment in primary schools in China influenced their creativity and subsequent motivation for success, which leads to the conclusion of the need to introduce an open, tolerant and innovative educational environment in all educational institutions (Xiaofu & Qiwen, 2007, p. 66). Similarly, J. Ekvall and L. Ryhammar include communication technologies and the educational environment as important factors for the establishment of a creative educational institution, which they called the predominant influence on the education of creativity in universities (Ekvall & Ryhammar, 1999, p. 305).

In our research, the creative educational environment of educational institutions is considered as an environment in which there is democracy and dedication to the institution, dedication of teachers to their work, constant interaction of the management of the institution and subordinates, all kinds of support from teachers to the students' attempts to achieve success and improvement of their academic outcomes.

Scientists say that if young people are involved in the activities they like, the foundations for the development of their creativity will appear. That is why teachers should create special conditions for fostering these qualities in their students, and the entire pedagogical process should be aimed at stimulating the imagination of students. Teachers agree with this, the vast majority of whom support the idea that creativity should be developed in the classroom and in the audience. In their opinion, for this purpose, such teachers emphasize the development of independent learning skills, treat students seriously, promote their self-esteem, reward courage, etc. (Soh, 2017, p. 60).

Teaching creativity requires the introduction of special educational policies, approaches and practices to support creativity in educational institutions (Harris & De Bruin, 2018, p. 220). Research should be conducted together with the study of the influence of the educational environment on the students' creativity and the factors that improve or hinder the fostering of creativity in institutions,

because teachers and the administration of an educational institution should be creative and establish an environment that can develop the creativity of students (Morais & Azevedo, 2011, p. 333).

So, taking into account that organizational creativity is the result of personal traits of individuals in the organization and the interaction between certain organizational units, we can conclude that there is a direct relationship between the educational environment and creativity. Previous studies have found a direct relationship between work results and employees' creativity, their attitudes, motivation and psychological well-being (Erez & Nouri, 2010, p. 368). An educational environment conducive to creativity affects the effectiveness of the employees in a company and the development of students' creative independence (Ekvall & Ryhammar, 1999, p. 305).

The educational environment affects both individual creativity and group creativity. Aspects of the educational environment that influenced individual creativity were teachers' dedication to their work and institution, democratic principles of conflict resolution. Institutions with motivated members who fulfil their duties conscientiously, are willing to support others, discuss their ideas, respect other people's opinions, support each other, and do not create conflicts are more creative. Thus, the educational environment includes such aspects as the positively directed emotional participation of members of the institution in organizational activities and the achievement of its goals, freedom of behavior in proposing new ideas, emotional safety in organizational relations, the availability of time for the development of new ideas, tolerance for new ideas, etc. (Morais & Azevedo, 2011, p. 335).

Taking into account this information, we can assume that if a democratic atmosphere prevails in an educational institution, and teachers make efforts to support it, this has a positive effect on the individual creativity of all members of the educational process. Thus, the development of a democratic educational environment, respect for the individual characteristics and mutual understanding between all members of educational establishment, their dedication to work, their desire to improve the students' success, are factors that contribute to the development of creativity of students, affect the improvement of individual creativity of teachers.

In addition, the issue of fostering the creativity of students - future designers cannot be considered without an analysis of

educational and methodological support of the educational process, which would meet the requirements of the market and be consistent with a creative educational environment. Curriculum of design education should be built in such a way as to take into account all elements of modern approaches to the creation of an original product, expressing the freedom, creativity and imagination of the designer, since the level of professionalism of the designer depends on his level of creativity and ability to use innovative approaches in design when creating products.

Y. Rogers (Rogers, 2011, p. 60), researching the specific characteristics of designers' training, points to special methods of learning that the students themselves consider creative, and therefore, interesting and useful for them. This includes role plays, debates and presentations. Some fairly traditional forms of learning are also nominated as creative, including dialogic learning with discussions that focus on students' current understanding or beliefs. Individual assignments, encouragement, examples, and feedback are helpful in this regard.

Scientists H. Georgiou, A. Turney, E. Matruglio, P. Jones, P. Gardiner, C. Edwards-Groves (Georgiou, et al, 2022, p. 160) identify several teaching methods to promote creativity: heuristic strategies, i.e. problem-based learning; game learning, which involves solving complex problems; practical training; group work. K. Soh emphasizes the importance of a positive attitude of the teacher and favorable factors, such as trusting relationships between the teacher and students, which also contribute to the establishment of a creative learning environment. The use of special pedagogical techniques for the development of creative thinking during the study of professional disciplines lays the foundation for future creative work of students (Soh, 2017, p. 60). There are several such techniques for the development of creative thinking, such as the "six thinking hats" technique, which can be used to stimulate creativity among students. It has been proven that these forms, methods and techniques stimulate the creative abilities of students both during their studies and in their further work (Rogers, 2011, p. 61).

Besides, it is important to establish connections between design disciplines and other disciplines, which would contribute to the development of design thinking and the ability to conduct creative business.

Conclusions. The importance of fostering creativity and creative thinking skills in design students is determined by social and economic changes in society. Only the designer's creative independence and creativity allows improvisation in the course of solving project tasks during the design of new and original products. The conducted study showed that teaching students in a creative educational environment has a positive effect on the fostering of their creativity and further motivation for success, which leads to the conclusion of the need to introduce an open, tolerant and innovative educational environment in design education institutions.

An educational environment conducive to creativity has a positive effect on the effectiveness of all members of the educational process and the development of students' creative independence. Its defining features are democratic relations between all members of the educational process and the management of the educational institution, respect for their individual characteristics, mutual understanding between them, dedication to work, and the desire to improve the students' academic achievements. The analysis of forms and methods of training that would meet the requirements of the labor market for designers' training proved the need to use special methods to promote the creativity of future specialists (heuristic strategies, problem-based learning, game-based learning, group work to solve complex problems, etc.).

We see **the prospects for further research of the problem** raised by us in the study of the development of domestic design education through the optimal combination of the resource of academic disciplines with innovative means and technologies.

References

- Cummings, L. (1965). Organizational climates for creativity. *The Academy of Management Journal*, 8 (3), 220-227.
- Diachenko, A. (2020). Nedoliki ukrainiskoi dysain-osvity ta shliahy ii vdoskonalennia [Shortcomings of Ukrainian design education and ways to improve it]. *Naukovi zapysky Mizhnarodnogo gumanitarnogo universytetu [Scientific notes of the International Humanitarian University]*, 32, 176-180 [in Ukrainian]. Дяченко, А. (2020). Недоліки української дизайн-освіти та шляхи її вдосконалення. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*, 32, 176-180.
- Ekvall, G., & Ryhammar, L. (1999). The creative climate: Its determinants and effects at a Swedish university. *Creativity Research Journal*, 12 (4), 303-310. Retrieved from https://doi.org/10.1207/s15326934crj1204_8
- Erez, M., & Nouri, R. (2010). Creativity: The influence of cultural, social, and work contexts. *Management and Organization Review*, 6 (3), 351-370. Retrieved from <https://doi.org/10.1111/j.1740-8784.2010.00191.x>

- Esch, E. V., Wei, L., & Chiang, F. F. T. (2018). High-performance human resource practices and firm performance: the mediating role of employees' competencies and the moderating role of climate for creativity. *The International Journal of Human Resource Management*, 29 (10), 1683-1708. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/09585192.2016.1206031>
- Georgiou, H., Turney, A., Matruglio, E., Jones, P., Gardiner, P., & Edwards-Groves, C. (2022). Creativity in Higher Education: A Qualitative Analysis of Experts' Views in Three Disciplines. *Education Sciences*, 12, 154-168. Retrieved from <https://doi.org/10.3390/educsci12030154>
- Harris, A., & De Bruin, L. (2018). An international study of creative pedagogies in practice in secondary schools: Toward a creative ecology. *Journal of Curriculum and Pedagogy*, 15 (2), 215-235. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/15505170.2018.1457999>
- Hunter, S. T., Bedell, K. E., & Mumford, M. D. (2007). Climate for creativity: A quantitative review. *Creativity Research Journal*, 19 (1), 69-90. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/10400410709336883>
- Laurillard, D. (2002). *Rethinking University Teaching: A Conversational Framework for the Effective Use of Learning Technologies*. London: Routledge. DOI: 10.4324/9780203160329
- Morais, M. F., & Azevedo, I. (2011). What is a creative teacher and what is a creative pupil? *Perceptions of teachers*. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 12, 330-339. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.02.042>
- Rogers, Y. (2011). Interaction design gone wild. *Interactions*, 18 (4), 58-62. Retrieved from <https://doi.org/10.1145/1978822.1978834>
- Rosensson, I. A. (2003). *Fundamentals of design theory: a textbook for universities*. Peter.
- Soh, K. (2017). Fostering student creativity through teacher behaviors. *Thinking Skills and Creativity*, 23, 58-66. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2016.11.002>
- Xiaofu, P., & Qiwen, Q. (2007). An analysis of the relation between secondary school organizational climate and teacher job satisfaction. *Chinese Education and Society*, 40 (5), 65-77. Retrieved from <https://doi.org/10.2753/CED1061-1932400507>

Наталія Пазюра

ВПЛИВ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ НА РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ ДИЗАЙНЕРІВ

Наукова стаття спрямована на дослідження проблеми розвитку креативності в майбутніх дизайнерів у контексті вимог ринку та з урахуванням останніх тенденцій мистецтва дизайну. Проаналізовано сучасні підходи до освітнього процесу в галузі дизайну, виявлено визначальні фактори креативного освітнього середовища навчального закладу. Акцентується на тому, що вчителі та адміністрація мають бути творчими та дбати про середовище, яке стимулює розвиток креативності учнів. Визначальними рисами креативного освітнього середовища є: демократичні стосунки між усіма учасниками навчального процесу та керівництвом закладу, повага до індивідуальності кожної особистості, взаєморозуміння між працівниками, відданість справі, прагнення підвищити успішність учнів. Проведений аналіз дидактичних форм і методів засвідчив необхідність застосування евристичних стратегій, проблемного навчання, ігрових, проєктивних, інтерактивних технологій тощо, а також сучасних педагогічних прийомів (до прикладу, прийом «шість капелюхів»), які стимулюють креативність майбутніх дизайнерів.

Ключові слова: *дизайн-освіта; майбутні дизайнери; освітнє середовище; креативність; мистецтво; навчальні заклади.*

Одержано 24.03.2023 р.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНУ ДО ЗАСТОСУВАННЯ КАЛІГРАФІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

В оглядовій статті представлено термінологічний дискурс проблеми підготовки майбутніх бакалаврів графічного дизайну до застосування каліграфії у професійній діяльності, що включає такі терміносполуки, як: «мистецька освіта», «дизайн-освіта», «дизайн», «графічний дизайн», «каліграфія», «шрифт», «шрифтовий дизайн» тощо. Обґрунтовано авторську дефініцію «національний шрифтовий дизайн». З'ясовано, що в сучасній підготовці дизайнерів у закладах вищої мистецької освіти актуалізується проблема оновлення змісту, форм, методів і технологій, зокрема цифрових, використання каліграфії, шрифтового дизайну на засадах національних традицій, обґрунтування методичних підходів до відтворення і створення українських шрифтових форм, типографіки, шрифту з використанням взірців національної культури. Наголошується на націєзбережувальних засадах шрифтового дизайну, що сприятиме утвердженню традицій, зміцненню національної ідентичності.

Ключові слова: *дизайн-освіта; мистецька освіта; графічний дизайн; каліграфія; шрифтовий дизайн; національний шрифтовий дизайн; підготовка майбутніх бакалаврів графічного дизайну в закладах вищої мистецької освіти.*

Постановка проблеми. У процесі реформаційних змін у сфері мистецької освіти України актуалізується проблема реалізації інновацій у всіх її складових – музичній, художній, хореографічній, дизайн-освіті тощо. У зв'язку з розвитком інноваційних цифрових технологій, тенденцією до естетизації у виробничих галузях набуває особливої популярності дизайн-освіта. Нині спостерігаємо значний інтерес до спеціальності «Графічний дизайн», адже надалі ця сфера зазнаватиме трансформацій відповідно до вимог ринку праці й набувати більшої зацікавленості серед молоді у зв'язку з можливістю професійної самореалізації у царині реклами, медіа, створення мистецького контенту для культурологічної, мистецтвознавчої та

інших дотичних соціокультурних просторів, у проєктній діяльності тощо. Саме тому є потреба в якісних змінах професійної підготовки майбутніх дизайнерів, графічних дизайнерів у закладах вищої мистецької освіти, насамперед на бакалаврському освітньому рівні.

Основним завданням професійної підготовки бакалаврів графічного дизайну є формування конкурентоспроможних кадрів, які зможуть реалізуватись у професійній і творчій діяльності, гнучко реагувати на сучасні виклики, професійно адаптуватися до реалій сьогодення на ринку праці. Виникає необхідність оновлення змісту, форм і методів підготовки майбутніх графічних дизайнерів у закладах вищої мистецької освіти, постійного продукування інновацій у методиці викладання основних дисциплін і актуалізації прогресивного мистецько-педагогічного досвіду.

У професійній підготовці майбутніх графічних дизайнерів одним із базових предметів є каліграфія, яка спрямована на формування у студентів широкого спектру фахових компетентностей, насамперед практико орієнтованих умінь, що забезпечує високий ступінь їхньої адаптивності, динамічності, інноваційності, креативності тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійної підготовки майбутніх графічних дизайнерів досліджувалась науковцями, педагогами-практиками в різних аспектах: у контексті визначення сучасних тенденцій розвитку мистецької освіти з урахуванням сучасних викликів (І. Губерський, А. Козир, А. Федорошин, О. Комаровська, Л. Кондрацька, Л. Масол, Г. Ніколаї, О. Олексюк, Г. Падалка, О. Рудницька, Г. Сотська, Л. Оружа та ін.); з позиції аналізу специфіки розвитку дизайн-освіти в Україні й зарубіжжі (Є. Антонович, Т. Брюханова, В. Даниленко, Є. Лазарев, П. Татіївський, В. Тищенко, О. Трошкін, О. Фурса та ін.); в межах дослідження проблеми професійної підготовки бакалаврів із графічного дизайну (С. Алексєєва, Л. Оршанський, В. Прусак та ін.); у процесі окреслення можливостей каліграфії в українській і зарубіжній освітній і мистецькій практиці (Т. Барабаш, О. Дербілова, І. Дудник, Т. Іваненко, В. Мітченко, О. Храмова-Баранова, Ч. Чжоу та ін.). Однак є

необхідність ґрунтовного аналізу термінології порушеної наукової проблеми.

Метою статті є окреслення термінологічного дискурсу проблеми підготовки майбутніх бакалаврів графічного дизайну до застосування каліграфії у професійній діяльності та уточнення сутності базових понять дослідницької проблеми.

Методи дослідження. Задля вирішення мети використано методи теоретичного аналізу, який уможливив визначення сутнісних характеристик ключових понять дослідження; історико-джерелознавчого аналізу, котрий дав змогу вивчити витoki становлення й розвитку каліграфії і шрифтового дизайну.

Виклад основного матеріалу. Проблема підготовки майбутнього бакалавра графічного дизайну до застосування каліграфії в професійній діяльності пов'язана з необхідністю формування у студентів необхідних компетенцій у сфері каліграфії і шрифтового дизайну як націєзбережувального і націєтворчого складника сучасного інформаційного простору. В науково-освітньому просторі акцентується увага на потенціалі мистецької освіти в соціокультурному розвитку особистості й соціуму загалом, що полягає в опануванні культурних цінностей крізь призму мистецьких явищ, формуванні ціннісного ставлення до мистецтва, розвитку компетентностей із різних видів мистецтва з урахуванням традицій та інновацій, а також сучасних соціальних, інформаційних, виробничих викликів.

На переконання Г. Падалки, «мистецька освіта – процес і результат освоєння суб'єктом істотних властивостей навколишньої дійсності, відтвореної у художніх образах. Змістом мистецької освіти є спрямована на загальний і художній розвиток особистості система педагогічно адаптованих художньо-практичних умінь, навичок, знань, досвіду ціннісного ставлення до мистецтва, досвіду творчої діяльності» (Падалка, 2009, с. 3).

В українській освіті актуалізувалась проблема підготовки фахівців мистецької освіти (вчителів і викладачів мистецьких дисциплін, дизайнерів, художників, музикантів тощо) із залученням національного досвіду, що передбачає урахування націєтворчих складників у змісті підготовки, формах і методах навчання. О. Комаровська, О. Просіна з цього приводу зазначають,

що в мистецькій галузі має враховуватися така спрямованість навчання, як «утвердження здатності до національної самоідентифікації у згармонізованому міжкультурному діалозі; ця вимога особливо загострюється нині у зв'язку з суперечливими процесами, зумовленими, зокрема, політичними подіями; аксіоматичним є посилення виховної функції мистецької освіти щодо формування людини – патріота своєї держави; мистецтво в цьому аспекті має необмежені можливості впливати на емоційно-почуттєву сферу, оскільки «оперує» творами як концентратом емоційної енергії народу, енергетичним зарядом, утіленим авторами в художніх образах» (Комаровська, Просіна, 2020, с. 2). Науковці переконують у тому, що мистецька галузь має базуватися на національних взірцях, що особливо загострюється в умовах військової агресії РФ проти України, адже мистецтво стає вагомим чинником національної ідентифікації у світі.

Однією зі складових мистецької освіти є *дизайн-освіта*, що ґрунтується на національних зразках художньо-промислової галузі, художньої освіти, ремісничих традиціях. Вплив національної дизайн-освіти визначається широким спектром соціокультурних, інформаційних, культуротворчих функцій, що уможливають мистецький поступ певного етносу. О. Фурса обґрунтовує, що дизайн-освіта – це, по-перше, «культурно-історичне явище, яке розгортається у взаємодії з науково-технічною та візуальною, художньою культурою і відображає вплив новацій і винаходів на розвиток культури і послідовні зусилля людства щодо оволодіння проектно-художньою діяльністю як важливим видом синтетичної інженерної і художньої творчості», а по-друге, «продукт культури, інструмент культурного будівництва і фактор, який активно її формує» (Фурса, 2014, с. 16-17).

Варто зауважити, що в сучасному контексті дизайн-освіта пов'язана з динамічними змінами в культурі та виробництві, у сфері медіа відповідно до викликів і інновацій, спродукованих у результаті соціокультурного та технічного розвитку суспільства. Дослідники вважають, що дизайн-освіта має розвиватися з урахуванням запитів соціальних груп, окремих особистостей,

зважати на регіональні й локальні особливості розвитку, актуалізувати традиції художньо-промислової, художньої освіти й імплементувати кращі інноваційні практики, зумовлені змінами у віртуальному просторі, цифрових технологіях тощо. Крім того, слушною є думка про те, що дизайн-освіта через мистецькі техніки, інновації, проєктну діяльність виконує важливу суспільну комунікативну функцію через візуальне мистецтво. Так, В. Титаренко наголошує: «... дизайн-освіта – це цілеспрямована художньо-проєктна діяльність, що поєднує професійні та наукові знання на основі розуміння проблем людського життя і спілкування з навколишнім середовищем;... це інструмент формування художньо-естетичної культури суспільства. Вона готує професійних фахівців, а через них і суспільство до сприйняття візуально-комунікативних процесів» (Титаренко, 2016, с. 288).

Досліджуючи питання підготовки майбутніх бакалаврів графічного дизайну до застосування мистецтва каліграфії у професійній діяльності, необхідно здійснити дефінітивний аналіз понять «дизайн» і «графічний дизайн».

У контексті уточнення сутності поняття «дизайн» з проєкцією на сучасність вважаємо показовими положення дослідників про функціонування дизайну у сфері предметності духовної і матеріальної культур. Так, С. Захарова вважає, що «дизайн функціонує у проєктних формах її буття», тому «серед основних типів проєктів виокремлюються технічні, соціальні, педагогічні, релігійні, проєкти ігрової свідомості, художньо-образні проєкти, художньо-технічні проєкти», а «у сфері матеріальної культури дизайн реалізується у вигляді речей, які розділяються на: практично корисні речі (утилітарно самоцільні); символічні; ритуально-обрядові (семіотично самоцільні); декоративні (естетично і гедоністично самоцільні); ігрові; художньо-мистецькі речі (Захарова, 2010, с. 85).

Отже, в нашому дослідженні дизайн – це вид мистецтва, спрямований на художнє конструювання предметного простору через застосування потенціалу художньо-промислового виробництва, декоративно-прикладного мистецтва з метою естетизації

побуту, професійного середовища на основі національної, етнічної, культурної ідентичності.

Однією зі сфер дизайн-освіти є *графічний дизайн*. Функції графічного дизайну зумовлені специфікою його видів та пов'язані з візуалізацією інформації як у предметному середовищі, так і віртуальному просторі. Відповідно ключовими є власне смисловий і формотворчий аспекти візуалізації певних образів: сенс, смисл образу та його формальне вираження через слова, зображення тощо. У довідникових виданнях акцентується увага на класифікації типів графічного дизайну з урахуванням його змістових і формальних аспектів: книжкова і газетно-журнальна графіка, рекламна графіка і плакат, промислова графіка (товарні й фірмові знаки, упаковка тощо), системи візуальної комунікації, суперграфіка (великомасштабні графічні елементи міського середовища) (Яковлев, 2010, с. 105). Його спрямовано «на візуалізацію інформації, на створення графічних знакових систем для предметного середовища, розроблення графічних елементів для промислових виробів, конструктивного та графічного рішення пакування, іншої рекламної та поліграфічної продукції і передбачає тиражування засобами поліграфії або масове відтворення за допомогою будь-яких інших каналів візуальної комунікації» (Бойчук, Голобородько, Опалев, Сбітнева, 2021, с. 55).

Отже, дефінітивний аналіз поняття «графічний дизайн» дав змогу уточнити його визначення як різновиду дизайну, метою якого є забезпечення візуальної комунікації та проектування візуальних і смислових образів, знаків шляхом одночасної художньої, проєктної, технічної, конструкторської діяльності та застосування інформаційних технологій задля візуалізації й естетизації навколишнього середовища, створення якісного інформаційного простору на підприємстві, у громаді, на рівні держави тощо.

У межах нашого дослідження важливо окреслити сутність поняття *професійної підготовки бакалаврів із графічного дизайну*.

В. Прусак обґрунтовує, що підготовка майбутніх дизайнерів включає такі складники:

- *загальнотеоретична*, котра потребує вивчення теоретичних дисциплін гуманітарного і соціально-економічного змісту, дисциплін історико-культурного циклу, соціологічні, соціально-психологічні та педагогічні знання;

- *загальнохудожня* – передбачає опанування методики та техніки зображення, спонукає до процесу образотворчості;

- *професійно орієнтована* – забезпечує вміння творити нові форми, гармонійне середовище життєдіяльності людини від ідеї до її реалізації в матеріалі;

- *інженерно-технічна та технологічна* – націлює на засвоєння техніки та принципів конструювання, технологій матеріалів і виробництва речей, обладнання та допоміжного інструментарію, чинних стандартів і технічних умов на виробі;

- *організаційно-технічна* – включає оволодіння принципами і прийомами збирання, систематизації та використання інформації й проведення дослідницької діяльності зі спеціальності, організаційно-управлінські та економічні аспекти роботи підприємств, різних видів діяльності, проектно-конструкторських організацій, питання безпеки життєдіяльності (Прусак, 2006). Означені складові професійної підготовки бакалаврів з графічного дизайну варто спроектувати на професійну компетентність, а також спектр професійно важливих якостей, які визначають ступінь професіоналізму майбутніх фахівців, де особливе значення має готовність до застосування каліграфії у професійній діяльності.

В умовах соціокультурних зрушень, інноваційних процесів у дизайн-освіті актуалізується реалізація компетентнісного підходу, що передбачає формування спектру професійних компетентностей, визначених у стандартах зі спеціальності 022 Дизайн. На переконання Л. Пляки, «компетентнісний підхід до підготовки майбутніх фахівців в набутті та розвитку у студентів під час навчання набору ключових, загальногалузевих та предметних компетентностей відзначає його успішну професійну діяльність. Компетентності включають професійні знання та вміння, що характеризують кваліфікацію, такі якості, як ініціативність, співпраця, здатність до роботи в колективі, комунікативні здібності, вміння вчитися, оцінювати, логічно мислити, відбирати

і використовувати відомості» (Пляка, 2016, с. 136-137). Майбутньому фахівцеві з графічного дизайну потрібно не лише бути обізнаним у багатьох сферах професійної діяльності, а й розуміти потреби суспільства й сприяти задоволенню цих потреб засобами графічного дизайну. Оскільки шрифти є впливовим фактором формування інформаційного простору людини, перед закладами вищої мистецької освіти постає завдання підготовки майбутнього фахівця до застосування каліграфії у професійній діяльності, де відповідні знання та навички є основою для створення високоякісного українського національного шрифтового дизайну.

Термін «каліграфія» з'явився багато тисячоліть тому й існує дотепер переважно як мистецтво гарного, чіткого і розбірливого письма. На нашу думку, поняття «каліграфія» сьогодні набув полісемантичного значення, яке ми пропонуємо розглядати так: «каліграфія (грец. *καλλος* – «гарне» + *γραφη* – «письмо») – мистецтво красивого, виразного письма, що глибоко пов'язане з історією писемності, стилістичною еволюцією та історією шрифту. Нині каліграфія широко застосовується в графічному дизайні та є основою для створення набірних шрифтів. Каліграфія часто зустрічається і в інших різновидах дизайну (дизайн середовища і промисловий дизайн) та образотворчому мистецтві (скульптура, ювелірне мистецтво, художній розпис тощо). Каліграфія також є формою вуличного мистецтва – каліграфічного графіті. Завдяки позитивному впливу на нейронні мережі мозку каліграфія є корисною для розвитку як дитини, так і дорослої людини, є ефективною арт-терапією для покращення когнітивних функцій мозку» (Шпак, 2023, с. 181). Дефінітивний аналіз поняття «каліграфія» дозволив уточнити його сутність як мистецтва красивого письма, яке сформовано історично, ґрунтується на національних мистецьких традиціях, становить основу для створення складального шрифту та розвивається у професійному середовищі.

Поняття «каліграфія» та «шрифт» історично пов'язані між собою та взаємодіють в сучасному дизайні. В. Мітченко визначає, шрифт (нім. *schrift*, від *schreiben* – писати) як графічне зображення

літер і знаків, що складають єдину стильову і композиційну систему, набір символів певного розміру і зображення. У вузькому друкарському розумінні шрифт – це набір друкованих літер, призначених для набору тексту (Мітченко, 2018, с. 16).

У сучасному науковому дискурсі поняття шрифт суголосне зі *шрифтовим дизайном* як складовою дизайн-освіти, адже йдеться про те, що дизайнер має вміти відібрати належні дизайнерські техніки, візуалізувати задум, образ відтворюваного явища предметного середовища. У лексикографічних виданнях шрифтовий дизайн визначається як «художнє проєктування шрифту, складального або індивідуального, що включає розробку способів і прийомів створення шрифтової композиції в книжковій і газетно-журнальній графіці, а також у промисловій графіці, системах візуальної комунікації, зокрема в архіграфіці, графіці міського середовища, природного ландшафту» (Яковлев, 2010, с. 379). У сучасному шрифтовому дизайні використовуються різні засоби, які поєднують традиції з інноваційними підходами. Так, для створення шрифту можуть використовуватись як традиційні, так і експериментальні інструменти, зокрема сучасні технології та програмне забезпечення. Такий широкий вибір інструментів і засобів дозволяє створювати шрифти з різноманітними стилістичними рішеннями та ефектами.

У сучасній мистецькій освіті, дизайн-освіті, насамперед у підготовці графічних дизайнерів у закладах вищої мистецької освіти, актуалізується проблема оновлення змісту, форм і методів застосування каліграфії, шрифтового дизайну на засадах національних традицій, обґрунтування методичних підходів до відтворення і створення українських шрифтових форм, типографіки, шрифту з використанням взірців національної культури. Вирішення цих проблем сприятиме відновленню, збереженню та розвитку національного культурного надбання і традицій, формуванню національної свідомості та піднесенню мистецтва загалом.

Нині у графічному дизайні спостерігається певне відродження традицій шрифтового дизайну на засадах історичних етнічних традицій з метою утвердження національної унікальності, автентичності, що є значним внеском у збереження культурної

спадщини та національної ідентичності. А. Дубровіна і С. Дороніна (2021) переконливо доводять, що «сучасне графічне шрифтове проектування в Україні набуває піднесення завдяки поглибленню осмислення ціннісних орієнтирів українського суспільства в напрямку ствердження національного стилю та плідним напрацюванням дизайнерів, що на гідному рівні втілюють найкращі вияви української культурної традиції» (с. 13).

На національній специфіці шрифтового дизайну наголошує В. Даниленко, який слушно вважає, що «дизайн має бути унікальним та відтворювати свою національну ідентичність», а тому «на сучасному етапі необхідним є створення нових форм, що прокладе шлях до формування і усвідомлення власних цінностей» (Даниленко, 2005).

А. Дубровіна і С. Дороніна (2021) схарактеризували ретроспективу становлення національного шрифтового дизайну загалом і шрифтового мистецтва зокрема, відзначаючи, що «на початку ХХ століття активізувалися спроби відродити українські шрифти. М. Кінарський і Г. Нарбут одними з перших намагалися письмово відродити культурну спадщину. Г. Нарбут створив для Української Народної Республіки абетку української мови... А. Кінарський проклав дорогу до книжкової графіки ... У радянській Україні форму друкарських шрифтів отримала лише розробка В. Хоменка, який був автором першого українського складального шрифту... У 2000 р. сучасний шрифтовий дизайнер В. Харик створив цифрову версію цієї гарнітури ... Визначною постаттю в історії українського сучасного шрифту є В. Чебаник, професор, художник-графік, каліграф, який понад 40 років досліджував літерну графіку та відтворював український алфавіт» (с. 12). Зі створенням В. Чебаником шрифту «Рутенія» пов'язано новий етап національного шрифтового дизайну, адже в ньому зосереджена увага на візуальному відтворенні української символіки на основі історичної кирилиці, специфіці етнічної шрифтової культури. Цей досвід підтверджує, що нині є потреба розвитку традицій та інновацій національного шрифтового дизайну, що є вагомим чинником національної ідентичності, засобом візуальної комунікації на рівні держави і світу.

У нашому дослідженні *національний шрифтовий дизайн* – це процес створення та відтворення шрифтів, які ґрунтуються на культурних традиціях та історичних особливостях певного народу з метою збереження національної ідентичності. Проектування національних шрифтів може включати елементи національної каліграфії, традиційні графічні символи та орнаменти.

Висновки. Отже, на основі аналізу наукових праць окреслено теоретичний дискурс проблеми дослідження, що включає такі терміносполуки, як: «мистецька освіта», «дизайн-освіта», «дизайн», «графічний дизайн», «каліграфія», «шрифт», «шрифтовий дизайн», «національний шрифтовий дизайн» тощо.

Уточнено сутність *дизайну* як виду мистецтва, що спрямований на художнє конструювання предметного простору шляхом застосування потенціалу художньо-промислового виробництва, декоративно-прикладного мистецтва з метою естетизації побуту, професійного середовища на основі національної, етнічної, культурної ідентичності.

«Графічний дизайн» – це різновид дизайну, метою якого є забезпечення візуальної комунікації та проектування візуальних і смислових образів, знаків шляхом одночасної художньої, проектної, технічної, конструкторської діяльності та застосування інформаційних технологій із метою візуалізації й естетизації навколишнього середовища, створення якісного інформаційного простору на підприємстві, у громаді, на рівні держави тощо.

Обґрунтовано авторську дефініцію *національного шрифтового дизайну* як процесу створення та відтворення шрифтів, що ґрунтується на культурних традиціях та історичних особливостях певного народу з метою збереження національної ідентичності.

З'ясовано, що у сучасній мистецькій освіті, дизайн-освіті, насамперед у підготовці дизайнерів у закладах вищої мистецької освіти актуалізується проблема оновлення змісту, форм і методів використання каліграфії, шрифтового дизайну на засадах національних традицій, обґрунтування методичних засад відтворення і створення українських шрифтових форм, типографіки, шрифту з використанням взірців національної культури. Націєзбережувальні засади шрифтового дизайну на сьогодні потребують нового осмислення, утвердження традицій і вивчення істо-

ричного досвіду, а також застосування сучасних цифрових технологій, що уможливить зміцнення національної ідентичності у сфері дизайн-освіти.

Предметом подальших досліджень має стати вивчення зарубіжного досвіду розвитку графічного дизайну, каліграфії, шрифтотворення; оновлення змісту, форм і методів майбутніх бакалаврів графічного дизайну з метою формування готовності до застосування каліграфії у професійній діяльності.

Список використаної літератури

- Бойчук, О. В., Голобородько, В. М., Опалев, М. Л., Сбітнєва, Н. Ф. (2021). *Дизайн і ергономіка: українсько-англійський термінологічний словник*. Харків: ХДАДМ.
- Даниленко, В. Я. (2005). *Дизайн України у світовому контексті художньо-проектної культури: монографія*. Харків: ХДАДМ; Колорит.
- Дубровіна, А. П., Дороніна, С. О. (2021). Український шрифт: витоки, етапи формування, стилістичні особливості. *Мистецтвознавчі записки*, 40, 10-14.
- Захарова, С. О. (2010). Дизайн як культурний феномен: теоретико-методологічний аналіз. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*, 42, 80-88.
- Комаровська, О. А., Просіна, О. В. (2020). Мистецька освіта: вектори реформування: За матеріалами обговорення проєкту Державного стандарту базової середньої освіти в експертному середовищі 20 лютого 2020 р., м. Київ, Україна. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 2 (1), 1-6.
- Мітченко, В. С. (2018). *Каліграфія. Взаємовпливи шрифтів: теорія і практика; кирилиця і латиниця; історія і сучасність*. Київ: Laugus.
- Падалка, Г. М. (2009). Мистецька освіта: сучасні проблеми розвитку. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 14: Теорія і методика мистецької освіти*, 7 (12), 3-9.
- Пляка, Л. В., Тюріна, В. О. (2009). Професійна компетентність як фактор формування конкуретоспроможності майбутніх фахівців. В кн. *Молодіжна політика: проблеми і перспективи: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф.* (с. 135-137). Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. Івана Франка.
- Прусак, В. Ф. (2006). *Організаційно-педагогічні засади підготовки майбутніх дизайнерів у вищих навчальних закладах України*. (Дис. канд. пед. наук). Івано-Франківськ.
- Титаренко, В. (2016). Розвиток дизайн-освіти у вищих навчальних закладах України. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Педагогіка*, 2, 287-290.
- Фурса, О. О. (2014). *Тенденції розвитку дизайн-освіти в Україні (друга половина XX – початок XXI століття)*. (Автореф. дис. д-ра пед. наук). Житомир.
- Шпак, О. (2023). Сутність поняття «каліграфія»: теоретичний дискурс. В кн. *Society and Science Interconnection: scientific collection proceedings of the 2nd International scientific and practical conference* (No 153, p. 177-182). Portugal. Взято з <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/3252/3285>
- Яковлев, М. І. (Ред.). (2010). *Дизайн: словник-довідник*. Ін-т проблем сучасного мистецтва НАМ України. Київ: Фенікс.

Olha Shpak

TERMINOLOGICAL DISCOURSE OF THE ISSUE OF PREPARING FUTURE BACHELORS OF GRAPHIC DESIGN FOR CALLIGRAPHY USAGE IN PROFESSIONAL ACTIVITIES

The review article presents the terminological discourse of the issue of training future bachelors of graphic design for calligraphy usage in professional activities, which includes such terms as “art education,” “design-education,” “design,” “graphic design,” “calligraphy,” “font,” “font design,” “national font design,” etc. The essence of design as a form of art aimed at the artistic construction of the subject space by applying the potential of artistic and industrial production, decorative and applied art with the aim of aestheticizing everyday life, the professional environment on the basis of national, ethnic, cultural identity has been clarified. The analysis of the category “graphic design” has made it possible to clarify its definition as a type of design, the purpose of which is to provide visual communication and project visual and meaningful images, and signs through simultaneous artistic, project, technical, design activities and information technologies used for the purpose of visualization and aestheticization of the environment, creation of a high-quality information space at the enterprise, in the community, at the state level, etc. The author’s definition of national font design as a process of creating and reproducing fonts based on cultural traditions and historical features of certain people with the aim of preserving national identity is substantiated.

It has been found that in modern art education, design education, primarily in the training of designers in institutions of higher art education, the problem of updating the content, forms, and methods of using calligraphy and font design on the basis of national traditions, substantiating the methodological principles of reproduction and creation of Ukrainian typefaces is actualized forms, typography, font using samples of national culture. Today, the national preservation principles of font design require a new understanding, the affirmation of traditions, and the study of historical experience, as well as the use of modern digital technologies, which will enable the strengthening of national identity in the field of design education.

Keywords: *design education; art education; graphic design; calligraphy; font design; national font design; training of future bachelors of graphic design in institutions of higher art education.*

References

- Boichuk, O. V., Holoborodko V. M., Opaliev M. L., & Sbitnieva N. F. (2021). *Dyzain i erhonomika [Design and ergonomics]: ukrainsko-anhliiskyi terminolohichniy slovnyk*. Kharkiv: KhDADM [in Ukrainian].
- Danylenko, V. Ya. (2005). *Dyzain Ukrainy u svitovomu konteksti khudozhno-proektnoi kultury [Design of Ukraine in the world context of art and design culture]: monohrafiia*. Kharkiv: KhDADM; Koloryt [in Ukrainian].
- Dubrovina, A. P., & Doronina, S. O. (2021). *Ukrainskyi shryft: vytoky, etapy formuvannia, stylistychni osoblyvosti [Ukrainian font: origins, stages of formation, stylistic features.]. Mystetstvoznavchi zapysky [Art history notes], 40, 10-14 [in Ukrainian].*
- Fursa, O. O. (2014). *Tendentsii rozvytku dyzain-osvity v Ukraini (druha polovyna KhKh – pochatok XXI stolittia) [Trends in the development of design education in Ukraine (second half of the 20th - beginning of the 21st century)].* (Extended abstract of D diss.). Zhytomyrskyi derzh. un-t im. Ivana Franka. Zhytomyr [in Ukrainian].

- Komarovska, O. A., & Prosina O. V. (2020). Mystetska osvita: vektory reformuvannia [Art education: vectors of reform]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy [Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine]*, 2 (1), 1-6 [in Ukrainian].
- Mitchenko, V. S. (2018). *Kalihrafiia. Vzaiemovplyvy shryftiv: teoriia i praktyka; kyrylytsia i latynytsia; istoriia i suchasnist [Calligraphy. Interactions of fonts: theory and practice; Cyrillic and Latin; history and modernity]*. Kyiv: Laurus [in Ukrainian].
- Padalka, H. M. (2009). Mystetska osvita: suchasni problemy rozvytku [Art education: modern problems of development]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 14: Teoriia i metodyka mystetskoï osvity [Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series 14: Theory and methods of art education]*, 7 (12), 3-9 [in Ukrainian].
- Pliaka, L. V., & Tiurina V. O. (2009). Profesiina kompetentnist yak faktor formuvannia konkuretopromozhnosti maibutnykh fakhivtsiv [Professional competence as a factor in shaping the competitiveness of future specialists]. In *Molodizhna polityka: problemy i perspektyvy [Youth policy: problems and prospects]: materialy VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (pp.135-137). Drohobych: Redaktsiino-vydavnychi viddil DDPU im. Ivana Franka [in Ukrainian].
- Prusak, V. F. (2006). *Orhanizatsiino-pedahohichni zasady pidhotovky maibutnykh dyzaineriv u vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy [Organizational and pedagogical principles of training future designers in higher educational institutions of Ukraine]*. (PhD diss.). Prykarpatskyi nats. un-t im. Vasylia Stefanyka. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Tytarenko, V. P. (2016). Rozvytok dyzain-osvity u vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy [Development of design education in higher educational institutions of Ukraine]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Pedahohika [Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. Pedagogy]*, (2), 287-290 [in Ukrainian].
- Shpak, O. (2023). Sutnist poniattia «kalihrafiia»: teoretychnyi dyskus [The essence of the concept of "calligraphy": a theoretical discussion]. In *Society and Science Interconnection: scientific collection proceedings of the 2nd International scientific and practical conference* (No 153, p.177-182). Portugal. Retrieved from <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/3252/3285> [in Ukrainian].
- Yakovliev, M. I. (Ed.). (2010). *Dyzain [Design]: slovnyk-dovidnyk*. In-t problem suchasnoho mystetstva NAM Ukrainy. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].
- Zakharova, S. O. (2010). Dyzain yak kulturnyi fenomen: teoretyko-metodolohichni analiz [Design as a cultural phenomenon: theoretical and methodological analysis]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akdemii [Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy]*, 42, 80-88 [in Ukrainian].

Одержано 10.04.2023 р.

УДК 378.011.3-051:78:[78.071Шевченко]
DOI: 10.33989/2226-4051.2023.27.282142

Вікторія Ірклієнко, м. Полтава
ORCID: 0000-0001-5731-3751

Олена Лобач, м. Полтава
ORCID: 0000-0003-3577-3727

СПАДЩИНА С. А. ШЕВЧЕНКА У ФОРТЕПІАННІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті висвітлюється проблема фортепіанної підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва у закладі вищої освіти. Констатовано, що її важливим аспектом є врахування наукових основ процесу навчання гри на фортепіано та популяризація творчості українських композиторів минулого, зокрема полтавського митця С. А. Шевченка. Визначено, що фортепіанні твори полтавця збагачують репертуар студентів із різним рівнем базової інструментальної підготовки; упровадження в практику його наукового доробку сприяє розвитку моторики піаніста, рухливості пальців, звуковидобування, техніки виконання пасажів, гам тощо. Доведено, що наукова та творча спадщина С. А. Шевченка має дидактичну спрямованість і може бути використана в процесі фортепіанної підготовки фахівців спеціальності 014.13 Середня освіта (Музичне мистецтво) з метою її вдосконалення.

Ключові слова: полтавський композитор С. А. Шевченко; наукова та фортепіанна спадщина С. А. Шевченка; основний музичний інструмент (фортепіано); майбутній учитель музичного мистецтва.

Постановка проблеми. Національно-культурне відродження України, розбудова і захист державності значною мірою залежать від учителя, на якого покладено місію виховання в дітей і молоді національного світогляду, поглядів, переконань на основі цінностей вітчизняної культури в полікультурному світовому просторі. Саме в закладі вищої освіти відбувається становлення професіоналізму сучасного вчителя-патріота, формуються його педагогічне мислення й майстерність, загальні та фахові компетентності. Інструментальна (фортепіанна) підготовка майбутнього вчителя музичного мистецтва на засадах культурологічного та краєзнавчого підходів, які передбачають опанування української музичної культури загалом і регіональної зокрема, заслуговує на цілеспрямоване дослідження.

Актуальним є пошук, відкриття та популяризація забутих імен українських митців, композиторів і педагогів. Відродження «призабутих» імен в історії музичної освіти, визначення педагогічного потенціалу їхньої спадщини – це повернення до національних коренів і традицій, до цікавих і важливих сторінок історії мистецтва та освіти, до наукових і методичних напрацювань, які чекають на впровадження в сучасну теорію та практику професійної підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва. З огляду на вищесказане заслуговує на увагу постать Сергія Амосовича Шевченка (1898 – 1985 рр.) – педагога, композитора, мистецтвознавця, громадського діяча Полтави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатоаспектній проблемі фортепіанної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва присвячено наукові розвідки вітчизняних (Б.°Брилін, Т. Завадська, Є.°Куришев, І.°Мостова, Г.°Ніколаї, О.°Олексюк, Г. Падалка, О.°Рудницька, О.°Щолокова та ін.) (більш детальний аналіз див. у дисертації Ч. Лянлян (2021)) та зарубіжних (А. Akgül, 2022; J. R. Kladder, 2017 та ін.) учених.

Дослідження життя та творчості С. А. Шевченка розпочато 1999 року викладачами й студентами кафедри музики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (далі – ПНПУ імені В. Г. Короленка), коли І. Мостова відкрила його архів (Мостова, 2006; Левченко та ін., 2020). С. Глушкова (2018), І. Мостова (2006), Н. Павленко (2004) частково проаналізували його творчість, зокрема в контексті використання творчого доробку композиторів Полтавщини у фортепіанній підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва; Г. Левченко (2002), С. Глушкова і Г. Пужай (2019) оприлюднили невідомі музичні твори митця. В українському науковому просторі його згадує професор Н. Гуральник (2021) серед учнів П. Луценка.

Мета статті – висвітлити значення науково-методичної та композиторської спадщини С. Шевченка у фортепіанній підготовці майбутнього вчителя музичного мистецтва.

Методи дослідження. Для вирішення поставленої мети було застосовано такі методи: теоретичні – теоретичний аналіз стану вивчення наукової проблеми; хронологічний аналіз застосовувався з метою зіставлення та узагальнення джерельних

матеріалів; біографічний – задля відтворення портрету композитора; жанровий і кількісний аналіз фортепіанної спадщини митця.

Виклад основного матеріалу. У процесі професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва та інтегрованого курсу «Мистецтво» важливим складником є формування інструментально-виконавської компетентності, яка базується на меті та завданнях загальної мистецької освіти, новітніх теоретичних і репертуарних досягненнях музичного мистецтва, обумовлена кваліфікаційними вимогами до освітнього ступеня «бакалавр», «магістр». Зрозуміло, що пріоритетом є новітні теоретико-методологічні підходи, методики й мистецько-педагогічні технології, які дають можливість ураховувати як сучасні тенденції розвитку музичного мистецтва, так і соціокультурні й освітні виклики сьогодення. За межами теорії та практики професійної підготовки вчителів музичного мистецтва залишається наукова, методична й творча спадщина педагогів-митців минулого окремих регіонів України, зокрема полтавця С. Шевченка.

Сергій Амосович Шевченко – учений, педагог, композитор, організатор музичного життя в Полтаві, який розпочав свій трудовий шлях на посаді лаборанта й концертмейстера (1924 – 1930 рр.) кафедри мистецтвознавства Полтавського інституту народної освіти (тепер – ПНПУ імені В. Г. Короленка), яку очолював славнозвісний В. Верховинць, а згодом – доцента (1934 р.) й завідувача (1930 – 1942 рр.) кафедри фортепіанної гри Харківської консерваторії (нині – Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського), викладача (1946 – 1962 рр.) Полтавського музичного училища (нині – Полтавський фаховий коледж мистецтв імені М. Лисенка).

Композиторська спадщина С. Шевченка представлена переважно фортепіанними творами, що пояснюється його високоякісною професійною освітою. Він навчався в класі засновника харківської фортепіанної школи П. Луценка – учня А. Шульца-Евлера (випускника Ф. Ліста) та Е. Єдлічки (вихованець М. Рубінштейна, син Алоїза Єдлічки – викладача фортепіано та італійського співу в Полтавському інституті шляхетних дівчат) (Гуральник, 2021, с. 193-199). Музичний, організаторський і

науковий талант Сергія Амосовича визнавали адміністрація консерваторії та викладачі кафедри фортепіанної гри, адже саме його було обрано на посаду завідувача кафедри після смерті П. Луценка.

Жанровий і кількісний аналіз архівних документів, зроблений одним з авторів статті О. Лобач, дозволяє стверджувати, що композиторський доробок С. Шевченка включає 198 оригінальних вокальних та інструментальних творів, більшість із них – фортепіанних (144 назви), які представлені в 48 опусах (сам автор налічує 46, що пояснюється технічними помилками). Всі твори можна класифікувати за двома групами жанрів – первинні та вторинні (за В. Цукерманом). До творів первинних жанрів відносимо 25 вокалізів, створених на основі мелодій народних пісень; 15 оригінальних вокальних творів для дітей і дорослих і 8 обробок народних і авторських пісень. У пісенно-танцювальних жанрах написано 15 інструментальних п'єс, 10 дуетів для двох скрипок і 24 ансамблі для початківців. Твори вторинних жанрів складають Концерт для фортепіано з оркестром *c-moll* у 3-х частинах; Соната стародавньої форми *G-dur*; 6 сонатин; 35 етюдів; 22 прелюди; 24 поліфонічні твори (прелюдії та фуги або фугети, канони, поліфонії для початківців, інвенції); редакція поеми А. Штогаренка (*Сергій Амосович Шевченко...*).

Серед фортепіанної спадщини композитора безперечною вершиною є Концерт для фортепіано з оркестром *c-moll* у 3-х частинах, який представлено автором у клавірній формі. Головна тема Концерту побудована на мелодії української народної пісні «Ой у лузі та ще й при березі». Концерт має три частини епічні за характером, віртуозні за виконанням, гармонійно насичені. Переклад Концерту для хору і фортепіано зробив учень С. Шевченка – заслужений діяч мистецтв України, професор, завідувач кафедри музики ПНПУ імені В. Г. Короленка Григорій Семенович Левченко (2002). Цей твір презентовано на багатьох сценах в Україні та за кордоном.

1927 року вийшла друком «Нова початкова школа фортепіанової гри» (збережена оригінальна назва), яка була розрахована на керівників музичного виховання в дитячих відділах музпрофшкіл, дитячих гуртках тощо. Рецензентом навчальної

книги був професор П. Луценко, який зазначає: «Великий плюс цієї школи є те, що автор у всіх п'єсах, вправах оперує виключно матеріалом із скарбниці українських пісень та виспівів» (*Сергій Амосович Шевченко... Спр. 16, арк. 1*). 1946 року С. Шевченко підготував друге видання «Школи фортепіанної гри» (*Сергій Амосович Шевченко... Спр. 16*), до якого включив твори українських композиторів-класиків. На жаль, навчальний посібник так і залишився в рукопису.

Отже, митець уперше в музичній педагогіці України запропонував навчально-методичний посібник для викладачів класу фортепіано та юних піаністів, який містить виключно зразки української музичної культури, що засвідчує високий рівень національної ідентифікації, глибину національного світогляду педагога-патріота. Принципи та логіка побудови змісту «Школи...» ґрунтується на закономірностях процесу навчання гри на фортепіано та стане в пригоді викладачам не лише початкових мистецьких навчальних закладів, але й коледжів і вишів задля послідовного формування інструментально-виконавської компетентності студентів.

У ході історичного аналізу з'ясовано, що на сьогодні з усього спадку С. Шевченка, крім «Нової початкової школи фортепіанової гри» (1927 р.), яка не містить оригінальних творів композитора, вийшли друком нотна збірка «П'єси для фортепіано» (1962), «Хорова версія Концерту для фортепіано з оркестром С. А. Шевченка» Г. Левченка (2002), а також окремі фортепіанні твори митця представлено в посібнику «Вибрані п'єси українських композиторів», укладеного С. Глушковою та Г. Пужай (2019 р.).

Аналіз фортепіанної спадщини С. Шевченка свідчить, що більшість його творів має дидактичну спрямованість, призначена для навчання гри на фортепіано. Репертуар, створений композитором, дає можливість при доборі робочої програми з навчальної дисципліни «Основний музичний інструмент» урахувати індивідуальні особливості інструментальної підготовки студента, адже твори розраховані на різний ступінь володіння фортепіано. Так, «П'єси для фортепіано» цікаві за змістом, емоційні й образні, доступні за фактурою («Годинник», «Жалібна пісня»,

«Золота сопілочка», «Вечір», «Весняний день», «Веселощі» тощо), мають яскраву динаміку («Весняний день»), народні джерела інтонування, гармонії, образності («Пісня»), емоційно насичений і запальний характер («Тарантела»). Вони дають можливість збагатити репертуар студентів із початковим рівнем володіння інструментом. Для більш підготовлених вихованців можна запропонувати окремі частини Концерту для фортепіано з оркестром c-moll, а також сонати й сонатини, численні прелюди й етюди на різні види техніки тощо. На заняттях із курсів «Практикум зі шкільного репертуару», «Методика викладання музичного мистецтва», а також на виробничій педагогічній практиці в закладах загальної середньої освіти майбутні фахівці можуть застосувати фортепіанні твори композитора у будь-якій музичній / мистецькій діяльності (сприйняття та інтерпретація музики, гра на дитячих музичних інструментах, пластичне інтонування, опанування музичної мови, драматизація, художня творчість тощо) на уроці та в позаурочний час.

Вивчення, аналіз і систематизація архівних матеріалів С. Шевченка дозволяє виокремити науково-дослідницький аспект його діяльності, котра розпочалася за часів роботи в Харківській консерваторії. Професор З. Чучмарьов організував спільну лабораторію Харківського психоневрологічного інституту та консерваторії для вивчення впливу музики на стан нервової системи слухачів (*Сергій Амосович Шевченко... Спр. 12, арк. 6*). Допитливий науковець розширив проблемне поле дослідження. Коло його інтересів охоплює історію, теорію і методологію піаністичного мистецтва. Загальна кількість наукового доробку С. Шевченка становить 402 аркуші друкованого тексту (див. таблицю 1).

С. Шевченка цікавить науково-методичний аспект навчання гри на фортепіано. У наведених вище роботах він порушує широкий спектр проблем: позитивний і негативний вплив музики на рослинний і тваринний світ і людину; залежність процесу розвитку здоров'я, задатків, художнього смаку учнів від якості музичного матеріалу, умов організації педагогічного процесу та життєвих умов особистості. На думку митця, незаперечним є висновок про те, що ефективність педагогічного процесу прямо

пропорційна рівню науковості його організації (*Сергій Амосович Шевченко... Спр. 12*).

Таблиця 1

Наукові праці С. Шевченка

№п/п	Назва роботи	Рік	К-ть аркушів
1	Фортепіанна трель	1965	48
2	Моторика піаністів	1965	197
3	Вікові особливості людей та їх значення для піаністів	1968	9
4	Фінгерзація гам	1969	12
5	Антропометричні дані рук піаністів	1971	16
6	Значення аденозинтрифосфорної кислоти для роботи м'язів піаністів	1971	7
7	До фізіології розумової праці піаністів	1971	9
8	До методології науково-дослідної роботи в галузі піанізму	1971	5
9	Тексти двох лекцій для музикантів-піаністів на майбутні часи	1971	15
10	Музика і природа	1972	13

У своїх роботах С. Шевченко розвиває психолого-фізіологічні засади фортепіанної гри, ґрунтуючись на дослідженнях І. Павлова, І. Сеченова, А. Ухтомського та ін. Він планомірно вивчає моторику піаністів та її залежність від психофізіологічних процесів. Педагог наполягає на експериментальній перевірці тверджень піаністів-практиків, бо вважає, що справжнє виникнення науки починається тоді, коли незаперечність явищ доведена, а не тільки передчувається. Він розробив і запропонував діагностичні методи (до речі, з використанням спеціального приладу, що було новаторським у 1930-ті роки минулого століття), які дозволяли точно фіксувати виконавський процес із метою подальшого об'єктивного вивчення його елементів.

Однією з важливих науково-дослідних праць С. Шевченка слід вважати «Моторику піаністів» (*Сергій Амосович Шевченко... Спр. 2*). Робота має 197 аркушів друкованого тексту, 246 найменувань літератури, з яких 42 іншомовні (німецькі та французькі). Її зміст такий: 1. Постановка питання і метод. 2. Вивчення рухливості вказівного пальця людей різних за віком, статтю та фахом: величина рухливості пальців від природи;

характер скорочень м'язів, що беруть участь у роботі того або іншого пальця; вплив тренажу на рухливість. 3. Фортеп'янова трель. 4. Вивчення фортеп'янової гри в одній позиції під час виконання п'яти нот однією або двома руками. 5. Вивчення процесу гри гам та «гамовиглядних» (гамоподібних) пасажів художньої літератури. 6. Вплив емоцій на моторику піаністів. 7. Обсяг вимог художньої літератури до моторики піаністів. 8. Висновки і перспективи дослідження.

У тексті викладено теоретичні основи порушеної наукової проблеми та результати експериментальної роботи (протоколи, таблиці, діаграми тощо).

Свої наукові, методичні роздуми автор адресує найперше викладачам по класу фортепіано, бо розуміє, що педагог має усвідомлювати фізіологічні та психологічні основи навчання гри на інструменті: «Не знаючи в деталях людський організм, не маючи уявлення про закони його роботи, не можна з успіхом керувати його розвитком» (*Сергій Амосович Шевченко... Спр. 2, арк. 2*). Його праці спрямовані на розвиток моторики, яку він розуміє як суму рухів, якими користуються піаністи під час фортепіанної гри. Роботи С. Шевченка розкривають питання розвитку рухливості пальців, звуковидобування, досягнення рівності звучання пасажів способом «перекачування» ваги руки одного пальця на інший («Моторика піаністів»), упровадження авторського способу виконання гам («Фінгерзація гам») (*Сергій Амосович Шевченко... Спр. 4*). Він усвідомлює необхідність використання педагогами-піаністами знань із психології, фізіології організму людини, вищої нервової системи для формування піаністичних умінь і навичок студентів. Отже, теоретико-експериментальні та практичні напрацювання митця доцільно впроваджувати в сучасну професійну освіту вчителів музичного мистецтва з метою вдосконалення їхньої фортепіанної підготовки як у вищих мистецьких і педагогічних навчальних закладах, так і в коледжах мистецтв.

Висновки. Отже, модернізація професійної підготовки вчителів освітньої галузі «Мистецтво» має ґрунтуватися на вивченні, переосмисленні, подальшому розвитку кращих вітчизняних музично-педагогічних традицій.

Серед плеяди видатних митців і педагогів Полтавщини ХХ століття вирізняється постать Сергія Амосовича Шевченка (1898 – 1985 рр.), який залишив вагому наукову, методичну та композиторську спадщину.

Аналіз матеріалів фонду С. Шевченка в Державному архіві Полтавської області, наукових праць із проблеми дослідження дозволив виявити вагомий педагогічний потенціал творчого доробку митця. Фортепіанні твори композитора варто включати до індивідуальних навчальних програм студентів із різним рівнем базової інструментальної підготовки. Його наукові праці розкривають психофізіологічні основи навчання гри на фортепіано, питання розвитку моторики піаніста, рухливості пальців, звуковидобування, роботи над пасажами, знайомлять з авторським способом виконання гам тощо, які стануть у пригоді викладачам у процесі формування інструментально-виконавської компетентності студентів / учнів.

Визначено, що наукова та творча спадщина С. Шевченка має дидактичну спрямованість і може бути використана в сучасному процесі фортепіанної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва з метою її вдосконалення.

Перспективи подальших досліджень – необхідно уточнити деякі моменти біографії С. Шевченка, що вимагає пошукової роботи в фондах інших державних архівів України, а не лише Полтавщини; варто здійснити цілісний мистецтвознавчий аналіз творчої спадщини композитора; потребує детального опрацювання процес розвитку мотивації студентів / учнів до навчання гри на музичному інструменті.

Список використаної літератури

- Глушкова, С. І. (2018). Фортепіанні твори полтавських композиторів в навчальному репертуарі з музичного інструменту. В кн. *Естетика і етика педагогічної дії*: збірник наук. пр. (Вип. 18, с. 123-133). Полтава; Київ.
- Глушкова, С. І., Пужай, Г. В. (2019). *Вибрані н'єси українських композиторів*: навч. посібник (Ч. I). Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка.
- Гуральник, Н. П. (2021). *Українська фортепіанна школа ХХ століття в контексті розвитку музичної педагогіки: історико-методологічні та теоретико-технологічні аспекти*: монографія (2-е вид. виправ.). Київ: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова.
- Левченко, Г. С., Дем'янюк, Н. Ю., Вовченко, С. В., Гайдамака, В. М., Лобач, О. О. (2020). *Кафедра музики Полтавського національного педагогічного*

- університету імені В. Г. Короленка: ретроспективний аналіз: монографія (2-ге вид.). Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка.
- Левченко, Г. С. (2002). *Хорова версія Концерту для фортепіано з оркестром С. А. Шевченка*: репертуарний посіб. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка.
- Мостова, І. (2006). «Призабутий» син Полтавщини Сергій Шевченко (28.06.1898-17.06.1985). В кн. *Слов'янський збірник* (Вип. 5, с. 282-291). Полтава: ТОВ Фірма «Техсервіс».
- Павленко, Н. О. (2004). Удосконалення фахової підготовки учителя музики на матеріалі спадщини С. А. Шевченка. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*, 2, 211-215.
- Сергій Амосович Шевченко (р. н. 1898) – музикознавець, викладач Полтавського музичного училища. Державний архів Полтавської області. Ф. 8811. Оп. 1.
- Чжоу, Лянлян (2021). *Методика формування творчої індивідуальності майбутнього вчителя музики в процесі фортепіанного навчання*. (Дис. канд. пед. наук). Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Суми.
- Akgül, Alper. (2022). An analysis on piano education in institutions training music teachers in the context of application, teaching experience and pre-school period. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 17 (2), 323-342. DOI: 10.18844/cjes.v17i2.6801
- Kladder, Jonathan Ross. (2017). *Re-envisioning Music Teacher Education: A Comparison of Two Undergraduate Music Education Programs in the U. S.* (PhD diss.). University of South Florida. Retrieved from <http://scholarcommons.usf.edu/etd/6719>

Viktoriia Irkliienko, Olena Lobach

S. A. SHEVCHENKO'S HERITAGE IN FUTURE MUSIC TEACHER PIANO TRAINING

The article highlights the issue of future music teacher piano training in a higher education institution. It has been established that its essential aspect is taking into account the scientific foundations of the process of learning to play the piano and using the repertoire of Ukrainian composers of the past, Poltava artist S. A. Shevchenko in particular.

It has been determined that S. A. Shevchenko's piano works should be included in individual educational programs for students with different levels of basic instrumental training. Thus, the works from the collection "Piano Pieces" have an accessible texture ("The Clock", "The Golden Pipe", "Evening", "Spring Day", "Fun", etc.), bright dynamics ("Spring Day"), folk sources ("Song"), and fiery character ("Tarantella") and provide an opportunity to enrich students' repertoire with an initial level of instrument mastery. The undisputed pinnacle of the composer's piano legacy should be considered the Concerto for Piano with the orchestra in c-moll in 3 parts, presented by the author in piano form, which can be offered to students with a high level of training.

The article analyzes the scientific foundations of the piano learning process developed by S. A. Shevchenko. In his writings, issues of the development of the pianist's motility, finger mobility, sound production, work on passages, the author's method of performing scales, etc. are revealed.

It is proved that S. A. Shevchenko's scientific and creative heritage has a didactic orientation and can be used in the modern process of future music teacher piano training in order to improve it and popularize the work of Ukrainian composers.

Keywords: *Poltava composer S. A. Shevchenko; S. A. Shevchenko's scientific and piano heritage; major musical instrument (piano); future music teacher.*

References

- Akgül, Alper. (2022). An analysis on piano education in institutions training music teachers in the context of application, teaching experience and pre-school period. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 17 (2), 323-342. DOI: 10.18844/cjes.v17i2.6801.
- Chzhou, Lianlian (2021). *Metodyka formuvannia tvorchoi indyvidualnosti maibutnoho vchytelia muzyky v protsesi fortepiannoho navchannia [Methodology for the formation of a future music teacher's creative individuality in the process of piano learning]* (PhD diss.). Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova, Sumy [in Ukrainian].
- Hlushkova, S. I. (2018). Fortepianni tvory poltavskykh kompozytoriv v navchalnomu repertuari z muzychnoho instrumentu [Piano works of Poltava composers in the musical instrument educational repertoire]. In *Estetyka i etyka pedahohichnoi dii [Aesthetics and ethics of pedagogical action]: zbirnyk nauk. pr. (Is. 18, pp. 123-133)*. Poltava; Kyiv [in Ukrainian].
- Hlushkova, S. I., & Puzhai, H. V. (2019). *Vybrani piesy ukrainskykh kompozytoriv [Selected pieces by Ukrainian composers]: navch. posibnyk (P. I)*. Poltava: PNPU imeni V. H. Korolenka [in Ukrainian].
- Huralnyk, N. P. (2021). *Ukrainska fortepianna shkola XX stolittia v konteksti rozvytku muzychnoi pedahohiky: istoryko-metodolohichni ta teoretyko-tekhnohichni aspekty [Ukrainian piano school of the 20th century in the context of the development of musical pedagogy: historical-methodological and theoretical-technological aspects]: monohrafiia*. Kyiv: Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
- Kladder, Jonathan Ross. (2017). *Re-envisioning Music Teacher Education: A Comparison of Two Undergraduate Music Education Programs in the U.S.* (PhD diss.). University of South Florida. Retrieved from <http://scholarcommons.usf.edu/etd/6719>.
- Levchenko, H. S., Demianko, N. Yu., Vovchenko, S. V., Haidamaka, V. M., & Lobach, O. O. (2020). *Kafedra muzyky Poltavskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni V. H. Korolenka: retrospektyvnyi analiz [Department of Music of Poltava V. H. Korolenko National Pedagogical University: retrospective analysis]: monohrafiia*. Poltava: PNPU imeni V. H. Korolenka [in Ukrainian].
- Levchenko, H. S. (2002). *Khorova versiia Kontsertu dlia fortepiano z orkestrom S.A. Shevchenka [Choral version of the piano concerto with orchestra by S. A. Shevchenko]: repertuarnyi posib*. Poltava: PNPU imeni V. H. Korolenka [in Ukrainian].
- Mostova, I. (2006). «Pryzabutyi» syn Poltavshchyny Serhii Shevchenko (28.06.1898-17.06.1985) [The "forgotten" son of Poltava Region Serhiy Shevchenko (June 28, 1898-June 17, 1985)]. In *Slovianskyi zbirnyk (Is. 5, p. 282-291)*. Poltava: TOV Firma «Tekhservis» [in Ukrainian].
- Pavlenko, N. O. (2004). Udoskonalennia fakhovoi pidhotovky uchytelia muzyky na materialy spadshchyny S. A. Shevchenka [Improving the professional training of music teachers based on the material of S. A. Shevchenko's heritage]. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. M. Hoholia. Psykholoho-pedahohichni nauky*, 2, 211-215 [in Ukrainian].
- Serhii Amosovych Shevchenko (r. n. 1898) – muzykoznavets, vykladach Poltavskoho muzychnoho uchylshcha [Serhiy Amosovych Shevchenko (born 1898) is a musicologist, a teacher at the Poltava Music School]*. Derzhavnyi arkhiv Poltavskoi oblasti. F. 8811. Op. 1. [in Ukrainian].

Одержано 10.03.2023 р.

ДИРИГЕНТСЬКО-ХОРОВА ПІДГОТОВКА МАГІСТРАНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 014.13 СЕРЕДНЯ ОСВІТА (МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО)

У статті розкрито особливості диригентсько-хорової підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014.13 Середня освіта (Музичне мистецтво); визначено основні диригентсько-хорові компетентності вчителя музичного мистецтва, розкрито їх сутність; сформульовано програмні результати навчання; схарактеризовано форми, принципи, методи роботи та контролю з хорового диригування; визначено принципи добору навчального репертуару.

***Ключові слова:** магістрант; диригентсько-хорова підготовка; компетентності; програмні результати навчання; навчальний репертуар.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування національної системи освіти, інтеграції в європейській освітній простір, реалізації основних настанов Закону України «Про вищу освіту», Концепції розвитку педагогічної освіти та інших державних галузевих нормативних документів залишаються актуальними проблеми підвищення якості вищої освіти, підготовки фахівців нового покоління, зокрема вчителів музичного мистецтва, здатних на високому професійному рівні забезпечувати освітній процес у закладах освіти і культури. Важливим складником фахової підготовки фахівців спеціальності 014.13 Середня освіта (Музичне мистецтво) є формування диригентсько-хорових компетентностей магістрантів, які мають навчитися кваліфіковано проводити вокально-хорову роботу з учнями різних вікових категорій, адже вона залишається одним із дієвих засобів музично-естетичного виховання молодого покоління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості професійної підготовки вчителя музичного мистецтва, різноманітні аспекти мистецької та музично-педагогічної освіти в Україні, академічні традиції музичної педагогіки досліджувались у працях Н. Дем'янюк (висвітлено процес формування диригентсько-хорових компетентностей студентів, обґрунтовано значущість

індивідуальних занять у підготовці вчителя музичного мистецтва) (Дем'янюк, 2020); В. Ірклієнко (розкрито особливості підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва на заняттях з основного музичного інструменту) (Ірклієнко, 2019); О. Лобач (обґрунтовано навчально-методичне забезпечення підготовки вчителів музичного мистецтва) (Лобач, 2020); Н. Сулаєвої (умотивовано необхідність конвергентного поєднання формальної педагогічної освіти з неформальною мистецькою освітою, висвітлено її потенціал у збагаченні професійної компетентності майбутніх учителів) (Сулаєва, 2013); Т. Танько (обґрунтовано систему музично-педагогічної підготовки вчителів) (Танько, 1998); О. Рудницької (розкрито сучасні досягнення теорії та практики викладання дисциплін художньо-естетичного циклу) (Рудницька, 2005) та інших науковців.

Особливу увагу слід звернути на теоретичні та практичні досягнення видатних диригентів, хормейстерів і педагогів, які впродовж тривалого часу виховували хороших диригентів, зокрема А. Авдієвського, Л. Венедиктова, Е. Виноградової, В. Іконника, Ю. Кулика, Г. Левченка, П. Лиманського, П. Муравського, К. Пігрова, Т. Смирнової та інших.

Мета статті – розкрити процес диригентсько-хорової підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти зі спеціальності 014.13 Середня освіта (Музичне мистецтво).

Методи дослідження – аналіз педагогічної, методичної, музикознавчої літератури, нормативних документів, порівняльний аналіз, системно-структурний аналіз, класифікація, систематизація й узагальнення науково-теоретичного та емпіричного матеріалу.

Виклад основного матеріалу. Кафедра музики імені Григорія Левченка Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (ПНПУ імені В. Г. Короленка) має значний досвід підготовки вчителів музичного мистецтва – здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти. Вона здійснюється впродовж вісімнадцяти років: із 2004 року – за спеціальністю 8.010103 Педагогіка і методика середньої освіти. Музика (напрямок підготовки 0101 Педагогічна освіта), кваліфікація – учитель музичного мистецтва середньої школи; з 2007 року – за спеціальністю 8.02020401 Музичне мистецтво (галузь знань 0202 Мистецтво), кваліфікація – викладач музичних дисциплін; із 2016 року – за спеціальністю 014.13 Середня освіта

(Музичне мистецтво) (галузь знань 01 Освіта / Педагогіка), кваліфікація – вчитель музичного мистецтва, викладач музичного мистецтва, магістр середньої освіти (Музичне мистецтво), учитель інтегрованого курсу «Мистецтво».

Диригентсько-хоровій підготовці в освітньо-професійних програмах підготовки магістрів музичного мистецтва належить важливе місце, адже вона дозволяє студентам здобути фахові компетентності для роботи з учнівськими та іншими вокально-хоровими колективами. Приміром, як обов'язкові освітні компоненти «Хорове диригування» (162 години) входило до освітньо-професійної програми підготовки магістрів зі спеціальності 8.02020401 Музичне мистецтво; «Диригування» (180 годин) і «Сольний спів і диригування» (150 годин) – зі спеціальності 014.13 Середня освіта (Музичне мистецтво). Серед вибіркових освітніх компонентів упроваджувалась дисципліна «Практикум з хорового диригування» (120 годин).

Вивчення хорового диригування на другому рівні вищої освіти зумовлюється необхідністю вдосконалення диригентсько-хорової підготовки магістрантів до професійної діяльності в закладах освіти і культури. Дисципліна практична, професійно-орієнтована, забезпечує індивідуальну траєкторію розвитку здобувачів, адже при розробці робочих програм і доборі навчального репертуару враховуються результати попередньої музичної підготовки, рівень сформованості диригентсько-хорових компетентностей на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти, індивідуальні творчі здібності магістранта.

Передумовами вивчення дисциплін диригентсько-хорового циклу в магістратурі є опанування освітнього контенту підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти відповідної спеціальності, котрий включає: теорію музики і сольфеджію, хорове диригування, хорознавство, хоровий клас, постановку голосу, основний музичний інструмент з практикумом зі шкільного репертуару, історію музики тощо.

У процесі вивчення хорового диригування формуються професійні компетентності магістрантів, серед яких – загальні: здатність утверджувати гуманістичні ідеали, демократичні цінності й традиції України; здатність критично аналізувати й оцінювати сучасні педагогічні та мистецькі явища, генерувати нові ідеї під час вирішення практичних завдань, комплексних та інноваційних

проблем; здатність на основі самопізнання формувати власний стиль педагогічної та мистецько-творчої діяльності; здатність до самовдосконалення та самовиховання. До фахових (спеціальних) компетентностей належать: здатність до мистецької (інструментальної, вокальної, диригентсько-хорової) та культурно-просвітницької діяльності, до компетентної оцінки мистецько-педагогічних явищ; здатність обґрунтовувати й утілювати педагогічно-виконавський задум і інтерпретувати музичний твір.

Програмними результатами навчання хорового диригування є: вміння враховувати специфіку художніх напрямів, стилів, жанрів у вербальній і виконавській інтерпретації музичних (мистецьких) творів; володіння основними засобами і прийомами виконання музичних творів; уміння інтегрувати складні виконавські техніки (інструментальні, вокальні, диригентські) у професійній діяльності; формування індивідуального стилю педагогічної та мистецько-творчої діяльності через самопізнання, самовдосконалення та самовиховання в освітньому просторі.

Дисципліна передбачає поглиблення знань і вдосконалення практичних диригентсько-хорових навичок шляхом вивчення більш складних творів за змістом, характером, формою («Думи мої, думи», обр. Є. Козака, сл. Т. Шевченка, «Нічка», муз. В. Телічка, сл. М. Меденцій, «Ой чого ти почорніло», муз. А. Литвинова, сл. Т. Шевченка), фактурою («То була тихая ніч», муз. К. Стеценка, сл. Лесі Українки, «Прощання», сцена з опери «Богдан Хмельницький», муз. К. Данькевича), засобами музичної виразності («Гагілка», укр. нар. пісня, обр. С. Людкевича, «Хор русалок» з опери «На русалчин Великдень», муз. М. Леонтовича, ред. М. Скорика), видом і типом хору («Щедрик», укр. нар. пісня, обр. М. Леонтовича, «Садок вишневий коло хати», муз. А. Вахнянина, сл. Т. Шевченка).

Специфіка навчальної дисципліни передбачає здійснення освітнього процесу у формі індивідуальних практичних занять. Вони мають усталену структуру: перевірка виконання індивідуальних самостійних завдань; аналіз і характеристика творів навчального репертуару; інтонування хорових партій; інструментальне виконання хорових партитур; робота над диригентською технікою; диригування хорових творів; виконання під власний супровід пісень дитячого репертуару. Співвідношення структур-

них елементів може змінюватись залежно від конкретної мети кожного заняття.

Під час навчання значна увага має приділятися опануванню та вдосконаленню диригентсько-хорової техніки і навичок роботи з хором. Починаючи працювати над твором, магістрант визначає вид і тип хору, для якого він написаний, кваліфікацію колективу, необхідного для його виконання. Опрацювання хорової партитури передбачає визначення диригентсько-виконавського плану твору, застосування таких диригентських жестів, які оптимально відтворюють художній образ, цілісність музичного твору. Магістрант обирає диригентські жести за такими критеріями:

- відтворення в диригентських жестах ритмічної структури музичного твору (витримані тривалості, особливі види ритмічного поділу, паузи, метр);

- показ динаміки музичного твору, характеру мелодії та їх відтворення в жестах (прийоми, навички показу динамічних відтінків (*forte, fortissimo, piano, pianissimo, crescendo, diminuendo* тощо), зміна амплітуди жестів тощо);

- відтворення темпу та розуміння його взаємозв'язку з характером твору й прийомами диригування;

- виконання звуковедення в диригентських жестах (*legato, non legato, staccato, marcato, sforzando* тощо);

- показ вступу, ауфтактів (характер ауфтактів залежно від темпу, динаміки);

- визначення прийомів зняття звучання хору й хорових партій та їх виконання диригентським жестом;

- розуміння характеру диригентського жесту на музичний твір у цілому (графічна уява диригентського жесту, технічні прийоми виконання, уявлення звучання хору, розподілення штрихів тощо).

Основними принципами успішного навчання хорового диригування є: педагогічне спрямування спеціальної диригентської підготовки (вивчення кожного музичного зразка з орієнтацією на майбутню музично-педагогічну діяльність); систематичності та послідовності має на меті поступове ускладнення завдань, їхня скерованість на творчий рівень опанування курсу; елективності – забезпечення умов для вибору магістрантом шляхів і засобів вирішення конкретних виконавських завдань;

урахування особистісного досвіду під час формування фахових компетентностей; вимогливість і постійна увага до професійної грамотності; емоційності – створення емоційного фону, творчої атмосфери як запоруки ефективності занять.

Принцип науковості сприяє педагогічно доцільній організації навчального процесу, оптимізації розвитку професійної майстерності майбутнього фахівця засобами диригентсько-хорової техніки, передбачає науково обґрунтоване планування роботи та ретельний добір навчального матеріалу.

Складання індивідуальних робочих програм здійснюється на основі: ґрунтовного і системного вивчення особистісних професійно значущих здібностей і якостей магістранта; розвитку, корекції та оптимістичного прогнозування цих якостей у напрямку цілісної професійної підготовки майбутнього фахівця; відповідності навчального матеріалу індивідуальним здібностям, рівню загального музичного розвитку та диригентської техніки; різноманітності репертуару за змістом, стилем, жанром, формою, фактурою, характером.

Важливим складником диригентсько-хорової підготовки магістрантів є вивчення й диригування професійно-орієнтованого дитячого пісенного репертуару, який складають обробки українських народних пісень, твори українських композиторів минулого та сучасності («Коло Дунаєчку», укр. нар. пісня, обр. М. Лисенка, «Прилетіла перепілонька», укр. нар. пісня, обр. Л. Ревуцького, «Гільце», укр. нар. пісня, обр. Г. Левченка, «Проліски», муз. А. Кос-Анатольського, сл. Н. Забіли, «Зайчиків сон», муз. К. Мяскова, сл. Б. Чіпа, «Котик-сон», муз. О. Чухрая, сл. В. Тарасенка, «Зелене слоненя» муз. І. Кириліної, сл. О. Вратарьова, «Зелений світ», муз. А. Мігай, сл. Н. Кулик, «Краватка для жирафа», муз. Є. Карпенка, сл. А. Костецького, «Дитячі мрії», муз. і сл. Л. Горової, «Дві пісеньки», муз. і сл. Л. Горової тощо). Після аналізу та самостійного опрацювання дитячі пісні магістрант виконує її під власний супровід і диригує з дотриманням усіх програмних вимог.

Добір навчального хорового репертуару рекомендується підпорядковувати певним принципам: урахування художньо-естетичної цінності творів; єдності педагогічних, музичних і загальнокультурних завдань; доступності; послідовності та поступовості ускладнення; різноманітності за змістом, стилем,

жанром, формою, фактурою; узгодженості з програмами закладів загальної середньої та позашкільної освіти; спрямованості на мобільність і гнучкість здобутих компетентностей.

Використання на практичних індивідуальних заняттях із хорового диригування інформаційно-комунікаційних технологій, інтернет-ресурсів підвищує ефективність освітнього процесу та передбачає можливість прослуховування записів хорових колективів і творів різного рівня складності, порівняння виконавських інтерпретацій, застосування повноцінного хорового звучання при диригуванні творів тощо. Сприятливими для роботи також є застосування діалогічних методів навчання, зразкове виконання твору викладачем, застосування спеціальних вправ для закріплення конкретних диригентських прийомів, висловлення магістрантом самостійних суджень і прийняття ним рішень щодо виконавської інтерпретації хорових творів тощо.

До завдань для самостійної роботи магістрантів належать: аналіз хорових і пісенних творів навчального репертуару; виконання хорових партитур на фортепіано; вивчення та інтонування хорових партій; засвоєння схем тактування репертуарних творів і диригування їх на відповідному технічному й художньому рівнях; удосконалення технічних прийомів показу штрихів, темпу, ритму, динамічних і темпових градацій, фразування; робота над розкриттям художньо-образної сфери творів; опанування та виконання творів дитячого репертуару.

Контроль і оцінювання навчальних здобутків магістрантів відбувається у вигляді поточного, модульного та підсумкового оцінювання їх досягнень за всіма видами аудиторної та позааудиторної навчальної діяльності на основі Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи. Критеріями оцінювання аудиторної роботи є: виконавська диригентська, вокальна та інструментальна інтерпретація хорових творів; систематична, результативна, цілеспрямована робота магістранта з удосконалення диригентсько-хорової майстерності; високохудожнє виконання творів навчального репертуару. Критеріями оцінювання самостійної роботи магістрантів є: здійснення аналізу та накреслення плану виконання хорових творів, їх вивчення, систематична, цілеспрямована робота з удосконалення диригентської техніки та художнього виконання репертуару.

Підсумком навчання є демонстрація магістрантом високого рівня досягнення запланованих результатів вивчення дисципліни, технічно-якісної та художньо-творчої інтерпретації хорових творів, що засвідчуватиме його безумовну готовність до подальшого навчання та / або професійної діяльності за спеціальністю 014.13 Середня освіта (Музичне мистецтво).

Диригентсько-хорова підготовка магістрантів здійснюється в умовах формальної та неформальної мистецької освіти, зокрема у творчих лабораторіях кафедри музики імені Григорія Левченка ПНПУ імені В. Г. Короленка – українському народному хорі «Калина» імені Григорія Левченка, народному аматорському жіночому вокальному ансамблі «Свічадо», народному камерному хорі імені П. Лиманського тощо. У мистецьких колективах вони мають змогу закріплювати й удосконалювати загальні та диригентсько-хорові компетентності, котрі формуються в межах навчальних освітніх компонентів освітньо-професійних програм, беруть участь у хоровому виконанні та диригуванні різноманітного репертуару, аналізують результати своєї роботи, збагачують цінний досвід керування хоровими колективами.

Висновки. Отже, кафедра музики імені Григорія Левченка ПНПУ імені В. Г. Короленка має багаторічний досвід успішної підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти зі спеціальностей 8.010103 Педагогіка і методика середньої освіти. Музика, 8.02020401 Музичне мистецтво, 014.13 Середня освіта (Музичне мистецтво). Диригентсько-хорова підготовка майбутнього вчителя музичного мистецтва є обов'язковим компонентом усіх відповідних освітньо-професійних програм. Саме вона забезпечує формування професійних компетентностей, які необхідні магістранту для здійснення вокально-хорової роботи в закладах освіти і культури, музично-естетичного, патріотичного виховання та духовного розвитку молодого покоління українців засобами хорового мистецтва.

Перспективними напрямками дослідження є: пошук шляхів удосконалення диригентсько-хорової підготовки магістрантів, розробка нових методичних підходів до формування диригентської техніки, укладання та систематизація українського навчального репертуару з хорового диригування.

Список використаної літератури

- Дем'янюк, Н. Ю., Ірклієнко, В. С. (2019). Значущість індивідуальних практичних занять у формуванні професійних компетентностей учителя музичного мистецтва. *Педагогічні науки*, 74, 53-57. Взято з <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/13906>
- Дем'янюк, Н. Ю. (2020). Формування професійних компетентностей учителя музичного мистецтва на заняттях з хорового диригування. В кн. *Естетика і етика педагогічної дії: збірник наук. пр.* (Вип. 21, с. 101-111). Полтава; Київ. Взято з <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/16292>.
- Лобач, О. О. (2020). Навчально-методичне забезпечення професійної підготовки вчителів музичного мистецтва. В кн. *Змістовий складник формальної професійної освіти вчителів музичного мистецтва (І освітній рівень): монографія* (с. 126-146). Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка.
- Рудницька, О. П. (2005). *Педагогіка: загальна та мистецька*: навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.
- Сулаєва, Н. В. (2013). *Підготовка вчителя в педагогічному просторі неформальної мистецької освіти*: монографія. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка.
- Танько, Т. П. (1998). *Музично-педагогічна освіта в Україні*: монографія. Харків: Основа.

Nataliia Demianko

CONDUCTING AND CHOIR TRAINING FOR MASTER'S STUDENTS MAJORING IN SPECIALTY 014.13 SECONDARY EDUCATION (MUSIC ART)

The article reveals the peculiarities of conducting and choral training for students of the second (master's) level of higher education, specialty 014.13 Secondary education (Music art). The Hryhoriy Levchenko Department of Music of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University has considerable experience in training masters of music art, in particular, in specialties 8.010103 Pedagogy and methods of secondary education. Music, 8.02020401 Music art, 014.13 Secondary education (Music art). Conductor and choir training in the educational and professional programs of master's training occupies an important place and is carried out within the courses "Choir Conducting," "Conducting," and "Solo Singing and Conducting." In the process of studying educational components, general competencies are formed (the ability to affirm humanistic ideals, democratic values, and traditions of Ukraine; the ability to critically analyze and evaluate modern pedagogical and artistic phenomena, generate new ideas when solving practical tasks, complex and innovative problems; the ability to form, based on self-knowledge own style of pedagogical and artistic and creative activity; the ability for self-improvement and self-education) and professional competence (the ability for artistic (instrumental, vocal, conducting and choral) and cultural and educational activities, for a competent assessment of artistic and pedagogical phenomena; the ability to justify and implement a pedagogical and performing idea and interpret a musical work by means professional and pedagogical speech). Program learning outcomes are the ability to take into account the specifics of artistic directions, styles, and genres in the verbal and performance interpretation of musical (artistic) works; mastery of basic means and methods of performing musical works; skills to integrate complex performing techniques (instrumental, vocal, conducting) in professional activities; formation of an individual style of pedagogical and artistic and creative activity through self-discovery, self-improvement and self-education in the educational space. The specificity of the educational discipline involves the implementation of the educational process in the form of individual practical classes. They have an established structure: checking the performance of individual independent tasks; analysis and characterization of works of the educational repertoire; intonation of choral parts; instrumental performance of choral scores; work on conducting equipment; conducting choral works; self-accompanying performance of songs

from the children's repertoire. The main principles of successful training are the pedagogical direction of special conducting training; gradual complication of tasks, directing them to the creative level of mastering the course; providing conditions for the master's student to choose ways and means of solving specific executive tasks; taking into account personal experience during the formation of professional competences; constant attention and demand for professional literacy; creating an emotional background, a creative atmosphere as a guarantee of the effectiveness of classes. Compilation of individual work programs is carried out on the basis of a thorough and systematic study of personal, and professionally significant abilities and qualities of the master's student; development, correction, and optimistic forecasting of these qualities in the direction of integral professional training of the future specialist; correspondence of the educational material to individual abilities, the level of their general musical development and conducting technique; diversity of the repertoire in terms of content, style, genre, form, texture. Control and evaluation of educational achievements takes place in the form of the current, modular, and final evaluation of the achievements of master's students in all types of classroom and extracurricular educational activities. The criteria for evaluating classroom work are executive conducting, vocal and instrumental interpretation of choral works; systematic, effective, purposeful work of a master's student to improve conducting and choral skills; highly artistic performance of works of the educational repertoire. The conducting and choral training of master's students is carried out in the conditions of formal and non-formal art education, in particular in the creative laboratories of the Hryhoriy Levchenko Department of Music of PNPu.

Keywords: master's student; conducting and choral training; competences; program learning outcomes; educational repertoire.

References

- Demianko, N. Yu. (2020). *Formuvannia profesiinykh kompetentnosti uchytelia muzychnoho mystetstva na zaniattiakh z khorovoho dyryhuvannia [Formation of professional competences of a music teacher in choral conducting classes]*. In *Estetyka i etyka pedahohichnoi dii [Aesthetics and ethics of pedagogical action]: zbirnyk nauk. pras.* (Is. 21, pp. 101-111). Poltava; Kyiv. Retrieved from <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/16292> [in Ukrainian].
- Demianko, N. Yu., & Irkliienko, V. S. (2019). *Znachushchist indyvidualnykh praktychnykh zaniat u formuvanni profesiinykh kompetentnosti uchytelia muzychnoho mystetstva [Significance of individual practical classes in the formation of professional competences of the music teacher]*. *Pedahohichni nauky [Pedagogical sciences]*, 74, 53-57. Retrieved from <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/13906> [in Ukrainian].
- Lobach, O. O. (2020). *Navchalno-metodychne zabezpechennia profesiinoi pidhotovky vchyteliv muzychnoho mystetstva [Educational and methodological provision of professional training of music teachers]*. In *Zmistovyi skladnyk formalnoi profesiinoi osvity vchyteliv muzychnoho mystetstva (I osvitnii riven) [Content component of formal professional education of music teachers (I educational level): monohrafiia* (p. 126-146). Poltava: PNPu imeni V. H. Korolenka. [in Ukrainian].
- Rudnytska, O. P. (2005). *Pedahohika: zahalna ta mystetska [Pedagogy: general and artistic]: navch. posib.* Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan [in Ukrainian].
- Sulaieva, N. V. (2013). *Pidhotovka vchytelia v pedahohichnomu prostori neformalnoi mystetskoï osvity [Teacher training in the pedagogical space of informal art education]: monohrafiia.* Poltava: PNPu imeni V. H. Korolenka [in Ukrainian].
- Tanko, T. P. (1998). *Muzychno-pedahohichna osvita v Ukraini [Music and pedagogical education in Ukraine]: monohrafiia.* Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].

Одержано 20.02.2023 р.

СИСТЕМА СВІДОМОГО НОТНОГО СПІВУ Б. ТРИЧКОВА ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ МУЗИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ

У статті розглянуто сутність системи свідомого нотного співу болгарського педагога Б. Тричкова та розкрито роль дидактичного методу «Столбіца» в розвитку музичних здібностей учнів закладів загальної середньої освіти в Україні. Висвітлено значення терміну «столбіца». Проаналізовано два основні етапи читання нотного тексту за системою Б. Тричкова (поступеневий і стрибкоподібний); зазначено порядок вивчення ступенів у процесі засвоєння гами. Розкрито роль «болгарської драбинки» в розвитку музичних здібностей учнів закладів загальної середньої освіти.

Ключові слова: *метод «Столбіца»; болгарська драбинка; сходинки; поступеневий і стрибкоподібний рух; музичні здібності.*

Постановка проблеми. У час політичних і соціальних змін, що відбуваються в українському суспільстві на початку ХХІ століття, зусилля українських педагогів-музикантів спрямовані на перезавантаження традиційної системи викладання музичного мистецтва в закладах загальної середньої освіти. «Нове осмислення соціальної мети шкільної музичної освіти в Україні вимагатиме розробки нових педагогічних концепцій на основі творчого використання здобутків національної і світової педагогіки, створення альтернативних програм, з яких учитель матиме змогу обрати ту, що найбільше відповідає його професійним уявленням і можливостям», – зазначає О. Ростовський (2000, с. 13). Проблема розвитку різноманітних здібностей учнів надзвичайно важлива в умовах упровадження Концепції «Нова українська школа», тому застосування дидактичного методу «Столбіца» на уроках музичного мистецтва для розвитку музичних здібностей учнів є дуже актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових статтях і дослідженнях питання розвитку музичних здібностей учнів на уроках музичного мистецтва розглядають: О. Гумінська, О. Лобова, Е. Печерська, О. Ростовський (2000) та ін. Різноманітні завдання та вправи для розвитку музичних здібностей школярів пропонують Н. Антоник (2020), Г. Букреєва, Р. Дверій, М. Демків та ін. Методичну літературу для вчителів і підручники для учнів розробляють Л. Аристова, Л. Кондратова, Л. Масол, В. Сергієнко та ін. Застосування методу «Столбіца» Б. Тричкова у школах Болгарії розкривають І. Пеев, С. Кристева (1979), О. Лобач (1999). Деякі аспекти дитячого хорового виховання в Болгарії розглядає А. Соколова (2009). Музично-педагогічну спадщину Б. Тричкова висвітлює І. Ніколова (2011).

Однак проблему розвитку музичних здібностей учнів засобами дидактичного методу «Столбіца» в українських загальноосвітніх навчальних закладах досліджено недостатньо. Тому актуальність даних розвідок на сучасному етапі, необхідність більш активного впровадження в урок музичного мистецтва елементів системи свідомого нотного співу Б. Тричкова зумовили вибір теми дослідження.

Мета статті – розкрити значення дидактичного методу «Столбіца» в музичному розвитку учнів закладів загальної середньої освіти України.

Методи дослідження: дослідницькому пошуку сприяв контент-аналіз вітчизняної та зарубіжної методичної літератури, наукових джерел, періодичних видань, а також методи систематизації й теоретичного узагальнення досліджуваного матеріалу.

Виклад основного матеріалу. Музично-педагогічна система «*Стълбицата*» («*Столбіца*») болгарського педагога Бориса Тричкова (1884 – 1944) виникла у 20-х роках минулого століття. Позитивні наслідки її апробації викликали велику зацікавленість серед учителів різних країн світу. Цьому сприяли також музично-педагогічні курси під керівництвом Б. Тричкова та його послідовників Б. Бочева, П. Бояджиєва, В. Мирчева, К. Стойкова та ін. (Медвідь, 2017, с. 27).

Термін «стълбицата» у перекладі з болгарської означає «сходинки; драбинка» і має три значення:

- гама, яка зображена трьома способами (рис. 1);
- наочний посібник;
- метод.

СХОДИНКИ	ЗВУКОРЯД	ЩАБЛІ

Рис. 1. Гама – столбіца

На схематичних зображеннях гама вчитель з допомогою указки може пропонувати учням вокальні вправи для інтонування в поступеному та стрибкоподібному русі.

Наочні посібники «Столбіца», які були розроблені в Болгарії для кожного класу, містять одноголосі та двоголосі вправи для сольфеджування в різних тональностях, а також вправи-креслення, вправи-схеми (Песєв, Кристева, 1979, с. 77):

I до¹ ре мі мі мі фа со – оль
 II до¹ ре до до до ре мі – і

Зазначимо, що *метод «Столбіца»* Б. Тричков так називає тому, що кожен вид роботи є наступним етапом, новою сходинкою в досягненні мети. «На його думку, в кожній людині необхідно розвинути закладені в ній природою прагнення та любов до співу, навички вільного володіння пісенним текстом

шляхом навчання співу з нот, що сприятиме формуванню якомога вищого рівня національної хорової культури» (Соколова, 2009, с. 369).

Б. Тричков уважав, що найважливішим завданням для педагога є встановлення координації між голосом і слухом. Для досягнення мети він пропонує репродуктивний спів з голосу вчителя. Педагог наголошував, що потрібно створити в учнів «тональне чуття мажорної класичної гами». Гама *До-мажор* була «технічною основою» співу, його «відправним пунктом» (Тричков, 1940). А розвиток метро-ритмічного відчуття, на думку автора, відбувається найефективніше з допомогою ритмічних ударів. Б. Тричков підкреслював, що метро-ритм потрібно розвивати шляхом його «інкорпорування» («вбирання тілом»). Цього можна досягти, зокрема, з допомогою руки, що виконує роль метронома.

У системі «Столбїца» запропоновані завдання і форми роботи відповідно до вікових категорій учнів. Навчання у *першому* класі Б. Тричков трактує як перехідний етап від дошкільного до шкільного. На цьому етапі потрібно створити «психологічну основу», на якій ґрунтуватиметься майбутній свідомий спів із нот, розвинути тональне відчуття на основі народної музики і сприяти розвитку метро-ритмічного відчуття. Для цього педагог видав збірку з коментарями «Початкові пісні». Вона містила не тільки мелодичні, але й ритмічні зразки, які необхідно було співати перед вивченням триступневих співаночок у розмірах – 2/4, 3/4, 4/4 (Николова, 2011).

Б. Тричков запевняв, що найдоцільніший період для «свідомого нотного співу» – *другий* клас, де інтонування нотного тексту відбувається впродовж двох етапів:

перший – засвоєння гами поступенево;

другий – стрибкоподібне інтонування звуків гами.

На першому етапі педагоги надають важливого значення «сходинкам» (рис. 2), називаючи це етапом «співу по нотах без нот» (Пєєв, Кристева, 1979, с. 74).

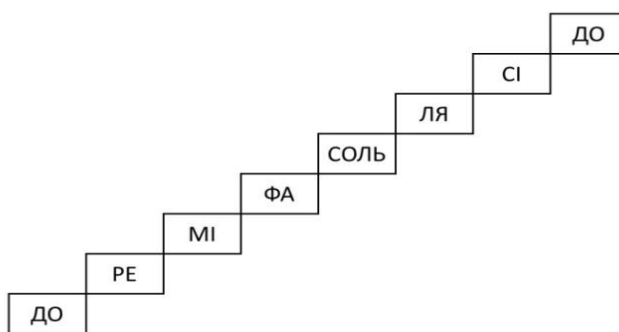

Рис. 2. Гама До-мажор

У цей час для стимулювання активності учнів можна проводити музично-дидактичні ігри: «Учитель» та «Жива гама». Гра «Учитель» полягає в тому, що школярі показують на сходинках за допомогою указки поступеневий рух гами вгору та вниз. «Жива гама» – це семеро дітей, які отримують назву звуків. Учитель вказує почергово на «ступені гами», а учні відтворюють голосом свій звук. Потрібно зазначити, що на цьому етапі інтонування відбувається тільки в послідовному русі без будь-яких стрибків (Тричков, 1940).

Перший етап містить п'ять стадій:

- 1) поступеневе інтонування ступенів гами вгору та вниз;
- 2) поступеневе інтонування з перервою – після зупинки на будь-якому звуці подальший рух завжди розпочинався з тоніки;
- 3) поступеневе інтонування із затримкою на будь-якому звуці (протягне його відтворення та повернення на тоніку);
- 4) поступеневе інтонування з повторенням будь-якого тону і повернення на початок.

5) рух угору та вниз від будь-якого звуку і повернення до нього («зигзаг»), наприклад, *до-ре-мі-фа-а-а, фа-мі, фа-мі, фа-а-а*.

У системі «Столбца» важливе місце посідає двоголосий спів. Б. Тричков рекомендував вводити двоголосся ще на першому етапі поступеневого засвоєння гами. Розвиток цих навичок здійснюється з допомогою послідовних дій двома указками. Можна навести приклади побудови деяких двоголосих вправ, які пропонував Б. Тричков на початковому етапі двоголосся (Пеєв, Кристева, 1979, с. 77-78):

I до¹ ре мі ре до – о – о – о

II до¹ – о – о – о до¹ – о – о – о

Після поступеневого засвоєння гами відбувається перехід до другого етапу (стрибкоподібного співу з нотного аркуша). Б. Тричков радив такий порядок вивчення ступенів у процесі засвоєння гами (Тричков, 1940):

I VIII V VII II VI III IV

У *третьому* класі відбувається інтонування вправ у тональності *До-мажор* у розширеному співацькому діапазоні: *ля* малої октави – *фа (соль)* другої октави; розвиток навичок двоголосного співу, а також свідомий спів альтерованих ступенів у *До-мажорі* з переходом у повну хроматичну гаму. У *четвертому* класі учні вивчали тональність *ля-мінор*. «Відкриття тональності» відбувалося після того, коли школярі засвоїли різноманітні пісні, і у них виробилися навички розрізняти мажорне та мінорне звучання. Лише тоді учні порівнювали будову мінорного та мажорного звукорядів (Тричков, 1940).

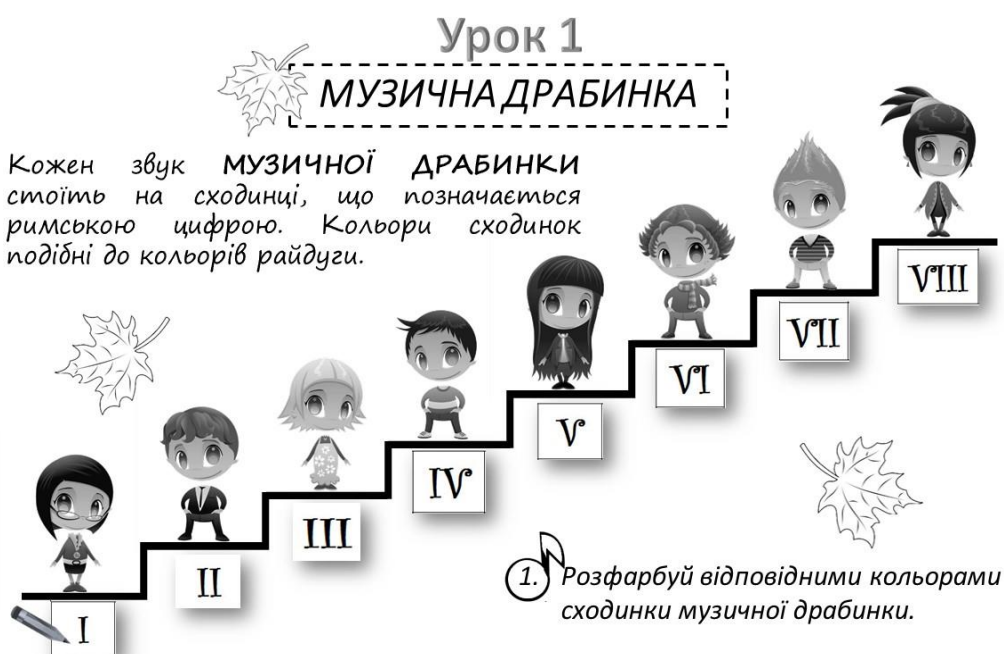
Б. Тричков часто критикував західноєвропейські методи «Тонворт», «Тоніка До» за те, що вони базувалися на звучанні тризвуку, а не гами. На його думку, тризвук залежить від тонального відчуття, тобто гами, «продуктом» якої він є. Окрім того, доказовою базою було твердження про те, що мелодичне відчуття історично передує гармонічному.

Педагогічна діяльність видатного болгарського музиканта та його послідовників сприяла розвитку української музичної педагогіки, забезпечивши нестандартні підходи до впровадження в практику абсолютного методу сольмізації. В Україні в кінці ХХ століття згідно з програмними вимогами середніх загально-освітніх шкіл вивчення тональностей передбачалося з *першого* класу. Порядок вивчення залежав від кварто-квінтового кола. Так, наприклад, після *До-мажора* вивчали *Фа, Соль-мажор* із використанням спільного для обох тональностей тетраорду. Після цього засвоювали паралельні – *ля-мінор, ре-мінор, мі-мінор* й розпочинали вивчення тональностей із двома знаками і т. д. Інтонування вправ спочатку відбувалося з допомогою графічного

зображення гама, так званої «болгарської драбинки», а згодом – на нотному стані (Медвідь, 2017, с. 32).

Наполеглива й тривала робота з наочними посібниками – характерна риса болгарської методики розвитку музичних здібностей учнів за системою «Столбіца». В українських підручниках не надавали великого значення вокальним вправам, однак графічне зображення (сходинок чи драбинку), вчителі часто застосовували на уроках музики в другій половині ХХ століття. Вона допомагала краще засвоїти тональності згідно з програмними вимогами.

На початку ХХІ століття графічне зображення гама теж доцільно застосовувати в закладах загальної середньої освіти для розвитку музичних здібностей учнів. Так, у навчально-методичному комплексі «Відеосольфеджіо на основі українських мелодій» Наталії Антоник (2020), який містить робочий зошит із музичного мистецтва для учня, методичний посібник для вчителя та аудіовізуальні слайд-фільми для вивчення нот, яскраво продемонстрована «музична драбинка» (с. 2):

Висновки. Основою музичної освіти у ХХІ столітті має стати реальне знання потенційних можливостей учнів та прогнозування потреб і моделей розвитку музичних здібностей

дитини. Творчо налаштовані вчителі музичного мистецтва можуть мати у своєму педагогічному арсеналі музичні сходинки (драбинку, «болгарську столбіцу») і використовувати їх для легшого засвоєння нот школярами, навіть якщо навчальна програма з музичного мистецтва не передбачає вивчення елементарної нотної грамоти.

Перспективи подальших досліджень. Теоретичний аналіз історико-методологічних засад розвитку музичних здібностей за методом «Столбіца» сприятиме систематизації нагромаджених знань і збагатить різнобарвність дидактичних методів на уроках музичного мистецтва. Теоретичні висновки досліджуваної теми відкриють перспективу для подальшого наукового пошуку методів розвитку музичних здібностей учнів у закладах загальної середньої освіти України.

Список використаної літератури

- Антоник, Н. (2020). *Зошит з музичного мистецтва, 4 кл.* Дрогобич: Швидкодрук.
- Лобач, О. (1999). Музики навчання за болгарською «Столбицею» Бориса Тричкова. В П. І. Матвієнко, С. Ф. Клепко та ін. (Ред. кол.). *Педагогічні технології. Досвід. Практика: Довідник.* (с. 189-192). Полтава: ПОПОПП.
- Медвідь, Т. (2017). *Становлення та розвиток загальної музичної освіти в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття).* Дрогобич: РВВ ДДПУ ім. І. Франка.
- Николова, И. (2011). *Музыкально педагогическое наследство на Борис Тричков: Монографията.* Търново: Фабер.
- Пеев, І. & Кристева, С. (1979). Болгарський метод «Столбіца» Бориса Тричкова. *Музика в школі*, 5, 69-91.
- Ростовський, О. (2000). Музична освіта в Україні на межі тисячоліть: стан, проблеми, перспективи. *Мистецтво та освіта*, 4, 9-13.
- Соколова, А. (2009). Деякі аспекти дитячого хорового виховання в народній республіці Болгарія (20-70-ті роки ХХ століття). *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 2, 367-375. Взято з <http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2009/2/82.pdf>
- Тричков, Б. (1940). *Стълбицата: български методъ за съзнателно нотно пение*, I. София: Печатница «Култура».

Tetiana Medvid

SYSTEM OF B. TRYCHKOV CONSCIOUS MUSICAL SINGING AS A MEANS OF DEVELOPING STUDENTS' MUSICAL ABILITIES

The article considers the essence of the system of conscious musical singing “Stolbitsa” (“Ladder”) by the Bulgarian teacher B. Trychkov and names his followers: B. Bochev, P. Boyadzhiev, V. Mirchev, K. Stoykov. The role of the didactic method “Ladder” in the development of the musical abilities of students of secondary schools is revealed. The meaning of the term “ladder” in the Bulgarian translation is explained. It is revealed why B. Trichkov calls his method so. It is shown that they contain visual aids called “Ladder” and what are drawing exercises and diagram exercises.

The tasks and forms of work proposed by B. Trichkov in his system according to the age categories of schoolchildren, in particular, first-fourth-grade students, are highlighted. It is indicated what is the most expedient period for “conscious musical singing”. Musical-didactic games are offered, which can be used in this period to stimulate the activity of students during the study of notes. The two main stages of reading the musical text according to the system of B. Trychkov (gradual and abrupt) are analyzed. The order of studying the steps in the process of mastering the scale by the “Ladder” method is indicated.

Five stages of gradual intonation of scale sounds are described; the role of two-part singing in the “Ladder” system is revealed. The reason for B. Trichkov’s criticism of Western European methods “Tonworth” and “Tonic DO” is explained; the significance of the “Bulgarian ladder” and didactic method “Ladder” in the development of musical abilities of students of secondary schools of Ukraine at the present stage is revealed.

The research was facilitated by the content analysis of domestic and foreign methodological literature, scientific sources, and periodicals.

Keywords: “Ladder” method; Bulgarian ladder; steps; gradual and abrupt movement; musical abilities.

References

- Antonyk, N. (2020). *Zoshyt z muzychnoho mystetstva, 4 kl. [Notebook on musical art, 4th grade]*. Drohobych: Shvydkodruk [in Ukrainian].
- Lobach, O. (1999). Muzyky navchannia za bolharskoiu “Stolbytseiu” Borysa Trychkova [Musicians studying on the Bulgarian "Column" by Borys Trychkov]. In P. I. Matviienko, & S. F. Klepko et al. (Eds.), *Pedahohichni tekhnolohii. Dosvid. Praktyka: Dovidnyk* (p. 189-192). Poltava: POIPOP [in Ukrainian].
- Medvid, T. (2017). *Stanovlennia ta rozvytok zahalnoi muzychnoi osvity v Ukraini (druha polovyna XX – pochatok XXI stolittia) [Formation and development of general music education in Ukraine (second half of the XX – beginning of the XXI century)]*. Drohobych: RVV DDPU im. I. Franka [in Ukrainian].
- Nikolova, I. (2011). *Muzikalno pedagogicheskoto nasledstvo na Boris Trichkov: Monografiyata [The musical pedagogical heritage of Boris Trichkov: the Monograph]*. Tărnovo: Faber [in Bulgarian].
- Peiev, I. & Krystieva, S. (1979). Bolharskyi metod “Stolbitsa” Borysa Trychkova [Bulgarian method “Ladder” by Boris Trychkov]. *Muzyka v shkoli*, 5, 69-91 [in Bulgarian].
- Rostovskyi, O. (2000). Muzychna osvita v Ukraini na mezhi tysiacholit: stan, problemy, perspektyvy [Music education in Ukraine at the turn of the millennium: state, problems, prospects]. *Mystetstvo ta osvita*, 4, 9-13 [in Ukrainian].
- Sokolova, A. (2009). Deiaki aspekty dytiachoho khorovoho vykhovannia v narodnii respublitsi Bolhariia (20-70-ti roky XX stolittia) [Some aspects of children's choral education in the People's Republic of Bulgaria (20-70s of the twentieth century)]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*, 2, 367-375. Retrieved from <http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2009/2/82.pdf> [in Ukrainian].
- Trichkov, B. (1940). *Stalbitsata: balgarski metodă za săznatelno notno penie, I [The Ladder: Bulgarian Method for Conscious Music Singing, I]*. Sofiya: Kultura [in Bulgarian].

Одержано: 25.10.2022 р.

ІГРОВІ МЕТОДИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В МУЗИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано сутність понять «творчість» і «творчі здібності», висвітлено ігрові методи розвитку творчих здібностей у дітей дошкільного віку в процесі різних видів музичної діяльності. Проаналізовано підходи В. Верховинця, К. Орфа, Ш. Сузукі та ін. до розвитку творчих здібностей дітей у музичній діяльності. Запропоновано варіанти ігор, інсценування, імпровізування, обігрування українських народних пісень, ігрові методи й прийоми активізації творчих здібностей під час роботи над дитячим мюзиклом «Музично-кольорова казка» Г. Рагуліна. У статті надаються рекомендації для педагогів і батьків щодо використання ігрових методів у музичній діяльності дітей дошкільного віку.

Ключові слова: творчі здібності; задатки; ігрові методи; дошкільна освіта; методика розвитку творчих здібностей; Державний стандарт дошкільної освіти.

Постановка проблеми. Відповідно до нової редакції Базового компонента дошкільної освіти мистецько-творчу компетентність визначено як здатність дитини практично реалізовувати свій художньо-естетичний потенціал для отримання бажаного результату творчої діяльності на основі розвинених емоцій та почуттів, емоційно-ціннісного ставлення до різних видів мистецтва, вміння елементарно застосовувати мистецькі навички в життєвих ситуаціях, під час освітньої та самостійної діяльності (Про затвердження Базового компонента..., 2021). Мистецько-творча компетентність дитини формується як результат реалізації емоційно орієнтованої моделі мистецької освіти. Її основою є діалогічність як спосіб існування та розвитку особистості, що передбачає: емоційну взаємодію з іншою особистістю; здатність створювати художні образи, засновані на особистісному образному пізнанні світу; спільній діяльності дорослого і дитини в мистецькому середовищі.

До видів музичної діяльності дітей дошкільного віку належать спів, слухання музики, музично-ритмічна та музично-ігрова діяльність, гра на дитячих музичних інструментах (візуалізація образів музики та передача їх під час виконавської діяльності голосом, рухами, пластикою).

Сучасна дошкільна музична освіта потребує вдосконалення та розробки методик розвитку творчого потенціалу дітей засобами музичного мистецтва, адже ефективна реалізація Базового компонента дошкільної освіти можлива лише за умови винайдення і впровадження сучасних методів роботи, спрямованих на розвиток творчих здібностей у процесі музичної діяльності, а також підготовку майбутніх фахівців, спроможних ефективно використовувати ігрові методи в практичній діяльності, перетворюючи їх на дієвий механізм творчості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен творчості ґрунтовно досліджено в наукових працях знаних вітчизняних філософів (І. Зязюн, О. Лосєв, Г. Уоллес та ін.), психологів (Г. Балл, Л. Виготський, О. Запорожець, О. Кульчицька, В. Роменець, І. Тітов та ін.) і педагогів (А. Богуш, Н. Гавриш, М. Гриньова, О. Дронова, О. Кононко, В. Сухомлинський та ін.) (більш детальний аналіз див. у дисертації С. Садовенко, 2006). Висвітленню актуальних теоретико-методологічних засад і розробці методики розвитку творчих здібностей особистості в процесі музичної діяльності присвячено наукові розвідки А. Арісменді, Р. Зінич, К. Орфа, В. Рагозіна, О. Радинова, І. Рудченко, Ш. Сузукі, С. Шоломович, Б. Яворського та ін. (Семизорова, Шараєвська, Степаненко, 2014; Thibeault, 2018), зокрема й ігровим методам – Н. Ветлугіна, В. Верховинець, Р. Дверій, Н. Кононова, О. Лобова, А. Усова та ін. (Лобач, 2013; Сулаєва, Лещенко, 1998).

Мета статті полягає у висвітленні ігрових методів розвитку творчих здібностей дітей під час музичної діяльності.

Методами дослідницького пошуку обрано *теоретичний аналіз* – для уточнення сутності ключових понять («творчі здібності», «процес розвитку творчих здібностей дітей», «музична діяльність»); *ретроспективний аналіз* та *узагальнення*

власного педагогічного досвіду; *прогностичний аналіз* – задля визначення перспектив дослідження порушеної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Розвиток творчих здібностей дітей дошкільного віку в процесі музичної діяльності є цілісною системою, у якій всі види музичної діяльності в поєднанні їх змістового, мотиваційного та емоційного компонентів спрямовані на розвиток музичного сприймання, образного мислення, уяви і фантазії, творчої активності, ініціативності, сприйнятливості до краси музичного мистецтва, а через неї – до краси людських почуттів і стосунків, потреби у збереженні й творенні краси у власному житті та довкіллі.

На думку більшості дослідників, для творчості дітей дошкільного віку важливий не стільки результат, скільки сам процес творчої діяльності, а рівень розвитку їх творчих здібностей залежить безпосередньо від досвіду творчої діяльності, взаємодії з дорослими, зокрема демократичного ставлення батьків, педагогічної майстерності музичних керівників і вихователів закладів дошкільної освіти та рівня розвиненості творчих здібностей у дорослих.

У свою чергу творчі здібності – це індивідуальні особливості особистості, що сприяють створенню істотно нового продукту, комплекс здібностей, які дозволяють за сприятливих умов розвитку більш успішно оволодіти творчою діяльністю. Вони передбачають не тільки засвоєння інформації, але й прояв інтелектуальної ініціативи та створення чогось нового (Семенов, 2017).

Науковці розділяють здібності на загальні та спеціальні – психомоторні, артистичні, музичні, художні, танцювальні, літературні (поезія, проза), акторські, академічні, лідерські та творчі. Спеціальні здібності необхідні для успішного здійснення конкретного виду діяльності (музичний слух, почуття ритму в музиканта; педагогічний такт у вчителя; оцінка пропорцій, зорова пам'ять у художника тощо) (Гриньова, 2013, с. 33).

Багаторічні дослідження М. Мантужевською природи музичних здібностей у дітей доводять, що особливу роль у їхньому розвитку відіграють музичні традиції в родині, проживання в місті, мати, яка не працює, постійна й систематична музична діяльність під наглядом батьків, теплі та дружні

стосунки й сприятлива атмосфера в сім'ї, педагогічна інтуїція та зацікавленість батьків (Гриньова, 2013).

Одним із визначних компонентів творчих здібностей є задатки – анатомо-фізіологічні передумови, які в ході розвитку у сприятливих умовах перетворюються на здібності. Будь-які задатки, зокрема творчі, визначаються в єдності, сукупності, цілісності. Жодна окрема якість особистості не може бути самодостатньою для успішного виконання певного виду діяльності, зокрема творчої.

За філософським словником, творчість – процес людської діяльності, що створює якісно нові матеріальні і духовні цінності. Елементи творчості притаманні людській діяльності загалом, але як окремий вид діяльності творчість характеризується продукуванням нових результатів (*Філософський енциклопедичний словник*, с. 630). У педагогічній науці творчість – це свідома, активна діяльність людини, спрямована на пізнання та перетворення дійсності, на створення нових оригінальних предметів.

У музичній творчості важливе значення має синтез емоцій і мислення, логіки та інтуїції, творчої уяви та активності, вміння швидко приймати рішення. Творчість пов'язана з самостійними діями дітей, умінням оперувати набутими музично-слуховими уявленнями, знаннями, навичками та вмінням використовувати їх в різних видах музичної діяльності.

Творчі завдання супроводжують всі види музичної діяльності – будь то вокально-хорова робота, сприймання музики, гра на дитячих музичних інструментах або музично-ритмічна діяльність. Однак найбільш ефективно творчі здібності дітей розвиваються в музично-ігровій діяльності, оскільки саме вона є однією з найдоступніших для залучення дітей дошкільного віку до творчості. Музика сприяє розвитку творчих здібностей малечі тоді, коли педагог і діти активно взаємодіють між собою, коли вона перетворюється на гру, у якій діти співають, грають на інструментах, вільно рухаються, як уміють і відчують, отримуючи від цього емоційну насолоду. Адже до гри дитину спонукають внутрішні імпульси та особисті інтереси. Зауважимо, що йдеться не про застосування окремих ігор, а про гру як основну форму музичної освіти і виховання в закладах

дошкільної освіти. Гра є природною, бажаною й емоційно зумовленою діяльністю дітей. У грі дитина по-справжньому переживає повний спектр різноманітних емоцій – від здивування, зацікавленості, захоплення до розчарування, відчаю, іноді навіть гніву. Гра належить до традиційно визнаних методів навчання й виховання.

Для дошкільнят гра – завжди радість, можливо, цим і визначається її незмінна роль у розвитку зростаючої особистості. В. Верховинець – видатний діяч українського мистецтва, педагог, автор актуальної й донині збірки ігор з піснями «Весняночка», стверджував: «Гра є наймиліша хвилинка, котрої потрібно дитині для всебічного виховання її молоденького тіла, розуму та її індивідуальних здібностей» (Верховинець, 1989, с. 3).

Гра, як могутній засіб гармонійного розвитку особистості приваблювала вітчизняних і зарубіжних науковців різних часів. Методичні рекомендації, покликані допомогти майбутнім і чинним педагогам в організації ігрової музичної діяльності, та класифікацію музично-дидактичних ігор, до яких віднесено й творчі ігри, висвітлено в посібнику О. Лобач (2013).

Теоретичне обґрунтування мистецьких ігор, які інтегрують різні види мистецтва (театральне, музичне, хореографічне, образотворче тощо) та ґрунтуються на театралізації літературних або власних творів (віршів, оповідань, казок, легенд) висвітлено в посібнику Н. Сулаєвої, М. Лещенко (1998). Автори наголошують, що педагог має отримати спеціальну підготовку, щоб проводити мистецькі ігри. Важливого значення набуває розвиток його педагогічних умінь: адаптувати та переробляти сценарій гри, враховуючи конкретні умови її реалізації; інтерпретувати творчий задум відповідно до психоемоційного стану дітей; реалізувати демократичний стиль спілкування тощо, а це передбачає добре розвинені творчі здібності у майбутніх педагогів. Отже, розвиток творчих здібностей, зокрема в музичній діяльності, потребує безперервної освіти, що розпочинається в дошкільному віці та триває впродовж всього життя.

У процесі розвитку творчих здібностей дітей у музичній діяльності вдосконалюються художньо-естетичний смак, духовно-моральна, інтелектуальна, почуттєво-емоційна, сенсорна, моторна сфери, у такий спосіб поглиблюється загальний розвиток

особистості кожної дитини. За визначенням розробника власної музичної методики, дуже популярної в США, країнах Європи та Азії, Шінічі Сузукі: «Музика – не вроджений талант, а здатність, яка, як і будь-яка інша, може бути розвинена. Кожна дитина, яку розвивають належним чином, може стати музичною. Це не складніше, ніж говорити рідною мовою» (Thibeault, 2018). У своїх працях «Метод скрипки Сузукі», «Позитивна дисципліна», «Навчання без стресу» педагог-митець детально розкриває свою методику та її філософію, яка полягає в тому, що кожна дитина здатна навчитися грати на скрипці, якщо навколо неї створено сприятливе середовище, немає примусу і навчання проводиться через позитивні емоції, взаємодію з людьми, коли за допомогою ігрових методів творчого наслідування діти опановують прийоми гри на музичних інструментах. У межах філософії Сузукі розроблено спеціальну програму Suzuki Early Childhood Education (SECE) Дороті та Шерон Джонс для розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку (*York Suzuki Early Childhood...*). Програма включає співи, дитячі віршики, перкусію, аудіозаписи та рухи всього тіла в групі, у якій діти та їхні дорослі опікуни співпрацюють пліч-о-пліч.

Власна творчість дітей в атмосфері радості є однією з провідних ідей музично-педагогічної системи Карла Орфа. Його педагогіка – це особливий тип музичної педагогіки, яку називають креативною. Вона заснована на розумінні нерозривності музики, руху, слова, а також на оригінальній організації педагогічного процесу, яка дає змогу дітям проявити себе через гру на музичних інструментах, створювати власні танцювальні композиції, співати та акомпанувати собі. Орфівська система музичного виховання спирається насамперед на дитячу творчість та імпровізацію, базується на музичному та літературному фольклорі, передбачає високу рухову активність, синтезує різні види діяльності. Основу системи складають мовленнєві та музично-рухові вправи, гра на елементарних музичних інструментах, а також елементарний музичний театр («елементарне» означає «первинне», що бере початок від самих основ; воно просте, доступне кожному, але не примітивне) (Семизорова, Шараєвська, Степаненко, 2014). Так, цікавим засобом розвитку

творчих здібностей за «орфівською методикою» є творчо-ігрове музикування дітей. Це може бути озвучення літературних дитячих казок, як-от: «Курочка Ряба» на новий лад (у супроводі «орфівського оркестру»), «Казочка про лісову хатинку», представлених у посібнику В. Семизорової, Н. Степаненко, І. Шараєвської (2014). Цей метод відображено в казках-шумівках сучасних креативних педагогів, які оприлюднюються на сторінках фахових журналів «Музичний керівник», «Вихователь-методист дошкільного закладу», «Дошкільне виховання».

Ігрові методи є дієвими в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, про це йдеться у статті Н. Сулаєвої та М. Лещенко (2022). Автори зазначають, що українські пісні за умов правильного використання в корекційно-освітньому процесі можуть впливати на покращення темпоритмічного мовлення дітей. Наголошується, що методика проведення мистецьких ігор із використанням українських народних пісень є одним із основних компонентів підготовки майбутніх педагогів. У статті наведено приклади обігрування двох пісень – «Колискова» та «Був собі журавель», які є найяскравішими зразками вітчизняної народопісенної спадщини (Sulaieva, Leshchenko, 2022).

Окрім цього, традиційну роботу над піснею можна доповнити інсценуванням, виконанням у ролях, імпровізуванням музичного супроводу, танцювально-ритмічними рухами, імітуванням гри на музичних інструментах.

У власній практичній педагогічній діяльності автор використовувала прийом імпровізації з елементами гри. Гралися з дітьми середнього та старшого дошкільного віку в «композиторів», створюючи мелодію до власного імені, на наступному занятті ускладнювали це завдання створенням супроводу на дитячих музичних інструментах до мелодії власного імені. Малюкам слід було пригадати мелодію, створену на попередньому занятті, що активізувало їхню музичну пам'ять. Дошкільнята самостійно створювали мелодії до імен мам, тат, інших родичів і друзів. Вони творчо гралися з ритмами, наприклад, в осінню пору викладали ритмічні малюнки з опалого листа різного розміру (великі листочки – довгі тривалості, маленькі – короткі), примовляючи: «Вітерець-пустунець прилетів, всі листочки в купу

змів. Ти листочки візьми, власний ритм із них створи!» Кожна дитина створювала та самостійно проплескувала власний ритм, потім його повторювали всі діти разом. Ускладнювали це завдання створенням мелодії до свого ритму на ксилофоні.

Спонукаючи дітей до творчості, залучаючи їх до різних видів музичної діяльності, варто усвідомлювати значення активної участі дитини в театралізованому музичному дійстві не лише в ролі глядача, але й виконавця, а ще краще – співавтора сюжету. Адже це теж своєрідна творча гра, до якої діти дошкільного віку доєднуються залюбки. Спостереження за процесом дитячої творчості, емоційного збагачення дітей, подолання ними зайвої сором'язливості відбулося під час підготовки першого дитячого мюзиклу «Музично-кольорова казка» композитора Геннадія Рагуліна, прем'єра якого відбулася у травні 2015 року в м. Полтава на сцені Обласного центру естетичного виховання учнівської молоді (Рагулін, 2015).

До підготовки та участі в мюзиклі були залучені діти різного віку, серед них і дошкільнята. Вони із задоволенням допомагали створювати сюжет мюзиклу, пропонували свої версії розвитку подій, обирали музичні характеристики персонажів, які б найбільш повно характеризували героїв, наспівували власні мелодії до обраних віршованих рядків, брали участь у виготовленні декорацій і атрибутів, пропонували власні танцювальні рухи до вже готових пісень, висловлювали свої побажання до костюмів і зовнішнього вигляду персонажів. З результатами спільної творчості вихованців і керівників «Студії естрадного вокалу Геннадія Рагуліна» можна ознайомитися за покликанням (https://youtu.be/m_BU6qunaF4).

Дівчатка дошкільного віку в мюзиклі уявляли себе тендітними нотками з музичного королівства. Вони танцювали на балу разом з наймогутнішим музичним королем Скрипковим ключем. А хлопчики виступали в образі шкідливих комп'ютерних вірусів, які хотіли стати на заваді дружбі музичного та образотворчого мистецтва. Цей образ викликав максимальний емоційний відгук і захоплення у дітей (особливо хлопчиків), напевно, через свою динамічність і причетність до близького й цікавого сучасним дітям світу комп'ютерних технологій. На

репетиціях усі учасники танцювали та підспівували «вірусам», імпровізуючи й підказуючи виконавцям рухи і жести, які б найвдаліше характеризували цих персонажів. Незважаючи на симпатію, було вирішено, що «віруси» треба перемогти, аби звуки музики і кольори веселки знову могли дружити і взаємодіяти. Це був захопливий досвід єднання у творчості дорослих і дітей, який надихає на пошук спільних креативних проєктів.

Висновки. Отже, ігрові методи вдосконалюють процес розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку в різних видах музичної діяльності (слухання музики, спів, музично-ритмічна та музично-ігрова діяльність, гра на дитячих музичних інструментах); сприяють формуванню в них музичності, загальних і спеціальних музичних (ширше – мистецьких) здібностей.

Запропоновані варіанти музично-творчих, сюжетно-рольових ігор, інсценування, імпровізування, обігрування українських народних пісень, ігрові методи та прийоми активізації творчих здібностей під час створення й підготовки авторського дитячого мюзиклу «Музично-кольорова казка» Г. Рагуліна, де учасники експериментували зі звуками, рухами, інструментами та ритмами, вільно виражали свої ідеї та фантазію, доцільно використовувати в практиці музичного виховання дітей дошкільного віку.

Успіх в іграх надихає малюків на нові перемоги. Формуючи творчі здібності дитини у процесі гри, необхідно прагнути до того, щоб радість від ігор переходила в радість від навчання.

Список використаної літератури

- Верховинець, В. (1989). *Весняночка*. (5-е вид.). Київ: Муз. Україна.
- Гриньова, М. (2013). До проблеми формування творчих здібностей обдарованих школярів. *Витоки педагогічної майстерності*, 11, 31-36. Взято з <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/2274>
- Лобач, О. О. (2013). *Музично-дидактичні ігри в початковій школі*. Київ: Редакції газет з дошкільної та початкової освіти.
- Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) (2021): наказ МОН України № 33 від 12 січня 2021 р. Взято з https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovooho%20komponenta%20doshkilnoyi%20
- Рагулін, Г. П. (2015). *Музично-кольорова казка: дитячий мюзикл*. Взято з https://youtu.be/m_BU6qunaF4
- Садовенко, С. М. (2006). *Методика формування музичних здібностей у дітей дошкільного віку (на матеріалі українського фольклору)*. (Дис. канд. пед. наук). Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. Суми.

- Семенов, О. С. (2017). *Теоретико-методичні засади формування творчої спрямованої особистості старшого дошкільника у позашкільному навчальному закладі* (Дис. д-ра пед. наук). Ін-т проблем виховання НАПН України. Київ.
- Семизорова, В. В., Шараєвська, І. Я., Степаненко, Н. В. (2014). *Використання системи «елементарного музикування» Карла Орфа в освітньому процесі дошкільного навчального закладу*. Тернопіль: Мандрівець.
- Сулаєва, Н., Лещенко, М. (1998). *Мистецька гра від А до Я: посібник для вчителів*. Полтава: ПДП імені В. Г. Короленка.
- Філософський енциклопедичний словник*. Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України (2002). Взято з https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf
- Sulaieva, N., Leshchenko, M. (2022). Future teacher training to overcome children's tempo-rhythmic speech disorders by means of ukrainian folk songs. В кн. *Естетика і етика педагогічної дії* (Вип. 25, с. 105-114). Полтава. Взято з <http://aesthetichpedaction.pnpu.edu.ua/article/view/256660>
- Thibeault, M. D. (2018). Learning with Sound Recordings: A History of Suzuki's Mediated Pedagogy. *Journal of Research in Music Education*, 66 (1), 6-30. Взято з <https://doi.org/10.1177/0022429418756879>
- York Suzuki Early Childhood Education*. Retrieved from <https://www.yorksuzukiece.co.uk/>

Marharyta Rahulina

GAME METHODS OF DEVELOPING PRESCHOOL CHILDREN'S CREATIVE ABILITIES WITHIN MUSICAL ACTIVITIES

The article analyzes the essence of the categories "creativity" and "creative abilities". It highlights the game methods of developing preschool children's creative abilities within various types of musical activities, such as listening to music, singing, musical-rhythmic and musical-game activities, and playing children's musical instruments. The approaches of V. Verkhovynets, K. Orf, Sh. Suzuki and others have been analyzed the development of children's creative abilities in musical activities, which are successfully applied in preschool music education in Ukraine.

Variants of musical and creative, plot and role-playing games, staging, improvisation, playing Ukrainian folk songs, collective creativity, game methods, and techniques for activating creative abilities during the creation and preparation of the author's children's musical "Musical and colorful fairy tale" by Hennadii Rahulin are offered. Participating in the musical children can experiment with sounds, instruments, and rhythms, and freely express their ideas and imagination.

It is proven that game methods usage increases the effectiveness of the pedagogical process in general due to the experience of successful situations. It is emphasized that while developing children's creative abilities while playing, it is necessary to strive for the joy of games to turn into the joys of learning about the world and encourage creativity. The article provides recommendations for teachers and parents regarding the use of game methods in the musical activities of preschool children.

Keywords: *creative abilities; inclinations; game methods; children of preschool age; preschool education; State standard of preschool education.*

References

- Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]*. Instytut filosofii im. H. S. Skovorody NANU. (2002). Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf [in Ukrainian].

- Hrynova, M. (2013) Do problemy formuvannia tvorchykh zdibnostei obdarovanykh shkoliariv [The problem of gifted pupils creative abilities]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti [The Sources of Pedagogical Skills]*, 11, 31-36. Retrieved from <http://dspace.pnp.edu.ua/handle/123456789/2274> [in Ukrainian].
- Lobach, O. O. (2013). *Muzychno-dydaktychni ihry v pochatkovii shkoli [Musical and didactic games in primary school]*. Kyiv: Redaktsii hazet z doshkilnoi ta pochatkovoï osvity [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia Bazovoho komponenta doshkilnoi osvity (Derzhavnoho standartu doshkilnoi osvity) [On the approval of the Basic component of preschool education (State standard of preschool education)]: nakaz MON Ukrainy № 33 vid 12 sichnia 2021 r.* Retrieved from https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf [in Ukrainian].
- Rahulin, H. (2015). *Muzychno-kolorova kazka: dytiachyi miuzykl [A musical and colorful fairy tale: a children's musical]*. Retrieved from https://youtu.be/m_BU6qunaF4 [in Ukrainian].
- Sadovenko, S. M. (2006). *Metodyka formuvannia muzychnykh zdibnostei u ditei doshkilnoho viku (na materialy ukraïnskoho folkloru) [Methods of pre-school children's music abilities' formation (on material of Ukrainian folklore)]*. (Dys. kand. ped. nauk). Sum. derzh. ped. un-t im. A. S. Makarenka. Sumy [in Ukrainian].
- Semenov, O. S. (2017). *Teoretyko-metodychni zasady formuvannia tvorcho spriamovanoi osobystosti starshoho doshkilnyka u pozashkilnomu navchalnomu zakladi [Theoretical and Methodological Principles of Formation of Creative Personality of Senior Preschooler in Out-of-School Educational Institution]*. (Dys. d-ra ped. nauk). In-t problem vykhovannia NAPN Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
- Semyzorova, V. V., Sharaievska, I. Ya., & Stepanenko, N. V. (2014). *Vykorystannia systemy «elementarnoho muzykuvannia» Karla Orffa v osvitnomu protsesi doshkilnoho navchalnoho zakladu [The use of Karl Orff's system of "elementary music making" in the educational process of a preschool educational institution]*. Ternopil: Mandrivets [in Ukrainian].
- Sulaieva, N., & Leshchenko, M. (1998). *Mystetska hra vid A do Ya [Art game from A to Z]: posibnyk dlia vchyteliv. Poltava: PDPI imeni V. H. Korolenka* [in Ukrainian].
- Sulaieva, N., Leshchenko, M. (2022). Future teacher training to overcome children's tempo-rhythmic speech disorders by means of ukrainian folk songs. In *Estetyka i etyka pedahohichnoi dii [Aesthetics and ethics of pedagogical action]* (Is. 25, pp. 105-114). Poltava. Retrieved from <http://aestheticpedaction.pnp.edu.ua/article/view/256660>
- Thibeault, M. D. (2018). Learning with Sound Recordings: A History of Suzuki's Mediated Pedagogy. *Journal of Research in Music Education*, 66 (1), 6-30. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/0022429418756879>
- Verkhovynets, V. (1989). *Vesnianochka. (5-e vyd.)*. Kyiv: Muz. Ukraina [in Ukrainian].
- York Suzuki Early Childhood Education*. Retrieved from <https://www.yorksuzukiece.co.uk>

Одержано 30.03.2023 р.

ІННОВАЦІЇ У МИСТЕЦЬКІЙ І ПЕДАГОГІЧНІЙ ОСВІТІ

УДК 37.013.83

DOI: 10.33989/2226-4051.2023.27.282147

Július Matulčík, Bratislava (Slovensko)

ORCID: 0000-0003-4077-2155

ZADNÝ POZADIE, TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ A PRINCÍPY HEUTAGOGIKY

Štúdia sa zaoberá koncepciou heutagogiky, jej teoretickými východiskami a princípmi. Heutagogika stavia na humanistickej teórii a prístupoch k učeniu sa, aplikuje holistický prístup k rozvoju schopností učiacich sa. Predstavuje nový koncept učenia sa, inovatívny model učenia sa, reagujúci na súčasné požiadavky doby, na zložité a dynamické zmeny, ktoré determinujú náš život a ktoré sa odrážajú v potrebe celoživotného, kontinuálneho vzdelávania a učenia sa, s dôrazom na požiadavku aktívneho a samostatného prístupu ľudí v týchto procesoch. Heutagogika popisuje sebaregulované učenie sa ako holistický, celoživotný proces. Učenie sa je zamerané na učiaceho sa, ktorý najlepšie pozná svoje vzdelávacie potreby.

Ключові слова: *andragogika; dospelý; heutagogika; sebaregulované učenie sa; teoretickými východiskami.*

Formulácia problému. Pri naplňaní idey celoživotného vzdelávania sa v teórii i praxi stále viac obracia pozornosť na otázky učenia sa dospelých a to najmä z aspektu jeho efektívnosti ako i zodpovednosti samotných účastníkov za ciele, priebeh i výsledky učenia sa.

Záujem o učenie sa dospelých v rámci nielen celoživotného, ale i širokoživotného a hlbokoživotného – život prehľbujúceho učenie sa, priniesol rad nových výziev. Jednou z nich môže byť idea «slobodného učenia sa», označovaná aj ako heutagogika.

Pojem heutagogika (z gréckeho hautós – seba) vytvorili austrálski výskumní pracovníci z oblasti vzdelávania Stewart Hase a Chris Kenyon (Southern Cross University, Lismore, Austrália). Heutagogiku ako vedu, ktorá skúma sebaregulované učenie sa (self-determined learning) ako komplexný, celoživotný a sebariadený proces, charakterizovali v roku 2000 v štúdiu s príznačným názvom Od andragogiky k heutagogike (From Andragogy to Heutagogy). Koncepciu heutagogiky vypracovali ako aktuálnu odpoveď na zložité

štruktúry súčasnosti, ktoré si vyžadujú flexibilitu a celoživotné učenie sa, pretože tradičné metódy vzdelávania na ne nemôžu adekvátne reagovať. V priebehu času sa pedagogika začala zhromažďovať empirický materiál o špecifikách vzdelávania dospelých, ktorý sa zmenilo na samostatné odvetvie vedeckého poznania.

Analýza najnovších výskumov a publikácií. Heutagogika je často vnímaná ako pokračovanie andragogiky, «predĺžená ruka andragogiky» (Barton, 2013). Viacerí autori však chápu heutagogiku ako osobitnú koncepciu učenia sa v zmysle riadenia (manažmentu) sebariadiacich učiacich sa a porovnávajú heutagogiku s pedagogikou a andragogikou. Príkladom takéhoto porovnania je popis rozdielov medzi pedagogikou, andragogikou a heutagogikou, ako ich uvádza T. Heick (2015) tabuľka 1:

Tabuľka 1

Rozdiel medzi pedagogikou, andragogikou a heutagogikou (Heick 2015)

		Pedagogika Učenie sa detí	Andragogika Učenie sa dospelých	Heutagogika Sebariadené učenie sa
Porovnanie pedagogiky, andragogiky, heutagogiky	Závislosť	Žiak je závislá osobnosť. Učiteľ určuje, ako a kedy sa niečo učí.	Dospelí sú nezávislí. Snažia sa o autonómiu a sebariadenie v učení sa.	Učiaci sa sú nezávislí. Za samozrejme pokladajú identifikovanie svojho potenciálu učiť sa z nových skúseností.
	Dôvody pre učenie sa	Žiaci sa učia, aby postúpili do ďalšej fázy.	Dospelí sa učia, keď pociťujú potrebu poznania.	Učenie nemusí byť nevyhnutne plánované alebo lineárne.
	Zameranie učenia	Učenie sa je orientované na predmet, je zamerané predpísané kurikulum.	Učenie sa dospelých je orientované na riešenie úloh alebo problémov.	Učiaci sa môžu ísť nad rámec riešenia problémov tým, že umožnia proaktivitu.
	Rola učiteľa	Utvára proces učenia, zadáva učivo, predpokladá sa, že vie všetko najlepšie.	Sprostredkovateľ alebo facilitátor, atmosféra spolupráce, rešpektu a otvorenosti.	Rozvíja schopnosť učiť sa. Schopnosti ľudí: vedia, ako komunikovať s ostatnými; sú kreatívni; majú vysoký stupeň sebúčinnosti; uplatňujú svoje schopnosti v nových aj známych situáciách.

Aj S. Hase (2009) uvádzajú, že heutagogika nie je rozšírením andragogiky, predstavuje samostatnú koncepciu, do ktorej je zahrnutá

aj andragogika. Podľa Bartona (2013) sa heutagogika, na rozdiel od andragogiky, ktorá sa orientuje najmä na využitie najlepších metód vzdelávania dospelých, zameriava na naučenie sa spôsobov učenia sa. Ich využitie je slobodné, preto sa heutagogika často charakterizuje aj ako slobodné učenie sa.

Scientists preukázali, že kľúčovým prvkom heutagogiky je koncepcia dvojitej slučky učenia sa (double-loop learning) a sebareflexia. K učeniu sa pomocou dvojitej slučky dochádza, keď učiaci sa «spochybňujú a testujú svoje osobné hodnoty a predpoklady, ktoré sú ústredné pre zlepšenie učenia sa, ako sa učiť» (Hase, 2009, s. 45). Argumenty pre zdôvodnenie koncepcie heutagogiky nachádzajú jej autori S. Hase a C. Kenyon (2000) v andragogike, v problematike týkajúcej sa učenia sa dospelých, osobitne v myšlienkach, ktoré sú obsiahnuté v prácach M. Knowlesa.

M. Knowles charakterizoval dospelých učiacich sa na základe piatich predpokladov: sebakoncepcia (self-concept), skúsenosť (experience), pripravenosť učiť sa (readiness to learning), orientácia na učenie sa (orientation to learning) a motivácia k učeniu sa (motivation to learn) (Knowles, 1984, s. 12). Vyzdvihoval tiež samostatnosť, nezávislosť dospelého človeka, jeho schopnosť rozhodovať o sebe, zodpovednosť za svoj život, za svoj osobnostný rozvoj. Osobitný význam pre heutagogiku má jeho poukazovanie na význam sebariadania v učení sa dospelých.

Účelom článku teoreticky analyzovať sa zaoberá koncepciou heutagogiky, jej teoretickými východiskami a princípmi.

Výskumné metódy. Na dosiahnutie tohto cieľa boli použité teoretické výskumné metódy, medzi ktoré patria: metóda terminologickej analýzy; metódy abstrakcie, systematizácie, zovšeobecňovania.

Predstavenie hlavného materiálu. Koncepcia heutagogiky obsahuje viacero prvkov, o ktoré sa opiera a ktoré ju charakterizujú. Kľúčové sú najmä andragogické teoretické východiská vzťahujúce sa k sebariadenému učeniu sa, čerpané z koncepcie andragogiky M. Knowlesa.

Koncepcia heutagogiky stavia na humanistickej teórii a prístupoch k učeniu sa opísaných v 50. rokoch 20. storočia. Heutagogika aplikuje holistický prístup k rozvoju schopností učiacich sa. Učenie sa je aktívnym a proaktívnym procesom, pričom hlavným aktérom je samotný učiaci sa, ktorý si na základe svojich skúseností sám určuje ciele, spôsoby a hodnotenie výsledkov učenia sa.

Heutagogika má zodpovedať potrebám učiacich sa v 21. storočí, najmä pokiaľ ide o rozvoj ich individuálnych schopností.

Sebaregulované, samostatné učenie sa, prístupy k učeniu sa, sú ústrednou témou heutagogiky o čom svedčia aj ďalšie jej prvky: učenie sa riadené učiacim sa, akčné učenie sa, koncept schopnosti (prechod od kompetencie k schopnosti) vo vzťahu ku vzdelávaniu a učeniu sa a učenie sa na pracovisku. Vychádzajúc z potreby pokračovať vo vzdelávaní aj po skončení dospievania sú celoživotné vzdelávanie a učenie nevyhnutné, hlavným cieľom aktívneho učenia sa má byť preto naučiť sa učiť (Heider, 1984, s. 128).

V centre procesu učenia sa je sám učiaci sa, ktorý je aktívnym odborníkom na seba samého. Preberá zodpovednosť za svoje činy, je kritický a dokáže usmerňovať seba samého, ako aj hodnotiť prínos iných. Pozná tiež stratégie riešenia problémov, ktoré dokáže flexibilne a inteligentne aplikovať a využíva svoje skúsenosti. Každý človek má prirodzenú túžbu niečo sa naučiť, úlohou učiteľa – facilitátora je poskytnutie zdrojov pre samostatného učenia učenie sa (Rogers, 1988, s. 114). Učenie sa, ako celoživotný proces, je predpokladom prežitia v turbulentnom prostredí, v ktorom sa človek nachádza, umožňuje získavať a rozvíjať flexibilné schopnosti, ktoré umožňujú rýchlejšie reagovať na vonkajšie a vnútorné vplyvy.

Učenie sa pomocou dvojitej slučky je opakom učenia sa s jednou slučkou (single-loop learning), ktorého podstatou je opakovaný pokus o riešenie rovnakého problému bez akýchkoľvek variácií metód a bez spochybňovania cieľa. Učenie sa pomocou dvojitej slučky sa využíva vtedy, keď je potrebné zmeniť mentálny model, od ktorého závisí rozhodnutie. Na rozdiel od jednej slučky obsahuje tento model posun v chápaní od jednoduchého a statického k širšiemu a dynamickejšiemu. Učenie sa pomocou dvojitej slučky vyžaduje zmenu samotného cieľa. Dvojaké učenie nie je v skutočnosti len o zmene cieľa, ale zahŕňa spochybnenie predpokladov o tomto ciele, spôsobov objavovania a vynájdenia nových alternatív, cieľov a vnímania, ako aj spôsobov riešenia problémov. Učenie sa pomocou dvojitého učenia sa líši od učenia sa v jednej slučke, ktoré zahŕňa zmenu metód a zvýšenie efektívnosti s cieľom dosiahnuť stanovené ciele («robiť veci správne»). Učenie sa v dvojitej slučke sa týka zmeny samotných cieľov («robenia správnych vecí») (Cartwright, 2002, s. 68).

V andragogickom modeli je učenie sa riadené samotným učiacim sa, v ktorom je jednotlivec zodpovedný za individuálny

proces učenia sa. Samostatne riadené učenie sa charakterizuje D. Long (1990, s. 37), v ktorom jednotlivci preberajú iniciatívu, s pomocou alebo bez pomoci iných, pri diagnostikovaní svojich vzdelávacích potrieb, formulovaní vzdelávacích cieľov, identifikovaní ľudských a materiálnych zdrojov pre učenie, výbere a implementácii vzdelávacích stratégií a hodnotení výsledkov učenia sa. Podobne ako v andragogike, v heutagogike vzdelávateľ – facilitátor uľahčuje proces učenia sa tým, že poskytuje vedenie a zdroje informácií, ktoré môžu byť v súčasnej dobe, aj vďaka sociálnym médiám a internetu veľmi bohaté a rôznorodé.

V andragogike vytvára kurikulum, otázky, diskusie a hodnotenie vzdelávateľ podľa potrieb učiaceho sa. Volí tiež formy a metódy vzdelávania a hodnotenia. V heutagogike si učebnú aktivitu stanovuje sám učiaci sa, sám si vytvorí vlastnú štruktúru učenia sa od kurikula až po hodnotenie. Rozdiel a vzťah medzi andragogikou a heutagogikou vystihla L. M. Blaschke (2012, s. 6) v tabuľke č. 2:

Tabuľka 2

Heutagogika ako kontinuum andragogiky (Blaschke, 2012)

Andragogika (Sebariadenie)	Heutagogika (Sebaregulovanie)
Učenie sa jednou slučkou	Učenie sa dvojitou slučkou
Rozvoj kompetencií	Rozvoj schopností
Lineárna konštrukcia a koncepcia učenia sa	Nelineárna konštrukcia a koncepcia učenia sa
Riadi vzdelávateľ – učiaci sa	Riadi učiaci sa
Získanie učiacich sa pre učenie sa (obsah)	Získanie učiacich sa pre pochopenie ako sa učiť

Koncepciu heutagogiky charakterizujú jej základné princípy, ktoré však nie sú autormi ponímané rovnako. L. M. Blaschke pokladá za hlavné princípy heutagogiky: ľudskú aktivitu (zameranie na učiaceho sa), schopnosť, sebareflexiu a metakogníciu, učenie sa dvojitou slučkou, nelineárne učenie sa.

M. McAuliffe, D. Hargreaves, A. Winter a G. Chadwick (2009) navrhli nasledujúce princípy heutagogiky: rozhodujúcou zručnosťou je vedieť ako sa učiť, vzdelávateľia sa zameriavajú skôr na proces učenia ako na obsah, učenie ide nad rámec konkrétnej disciplíny, k učeniu sa dochádza prostredníctvom sebvýberu a sebariadených počinov (s. 14).

S. Haes (2019) zahrňal tieto princípy: učenie sa vo vlastnej réžii, autonómia žiaka a sloboda konania.

Napriek tomu, že sa princípy heutagogiky uvedených autorov nezhodujú, možno ich pokladať za charakteristické znaky

heutagogiky, vystihujúce podstatu jej koncepcie. Z rozlišujúcich znakov medzi andragogikou a heutagogikou je zrejmé, že v heutagogike je dôležité nielen to, čo sa učiaci sa naučia, ale aj to, prečo a akým spôsobom sa to naučia. Ide teda o objavovanie vlastných možností na základe vlastnej motivácie a pozitívneho prístupu k vzdelávaniu a učeniu sa. Princípom heutagogického učenia sa je «vedieť učiť sa».

Heutagogika popisuje sebaregulované učenie sa ako holistický, celoživotný proces. Učenie sa je zamerané na učiaceho sa, ktorý najlepšie pozná svoje vzdelávacie potreby (Hase & Kenyon, 2007). To, čo sa naučí môže použiť rozličným spôsobom, môže to preniesť alebo použiť v neznámych situáciách. V heutagogike teda ide o zameranie sa na schopnosť reprodukovať nadobudnuté vedomosti a zručnosti, vedieť využiť učením získané kompetencie pri riešení nových problémov a efektívne využívať kompetencie v neznámom kontexte.

V heutagogike poskytuje učebný materiál vzdelávateľ, ale o tom, ako bude vyzerat' proces učenia sa, rozhodujú učiaci sa. Metódy učenia sa spočívajú v akčnom učení sa a v akčnom výskume, ktoré uľahčujú celoživotné učenie sa.

Záver. Heutagogika predstavuje nový koncept učenia sa, inovatívny model učenia sa, reagujúci na súčasné požiadavky doby, na zložité a dynamické zmeny, ktoré determinujú náš život a ktoré sa odrážajú v potrebe celoživotného, kontinuálneho vzdelávania a učenia sa, s dôrazom na požiadavku aktívneho a samostatného prístupu ľudí v týchto procesoch. V heutagogike i v andragogike sa kladie dôraz na sebariadené a sebaregulované učenie sa. V oveľa väčšej miere ako v andragogike sa v heutagogike mení učiaci sa z objektu na subjekt, ktorého potreby sú v centre procesu učenia.

Uplatnenie heutagogického prístupu zohráva čoraz dôležitejšiu úlohu z hľadiska zamerania sa na aktívneho, sebalreflektujúceho, sebauvedomujúceho sa a sebariadiaceho učiaceho sa.

Heutagogika sa zameriava najmä na proces učenia sa a to bez závislosti učiaceho sa na vzdelávateľovi. Heutagogické učenie sa je zamerané na naučenie sa ako sa učiť, ako sa prispôbovať a meniť prostredníctvom učenia sa. Jeho výsledkom je rozšírenie kompetencií na schopnosti, ktoré umožňujú úspešné zvládnutie neznámych situácií.

V budúcnosti by sa malo preskúmať učenie sa na pracovisku, kde sa využívajú heutagogické stratégie učenia sa ako sú akčné učenie, koučovanie a mentoring.

References

- Barton, M. (2013). *Proč a kde sa vzala heutagogika*. Retrieved from <https://www.hrnews.cz/lidskezdroje/rozvoj-id-2698897/proc-a-kde-se-vzala-heutagogika-id-1793001>
- Blaschke, L. M. (2012). *Heutagogy and Lifelong Learning: A Review of Heutagogical Practice and Self-Determined Learning*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/241891015_Heutagogy_and_Lifelong_Learning_A_Review_of_Heutagogical_Practice_and_Self-Determined_Learning
- Cartwright, Sh. (2002). Double-Loop Learning: A Concept and Process for Leadership Educators. *Journal of Leadership Education*, (1). Retrieved from https://journalofleadershiped.org/jole_articles/double-loop-learning-a-concept-and-process-for-leadership-educators/
- Hase, S. (2009). Heutagogy and e-learning in the workplace: Some challenges and opportunities. *Journal of Applied Research in Workplace E-learning*, 1(1), s. 43–52.
- Hase, S. (2019). Heutagogy and digital media networks: Setting students on the path to lifelong learning. *Pacific Journal of Technology Enhanced Learning*. Retrieved from https://www.academia.edu/39659969/Heutagogy_and_digital_media_networks_Setting_students_on_the_path_to_lifelong_learning
- Hase, S., Kenyon, Ch. (2000). *From Andragogy to Heutagogy*. Retrieved from <http://www2.cddc.vt.edu/mirrors/ultibase/dec00/hase1.pdf>
- Hase, S., Kenyon, Ch. (2007). Heutagogy: A child of Complexity Theory. *An International Journal of Complexity and Education*. 1 (4), s. 111–118. Retrieved from http://www.cser.ualberta.ca/COMPLICITY4/documents/Complicity_41k_HaseKenyon.pdf
- Heider, F. (1984). *Das Leben eines Psychologen. Eine Autobiographie*. Bern: Verlag Hans Huber.
- Heick, T. (2015). *The Difference between Pedagogy, Andragogy, and Heutagogy*. Retrieved from <https://www.teachthought.com/pedagogy/a-primer-in-heutagogy-and-self-directed-learning/>
- Knowles, M. S. (1984). *Andragogy in Action: Applying Modern Principles of Adult Learning*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Long, D. (1990). *Learner Managed Learning: The Key to Life Long Learning and Development*. New York: Kogan Page.
- McAuliffe, M., Hargreaves, D., Winter, A., Chadwick, G. (2009). Does pedagogy still rule? *Australian Journal of Engineering Education*, 1 (15) s. 13–17. Retrieved from http://www.engineersmedia.com.au/journals/aaee/pdf/AJEE_15_1_McAuliffe%20F2.pdf
- Rogers, C. R. (1988). *Lernen in Freiheit. Zur inneren Reform von Schule und Universität*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag GmbH

Юліус Матульчик

ІСТОРІЯ ПИТАННЯ, ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДґРУНТЯ ТА ПРИНЦИПИ ЕВТАГОГІКИ (HEUTAGOGY)

У статті висвітлено результати теоретичного дослідження поняття евтагогії, її теоретичні засади та принципи. Евтагогіка спирається на гуманістичну теорію, застосовуючи цілісний підхід до розвитку здібностей дорослих учнів. Вона представляє нову концепцію навчання, інноваційну модель навчання, що відповідає актуальним вимогам часу, складним і динамічним змінам, які потребують безперервної активної і самостійної освіти людини протягом усього життя. Доведено, що і в евтагогії, і в андрагогії акцентується на самокерованому і саморегульованому навчанні. З'ясовано, що евтагогіка описує саморегульоване навчання як цілісний процес, який триває впродовж усього життя. Навчання орієнтоване на того, хто навчається,

і саме він найкраще знає власні освітні потреби. У центрі освітнього процесу – потреби того, хто навчається. До основних принципів евтагогії віднесено: активність людини (студентоцентризм), нелінійність навчання, педагоги зосереджуються на процесі навчання, а не на змісті, навчання виходить за межі конкретної дисципліни, навчання відбувається через самостійний вибір і самокеровану дію дорослого учня. Встановлено, що евтагогіка фокусується на здатності відтворювати дорослим набуті знання та навички, уміти використовувати їх під час розв'язання нових проблем та ефективно використовувати набуті компетентності в незнайомих контекстах. Значна увага приділяється здатності працювати творчо та вмінню співпрацювати в команді. Перспективним є дослідження навчання на робочому місці, яке використовує евтагогічні стратегії навчання, такі як навчання дії, коучинг і наставництво.

Ключові слова: андрагогіка; навчання дорослих; евтагогіка; саморегульоване навчання.

Julius Matulchuk

BACK BACKGROUND, THEORETICAL BACKGROUND AND PRINCIPLES OF HEUTAGOGY

The article highlights the results of a theoretical study of the concept of heutagogy, its theoretical foundations and principles. Heutagogy is based on humanistic theory and approaches to learning, applying a holistic approach to the development of adult learners' abilities. It presents a new concept of learning, an innovative model of learning that meets the current requirements of the time, complex and dynamic changes that define our lives and are reflected in the need for continuous education and lifelong learning, with an emphasis on the requirement of an active and independent approach to these processes. It is proved that both heutagogy and andragogy emphasise self-directed and self-regulated learning. It has been found that heutagogy describes self-regulated learning as a holistic process that lasts throughout life. Learning is learner-centred and the learner is the best judge of their own learning needs. The needs of the learner are at the centre of the educational process. The main principles of heutagogy include: human activity (student centredness), non-linearity of learning, teachers focus on the learning process rather than content, learning goes beyond a specific discipline, learning takes place through the independent choice and self-directed action of an adult learner. It has been established that heutagogy focuses on the ability of adults to reproduce acquired knowledge and skills, to be able to use the competencies acquired in the learning process to solve new problems and to use these competencies effectively in unfamiliar contexts. Considerable attention is also paid to the ability to work creatively and the ability to cooperate in a team. The study of workplace learning that uses heutagogical learning strategies, such as action learning, coaching and mentoring, is promising.

Keywords: andragogy; adult education; heutagogy; self-regulated learning.

Одержано 16.04.2023 р.

ROLA ZABAWY W BUDOWANIU RELACJI MIĘDZY RÓWIEŚNIKAMI W GRUPIE PRZEDSZKOLNEJ

Głównym celem artykułu jest badanie znaczenie jakie mają zabawy w budowaniu relacji między rówieśnikami. Do przeprowadzenia badań zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, techniką badawczą była ankieta, zaś narzędziem kwestionariusz ankiety. Wykorzystano również technikę projekcyjną, której narzędziem był test niedokończonych zdań.

Zabawa pełni znaczącą rolę w budowaniu relacji między rówieśnikami w grupie przedszkolnej. Ogromne znaczenie ma tu również między innymi przystosowanie się dziecka do nowego środowiska, ponieważ relacje między podopiecznymi uwarunkowane są także przyjazną atmosferą, pozytywnym nastawieniem do rówieśników, nauczycieli i placówki. Stosunek dzieci do placówki przedszkolnej jest przeważnie pozytywny, nie zauważa się negatywnych odczuć wśród dzieci, to znaczy, że przedszkolaki dobrze czują się w placówce do której uczęszczają, lubią ją, lubią się wzajemnie bawić, chociaż czasem występują zachowania agresywne na które nauczyciel powinien właściwie zareagować. Pozytywne relacje między nauczycielem i dzieckiem to ważny element prawidłowo funkcjonującej placówki przedszkolnej. Nauczyciele wiedzą o tej sympatii, wiedzą, że dzieci liczą się z ich osobą, Dobre relacje z rówieśnikami, odpowiedni kontakt z nauczycielem, są również jednym z najbardziej istotnych czynników w budowaniu relacji między dziećmi, znacząca jest też atmosfera w placówce, środowisko, organizacja pracy nauczyciela, poziom rozwoju dziecka, czy wyposażenie placówki.

Słowa kluczowe: *dzieci w wieku przedszkolnym; grupa rówieśnicza; zabawa; relacje międzyludzkie; placówka przedszkolna.*

Aktualność tematu. Pierwsze lata życia dziecka mają decydujący wpływ na jego rozwój. W tym właśnie okresie pobudzanie do rozwoju społecznego i umysłowego daje najlepsze efekty, a kształtowanie się osobowości człowieka określa jego przynależność do grupy środowiskowej lub społecznej. Wraz z wiekiem zwiększają się potrzeby dziecka, również potrzeba przebywania z rówieśnikami. Dlatego też przedszkole, to najlepszy moment na wejście dziecka w świat relacji społecznych, szczególnie koleżeńskich. To dobry moment poznania możliwości funkcjonowania czy osvajania się ze światem nieznanym mu osobom. Przedszkole jest miejscem, gdzie dzieci zdobywają nie tylko wiedzę ale i różne umiejętności w sferze

zamierzonych i systematycznych oddziaływań pedagogicznych oraz niezamierzonych oddziaływań środowiska. Jest pierwszą instytucją oświatową, społeczną i kulturową w życiu dziecka, do której należy, dlatego bardzo ważną rolę odgrywa tu zabawa (Ostrach, 2016).

Analiza badań i publikacji polskich naukowców na temat zdolności dzieci w wieku przedszkolnym do budowania relacji międzyludzkich. Od najmłodszych lat w życiu człowieka pojawia się potrzeba tworzenia relacji. Pierwszą i najważniejszą niewątpliwie jest relacja z rodzicami. To dzięki niej dziecko, może rozwijać się zarówno w sferze emocjonalnej, społeczno-komunikacyjnej, jak i poznawczej. Prawidłowo ukształtowane relacje w pierwszych latach życia dziecka wpływają na budowanie późniejszych relacji z rówieśnikami, w grupie przedszkolnej i szkolnej. Zdrowe relacje rodzinne wpływają również na:

- wzrost więzi rodzinnych, dzięki umiejętności dostrzegania przez dziecko potrzeb drugiego człowieka;
- wzrost zaufania do ludzi;
- sprawną komunikację dziecka z otoczeniem;
- umiejętność rozwiązywania konfliktów i uświadamianie, że są one wspólnym problemem (Ostrach, 2016).

Uważa się, że dzieci powyżej czwartego roku życia zaczynają odczuwać w sobie potrzebę budowania relacji z rówieśnikami, a miejscem gdzie mają ku temu okazję jest właśnie przedszkole. Podczas wspólnej zabawy dzieci uczą się naśladowania swoich zachowań, a tym samym rozwijają swoją mowę, oraz zdobywają nowe umiejętności. Chęć uczestnictwa w zabawie z innymi sprawia, iż zaczynają kontrolować swoje zachowania tak, by zostały przyjęte do grupy. W przypadku relacji z rodzicami, dzieci są w każdym stopniu zależne od dorosłych. Natomiast w relacjach z rówieśnikami, to odpowiednie zachowanie dziecka jest wyznacznikiem akceptacji otoczenia. Pierwsze relacje w wieku przedszkolnym sprawiają, że dzieci zaczynają czuć przynależenie do grupy, uczą się współpracy, umiejętności rozwiązywania konfliktów oraz współdziałania. Dzieci wchodzą w etap porównywania się z innymi rówieśnikami, dzięki czemu zaczynają dostrzegać w sobie różnice i podobieństwa. Wówczas kształtuje się w nich samoocena oraz poczucie własnej wartości. Ważne jest wtedy, aby nauczyciel przedszkola umiejętnie ukazał mocne i nieco słabsze strony każdego dziecka, a także uświadomił, iż każdy człowiek jest inny. Pozytywne myślenie o sobie

stanowi ważny element w kształtowaniu gotowości do dalszej edukacji dziecka (Ostrach, 2016).

Jednym z głównych celów wychowania przedszkolnego jest rozwijanie umiejętności społecznych. Są one istotne w budowaniu relacji dzieci z rówieśnikami i dorosłymi. Według wielu badanych jednym z najważniejszych okresów w życiu człowieka, jest właśnie wiek przedszkolny. To w tym czasie dochodzi do najistotniejszych przemian rozwojowych, mających ogromny wpływ w kolejnych latach dziecka. Odpowiednie przystosowanie do środowiska przedszkolnego, to istotny element w tym, aby dziecko w pełni mogło korzystać z tego co daje mu wychowanie przedszkolne. Istotne jest aby nauczyło się ono budować relacje zarówno z nowym, obcym dla siebie otoczeniem, jak i z nową grupą społeczną (Ostrach, 2016). Taka integracja dziecka w grupie zdaniem M. Kielar-Turskiej (2000) to nic innego jak *proces socjalizacji*. Placówka przedszkolna staje się wówczas miejscem, w którym dziecko przyswaja wiedzę o nowej grupie społecznej, nowych rolach i wartościach reprezentowanych przez grupę.

Wchodzenie dziecka do nowego środowiska, jakim jest przedszkole rozwija w nim kompetencje społeczne, potrzebne do radzenia sobie w nowych sytuacjach (Kielar-Turska, 2000).

Głównym celem artykułu jest badanie znaczenie jakie mają zabawy w budowaniu relacji między rówieśnikami.

Z tak przedstawionego celu głównego wynikają m.in. następujące **celi szczegółowe**:

1. Ustalenie, które czynniki są istotne w budowaniu relacji między dziećmi w grupie przedszkolnej.
2. Określenie, jaką aktywność zabawową dzieci podejmują najczęściej.
3. Zbadanie, które zabawy sprzyjają budowaniu relacji między dziećmi.
4. Scharakteryzowanie, które czynnikiJaka rolę pełni nauczyciel w budowaniu relacji między dziećmi w wieku przedszkolnym.

Metody badawcze. Do przeprowadzenia badań zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, techniką badawczą była ankieta, zaś narzędziem kwestionariusz ankiety. Wykorzystano również technikę projekcyjną, której narzędziem był test niedokończonych zdań.

Ankiety przeprowadzane w formie internetowej, za pomocą formularzy Google, zostały przesłane do 50 nauczycieli przypadkowo

wybranych placówek przedszkolnych. Ankieta miała charakter anonimowy. Badania ukierunkowane były na zgromadzenie informacji dotyczących budowania relacji między dziećmi w wieku przedszkolnym.

Prezentacja głównego materiału. Czynniki decydujące o relacjach między dziećmi w wieku przedszkolnym. Relacje między rówieśnikami, to jeden z ważniejszych procesów socjalizacji dziecka. Współdziałanie, współpraca, dzielenie się, ustępowanie, to ważne umiejętności w rozwoju emocjonalnym dziecka. Poprzez kontakt z drugim człowiekiem, stajemy się istotami społecznymi. Pierwsze społeczne relacje, kontakt dziecka z najbliższą rodziną. To oni, jako pierwsi stają się źródłem bezpieczeństwa, radości, przyjemności oraz potrzeb społecznych. Równie ważne są pierwsze relacje dziecka z innymi dziećmi. Choć na początku dla dwulatka drugie dziecko to bardziej jakaś „ciekawa atrakcja” niż partner w zabawie. Tu ważne zadanie odgrywają żłobki i przedszkola, gdzie nauczyciele poświęcają wiele czasu, by nauczyć podopiecznych zachowań społecznie akceptowalnych. Grupa rówieśnicza, staje się tą, w której dziecko uczy się naśladować reakcje i zachowania innych, uczy się i współdziałania często głównie poprzez zabawę. Wówczas w dziecku zaczyna budzić się potrzeba bycia częścią grupy, która staje się źródłem wielu przyjemności (Janiszewska, 2018). W trakcie zabawy dzieci często naśladują zachowania innych, dzięki temu rozwijają mowę, zdobywają nowe informacje, a następnie dzielą się zdobytymi umiejętnościami z rówieśnikami. Często chęć uczestnictwa we wspólnej zabawie sprawia, że ich zachowania stają się kontrolowane, tak aby upodobać się innym, wpasować się w otoczenie, by być lubianym. Relacje między dziećmi w grupie przedszkolnej różnią się od tych w rodzinie, gdyż są one niezależne od rodziców, którzy normalnie pełnią rolę decyzyjną w relacji dziecko-rodzic. To czy dziecko zostanie przyjęte przez rówieśników, zależy tylko od niego samego. Pierwsze relacje przedszkolne uczą dzieci zarówno współpracy, współdziałania, jak i rozwiązywania konfliktowych sytuacji, wspólnego radzenia sobie z problemami. Gdy dziecko staje się częścią grupy, zaczyna porównywać się z innym i zauważać pojawiające się różnice i podobieństwa między sobą, a innymi. W ten sposób kształtuje się w nim poczucie własnej wartości, to kim jest i jaki jest. Tutaj istotne zadanie mają nauczyciele placówek przedszkolnych, którzy mają na celu ukazanie podopiecznym ich dobre oraz te słabsze strony, a także to, że każdy jest na swój sposób inny (Janiszewska, 2018).

A jakie czynniki zdaniem nauczycieli są istotne w budowaniu relacji między dziećmi w grupie przedszkolnej, a także od czego zależą relacje między podopiecznymi. Dane zawarte na ten temat zawiera poniższa tabela.

Tabela 1.

**Czynniki istotne w budowaniu relacji między dziećmi
w grupie przedszkolnej w opinii nauczycieli**

N= 50

Kategorie odpowiedzi	Odpowiedzi badanych	
	L	%
Kontakt z rówieśnikami	22	44,0
Kontakt z nauczycielem	16	32,0
Atmosfera placówki	6	12,0
Wiek dziecka	2	4,0
Środowisko dziecka	1	2,0
Inne	3	6,0
Ogółem	50	100,0

Z danych tabelarycznych wynika, że z grupy 50 respondentów 44% z nich uznało, iż kontakt z rówieśnikami, to istotny czynnik w budowaniu relacji. Według 32%, tj., 16 zapytanych nauczycieli, równie ważnym czynnikiem jest odpowiedni kontakt podopiecznego właśnie z nauczycielem. Kolejnym uznanym przez 6 ankietowanych czynnikiem, jest odpowiednia atmosfera placówki. Bez odpowiedniej organizacji oraz infrastruktury przedszkolnej, według badanych nauczycieli trudno mówić o odpowiednim budowaniu relacji. Wiek dziecka oraz środowisko dziecka to czynniki, według ankietowanych mało istotne w budowaniu relacji w grupie przedszkolnej. Respondenci mieli również do wyboru kategorię odpowiedzi *inne*, w której mieli możliwość wskazania własnej odpowiedzi. Tym sposobem 6% ankietowanych uznało, iż ważnym czynnikiem w budowaniu relacji między dziećmi jest *odpowiednia organizacja pracy nauczyciela, poziom rozwoju dziecka, asortyment placówki (materiały edukacyjne, zabawki itp.)*. Odpowiedzi ankietowanych na pytanie o istotne czynniki w budowaniu relacji między dziećmi w grupie przedszkolnej nie były jednoznaczne, ale analizując przeprowadzone badania można stwierdzić, iż dobre relacje z rówieśnikami oraz odpowiedni kontakt z nauczycielem, to według

badanych nauczycieli jedne z najbardziej znaczących czynników. Do odpowiedniego określenia, które czynniki są istotne w budowaniu relacji między rówieśnikami w grupie przedszkolnej, ważne było ustalenie od czego tak naprawdę zależą relacje między dziećmi w wieku przedszkolnym.

Tabela 2.

Zależności wpływające na relacje między dziećmi w wieku przedszkolnym w opinii nauczycieli

N=50

Kategorie odpowiedzi	Odpowiedzi badanych	
	L.	%
Odpowiednie zaangażowania nauczyciela	18	36,0
Sprawne funkcjonowania placówki	17	34,0
Nastawie dziecka do placówki przedszkolnej	9	18,0
Inne	6	12,0
Ogółem	50	100

Różnorodność odpowiedzi respondentów pozwala stwierdzić, iż według ankietowanych nauczycieli zarówno odpowiednie zaangażowanie nauczyciela jak i sprawne funkcjonowanie placówki przedszkolnej w dużej mierze wpływają na budowanie relacji między rówieśnikami w grupie przedszkolnej. W odpowiedziach nauczycieli widać jak znaczącą według nich spełniają rolę w pierwszych interakcjach społecznych dziecka, a także podkreślają istotę placówki przedszkolnej, którą często podopieczni traktują jak drugi dom.

Budowanie relacji między dziećmi i w grupie przedszkolnej uzależnione jest również od indywidualnego podejścia każdego dziecka do siebie nawzajem. Wówczas istotne jest udzielenie sobie odpowiedzi na pytanie, czy dzieci w wieku przedszkolnym chętnie podejmują kontakty z innymi. Zdecydowana większość (80%) badanych nauczycieli stwierdziło, iż dzieci bardzo chętnie podejmują kontakty z innymi dziećmi. Samodzielnie, bez ingerencji nauczyciela potrafią wejść w interakcje społeczne z rówieśnikami. Natomiast 18% ankietowanych, tj. zaledwie 9 osób uznało, iż podjęcie jakichkolwiek działań dziecka w celu zapoznania się z innymi wymaga działania i pomocy nauczyciela. Badani wyrazili opinię, iż w grupie pojawiają się elementy rywalizacji, które nie sprzyjają budowaniu kontaktów między

przedszkolakami. Ankietowani zgodnie zauważają, iż budowanie relacji między dziećmi w grupie przedszkolnej to ważny proces w rozwoju dziecka uzależniony także od odpowiedniego zaangażowania nauczyciela oraz sprawnego funkcjonowania placówki.

Rola zabawy w budowaniu relacji między rówieśnikami grupie przedszkolnej. Zabawa traktowana jest jako jedna z głównych form aktywności człowieka niezależnie od jego wieku, a tym samym pełni różne funkcje pojawiając się w różnych etapach rozwoju dziecka. Jednak należy pamiętać, iż najpełniej spełnia swoją rolę w okresie dzieciństwa i dlatego uważa się zabawę za rodzaj aktywności bez której rozwój dziecka nie będzie prawidłowy. Zatem pytanie o funkcje zabawy jest w zasadzie pytaniem o jej znaczenie dla rozwoju dziecka (Kępiński, 2011). Zabawa uważana za jedną z głównych form poznawania świata przez dziecko, odgrywa ważną rolę w jego rozwoju zarówno fizycznym, intelektualnym, jak emocjonalnym i społecznym (Kępiński, 2011).

Bożena Muchacka (2014) stwierdza, iż dziecko dzięki zabawie współtworzy własny rozwój psychiczny. W różnych rodzajach zabaw kształtują się różne funkcje poznawcze dziecka i umiejętności potrzebne do dalszego rozwoju. Stymulujące, diagnostyczne i terapeutyczne funkcje zabawy, to te które najbardziej widoczne są w okresie niemowlęcym, poniemowlęcym i przedszkolnym. Wykorzystanie zabawy w sposób terapeutyczny wzbogaca wiedzę o sobie samym, poprzez umiejętną ocenę oraz poznanie swoich możliwości. Aby zabawa w pełni była wykorzystana jako terapeutyczna, istotna jest w tym miejscu rola osoby dorosłej, która bez ingerencji w imaginowany świat dziecka, dokona umiejętnej obserwacji jego zachowań. Dziecko podczas zabawy w sposób ukryty przekazuje co go dręczy, co i jak przeżywa, co czuje. Zatem zbyt duża ingerencja w zabawę dziecka prowadzi do zatajania pewnych emocji, co w konsekwencji prowadzi do tego, iż funkcja zabawy zmienia się w „antyterapeutyczną” (Muchacka, 2014).

Ważną rolę w życiu każdego człowieka, a przede wszystkim dziecka, pełni jego otoczenie. Szczególnie w wieku przedszkolnym, kiedy ma się do czynienia z pierwszą grupą, i do której chce się przynależać. Zabawy rozwijające kompetencje społeczne w okresie przedszkolnym są istotnym elementem rozwoju w życiu dziecka, a

akceptacja otoczenia celem każdego przedszkolaka. Zatem mowa tutaj o kolejnej roli zabawy jaką jest funkcja socjalizacyjna. Podczas zabawy dziecko uczy się współpracy z innymi, co pozwala mu nauczyć się przystosowywania do określonych warunków i zasad, a w konsekwencji uczy się cierpliwości i wytrwałości (Przetacznik-Gierowska, Makiello-Jarża, 1992). Dzięki socjalizacyjnej roli zabawy, dzieci, szczególnie będące w fazie przedszkolnej mają poczucie przynależności do grupy, a co za tym idzie chętniej uczęszczają na zajęcia przedszkolne lub szkolne, dobrze czują się wśród rówieśników, bawią się wspólnie. Odpowiednio zastosowane formy zabawowe powodują szybsze zdobycie grupowego doświadczenia oraz poczucia wspólnoty, dzięki czemu łatwiejsze jest angażowanie się we wspólne działania grupowe, co w konsekwencji prowadzi do osiągnięcia zamierzonych celów (Erkert, 2013). Ankietowani nauczyciele zostali zapytani o to jakiego rodzaju zabawy są najczęściej podejmowane przez dzieci w wieku przedszkolnym.

Odpowiedzi nauczycieli były bardzo zróżnicowane, a mianowicie 38% ankietowanych, tj. 19 osób stwierdziło, iż podopieczni ich placówek najczęściej wybierają zabawy tematyczne. Drugą najczęściej wybieraną odpowiedzią były zabawy ruchowe (22%), jak i dydaktyczne (20%). Nauczyciele w liczbie trzech zdecydowali, iż to zabawy badawcze oraz konstrukcyjne są najczęściej podejmowanymi przez dzieci w ich placówkach przedszkolnych.

Tabela 3.

Zabawy najczęściej podejmowane przez dzieci w grupie przedszkolnej w opinii nauczycieli

N=50

Kategorie odpowiedzi	Odpowiedzi badanych	
	L.	%
Tematyczne	19	38,0
Konstrukcyjne	3	6,0
Ruchowe	11	22,0
Dydaktyczne	10	20,0
Manipulacyjne	4	8,0
Badawcze	3	6,0
Ogółem	50	100

Pozostałe 4 osoby, tj. 8% ankietowanych opowiedziało się za zabawami manipulacyjnymi. Zróżnicowany charakter odpowiedzi badanych nauczycieli może być uwarunkowany wiekiem podopiecznych danego nauczyciela, a mianowicie nauczyciel grupy najmłodszych przedszkolaków prawdopodobnie uznał zabawy ruchowe za najczęściej podejmowaną aktywność zabawową w grupie, ponieważ to właśnie ten rodzaj zabaw jest najbardziej powszechny wśród dzieci w wieku od 2 do 4 lat. Natomiast zabawy tematyczne, typu „odgrywanie ról” są charakterystyczne dla dzieci w wieku od 4 do 6 lat, kiedy są na tyle dojrzałe aby móc odtworzyć zaobserwowane zachowania społeczne wśród dorosłych i przedstawić je ze swojej perspektywy. Wszelkiego rodzaju zabawy ruchowe, czy zabawy dydaktyczne lub manipulacyjne wymagają zarówno odpowiedniego przygotowania nauczyciela, jak i istotne są do ich realizacji odpowiednie warunki panujące w danej placówce przedszkolnej, a co za tym idzie pomoce dydaktyczne, dostosowane sale pedagogiczne, czy gry i zabawki edukacyjne.

Zabawy sprzyjające budowaniu relacji między dziećmi w placówce przedszkolnej. Budowanie relacji międzyludzkich, to jeden z ważniejszych elementów rozwojowych w życiu człowieka. Duże znacznie w prawidłowym budowaniu relacji odgrywa pierwsza grupa społeczna, w której człowiek uczy się pierwszych interakcji międzyludzkich. Zatem budowanie relacji rozpoczyna się już na etapie relacji rodzinnych, jak i pierwszych relacji z rówieśnikami, np. w grupie przedszkolnej. Dlatego ważne jest uczenie sprawnego komunikowania się oraz budowania relacji od najmłodszych lat. W okresie przedszkolnym główną formą aktywności wśród dzieci jest właśnie zabawa, która jest tym samym idealną metodą budowania relacji między rówieśnikami. Wówczas zabawa głównie ma charakter pozytywny, z której przedszkolak czerpie przede wszystkim przyjemność. Przynależność do grupy sprawia, iż dzieci rzadziej płaczą, skarżą się czy obrażają. Współpraca motywuje i odkrywa dotychczas skrywane emocje, i uczucia, jak np. współczucie, czy przejmowanie się losem rówieśników.

Tabela 4.

**Zabawy sprzyjające budowaniu relacji między dziećmi
według opinii nauczycieli**

N=50

Kategorie odpowiedzi	Odpowiedzi badanych	
	L.	%
Tematyczne	23	46,0
Konstrukcyjne	2	4,0
Ruchowe	16	32,0
Manipulacyjne	2	4,0
Dydaktyczne	4	8,0
Badawcze	3	6,0
Ogółem	50	100

Spośród zaproponowanych odpowiedzi, badani nauczyciele mieli do wyboru następujące rodzaje zabaw: tematyczne, konstrukcyjne, ruchowe, manipulacyjne, dydaktyczne i badawcze. Ankietowani najczęściej wybierali zabawy tematyczne, jako te, tj. 23 osoby. Drugą najczęściej wybieraną odpowiedzią były zabawy ruchowe, w tym przypadku takiej odpowiedzi udzieliło 32% ankietowanych czyli 16 osób. Na kolejnym miejscu uplasowały się zabawy dydaktyczne (8%) oraz badawcze (6%). Zabawy konstrukcyjne (4%) oraz manipulacyjne (4%) zostały uznane za te, które sprzyjają budowaniu relacji między dziećmi, przez 2 osoby w obu przypadkach.

Ankietowani nauczyciele uznali, iż zabawy oparte na wyobraźni, twórcze, naśladowcze, podczas których dziecko przejawia inicjatywę oraz wykazuje się dużą samodzielnością, to te które najbardziej sprzyjają budowaniu relacji między rówieśnikami w grupie przedszkolnej. Podczas zabaw w „odgrywanie ról” dzieci uczą się różnych postaw i funkcji społecznych, udają zachowania rodziców, czy innych zaobserwowanych dorosłych. Często łączą się w grupy, sami wybierają osoby, z którymi chcą się bawić, uściślając tym samym relacje między sobą. Również zabawy ruchowe mimo, iż głównie wpływają na rozwój fizyczny dziecka, to także dzięki nim dzieci stają się śmielsze, chętniej podejmują współpracę, oraz razem dążą do wyznaczonego celu. Wiele zabaw ruchowych, typu gra w piłkę, czy inne zabawy organizowane na zewnątrz wymagają współpracy, czego dzieci podczas ich trwania się uczą się najczęściej.

Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, iż każdy rodzaj zabawy może w pewien sposób wpływać na budowanie relacji wśród najmłodszych. Czy są to zabawy twórcze polegające na naśladowaniu zachowań i odgrywaniu ról, czy te kształcące zmysły lub te pobudzające twórczą aktywność dziecka, a także i te, które nie tylko rozwijają dziecko fizycznie ale uczą jak współpracować i rywalizować z innymi, po zabawy rozwijające czynności myślowe i pamięciowe dzieci. Można także stwierdzić, że podczas aktywności zabawowych przedszkolaków negatywne zachowania są raczej znikome, a najczęściej dzieci bawią się w przyjaznej i radosnej atmosferze. Mimo to pojawiające się zachowania negatywne takie jak rywalizacja, konflikty i kłótnie, jak w każdej grupie społecznej, niezależnie od wieku są nieuniknione.

Powodem niewłaściwych, reakcji wśród dzieci podczas zabaw są:

- *niedostosowane zabawy do wieku podopiecznych;*
- *złe warunki placówki;*
- *zbyt duża liczba dzieci przypadająca na jednego opiekuna, co nie pozwala na dokładną obserwację i kontrolę dzieci;*
- *edukacyjny charakter zabaw;*
- *stosowanie systemu motywacyjnego poprzez kary i nagrody, co często powoduje sytuacje napięć i konfliktów w grupie.*

Natomiast według ankietowanych nauczycieli przedszkola to właśnie zabawy tematyczne najbardziej wpływają na budowanie relacji między dziećmi w grupie przedszkolnej. Wspólnie wymyślane i odtwarzane zaobserwowane sytuacje sprawiają, że dzieci uczą się nie tylko nowych zachowań ale również okazywania uczuć innym, a także uczą się współpracy. Dzięki odtwarzanym sytuacjom uczą się „segregowania” swoich uczuć w stosunku do innych. Wybierają kto ma być jego „żoną/mężem” wybierając w ten sposób osobę, którą darzą największą sympatią, uściślając tym samym z nią swoją relację.

Jaką rolę pełni nauczyciel w budowaniu relacji między dziećmi w wieku przedszkolnym? Na podstawie przeprowadzonych badań, można stwierdzić, iż nauczyciel pełni ważną rolę w budowaniu relacji między przedszkolakami. Natomiast jego rola jest niezbędna szczególnie w przypadku pojawiających się sytuacji konfliktowych, w celu załagodzenia negatywnych zachowań. Badani nauczyciele zdają sobie sprawę, z tego iż w jakiś sposób wpływają na budowanie relacji między dziećmi, mimo to według 12% ankietowanych ich rola jest

raczej obojętna dla podopiecznych w procesie tworzenia relacji społecznych lub wręcz nieistotna. Jedną ze stosowanych przez nauczycieli metodą jest „wycofująca pomoc”. Tego typu działanie, ma na celu naprowadzenie podopiecznego na wyjście z danej sytuacji i znalezienie odpowiedniego rozwiązania samemu. Metoda ta wpływa na samodzielność i zaradność dziecka, w zależności od tego w jakiej sytuacji została zastosowana.

Relacja, jaka istnieje między nauczycielem, a dzieckiem szczególnie w okresie przedszkolnym, jest wyjątkowego rodzaju. Zarówno ze względu na fizyczne przebywanie z dzieckiem zarówno w trakcie wspólnych zabaw, ćwiczeń fizycznych, jak i ze związku na emocjonalny charakter okresu rozwojowego dziecka. Nauczyciel bierze odpowiedzialność zarówno za rozwój psychofizyczny dziecka, ale także za zapewnienie mu bezpieczeństwa i opieki (Erkert, 2013). Z racji, iż jego obecność jest niezbędna w życiu przedszkolaka, oznacza to iż w znaczący sposób wpływa również na budowanie relacji między dziećmi. Jego rola jest istotna szczególnie w przypadku powstawania nieuniknionych często sytuacji konfliktowych, czy takich wymagających działania osoby dorosłej. Ważne jest odpowiednie podejście i zaangażowanie nauczyciela, tak aby wzbudzić zaufanie wśród podopiecznych, którzy będą czuć się w obecności pedagoga swobodnie.

Wnioski i perspektywy dalszych badań. Zabawa ma istotne znaczenie w budowaniu relacji między rówieśnikami w grupie przedszkolnej. Ogromne znaczenie ma tu również między innymi przystosowanie się dziecka do nowego środowiska, ponieważ relacje między podopiecznymi uwarunkowane są także przyjazną atmosferą, pozytywnym nastawieniem do rówieśników, nauczycieli i placówki. Według badań stosunek podopiecznych respondentów do placówki przedszkolnej jest przeważnie pozytywny, nie zauważa się negatywnych odczuć wśród dzieci, to znaczy, że przedszkolaki dobrze czują się w placówce do której uczęszczają, lubią ją, lubią się wzajemnie chociaż czasem występuje agresja, czy rywalizacja, wtedy nauczyciel swoją reakcją i zaangażowaniem, niewątpliwie odgrywa znaczącą rolę. Pozytywne relacje między nauczycielem i dzieckiem, to ważny element prawidłowo funkcjonującej placówki przedszkolnej. Nauczyciele wiedzą o tej sympatii, wiedzą, że dzieci liczą się z ich osobą, chociaż czasem uznają stosunek dzieci do nauczyciela za obojętny. Dobre relacje z rówieśnikami, odpowiedni kontakt z

nauczycielem, są również jednym z najbardziej istotnych czynników w budowaniu relacji między dziećmi według nauczycieli, chociaż znacząca jest też atmosfera w placówce, mniej wiek dziecka, środowisko, organizacja pracy nauczyciela, poziom rozwoju dziecka, czy wyposażenie placówki.

References

- Braun, D., & Greine, R. (2002). *Zabawy rozwijające logiczne myślenie*. Wyd. Jedność. Warszawa.
- Cholewa-Gałuszka, B. (2001). O współdziałaniu od podstaw - kilka refleksji dotyczących dzieci w wieku przedszkolnym. In B. Dymara (Ed.). *Dziecko w świecie współdziałania*. Kraków.
- Czelakowska, D. (2009). *Metodyka edukacji polonistycznej dzieci w wieku wczesnoszkolnym*. Oficyna Wydawnicza Impuls. Kraków.
- Czub, M. (2013). Nauka czy zabawa? *Wychowanie w Przedszkolu*, 5.
- Dobek-Ostrowska, B. (2007). *Podstawy komunikowania społecznego*. Wydawnictwo Astrum. Wrocław.
- Frydrychowicz, S. (2005). *Sposoby i wymiary komunikowania interpersonalnego, a rozwój człowieka*. Psychologia Rozwojowa. Poznań.
- Gruszczyk-Kolczyńska, E., & Zielińska, E. (2003). O roli zabawek w procesie rozwoju umysłowego dzieci. *Wychowanie w Przedszkolu*, 5.
- Jakimiuk, B. (2016). Praca nauczyciela jako obszar budowania relacji interpersonalnych. In *Szkola – Zawód – Praca* (No 11). Wyd. Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin.
- Janiszewska, B. (2009). *Pięciolatek w przedszkolu*. WsiP. Warszawa.
- Janiszewska, B. (2018). Społeczne funkcjonowanie dzieci w przedszkolu. *Przedszkole. Miesięcznik Dyrektora*, 5, 107.
- Jąder, M. (2002). Zabawy rozwijające mowę i myślenie. *Wychowanie w Przedszkolu*, 4.
- Kępiński, A. (2011). Od zabawy zaczyna się postęp. *Wychowanie w Przedszkolu*, 10.
- Kielar-Turska, M. (2005). Wczesne dzieciństwo. In B. Harwas-Napierała, & J. Trempała (Ed.), *Psychologia rozwoju człowieka* (Vol. 2). Wyd. PWN. Warszawa.
- Lee, C. (1997). *Wzrastanie i rozwój dziecka*. Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Lubowiecka, J. (2001). Trudności dziecka w przystosowaniu się do przedszkola. *Wychowanie w Przedszkolu*, 6.
- Muchacka, B. (2014). *Zabawa w poznawczym rozwoju dziecka*. Pedagogika przedszkolna i wczesnoszkolna. Kraków.
- Okoń, W. (2001). *Nowy słownik pedagogiczny*. Wydawnictwo Akademickie ŻAK. Warszawa.
- Ostrach, Z. (2016). *Praca przedszkola, wybrane zagadnienia*. Oficyna Wydawnicza „Impuls”. Kraków.
- Osuch, W. (2011). Kompetencje w zakresie komunikacji interpersonalnej w dobie postępujących procesów globalizacji. In Z. Ziolo, T. Rachwał (Ed.), *Przedsiębiorczość w warunkach globalizacji*, 7. Warszawa-Kraków.
- Ożadowicz, N., Rękosiewicz, M. (2011). Aktywność zabawowa w wieku przedszkolnym. In *Remedium. Profilaktyka i promocja zdrowego stylu życia*, 6.
- Prus-Wiśniewska, H. (2002). Co słyszać u sześciolatek. *Wychowanie w Przedszkolu*, 4.
- Przetacznik-Gierowska, M., & Makiełło-Jarża, G. (1992). *Psychologia rozwojowa i wychowawcza wieku dziecięcego*. Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne. Warszawa.
- Schmidt, K. (2013). *Pobawmy się. Zabawy edukacyjne dla przedszkolaków i uczniów klas I – III*. Wydawnictwo JEDNOŚĆ. Kielce.
- Słownik Języka Polskiego*. (2016). Wyd. PWN. Warszawa.

Helena Marzec

THE ROLE OF PLAY IN BUILDING RELATIONSHIPS BETWEEN PEERS IN THE PRESCHOOL GROUP

The main purpose of the article is to study the importance of plays in building relationships between peers. The method of diagnostic survey was used to conduct the research, the research technique was a survey, and the tool was a questionnaire. The projective technique was also used. Its tool was the test of unfinished sentences. The play has a significant role in building relationships between peers in a preschool group. The child's adaptation to the new environment is also of great importance here. It is because the relations between the charges are also conditioned by a friendly atmosphere and positive attitude toward peers, teachers, and the institution. Children's attitude towards preschool is usually positive, and no negative feelings are noticed among children. It means that preschoolers feel good in the facility they attend. They like it, and they love playing with each other. Although, sometimes, there are aggressive behaviors to which the teacher should react appropriately. Positive relations between the teacher and the child are essential elements of a properly functioning preschool institution. Teachers know about this sympathy; they know that children take their personalities into account. Good relations with peers and appropriate contact with the teacher are also the most crucial factors in building relationships between children; the atmosphere in the facility is also significant, as the environment, the organization of the teacher's work, the level of the child's development, or the equipment of the facility.

Keywords: *preschool children; peer group; play; interpersonal relations; preschool institution.*

Гелена Мажец

РОЛЬ ГРИ В РОЗВИТКУ КОНТАКТІВ МІЖ ОДНОЛІТКАМИ В ДОШКІЛЬНІЙ ГРУПІ

Основною метою статті є дослідження значення ігор у побудові стосунків між однолітками. Для проведення дослідження використовувався метод діагностичного опитування, методика дослідження – опитування, інструмент – анкетування. Також була використана проєктивна методика, інструментом якої був тест незакінчених речень. Значну роль у побудові стосунків між однолітками в дошкільній групі відіграє гра. Велике значення має адаптація дитини до нового середовища, адже стосунки між вихованцями також зумовлені доброзичливою атмосферою, позитивним ставленням до однолітків, педагогів і закладу. Ставлення дітей до дошкільного закладу, як правило, позитивне, негативних почуттів серед дітей не спостерігається, це означає, що дошкільнята добре почуваються в закладі, який відвідують, їм подобається. Вони люблять грати один з одним, хоча іноді трапляються прояви агресивності, на які вихователь має реагувати належним чином. Позитивні стосунки між вихователем і дитиною є важливим елементом нормального функціонування дошкільного закладу. Педагоги знають про цю симпатію, знають, що діти зважають на їхню особу. Хороші стосунки з однолітками, відповідний контакт з вихователем також є одним із найважливіших чинників побудови стосунків між дітьми. Важливе значення має атмосфера закладу, оточення, організація роботи вчителя, рівень розвитку дитини, обладнання закладу.

Ключові слова: *діти дошкільного віку; група однолітків; гра; міжособистісні стосунки; дошкільний заклад.*

Одержано 17.04.2023 р.

ПІСЕННІ ІГРИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ УКРАЇНОСПІВУ В ДОШКІЛЬНЯТ

У статті проаналізовано особливості процесу опанування дошкільнятами культури україноспіву. Автор досліджує проблему формування культури україноспіву в дітей дошкільного віку через розвиток асоціативного мислення, емоційного інтелекту та творчих здібностей, створення освітнього арт-простору «світлиці україноспіву», проведення виховних заходів українознавчого напрямку. Розглянуто різні форми занять з україноспіву, запропоновано авторські вправи, методи та ігри («Пісенний щоденник», «Пісенний кошук», «Пісенний календар», «Пісенна мандрівка» тощо). Пропоновані пісенні ігри спрямовані на музичний, всебічний духовний розвиток маленьких українців, їх патріотичне виховання та збагачення світогляду.

Ключові слова: *україноспів; пісенні ігри; пісенний щоденник; казка; пісенний кошук; дошкільнята; ігрова діяльність.*

Постановка проблеми. Сучасний соціокультурний вимір України потребує пошуку нових практик і методик, які могли б забезпечити освітній і виховний процес в реаліях воєнного стану. Музичне виховання дітей дошкільного віку в сучасних умовах набуває все вагомішого значення, оскільки сприяє зняттю стресу, гармонізує особистість і є своєрідною арт-терапією. Апробація автором методики «Пісенний щоденник» спершу в лоні власної родини, а з вересня 2021 року – в навчальних закладах України, дозволила визначити особливості формування культури україноспіву в молодших школярів і дошкільнят. На основі реалізації циклу занять з україноспіву в столичних навчально-виховних закладах підготовлено авторські «пісенні ігри», які описані в статті з метою подальшого використання в педагогічній практиці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі розвитку україноспіву присвячено ряд праць відомих музикантів, мистецтвознавців і педагогів, зокрема М. Лисенка, Ф. Колесси, Л. Яценка, С. Грици, А. Іваницького, В. Антонюк, О. Бенч та ін. На важливості виховання дітей засобами україноспіву акцентували В. Верховинець, М. Леонтович, С. Людкевич, Я. Степовий,

К. Стеценко, які використовували кращі зразки української пісенної культури у своїй педагогічній діяльності. Національно-патріотичну спрямованість освітнього процесу відзначають у своїх працях В. Ковальчук, Г. Падалка, О. Ростовський, С. Русова, С. Садовенко, В. Сухомлинський та ін. (детальний аналіз наукових першоджерел зроблено в дисертації автора) (Лоцман, 2013); пісенні (вокальні, мистецькі) ігри розробили Р. Дверій, Т. Дорошенко, З. Жофчак, І. Зеленецька, О. Лобач, О. Лобова, Л. Хлебнікова (Лобач, 2013), М. Лещенко і Н. Сулаєва (1998) та ін. Великий внесок у методичне забезпечення сучасного процесу музичного виховання дошкільнят зробили керівники дитячих фольклорних колективів «Цвітень» (М. Пилипчак), «Вербиченька» (О. Коваль), «Правиця», «Ладоньки» (С. Садовенко) та ін. Так, С. Садовенко (2007) на основі практичного втілення авторської методики підготувала ґрунтовні праці з виховання народною казкою, музичного розвитку дітей засобами українського фольклору. М. Пилипчак (2017) представила світу результати своєї науково-педагогічної творчості у вигляді аудіодисків із відтворенням автентичного україноспіву, збірок пісень і методичних посібників для роботи з дитячим фольклорним колективом. Етнографічний і виконавсько-методичний досвід колективу «Веснянка» з м. Рівне узагальнено в працях В. Ковальчука, а матеріали фольклорних експедицій Харківщиною зібрано в авторських виданнях Т. Коваль і О. Коваль, керівників колективу «Вербиченька» з м. Нова Водолага (Лоцман, 2013).

Водночас, навчально-виховний процес в умовах воєнного стану вимагає нових підходів і поглибленого вивчення предметів українознавчого циклу, організації позашкільних гуртків і додаткових занять з україноспіву, які забезпечили б морально-емоційне врівноваження та духовний розвиток дітей. З цією метою була розроблена авторська методика з використанням пісенних ігор, апробована в закладах загальної середньої та дошкільної освіти. Використання ігрової діяльності в навчально-виховному процесі спрямоване на формування культури україноспіву в дошкільнят і є важливою складовою національно-патріотичного виховання.

Мета статті. У межах даної статті зосередимось на методичному забезпеченні процесу навчання україноспіву дошкільнят, описі вправ і репертуару, методів і прийомів, пісенних ігор, розроблених автором статті.

Методи дослідження. Мету дослідження досягнуто завдяки застосуванню загальнонаукових (аналіз, абстрагування, узагальнення, систематизація) та емпіричних (ретроспективний аналіз і узагальнення власного музично-педагогічного досвіду та практики україноспіву, спостереження, творчий) методів.

Виклад основного матеріалу. З давніх-давен гра була основою для проведення ритуальних обрядів і організації дозвілля людства. Впродовж тисячолітнього розвитку суспільства ігри змінювались і вдосконалювались. У сучасному інформатизованому світі ігрова технологія дозволяє опановувати безмежний віртуальний простір, водночас офлайн-навчання вимагає застосування на практиці кращих методичних розробок минулого та нових наочних матеріалів, які б задовольняли естетичні смаки сучасних здобувачів освіти.

Ігрова діяльність є основою пізнання світу дітьми дошкільного віку. Через гру розвивається уява, фантазія, пам'ять, ерудиція, комунікаційні вміння, різні практичні навички. Пісенні ігри – один із видів музичної творчості дошкільнят, спрямований на формування навичок україноспіву та всебічний розвиток особистості. Саме українська пісня, що є важливим засобом виховання духовних цінностей і культури, стала основним матеріалом для розробки «пісенних ігор».

Як відомо, гра допомагає імітувати реальний процес життя, відтворювати в умовних обставинах певні ситуації. Розглядаючи гру як форму заняття україноспівом, відмітимо її навчально-пізнавальну та розважально-терапевтичну функції.

Розробка й упровадження пісенних ігор зумовлені такими чинниками: необхідність соціалізації дошкільнят після тривалої перерви в навчанні внаслідок запровадженого воєнного стану в Україні та карантину; створення умов для їхнього творчого, емоційного й інтелектуального розвитку; необхідність арт-терапевтичних занять з україноспіву для зняття стресу та психологічного розвантаження дітей у воєнний час; національно-патріотичне спрямування освітнього процесу.

Варто відзначити, що головними завданнями пісенної гри є: сприяння розкриттю сутності культури україноспіву в процесі музичного виховання та повсякденному житті; всебічний і музичний розвиток, формування вокально-слухових і співацьких навичок, збагачення репертуару дошкільнят; національно-патріотичне виховання, усвідомлення важливості пізнання культури україноспіву, історії свого народу та довколишнього світу через пісню; створення театрального-ігрового простору; тісна співпраця з батьками та залучення їх до ігрової діяльності з дітьми вдома, до збереження традицій україноспіву в повсякденному житті; зняття психоемоційної напруги та створення доброзичливої атмосфери в освітньому середовищі.

У період підвищеного стресу людина шукає нові можливості для емоційного виплеску та врівноваження емоцій. Запровадження карантину у 2020 році зумовило розвиток родинної педагогіки у зв'язку із закриттям навчально-виховних закладів, тож саме це стимулювало пошук нових ігор і методів впливу на свідомість дошкільнят. У домашньому природному середовищі впродовж 2020 року автору статті вдалося впровадити методика «пісенного щоденника», що полягає у відображенні життя з піснею впродовж 365 днів відповідно до календарно-обрядового циклу та визначних подій в історії української пісні. Своєрідна гра у формі ведення відеоблогу та віртуального спілкування з інтернет-аудиторією, зворотній зв'язок і зацікавленість слухачів стимулювали до вивчення нових пісень дітьми. Інтернет-проект «пісенний щоденник» охопив різновікову аудиторію понад 13 тисяч слухачів із різних куточків України та світу, а також дозволив збагатити процес дистанційного навчання студентів факультету мистецтв імені Анатолія Авдієвського Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Майбутні вчителі мистецтва долучились через власне ведення блогів і використання цього методу в практичній діяльності. За рік ведення «пісенного щоденника» було створено 365 відеороликів з виконанням українських пісень, що сприяло наслідуванню відродженої побутової традиції україноспіву іншими родинами.

Гра «Пісенний щоденник» в умовах дошкільного музичного виховання передбачала ведення щоденника класу, в який записувалися відомі раніше та вивчені під час занять українські пісні. На початку уроку вчитель грає роль «забуваки», який не може пригадати слова, наспівуючи одну фразу з пісні. Діти включається в гру і продовжують добирати текст, пригадуючи його. Далі вчитель-забувака розповідає, що зовсім забув, про що співали минулого уроку і пропонує дітям пригадати, які пісні вони співали разом. Так відбувається поступовий вибір до практичного виконання репертуару, що записаний у книзі пісень. Книга наповнюється спільно під час занять із дошкільнятами, у ній дописуються нові вивчені твори – народні чи авторські. «Пісенний щоденник» для дошкільнят – це таємнича збірка занотованих улюблених пісень учнів та їх родин. Під час відкритих заходів, що проводяться за участю дітей і батьків, зібрано інформацію про ті пісні, які звучать у родинному колі й також записані до репертуарного списку. Креативність учителя полягає в тому, що під час цієї гри він підбирає різні варіанти спонукання дітей до співу. Виконання пісень стає підсвідомим бажанням, а не цілеспрямованим завданням. Учитель не говорить: «Співайте цю пісню!», а сам починає співати, щоб діти захотіли продовжити цю дію. Враховуючи, що дошкільнята, готуючись до навчання в школі, вивчають цифри, одним із прикладів роботи з книги пісень є знаходження цифри в списку або довільне називання цифри та спільне виконання пісні, яка відповідає даній нумерації у репертуарному списку. Іноді вчитель може продемонструвати цікаві відео з інтернет-блогу «Пісенний щоденник», знайти їх за відповідними хештегами в соцмережах або на платформі YouTube. Наступним етапом упровадження гри є залучення дошкільнят і батьків до творення своїх відеозаписів та популяризації їх у інтернет-мережі, але цей матеріал має бути підготовлений під наглядом батьків і за їхнього бажання. Приклади таких відео спільного виконання пісень батьками й дошкільнятами доступні в групі «Україноспів. Пісенний Щоденник» у Facebook і сприяють взаємообміну та комунікації між українськими родинами всього світу. Таким чином, «Пісенний щоденник» – це гра, яка змінює ставлення до

україноспіву як потреби співати не лише в дитячому садочку, а й удома з рідними.

Україноспів, як пісенна традиція нашого народу, здавна побутувала в домашніх умовах й передавалася від матері до дитини. Вихователь дошкільного закладу стає провідником родинних цінностей у штучно створеному середовищі. На нього покладається місія формувати систему цінностей дитини, опираючись на національну культуру, зокрема україноспів. Безумовно, чим раніше ми почнемо формувати культуру україноспіву в маленьких українців, тим краще, бо разом із вокальними навичками та вміннями в дошкільнят збагачується світогляд і духовні цінності, включаючи знання з історії, традицій та побуту рідного народу. Адже заняття з україноспіву супроводжуються комплексом суміжних видів діяльності, як-от: танки, ігри, театральна творчість, музикування, казкотерапія тощо. В нагоді стануть збірки українських народних казок, оповідань і приказок, прислів'їв, українських пісень, зокрема дитячих. Відкриваючи «Грайлик» М. Пилипчак чи «Пісенний світ українознавства» В. Короті-Ковальської, дошкільнята можуть також споглядати прекрасні ілюстрації до пісень, обираючи по малюнках бажані до вивчення твор (Коротя-Ковальська, 2011).

Дитячий пісенний фольклор вважається найкращим засобом виховання наймолодших, адже його споконвіку не просто співали, а обігрували в дружньому колі. Завдяки ігровим пісням діти потрапляють у справжній театр життя пісні. Милі дитячій душі забавлянки дарують гарний настрій і малятам, і всій родині. Основою методичної роботи з дошкільнятами є український фольклор, проте паралельно з тим вивчаються музичні твори з мультфільмів «Телесик», «Котик і півник», «Жаднюга», «Про всіх на світі», казки-мультфільми Сашка Лірника, «Мавка» та ін.

Важливо відмітити, що соціально-політичні умови країни, безумовно, позначились на психологічному стані дітей, тому навчання україноспіву стало своєрідною арт-терапією. Перші заняття співпали з повітряними тривогами і були проведені в укриттях. У момент страху, як відомо, блокується практична діяльність, тому в дошкільнят було зміщено акцент із тривожного стану на переможний. Для цього звук сирени перетворювався у

заклик «У-У-У!»), який знизу доверху проспівувався разом, щоб людину, яка стоїть на землі, почуло небо і допомогло розвіяти небезпеку та тривогу. Для прикладу наводились різні обрядові пісні, якими українці закликали весну, величали сонце, просили дощу тощо. Для того, щоб від звуку сирени діти не плакали, ховалися в куток або кричали, пояснили всім, що звук «у» – перший у назві нашої країни. Отож коли ми під час тривоги промовляємо «Україна переможе!» – це діє як настанова для всіх гуртуватися та передавати заряд віри в нашу перемогу цивільним і військовим. Пізніше з цієї заклички-гри було створено пісню «Україна переможе!», яка зазвучала в новому вигляді спільно з Ансамблем Збройних Сил України. При сповіщенні сигналу «повітряна тривога» діти досі наспівують ці рядки та утверджують майбутню перемогу нашої держави, що підкреслює правильність вибору асоціації сирени з піснею.

У Концепції «Нова українська школа» наголошується на важливості компетентнісного підходу до навчання та формування середовища для успішної самореалізації особистостей. Створення відповідних умов для опанування культури україноспіву дошкільнятами можливе з допомогою організації спеціально облаштованого простору. Прикладом є «Світлиця україноспіву» – «живий» простір для відродження національних традицій україноспіву з метою ознайомлення дошкільнят із предметами народного побуту, старовинними рушниками, іншими тематичними атрибутами, які застосовуються в ході навчання україноспіву.

Під час ігрової діяльності експонати «розповідають» цікаві історії своєї появи в український світ, стають персонажами казок і героями уроків. До прикладу, ляльки-мотанки, яких під час заходу до Дня Гідності та Свободи було наречено іменами «Гідність» і «Свобода», досі виконують роль наглядачів за гарною поведінкою дошкільнят під час занять. Зорово-сенсорні відчуття паралельно з слуховими й вокальними навичками розвиваються завдяки асоціативному мисленню, що є дуже важливим на цьому етапі музичного розвитку дошкільнят. Торкаючись до вишивки, розглядаючи предмети побуту з натуральних матеріалів, дошкільнята пізнають світ і оспівують його. З метою наповнення простору авторськими речами

впродовж навчального року можуть проводитись майстер-класи з народними майстрами з виготовлення народної іграшки, оберегів, наприклад, ляльки-мотанки, Дідуха, солом'яних виробів, вишиванок, писанок тощо.

Створення у навчальному просторі своєї кімнати-музею – світлиці є важливим елементом музично-виховного процесу. Власноруч виготовлені дітьми під час занять ляльки-мотанки, обереги, малюнки-ілюстрації до пісень, народні іграшки, Дідух та інші вироби є особливо цінним наповненням освітнього середовища, адже в подальшому «допомагають» у проведенні розвивальних, театральних-музичних уроків. У формі бесіди дітям доноситься інформація про кожну побутову річ, про те, чому саме світлиця є місцем для співу. Здавна світлицею називалась найголовніша кімната в оселі, де розташовувався покуть – сакральний куток з образами святих речей, і де проходили родинні свята. Саме у світлиці важливо проводити мистецькі заходи за участю дітей і батьків, відкриті уроки, вечорниці з Калитою, Різдвяні віншування, Шевченкові зустрічі тощо. Основний акцент відкритих занять для дошкільнят і їх батьків – на живому спілкуванні зі слухацькою аудиторією з метою залучення родин до ведення власного пісенного щоденника подібно до того, як раніше до онлайн-проєкту «Пісенний щоденник» долучились представники різних областей України та української діаспори світу.

«Пісенний календар» – гра, що передбачає вивчення пісенних традицій, оспівування навколишнього світу та часового простору відповідно до календарного року. У такий спосіб дошкільнята здобувають знання про життя та особливості святкування різних обрядів свого народу, виконуючи пісні осіннього, зимового, весняного циклів, патріотичні та сучасні. Окрім традиційних народних пісень календарного циклу, дошкільнята знайомляться з творчістю видатних особистостей, які виконували, творили і сьогодні несуть людям українську пісню. Так, «Пісенний щоденник» вшановує В. Симоненка у січні, О. Петрусенко в лютому, В. Івасюка в березні, К. Цісик та М. Миколайчука у квітні тощо. «Пісенний календар» – гра, під час якої діти вивчають цікаві факти з історії українського співу в

ігровій формі. Гортаючи настінний календар на кожному занятті, вчитель подає цікаву інформацію про життя і творчість видатних співаків України, викладаючи творчих шлях у формі казки. За приклад може послуговуватися казка про Квітку Цісик. Історія про дівчинку, яка жила далеко від України і мріяла колись відвідати її. Дівчинка на ім'я Квітка вчила від бабусі українських пісень, а коли виросла, то стала знаменитою співачкою і здійснила свою мрію – приїхала в чарівний край українських Карпат і відшукала те село, де колись давно жили її родичі. Під час розповіді вчитель демонструє портрети співачки, ставить її записи і вивчає з дітьми обрану пісню з її репертуару.

Упродовж календарного року за «Пісенним календарем» дошкільнята пізнають обрядові пісні та традиції. Так, цікавим для перегляду в класі був фрагмент із документального фільму «Пісенна світлиця», під час якого на Зелені свята прикрашалася хата в зелені віти. Під час обговорення з дошкільнятами вчитель пропонує вивчити пісню про Трійцю та заздалегідь готує зелені трави (любисток, м'ята, гілля), щоб спільно прикрасити світлицю – навчальний простір для занять україноспівом. Ведення та обговорення подій і дат, пов'язаних з історією та сучасністю української пісні, дозволяє розширити кругозір дошкільнят і опанувати початковий курс народознавства.

«Пісенний кошик» – гра на асоціацію, під час якої вчитель називає слово і вихованці мають пригадати пісню, в якій є дане слово. Спеціально роздрукований плакат із намальованим кошиком слів уміщує понад 500 пісень. Поступово діти вивчають нові пісні, які вчитель їм співає. Так розширюється їх репертуар та асоціативне мислення, культура україноспіву, вміння читати й емоційно виконувати музичні твори. Електронна версія «Пісенного кошика» є у вільному доступі в Інтернеті для завантаження та подальшого роздрукування й використання в практиці музичного виховання (*Україноспів. Пісенний Щоденник*).

Інформацію про важливі події в житті українського народу діти краще запам'ятовують саме завдяки проведенню уроку-казки.

«Пісенна казка» як форма проведення занять і виховних заходів особливо імponує дошкільнятам. Щоразу вчитель може пропонувати нові сюжети для самотворення казок дітьми в класі.

Так, демонструючи плетену з рогози «Козу-Дерезу», вчитель пропонує дітям пригадати раніше вивчені пісні про козу. Діти вірять, що коза не може розповісти казки, поки не почує пісню від дітей. Отже, виконання пісні – це знак поваги, величання персонажа, тому діти завжди із задоволенням оспівують героїв казок. Допомогти у створенні казки можуть різні іграшки – пальчикові, м'які або виготовлені з еко-матеріалів.

«Оспівані іграшки» – гра, під час якої діти пригадують пісні, які раніше вивчали, або ж творять власні пісні, якщо не можуть нічого пригадати. Розвиток креативних здібностей, стимулювання дітей до наспівування музичних фраз до казки, авторських мотивів, вміння розкритися перед однолітками – все це забезпечує гра в оспівані іграшки. Коли лисичка просить заспівати про неї пісню, діти одразу старанно пригадують і наспівують «Я – Лисичка, я – сестричка...»; коли в руках учителя з'являється бичок, то більшість дітей розуміє, що це означає виконувати пісню на вірші П. Воронька та муз. І. Кириліної «Бичок та їжачок».

Повертаючись до опису проекту «Пісенний щоденник», який передував розробці методики та передбачав щоденне виконання родиною однієї української пісні, зауважимо, що одна з його учасниць – 5-річна Милада, маючи попередній досвід побутового україноспіву, допомагала їх вивчати під час занять із дошкільнятами. Подібно до того, як у традиції народного виконавства одна заспівувачка – бабуся передає пісню гурту бажальників навчитися співу. Для дітей приклад сольного співу їх ровесниці сприяв зростанню інтересу до україноспіву та нового репертуару. Особливо цікавими для дитячої аудиторії були перегляди раніше записаних відео у віці 2-3 років, де вони бачили меншою співачку, яка їм демонструє свої маленькі успіхи в опануванні культури україноспіву та знанні українських пісень. На кожному занятті ми з дітьми вивчали одну нову пісню. В такий спосіб за півроку дошкільнята ознайомились із трьома десятками українських пісень. У репертуарі були найрізноманітніші твори: від древніх колядок, веснянок до козацьких, забавлянок і сучасних естрадних.

Допомагали вивчати пісні й реквізити – іграшки пальчикові та в'язані, плетені з рогози й соломи, ляльки-мотанки й альбом, де ми малювали власні ілюстрації до творів. Наприклад, «Два веселі гуси» виконують по черзі ті, хто одягає на пальчик в'язаних крючком персонажів – бабусю, гусака сірого чи білого, калюжку з жабкою. «По дорозі жук» – це пісня-гра, під час якої ми пальцями ходимо по столу один до одного в гості, а на другому куплеті танцюємо. Повітряна кулька символізує пісню з мультфільму «Жаднюга», яка навчає нас «чудового правила» – «з другом все ділити нарівно». Вчитель під час заняття обирає нову роль і спілкується з дітьми від імені іграшки. Так, коза, плетена з рогози – одна з господинь світлиці, «навчає» нас співати колядки «Го-го-го-коза», «Козо-козуню», а також «розповідає» казку про «Козу-Дерезу». Часто персонажа з кошика іграшок обирають самі діти, а також ініціюють створення пісень із вигаданими сюжетами. Індивідуальний підхід до дитини забезпечує високу зацікавленість усього колективу, адже коли кожен має можливість висловити думку та заспівати фразу, розкриваються здібності та бажання творити і в інших.

«Імпровізований музичний діалог» – це комунікативний «мюзикл», імпровізовані музичні приспівування фраз, які мали б використовуватися в розмові. Дітям пропонується заспівати те, що вони хочуть сказати. Гра дозволяє встановити контакт і розвантажити психіку дітей, налаштувати на гарний настрій і позитив під час занять. Традиційно заняття розпочинається з пісенного вітання «Доброго ранку, доброго дня, доброго вечора, мила рідня», далі кожен говорить своє ім'я на довільній музичній інтонації й розпочинається пісня гарного настрою. У цій пісні діти називають і відтворюють всі настрої, які можуть бути в людини та завершують музичний діалог на доброзичливому настрої до всіх. Учитель наводить приклад і пропонує дошкільнятам проспівати у відповідь: «Скажіть мені, діти, який у вас настрій?» – «В нас хороший настрій, а який у вас?». Вчитель, помічаючи когось не активного чи не в настрої, співає до нього: «А що в тебе, друже? Чи хороший настрій?», – щоб викликати увагу до дитини та відповідну реакцію з усмішкою. Так було

створено пісеньку про різні настрої, яку діти із задоволенням виконували під час занять:

*Настрій може бути хорошим,
Настрій може бути сумний.
Настрій можна купити за гроші?
Настрій, друже, не покупний.
Настрій веселий клич до себе,
Настрій поганий віджени!
Глянь, яке сонце, яке небо!
Щастя до себе пригорни!*

«Форматуємо флешку» – гра на розвиток гарного мовлення, дикції, збільшення словникового запасу, пізнання краси української мови. На потребу спілкуватися українською мовою була вигадана така гра, під час якої діти з російськомовних сімей вчаться мислити та спілкуватися між собою рідною мовою.

«Ігрові віршики» – гра на розвиток дикції та пам'яті, уяви та діалогової комунікації. Дитячі віршики про соловейка та зозулю з імітуванням голосу птахів, ознайомлення з казкою дня, розподілення ролей та інсценізація з дітьми – ці та інші засоби, що апробувалися під час занять, сприяли налагодженню доброзичливої, вільної та співочої атмосфери в класі. До прикладу, вірші про пташок читаються у формі діалогу вчителя та дошкільнят по черзі, щоб діти продовжували речення:

Співа соловейко – в моєму саду.

До нього тихенько – я підійду.

Тьох, тьох – тьох, тьох. Співаймо удвох!

«Повторюхи-розспівки» – гра, метою якої є налаштування голосового апарату на спів, розвиток дикції, дихання, емоційне налаштування на заняття. Вчитель пропонує дошкільням уявити, як розспівуються птахи або тварини. Так, зозуля співає точно, чисто і високо – «ку-ку», поросятко «допомагає» розробити букву «р» під час розспівки «Хро-хро-хро-хро», собачка «навчає» нас гарно відкривати нижню щелепу на склад «гав-гав-гав». Розспівка «Звуки природи» допомагала дітям відтворити звуки, які вони чують на вулиці – шум вітру, дощик, гудіння комах тощо.

«Відгадай-заспівай» – гра, під час якої вчитель награв мотив пісні, яку раніше вивчали з вихованцями, а їх завдання – відгадати

та проспівати зі словами, назвати жанр (колискова, веснянка, колядка тощо).

«*Перевтілюйся сам*» – гра, у якій кожен учасник обирає собі наявний атрибут і роль, кого представлятиме в казці чи пісні. До прикладу, героями казок були бабуся в хустині, дід у капелюсі, пальчикові іграшки.

«*Оспіване життя*» – гра, важливим додатком до якої є картки із зображенням народного костюма, посуду, подвір'я, речей побуту, народних інструментів. Серед завдань для дошкільнят є такі: запам'ятати назву предмета, описати його функціональність, знайти пару предметів, послухати пісню, у якій згадується предмет, повторити її за вчителем, запам'ятати, щоб наступного уроку проспівати цю пісню на «асоціативну підказку». Під час заняття діти допомагали розфарбувати предмет, оспіваний на занятті, наприклад, писанка, рушник, скриня, коровай тощо.

«*Пісенна мандрівка*» – гра з використанням кубиків і фішок, під час якої по мапі України уявно мандрують учасники, а вчитель розповідає про особливості співочої традиції та вивчає з вихованцями пісні про Карпати, ріки, степ, Чорне море тощо. Можна використати готовий розроблений матеріал гри «Мандрівка Україною», котра є у вільному продажі в Інтернеті. Ця гра розрахована на шкільний вік, тому її адаптація для дошкільнят може бути у формі пісенної гри. Вивчаючи пісні, діти дізнаються про Україну, її традиції, географічні особливості та туристичні місця.

«*Танцювальна хвилинка*» – частина заняття, яка знайомить дошкільнят із піснями-танцями, зокрема «Печонее поросся», «Зайчик», «Ворона», «Руханка», «Вербовая дощечка», «Кроковее колесо», «Звірячі танці». Останній приклад допомагає дітям розкрити артистичні вміння перевтілюватися в різні ролі та імітувати голоси тварин.

Цікавою розробкою стало створення *леп-буку з україноспіву*, що наповнювався новими піснями, які пропонували діти з власного домашнього середовища (пісні своєї родини, з мультфільмів тощо). Книга містила картинки з різними порами року, піснями до кожної з них, зображення предметів побуту чи явища природи та мала відповідні пісні. Задля ознайомлення з

побутовим україноспівом і вивчення пісень вдома дошкільнятам було рекомендовано переглянути разом із батьками фільм «Пісенна світлиця», у якому багато цікавих і доступних пісень присвячено навколишньому світу.

Завдяки пісенним іграм діти вивчили вокальні твори про різні овочі та фрукти, дерева та птахів («Ходить гарбуз по городу», «Чижику-пичику», «Я варю кашку», «Ой є в лісі калина» та ін.), познайомились з календарно-обрядовим циклом (веснянки «Вербовая дощечка», «Подольночка», «Зайчику», «Вийди, вийди, сонечко», «Кривий танець», різдвяні «Радуй, земле», «Щедрик», «Йшли три бабусі»), колискові («Котику сіренький», «Вже настала нічка»), жартівливі («Із сиром пироги», «Ой під вишнею»), пісні на вірші Т. Шевченка «Ой стрічечка до стрічечки», твори І. Кириліної («Засмутилось кошеня», «Хто кого боїться», «Бичок та їжачок» та ін.), «Черепашка-аха» Г. Чубач, козацькі та патріотичні пісні («За Україну», «Ой у лузі червона калина», Гімн України) та багато інших (*Дитяча філармонія «Диво UA»*, 2018; *Україноспів. Пісенний Щоденник*). Нові пісні сучасності також звучать у виконанні дошкільнят під час занять з україноспіву, до прикладу, авторська колискова-молитва «Хай закінчиться війна», «Піжама» Р. Лоцман, «Писанка» та «Руханка» М. Бурмаки та ін.

Окрім того, пропонована модель навчання україноспіву включає серію майстер-класів для дошкільнят та їх родин, цикл відеороликів «Таємниці україноспіву», що викладено для вільного доступу широкій аудиторії в Інтернеті (*Відеоролики до проекту «Таємниці Україноспіву»*).

Висновки. Отже, використання пісенних ігор у процесі музичного виховання дошкільнят сприяє формуванню культури україноспіву, духовних цінностей, розкриваючи їхні душі до пізнання національних традицій та історії своєї держави. Музичне виховання дітей дошкільного віку вимагає від вихователя креативності та пошуку нових форм, методів, прийомів, засобів ігрової діяльності.

Подальша розробка теми в перспективі передбачає створення нових ігор з використанням сучасних технологій, зокрема мобільних додатків із опанування культури україноспіву.

Список використаної літератури

- Відеоролики до проекту «Таємниці Україноспіву». Взято з: <https://www.youtube.com/playlist?list=PL8VMaVeaA6vUcUTvHfS81jFXUGkSt3YM1>
- Коротя-Ковальська, В. П. (Упор.). (2011). *Пісенний світ українознавства: збірник народних, календарно-обрядових та авторських пісень для дітей та дорослих*. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006».
- Лобач, О. О. (2013). *Музично-дидактичні ігри в початковій школі*. Київ: Редакції газет з дошкільної та початкової освіти.
- Лоцман, Р. О. (2013). *Методика навчання народного співу майбутніх учителів музики в процесі вокальної підготовки*. (Дис. канд. пед. наук). Київ.
- Лоцман, Р. О. (2020). *Таємниці Україноспіву*. Кам'янець-Подільський: ФОП Буйницький О. А.
- Лоцман, Р. О. (Упор.). (2018). *Збірка українських дитячих пісень «Дитяча філармонія «Диво UA» з додатком CD*. Київ: Друкарня «Рема-Прінт».
- Пилипчак, М. (Упор.). (2017). *Колядки і щедрівки. Експедиційні записи*. Київ: Муз. Україна.
- Садовенко, С. М. (2007). *Світ фольклору: Український музичний фольклор як засіб формування музичних здібностей дітей дошкільного віку: науково-методичний посібник*. Київ: КТ «Київська нотна фабрика».
- Сулаєва, Н., Лещенко, М. (1998). *Мистецька гра від А до Я: посібник для вчителів*. Полтава: ПДПІ імені В. Г. Короленка.
- Україноспів. *Пісенний Щоденник*. Взято з: Youtube: <https://www.youtube.com/playlist?list=PL8VMaVeaA6vUMWXF3xNSI3YnnHdaNMhdR>
- Фольклорна добірка. Майстер-класи. «Україноспів»*. Взято з: <https://www.youtube.com/playlist?list=PL8VMaVeaA6vWQbulqK9pUhZKnaruaeH0E>

Ruslana Lotsman

SONG GAMES AS A MEANS OF UKRAINIAN SINGING CULTURE FORMATION IN PRESCHOOLS

The article analyzes the peculiarities of the process of formation of Ukrainian singing culture by preschoolers with song game usage. The author emphasizes the importance of using Ukrainian folk songs in the process of musical education of preschoolers, such as calendar-ritual songs, fairy tales, poems, and additional visual materials about Ukrainian traditions. The relevance of singing games is determined by the need for preschoolers' socialization during the war and quarantine, the use of the art-therapeutic potential of Ukrainian singing, and the need for national-patriotic education.

The main tasks of the song game are to help reveal the essence of Ukrainian singing culture in the process of musical education and everyday life; comprehensive and musical development, formation of vocal-auditory and singing skills, enrichment of the repertoire of preschoolers; awareness of the importance of learning the culture of Ukrainian singing, the history of one's people and the surrounding world through song; creation of theater and game space; close cooperation with parents and involving them in play activities with preschoolers at home, in preserving the traditions of Ukrainian singing in everyday life; removal of psycho-emotional tension and a friendly atmosphere of the educational environment.

The article examines various forms of Ukrainian singing lessons and suggests author's exercises, methods and games, in particular: "song diary", "song basket", "song calendar", "song journey", "song fairy tale", "singing toys", etc. The author investigates the problem of

forming the culture of Ukrainian singing in preschoolers through the development of associative thinking, emotional intelligence, and creative abilities, the creation of an educational art space of the "room of Ukrainian singing", and the holding of educational events in the direction of Ukrainian studies. The proposed song games are aimed at young Ukrainians' musical and spiritual development, their patriotic upbringing, and the enrichment of their worldview.

Keywords: Ukrainian singing; song games; song diary; fairy tale; song basket; preschoolers; game activity.

References

- Folklorna dobirka. Maister-klasy. «Ukrainospiv» [Folklore collection. Master classes. "Ukrainospiv"]. Retrieved from <https://www.youtube.com/playlist?list=PL8VMaVeaA6vWQbulqK9pUhzKnaruaeH0E> [in Ukrainian].
- Korotya-Kovalska, V. P. (Comp.). (2011). *Pisennyi svit ukrainoznavstva [Song world of Ukrainian studies]: zbirnyk narodnykh, kalendarno-obriadovykh ta avtorskykh pisen dlia ditei ta doroslykh. Kamianets-Podilskyi : PP «Medobory-2006».* [in Ukrainian].
- Leontovych, M. D. (1989). *Praktychnyi kurs navchannia spivu u serednii shkoli Ukrainy [Practical course of teaching singing in the secondary school of Ukraine].* Kyiv: Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
- Lobach, O. O. (2013). *Muzychno-dydaktychni ihry v pochatkovii shkoli [Musical and didactic games in primary school].* Kyiv: Redaktsii hazet z doshkilnoi ta pochatkovoї osvity [in Ukrainian].
- Lotsman, R. O. (2018). *Zbirka ukrainskykh dytiachykh pisen «Dytiacha filarmoniiia «Dyvo UA» z dodatkom CD [Collection of Ukrainian children's songs "Dyvo UA Children's Philharmonic" with CD attachment].* Kyiv: Rema-Print [in Ukrainian].
- Lotsman, R. O. (2013). *Metodyka navchannia narodnoho spivu maibutnykh uchyteliv muzyky v protsesi vokalnoi pidhotovky [Methods of teaching folk singing to future music teachers in the process of vocal training] (PhD diss.).* Kyiv [in Ukrainian].
- Lotsman, R. O. (2020). *Taiemnytsi Ukrainospivu [Secrets of Ukrainian singing].* Kamianets-Podilskyi: FOP Buinytskyi O. A. [in Ukrainian].
- Pylypchak, M. (Comp.). (2017). *Koliadky i shchedrivky. Ekspedytsiini zapysy Marii Pylypchak [Christmas carols and gifts. Expedition records of Maria Pylypchak].* Kyiv: Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
- Sadovenko, S. M. (2007). *Svit folkloru: Ukrainyskyi muzychnyi folklor yak zasib formuvannia muzychnykh zdibnostei ditei doshkilnoho viku [The world of folklore: Ukrainian musical folklore as a means of forming the musical abilities of preschool children].* Kyiv: KT «Kyivska notna fabryka» [in Ukrainian].
- Sulaieva, N., & Leshchenko, M. (1998). *Mystetska hra vid A do Ya [Art game from A to Z]: posibnyk dlia vchyteliv. Poltava: PDPI imeni V. H. Korolenka* [in Ukrainian].
- Ukrainospiv. Pisennyi Shchodennyk. [Ukrainian Singing. Songs Dairy].* Retrieved from <https://www.youtube.com/playlist?list=PL8VMaVeaA6vUMWXF3xNSI3YnnHdaNMhdR> [in Ukrainian].
- Videorolyky do proektu «Taiemnytsi Ukrainospivu» [Videos for the project "Secrets of Ukrainian Singing"].* Retrieved from <https://www.youtube.com/playlist?list=PL8VMaVeaA6vUcUTvHfS81jFXUGkSt3YM1> [in Ukrainian].

Одержано 12.04.2023 р.

ОСВІТНЬО-ВИХОВНІ ФУНКЦІЇ ДИТЯЧОГО МУЗИЧНОГО ТЕАТРУ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

У статті визначено освітньо-виховні функції дитячого музичного театру в умовах інклюзивної освіти в контексті тріади: керівник-режисер, учасники-виконавці, батьки-глядачі. Кожна з цих ланок тріади створює виразову підсистему, а її цілісний комплекс підпорядковується сфері освітньо-мистецького контексту. Деталізована характеристика звукової музичної палітри театральної вистави є надзвичайно важливим чинником формування сценічних образів за участю дітей і підлітків з особливими потребами. Зважаючи на це, керівник-режисер має спиратися на весь свій попередній – життєвий, світоглядний, загальнокультурний, естетичний, педагогічний – досвід, щоб розвивати творчість дітей засобами театральної діяльності, враховуючи їхні психологічні та фізичні особливості.

Ключові слова: *освітньо-виховні функції; дитячий музичний театр; інклюзивна освіта; діти з особливими потребами; театральне спілкування.*

Постановка проблеми. Пошук нової ідеї функціонування в Україні позашкільних закладів, форм і методів творчого розвитку дали поштовх народженню самостійної галузі позашкільної педагогіки. Її існування ґрунтується на добровільності вибору особистісних інтересів дітей і підлітків у тій чи іншій діяльності. Специфіка позашкільної освіти вплинула на визначення її мети і завдань, які полягають у мотивації особистості до пізнання і творчості, створенні умов для її інтелектуального й духовного розвитку, задоволенні потреб через залучення до науково-експериментальної, дослідницької, дозвіллево-розважальної та іншої діяльності у вільний час; задоволення потреби особистості у професійному самовизначенні і творчій самореалізації; створення системи пошуку, розвитку та підтримки здібних, талановитих і обдарованих дітей і підлітків.

Позашкільна освітньо-мистецька галузь має різножанрову систему. Серед цієї системи слід виділити дитячий музичний театр, який сприяє реалізації унікального ефекту взаємодії мистецтва і освіти дітей і підлітків з особливими потребами. Через театральну діяльність особистість виявляє себе у зовнішньому світі, активно перетворюючи соціальне і духовне середовище. Вихованці театального колективу за гуманного керівництва педагогів і батьків змінюють себе, розвивають свої емоції і почуття, навички і поведінку, збагачують знання. У театральному мистецтві буття дитини та підлітків з особливими освітніми потребами відбувається як безперервний процес опанування й здійснення різних видів мистецько-естетичної, творчої та комунікативної діяльності, результатом яких є створення якісно нових духовних цінностей особистості, розвиток її здібностей і талантів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні психологічні та педагогічні дослідження у сфері інклюзивної освіти зазначають, що загальна система освіти, зокрема й позашкільна, має вчасно реагувати на особливі потреби вихованців, забезпечуючи їм належні умови для отримання знань і вмінь (І. Бабій, Г. Батищева, О. Вознесенська, А. Капська, А. Колупаєва, Г. Лактіонова, Д. Левчук, А. Москаленко, Ю. Найда, В. Панок та ін.). О. Комаровська, О. Кондрацька, О. Коротчук, Н. Миропольська, І. Омельченко, О. Олексюк, Г. Падалка, Л. Паньків та ін. розробили методику діагностики та особистісного розвитку дітей і підлітків з особливими освітніми проблемами засобами мистецтва. Н. Гуз, В. Водяна, З. Сергійчук, М. Стельмахович та ін. наголошують, що важливою особливістю художнього розвитку дітей із певними вадами є їхнє істотне культурне збагачення через театральне мистецтво, предметом якого завжди було естетичне, моральне і національне виховання особистості (теоретичний аналіз вищеназваних досліджень див. у дисертації автора (Лавриш, 2008)).

Нині гостро постали проблеми спрямування дітей і підлітків з особливими потребами на життя в гармонії з усесвітом і самим собою. Театральна діяльність спроможна органічно вирішувати комплекс необхідних освітньо-виховних і корекційно-розви-

вальних завдань, які б активізували мотиваційну сферу, творчі можливості, емоційно-вольову готовність до практичного втілення сценічних образів (Дудчак, 2007). Однак за межами спеціального дослідження залишається систематизація функцій дитячого музичного театру позашкільного закладу в умовах інклюзивної освіти.

Мета статті – розкрити роль дитячого музичного театру як жанростворювального позашкільного закладу в умовах інклюзивної світи, визначити його освітньо-виховні функції, дослідити особливості сценічної дії у художньому відтворенні образів, визначити шляхи розвитку дітей і підлітків з особливими потребами засобами театральної діяльності.

Методи дослідницького пошуку: теоретичні – аналіз психолого-педагогічної, музично-театральної та науково-методичної літератури з порушеної проблеми, узагальнення теоретичних та експериментальних даних; емпіричні – спостереження, опитування, бесіди, творчі завдання, створення ситуацій успіху, регуляція вольових зусиль, групова дискусія.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових досліджень дав нам змогу засвідчити, що дитячий музичний театр може бути самостійною виховною установою з визначеними функціями – естетичною, художньо-творчою, педагогічною, світоглядною, пізнавальною, виховною, комунікативною, ціннісною (В. Абрамян, С. Дубнова, Т. Леваньшина, А. Михайлова та ін.) (Лавриш, 2008). Місія дитячого музичного театру в умовах інклюзивної освіти полягає у використанні закономірностей театру і музики в педагогічному процесі як елементу загальної системи виховання.

Звернемо увагу на особливості театального жанру з його художнім стилем, який відгукується на емоційно-ритмічні особливості вихованців, рух сюжету, характер теми, специфіку музичного розвитку. Музичний дитячий театр, як осередок сценічного мистецтва, сприймається особистістю через призму сукупності засобів виразності. Дослідники театального мистецтва (Л. Барабан, В. Василько, М. Євреїнов, О. Кисіль, О. Клековкін, та ін.) звертають увагу на визначення театральності, у зв'язку з чим постала потреба віднайти її характерні особливості саме в дитячому музичному театрі. Театральність як

основний нерв театру базується переважно на сукупності відповідних засобів виразності: синтетична природа театру, колективна творчість, духовно-практична діяльність, орієнтація на позатекстову музичну палітру тощо.

Музичний дитячий театр формує свідомість підлітків, їхнє художнє мислення і смаки, естетичну культуру, яка є визначальною, оскільки саме вона наділяє підлітків сенсом і вмотивовує до театральної діяльності. На нашу думку, варто враховувати індивідуальні та вікові психологічні особливості підлітків – чутливість, інтенсивність і безпосередність емоцій, яскравість проявів темпераменту, вразливість і суперечливість внутрішнього світу, «активність, ефективність мовної жестово-мімічної поведінки дитини». В останньому вислові звернімо увагу на дотичне до театральності слово «жест», яке в контексті філософії театру Л. Курбаса (2022) наповнюється не лише пластичним, але й дієвим змістом – жест як демонстративна дія. Глибоке усвідомлення цієї проблеми розкриває нові можливості дитячого музичного театру та спонукає до пошуку новітніх шляхів реалізації його педагогічних потенцій в умовах інклюзивної освіти. Остання спирається на те, що пізнання особистості здійснюється крізь призму її естетичних потреб і власні ціннісні виміри, які підпорядковані самопізнанню й самовираженню, через них вихованці з особливими потребами прагнуть бути зрозумілими (А. Богданюк, М. Бриль, К. Бовкут, В. Бондар, В. Вілков, Л. Жабицька, О. Комаровська, Н. Косінська, Л. Остролуцька, Н. Попова та ін.) (Лавриш, 2008).

Участь дітей і підлітків з вадами розвитку в театральній діяльності дає їм можливість відволікатися від реалій, перенестися на деякий час у сферу вищих вартостей, не поринати в гострі проблеми життя, а відпрацювати і вивільнити психічну напругу через компенсаційні механізми втілення образів сценічної дії. Опосередковане вираження актуальних роздумів і переживань, об'єктивація природної фантазії розглядаються підлітками як засіб увиразнення об'єкта зображення – театрального героя. Неймовірність сюжетних перипетій, художньо-театральні образи з їхніми емоціями й почуттями, життєвими

колізіями, успіхами й невдачами стають для учасників дійства основним об'єктом пізнання через мистецтво.

Процес пізнання для цієї категорії вихованців досить складна форма свідомого, інтелектуального та емоційного руху. Музично-театральна діяльність таких підлітків – це власна творчість, уява і фантазія, спрямовані на створення певного образу, який може отримати нову якість і самобутність. Однак вони намагаються зберегти все те найкраще, що порадив керівник колективу, який виступає домінантою і вибудовує загальну концепцію вистави. Л. Виготський (1991) підкреслює, що уява і творча діяльність залежать від набутого людиною досвіду та емоційного зв'язку між уявою та реальністю. Розмірковуючи про багатство уяви, психолог зазначає, щоб забезпечити розуміння образів, необхідно звести розрізнені уявлення вихованців у гармонічну систему. Л. Виготський переконливо показав, що ключовою проблемою дітей і підлітків із затриманнями розумового розвитку є специфічне відставання дії. Їхні думки, мотиви, пізній мовленнєвий розвиток, схильність оперувати незрозумілими словами, прагнення включити їх у текст під час виконання певної ролі дуже повільно реалізуються в діяльності. Далі, розглядаючи проблему психіки індивіда з особливими потребами, відомий учений говорить про те, що дитини, потрапляючи у творчу ситуацію, до якої не готова, бо її дитяча психіка ще не визріла з природних причин, не може засвоїти навіть простого тексту. Тому для вихованців музичних дитячих театрів в умовах інклюзивної освіти, які зазвичай живуть у своєму мікрокліматі, часі, мають обмежені розумові або фізичні можливості, керівник сам створює образно-психологічну тканину сценічної дії.

Найкращим полем для творчої діяльності керівника є образний мікроконтекст, завдяки якому відбувається більш глибоке розкриття змісту твору, поєднання позатекстового фону, поетичної канви, збереження стильової єдності й логічності образу. Художнє сприйняття стилістичної єдності як носія естетичної інформації залежить від якості мовлення, емоційності й образності. Психологічні прояви вихованців дитячого музичного театру вбирають у себе, окрім пізнання, оцінку, чуттєву безпосередність емоцій, які є наслідком вражень,

переживань, поринання у власний духовний світ. Духовні вібрації тексту передаються юним театралом через слово, жести, міміку, що дає змогу розкрити глибинні смисли, зашифровані в підтекстах, музичній палітрі, у результаті чого складається загальна сценічна дія вистави. Художній текст у сценічній дії визначає її духовність, акумулюючи в собі культурну, етичну, естетичну інформацію, емоційність і образність. Інформація, яка міститься в музиці або літературному тексті вистави, має бути логічною і зрозумілою для вихованців з особливими потребами. Закладений у тексті смисл підлягає в ході сценічної дії трансформаціям згідно з мовленнєвими можливостями дітей і підлітків. Так, поетичні тексти маленькі актори можуть змінювати, використовуючи свій особливий лексикон, своєрідну граматику відповідно до своїх можливостей. Керівник дитячого музичного театру, створюючи виставу, підбираючи текст, прогнозує його сприйняття виконавцями і глядачами.

Синтез мистецтв, музики і слова надзвичайно важливий у дитячому музичному театру. В центрі уваги створення музичної палітри вистави, яка характеризується процесуальністю образів і множинністю сприймання її змісту підлітками, постає питання самоідентичності музичного твору, його інформативності. На вибір музики як засобу художньої виразності театральної вистави впливає режисерський задум. На нашу думку, театральна музика є активним фактором драматургії. Вона має велике змістове значення: створює певну емоційну атмосферу, підкреслює основну мету художнього твору, конкретизує час і місце сценічної дії, характеризує персонаж, впливає на темп і ритм вистави. За драматургічною функцією музика може бути в гармонії з тим, що відбувається на сцені (співзвучний музичний фон), або створювати контраст. Музика уможлиблює цілісне бачення майбутньої вистави. Польська музикознавиця Зофія Лісси (1975) вважає, що музичний твір у сценічній дії є чийось особистісним одкровенням і постає як складник загальнотеатрального процесу.

Відповідно до висновків великого античного мислителя Платона, «музика здатна приносити насолоду, оскільки є своєрідним засобом тренування й виховання душі». Вона тривалий час залишається в емоційній пам'яті глядача і є рушієм

усвідомлення ними естетичних цінностей. Аналізуючи музичну палітру вистави, ми відзначаємо, що ідеї режисера (керівника) тісно пов'язані з музичним ритмом і пластикою маленьких акторів. Дітям і підліткам з особливими фізіологічними та психічними потребами притаманне прагнення до спілкування через музично-театральну дію. У цьому закладена й висока цінність музичного твору, майстерність «музичної адаптації» дітей, яка відкриває широке поле для аналітичних спостережень, певних узагальнювальних висновків щодо інформативності виразових музичних засобів. Подібні висновки щодо застосування музичної палітри в дитячому музичному театрі як діалогу композитора зі слухачем, поєднання естетичного переживання з раціональним смислом, який несе художній образ, ми зустрічаємо в дослідженнях О. Козаренко, О. Костюка, М. Мамардашвілі, В. Малахова, В. Панченко, Т. Чайки та ін. (Лавриш, 2008). Ми узагальнили нагромаджений у педагогічних дослідженнях матеріал цих авторів і дійшли висновку, що художній образ як символ театрального дійства викликає емоційно-емпатійне реагування на слово і музику, духовно-почуттєві переживання в процесі глибинного проникнення у сенс цілісного образу.

У світлі викладених вище позицій ми врахували, що діти та підлітки з певними вадами розвитку мають особливі пізнавальні потреби, які виявляються у двох формах і формуються залежно як від індивідуально-психологічних властивостей кожного, так і від умінь керівника дитячого музичного театру. Перша потреба полягає в засвоєнні початкових знань щодо театральної діяльності, а в другій домінує тенденція до поглиблення знань у ході творчого пошуку. На різних рівнях розвитку вони виступають як потреба вихованців аналізувати враження від твору, як чутливість до проблем, описаних у ньому. Перша форма є менш активною, ніж друга. Вихованці з неоднаковими формами вияву пізнавальної потреби різняться між собою за результатами художньої діяльності. Ті, які мають пізнавальну потребу в активному засвоєнні прозового або поетичного тексту, краще запам'ятовують фактичний літературний матеріал, оскільки в них сформована чітка система його зберігання. Діти та підлітки із слуховими або зоровими вадами не мають такого структуро-

ваного запам'ятовування, вони прилаштовуються завдяки власним емоційно-вольовим рисам, застосовуючи жестову мову, міміку, власні самобутні особливості. Емоційна регуляція цієї групи вихованців здійснюється засобами сценічної дії, де навчання ведеться через наслідування, повторення та синхронізовану діяльність (А. Капська, О. Коротчук, Т. Росік, М. Юдов та ін.).

Як зазначає Г. Васильєва (2021), мета інклюзивного навчання і виховання полягає в ліквідації соціальної ізоляції, що є наслідком негативного ставлення до людської різноманітності. Відправною точкою впровадження інклюзивного навчання є переконання, що освіта є одним з основоположних прав людини і основою більш справедливого суспільства. Відповідно до логіки дослідження діяльності дитячого музичного театру в умовах інклюзивної освіти ми визначили його домінуючі освітньо-виховні функції, які допоможуть учасникам колективу знайти своє місце в структурі театральної діяльності, зрозуміти необхідність своєї участі в загальній мистецькій справі, яка сприяє самовизначенню, самореалізації, стимулюванню пізнавального інтересу, вихованню почуттів, формуванню вмінь і навичок колективної художньої діяльності дітей і підлітків з особливими потребами. До освітньо-виховних функцій належать естетична, художньо-творча та педагогічна, які ми розглянемо нижче більш детально.

Естетична функція передбачає усвідомлення естетичної мети як вимоги довершеності, формування естетичного ставлення до театру, що дає змогу розкрити творчі здібності дітей і підлітків з особливими потребами, прискорити їхній загальний і мистецький розвиток, збагатити естетичний кругозір і орієнтації завдяки гармонічному художньому або музичному образу, розширити часові, стилістичні межі сценічної дії. Унікальність театрального мистецтва, на нашу думку, може бути естетично зрозумілою, переживатися тільки на основі смислу, відображеному в певних образах (ролях). Неодмінною ознакою істинного, досконалого, справжнього художнього образу є його здатність продукувати нові смисли. Під впливом художнього твору, його асоціативного поля, інтонації вихованці переживають естетичну радість, емоційно-естетичну насолоду, унікальні життєві

ситуації, яких вони не зазнавали в повсякденному житті. Специфіка театральної діяльності дітей з особливими потребами полягає в тому, що вона надає можливість організовувати окремі корекційно-розвивальні групи, до яких залучаються діти з порушеннями у спілкуванні, страхами, агресією, психомоторною гіперактивністю, загальним розвитком психічного рівня нижче норми, вадами зору, слуху. Погляд, голос, дотик, пряме звертання можуть виявитися для окремих вихованців дуже сильними подразниками, які швидко викликають у них дискомфорт. Їм важко аналізувати художній твір через особливості їхнього мислення і сприйняття. Проте, вправно володіючи власними жестами й виразними рухами, діти й підлітки тонко розуміють усі нюанси комунікації через вираз обличчя, жести й рухи партнера по сцені. Активні мімічні та пантомімічні прояви почуттів допомагають запобігти деяким патологічним емоціям. Завдяки роботі м'язів обличчя і тіла забезпечується активна розрядка негативних емоцій, що супроводжують нервову напругу. Відомо, що практичні вміння й навички в дітей і підлітків з вадами слуху формуються досить повільно, тому загальні закономірності художнього відтворення образів у сценічній дії дають їм змогу пізнати самого себе, краще розуміти емоційний стан і вчинки інших, що сприяє виникненню й розвитку почуттів симпатії, поваги і співпереживання, що є необхідною умовою живого спілкування з іншими учасниками театру. Діти та підлітки вчаться бути терплячими до чужих недоліків, прагнуть повноцінної творчості. Для корекції поведінки агресивних дітей і підлітків ми проводимо комунікативні ігри («Тут щось не так», «Річечка», «Повторюй за мною», «Слухай і виконуй», «Запам'ятай свою позу») та вправи на згуртованість групи. Для емоційного зближення та взаємодії на репетиціях і заняттях ми пропонуємо їм виконати спільну творчу роботу, наприклад, намалювати ескіз до вистави. Для цього попередньо на аркуші паперу малюються фігури героїв вистави, яких слід одягнути у відповідне вбрання, зробити казковий або інший фон. Колективне малювання часто супроводжується музикою, творами відомих українських композиторів-класиків. Така робота сприяє розвитку творчої уяви, комунікабельності, здатності працювати в команді. Власне

образотворча діяльність впливає на поведінку вихованців, вони стають спокійнішими, вчаться прийомів релаксації задля зняття психоемоційної напруги.

Художньо-творча функція дитячого музичного театру в умовах інклюзивної освіти є винятково важливою, оскільки під час її реалізації максимально розкриваються творчі здібності дітей і підлітків з особливими освітніми потребами у створенні художнього образу, який оцінюється ними за ступенем новизни. Аналіз досягнень вихованців театру, спостереження за змінами їхнього настрою під час репетицій дозволяють нам стверджувати, що саме підготовка до вистави може якісно змінити результати їхньої творчої діяльності. Тому керівникові як режисеру потрібно прагнути надати кожному вихованцю дитячого музичного театру можливість максимально задовільнити власні творчі потреби, щоб зробити крок уперед у своєму естетичному, психологічному, освітньому й особистісному розвитку. Зауважимо, що не варто перебільшувати психотерапевтичні та лікувальні властивості певного образу – ролі. Усвідомлення кожним учасником театрального колективу цілісного процесу роботи над роллю сприяють вихованню таких якостей, як терплячість, тактовність, співпереживання, звичка контролювати себе, уміння вести діалог і ставати на позицію свого співрозмовника у сценічній дії. Ми вважаємо, що таким дітям достатньо засвоїти операційно-технічні прийоми спілкування, щоб опанувати характерні особливості театрального образу і подолати певні труднощі творчого перевтілення.

Однією з найбільш суттєвих проблем сучасного дитячого музичного театру є створення яскравого сценічного образу за нових вимог, а саме: досягнення максимальної достовірності за стриманості використання зовнішніх засобів образотворення; збільшення уваги до внутрішнього життя героїв. Аналіз мотивації конкретних вчинків героїв потребують застосування активних методів і прийомів включення акторського «Я» під час репетицій. У цьому контексті найбільше поширення отримали етюди різного характеру, які дають змогу дітям і підліткам з особливими освітніми потребами активізувати власне ставлення до того, що відбувається у сценічній дії. На думку В. Федорова (2011) етюд

прекрасний і як спосіб роботи з молодими ще недосвідченими «маленькими» акторами, і як засіб ефективної практичної перевірки режисерських намірів. Такі етюди, як «Золоті крапельки», «Квітка», «Ласка», «Здивування», «Роздуми», «Цікавість», «Король-Білий гриб не в настрої», «Загубився» побудовані на виразності та співставленні позитивних і негативних рис характеру. Специфічними ознаками творів цього жанру є: настроєвість, лірична напруженість розповіді, діалоги, монологи, жести мови, пантоміма. Керівник театрального колективу має організувати комунікативну ситуацію так, щоб вона була для вихованців комфортною, підкріплювалась приємними враженнями й уникала недоступних форм взаємодії.

У дитячому музичному театрі в умовах інклюзивної освіти особливо важливо враховувати індивідуальні особливості кожної дитини. Так, слід зважати на те, що деякі вихованці театрального колективу не можуть сприймати п'єсу на слух унаслідок певних вад, але можуть прочитати її очима, щоб отримати повне враження про неї. Якщо весь театральный колектив дорожить думкою свого товариша і передбачається його безпосередня участь у виставі, варто дати йому можливість ознайомитися з твором наодинці і обов'язково прийти на обговорення й дієвий аналіз п'єси. Індивідуальний підхід до вихованців передбачає застосування керівником важливих досягнень сучасної науки в галузі фізіології, психології, філософії, естетики, які дозволяють вирішувати завдання на належному рівні наукової достовірності й глибини. В такий спосіб народжується генерація керівників нового типу, оскільки вони, поєднуючи практику з теорією, підносять інклюзивну педагогіку на вищий рівень.

Педагогічну функцію дитячого музичного театру в умовах інклюзивної освіти здебільшого реалізує у своїй діяльності керівник, який поєднує дві різні, але близькі професії в одній особі – режисера і педагога. Цим мистецтвом досконало володіли О. Довженко та Лесь Курбас. Важливо, щоб режисер міг мислити категоріями драматурга, «бачити й чути» життя учасників театрального дійства, аналізувати художній матеріал, прагнути по можливості максимально задовільнити творчі потреби дітей і підлітків з особливими вадами розвитку, зацікавити, захопити їх п'єсою, але це слід робити тактовно, залишаючи їм простір для

уяви й творчості, щоб вихованці відчували серйозність участі в театральній виставі та висловлювати свої враження, думки, пропозиції щодо її покращення. За визначенням А. Горбова (2004), режисер – це і організатор творчого процесу, і педагог, і творець, і перший глядач. Такої ж думки дотримується В. Федоров (2011), який зазначає, що режисер-педагог – це майстер організації процесу творчого пошуку вихованцями логіки у сценічному житті персонажа. Він має вміти розкрити, створити, змодельовати подієву природу п'єси, досягти її художньо-образної єдності й ансамблю всіх дійових осіб. На нашу думку, для керівника важливе значення мають навички цілісного художнього аналізу обраного твору на всіх етапах підготовчої роботи. З цією метою режисер-педагог повинен розробити програму відповідно до потреб і можливостей дітей і підлітків з особливими потребами. Програма має розкривати взаємозв'язок елементів твору, послідовність подій у часі, причинно-наслідкові зв'язки між ними, цілісність характерів персонажів, художній контекст, систему виразних засобів, різні прийоми та методи роботи з дітьми тощо. В учасників театрального колективу необхідно сформулювати поняття про художнє значення елементів сюжету, композицію, систему образів, засоби художньо-театральної виразності, вміння визначати на основі загальних вражень і оцінки характерів різні компоненти твору (п'єси) тощо. Режисер-педагог покликаний згармонізувати в органічній єдності педагогічні та театральні завдання. Кожен театральний сезон пов'язано з вирішенням нових педагогічних, психологічних і виховних проблем. Планування роботи над майбутньою п'єсою має свої конкретні цілі і завдання, які вирішуються на заняттях з акторської майстерності (ритміки, акторського тренінгу з розвитку і формування психофізичних здібностей вихованців, сценічного руху та мови, музики і співів) та основ історії розвитку театру та акторської творчості. Навчальні заняття проводить керівник-режисер музичного дитячого театру, але в умовах інклюзивної освіти до роботи доцільно залучати психологів, логопедів і дефектологів. Тільки самовіддана професійна діяльність керівника театру та команди однодумців може забезпечити успіх корекційно-педагогічної і мистецької справи, яка має бути пронизана турботою про дітей і підлітків з особливим освітніми потребами.

Висновки. Отже, визначено провідні освітньо-виховні функції дитячого музичного театру в умовах інклюзивної освіти – естетична, художньо-творча, педагогічна (навчальна, розвивальна, вихована корекційна, терапевтична), які мають соціальний характер і вповні виявляються в тріаді – керівник-режисер, учасники-виконавці, батьки-глядачі. Кожна з цих ланок тріади створює особливу виразову підсистему театрального дійства, який підпорядковується освітньо-мистецькій реалізації спільного творчого задуму.

Дитячий музичний театр, акумулюючи в собі культурну, етичну, естетичну інформації, забезпечує дітям і підліткам з особливими освітніми потребами доступ до культури та мистецтва, руйнує стереотипи ставлення до них, стабілізує психофізіологічний стан вихованців, сприяє розвитку в них самоконтролю, емоційної регуляції поведінки, самореалізації через театральне мистецтво, поліпшує мовні й комунікативні навички.

Перспективи подальших досліджень. Подальшого вивчення потребують проблеми обґрунтування й розробки теоретико-методологічних і науково-методичних підходів до відбору змісту і методики організації музично-театральної діяльності підлітків в умовах інклюзивної освіти.

Список використаної літератури

- Васильєва, Г. (2021). *Формування методичної компетентності педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти в умовах інклюзивного середовища*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ.
- Выготский, Л. С. (1991). *Педагогическая психология* (Т. 2). Москва: Педагогика.
- Горбов, А. (2004). *Режиссура видовищно-театралізованих заходів*: посібник. Фастів: Поліфаст.
- Дутчак, У. В. (2007). Естетичне виховання особистості в системі мистецької освіти: сучасні наукові підходи. *Наукові записки. Психолого-педагогічні науки*, 2, 156-159.
- Курбас, Л. (2022). *Філософія театру*. М. Лабінський (Упоряд.); М. Москаленко (Ред., післямова), Д. Лабінська (Ред.). Харків; Київ: Вид-ць Олександр Савчук: Основи.
- Лавриш, І. М. (2008). *Методика формування естетичних орієнтацій підлітків засобами дитячого музичного театру-студії* (Дис. ... канд. пед. наук). Київ.
- Федоров, В. (2011). *Робота режисера над виставою*: посібник методичних рекомендацій для керівників аматорських театральних колективів. Київ.
- Lisa, Zofia. (1975). *Nowe projekty estetyki muzycznej [zbiór opracowań]*. PWM. Kraków

Iryna Lavrysh

THE EDUCATIONAL AND UPBRINGING FUNCTIONS OF CHILDREN'S MUSICAL THEATRE IN THE INCLUSIVE EDUCATION ENVIRONMENT

The initial hypothesis of this article is to determine the educational and upbringing functions of children's musical theatre in the conditions of inclusive education as a triad: supervisor-director, participants-performers, and parent audience. Each of these links in the triad creates an expressive subsystem, and its

comprehensive complex is subordinated to the sphere of the educational-artistic context of the emergence and implementation of both literary and musical creative concepts since the multifaceted problem of synthesizing arts has been and remains an actual problem of scientific research. A detailed description of the musical sound palette confirmed the validity of our research regarding the objective realization of musical works in performance as a procedural process in the formation of art images of sounds and words, the diversity of their perception of meaning by performers, which is an extraordinary factor in the formation of stage images in a play involving children and adolescents with special needs. Taking this into account, the director should rely on his entire previous background, worldview, general cultural, aesthetic, and pedagogical experience to develop the creative activity of children through theatrical activities, considering their psychological and physical peculiarities.

The purpose of the article is to actualize the role of children's musical theatre as a genre-forming extracurricular institution in the conditions of inclusive education, to determine its educational and upbringing functions, to study the peculiarities of stage action in the artistic reproduction of images, to reveal the significance of the musical palette as an expression of the artistic idea for creating a creative atmosphere of the performance based on artistic-pedagogical experience, and to determine the cognitive needs of children and adolescents with special developmental needs through theatrical activity.

Keywords: *educational and upbringing functions; children's musical theatre; inclusive education; children and adolescents with special developmental needs; theatrical communication.*

References

- Dutchak, U. V. (2007). Estetychne vykhovannia osobystosti v systemi mystetskoï osvity: suchasni naukovi pidkhody [Aesthetic personality education in the art education system: modern scientific approaches.]. *Naukovi zapysky. Psykholoho-pedahohichni nauky [Proceedings. Psychological and pedagogical sciences]*, 2, 156-159 [in Ukrainian].
- Fedorov, V. (2011). *Robota rezhysera nad vystavoïu [Working of the director on the performance]: posibnyk metodychnykh rekomendatsii dlia kerivnykiv amatorskykh teatralnykh kolektyviv*. Kyiv [in Ukrainian].
- Horbov, A. (2004). *Rezhysura vydovyshchno-teatralizovanykh zakhodiv [Directing of entertainment-theatrical events]: posibnyk*. Fastiv: Polifast [in Ukrainian].
- Kurbas, L. (2022). *Filosofiia teatru [Philosophy of Theatre]*. Kharkiv; Kyiv: Vydavets Oleksandr Savchuk: Osnovy [in Ukrainian].
- Lisa, Zofia. (1975). *Nowe projekty estetyki muzycznej [zbiór opracowań]*. PWM. Kraków.
- Vasylieva, H. (2021). *Formuvannia metodychnoi kompetentnosti pedahohichnykh pratsivnykiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity v umovakh inkluzyvnoho seredovyscha [Formation of methodological competence of pedagogical workers of general secondary education institutions in the conditions of inclusive environment]*. (Extended abstract of PhD diss.). Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova. Kyiv [in Ukrainian].
- Vygotskiy, L. S., Davydova, V. (Ed.). (1991). *Pedagogicheskaiia psikhologiia [Pedagogical Psychology]*. (Vol. 2). Moskva: Pedagogika [in Russian].

Одержано 13.04.2023 р.

УДК 376:796.011.3-053.5
DOI: 10.33989/2226-4051.2023.27.282154

Світлана Алексєєва, Київ
ORCID: 0000-0002-8132-0465

Марина Дяченко-Богун, Полтава
ORCID: 0000-0002-1209-2120

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПОБУДОВИ МЕТОДИЧНОЇ СИСТЕМИ НАВЧАННЯ БІОЛОГІЇ

У статті розкрито сучасні підходи до побудови методичної системи навчання біології. Здійснено ґрунтовний аналіз поняття «методична система навчання» як комплекс взаємопов'язаних цілей, принципів, змісту, методів, засобів, організаційних форм і сучасних технологій навчання, яка на основі взаємодії вчителя та учнів забезпечує прогнозований позитивний результат. Доведено, що методична система навчання біології має ґрунтуватися на засадах інтегративного, компетентнісного, особистісно-орієнтованого, праксеологічно-дослідного підходів; прогресивних концепцій біологічної освіти; інтеграції освіти і науки (використання наукового потенціалу науково-дослідних установ, популяризація й пропаганда науки); формування нових екологічних основ системи біологічної освіти; запровадження в освітній процес науково-методичних досягнень, навчально-методичних комплексів нового покоління та інтерактивних онлайн-ресурсів, застосування експериментально-дослідних робіт.

Ключові слова: навчання біології; методична система; компетентнісний підхід; екологічна компонента змісту; інтерактивні онлайн-ресурси.

Постановка проблеми. Якісна освіта нині є однією з обов'язкових умов успішного існування будь-якої країни. Світове співтовариство визнало, що освіта, добробут і здоров'я людини – головні чинники рівня її життя, а якість освіти є пріоритетом у розвитку громадянського суспільства. Нові цивілізаційні виклики привели до справжнього освітнього буму, до хвилі глибоких реформ, модернізації систем освіти. Україна не є винятком.

Системний і цілеспрямований характер освітнього процесу забезпечується впровадження конкретизованої методичної системи навчання (предметних методик), що складається з пов'язаних між собою діючих компонентів, за допомогою яких досягаються цілі навчання. Відповідно до теми нашої статті розкриємо особливості методичної системи навчання біології.

Навчання біології визначається як галузь педагогічної науки, що сформувалась на основі педагогіки та біології та виділилась в окрему категорію, яка розглядає раціональні способи керування процесом навчання, у результаті яких відбувається оволодіння свідомими і міцними компетенціями, необхідними для будь-якої освіченої людини. Біологія як навчальний предмет відзначається своєрідністю форм і методів викладання, які впливають із специфіки об'єктів навчання (живі організми, явища живої природи та її розвиток). Упровадження методичної системи навчання біології забезпечить формування у здобувачів освіти сучасних загальнобіологічних понять і наукової картини світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «методична система» було об'єктом дослідження багатьох учених, які пропонували своє бачення змісту цієї категорії. Так, моделі організаційних систем відкритої освіти досліджували В. Биков (2009); загальну теорію систем – І. Дудник (2009); компетентісно орієнтовану методичну підготовку майбутнього вчителя профільної школи – І. Акуленко (2013); методичну систему базової підготовки вчителя – О. Спірін (2013) та ін. Науковці зазначали, що методична система розкривається такими складовими, як мета, принципи, зміст, педагогічні умови, методи, засоби і форми навчання, результати. Загальноприйнятим визначенням методичної системи є функціонально впорядкована сукупність взаємопов'язаних складових освітнього процесу, що забезпечують набуття особистістю певної компетентності, здатності та готовності до здійснення певної діяльності.

Мета статті – обґрунтувати сучасні підходи до побудови методичної системи навчання біології. Для реалізації поставленої мети необхідним є розв'язання таких завдань: уточнити поняттєво-категоріальний апарат; схарактеризувати структуру методичної системи навчання біології та спрогнозувати її ефективність.

Методи дослідження. Для вирішення мети і завдань дослідження застосовувалися загальнонаукові методи (теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми, систематизація, абстрагування, дедукція, індукція, узагальнення), які дали змогу обґрунтувати сучасні підходи до побудови методичної системи навчання біології; термінологічний аналіз – задля уточнення

ключових понять і категорій; структурно-функціональний – з метою визначення структури досліджуваного предмету; прогностичний метод, що уможливив накреслення перспектив упровадження в практику методичної системи навчання біології.

Виклад основного матеріалу. Орієнтація України на входження в європейські інституції зумовлює потребу реформування вітчизняної системи освіти і приведення її у відповідність до світового стандарту. Розв'язання актуальних соціальних, економічних, екологічних, морально-етичних проблем, як-от: збереження довкілля, здоров'я людей, життя на Землі, – здійснюється на основі біологічних знань. Біологічна освіта наділена значним потенціалом у формуванні світогляду людини нового тисячоліття, зокрема завдяки відкриттями в пізнанні живого.

Сучасне суспільство змінює свій погляд на зміст біологічної освіти, висуваючи нове завдання – сформувати в учнів природничо-наукову компетентність шляхом: засвоєння системи інтегрованих знань про закономірності функціонування живих систем, їх розвиток і взаємодію, взаємозв'язок із довкіллям; розуміння біологічної картини світу та цінності таких категорій, як життя, природа, здоров'я; формування свідомого ставлення до природи як універсальної, унікальної цінності; уміння застосовувати знання з біології та екології у повсякденному житті, оцінювати їх роль для сталого (збалансованого) розвитку людства, науки та технологій.

Ми погоджуємося з думкою В. Бикова (2009), який зазначає, що проєктування методичних систем – це процес, що передбачає вивчення контингенту, який користується цією системою, та створення відповідних якісних навчально-методичних матеріалів. Загалом методична система навчання – це складна, цілісна, ієрархічно структурована система, що складається із взаємопов'язаних і взаємозумовлених функціональних компонентів (підхід до навчання, принципи, цілі, завдання, зміст, методи, форми, засоби навчання) та спрямована на формування певних компетенцій і компетентностей у майбутніх фахівців, досягнення бажаного результату, підвищення ефективності процесу навчання. Створюючи методичні системи, потрібно брати до уваги такі їх особливості: 1) цілісність – залежність кожного

елемента системи від його місця й функцій у системі; 2) структурність – функціонування системи зумовлене не стільки особливостями її окремих елементів, скільки властивостями її структури; 3) взаємозалежність системи й середовища – система формується та проявляє свої властивості в процесі взаємовпливів із середовищем; 4) ієрархічність – кожний елемент системи своєю чергою можна розглядати як систему, а система, яку досліджують, сама є елементом більш широкої системи; 5) множинність описів – унаслідок принципової складності кожної системи її адекватне пізнання потребує побудови різних моделей, кожна з яких описує лише певний аспект системи (Морзе, 2003).

Методична система навчання – це комплекс взаємопов'язаних цілей, принципів, змісту, методів, засобів, організаційних форм навчання, що на основі взаємодії вчителя й учнів забезпечує прогнозований позитивний результат (Кучерук, 2011). Така система є динамічною структурою, що доповнюється ще й таким компонентом, як самоосвітня діяльність педагога (Алексєєва, 2020).

Неодмінною умовою реалізації мети біологічної освіти є єдність з науковою методологією, методами і прийомами їх одержання. Навчання біології ґрунтується на принципах науковості, матеріальної єдності світу (цілісності природи), всезагального зв'язку (взаємозв'язку і взаємозумовленості), розвитку (еволюції). Навчання біології розвивається на основі основних закономірностей: синтез основ біологічної науки у структурі і змісті освітньої компоненти; провідна роль й відповідність форм і методів викладання (підготовка відповідного навчально-методичного забезпечення); здобування учнями усвідомлених компетентностей.

Методична система навчання біології розглядається як складна динамічна структура, котра містить сукупність взаємопов'язаних компонентів, таких як: цілі, зміст, форми, методи та комплекс навчально-методичного забезпечення. Наскрізні змістові лінії інтегрують навчальний зміст, що корелюються з ключовими компетентностями, опанування яких забезпечує формування ціннісних і світоглядних орієнтацій.

Слід зазначити, що сьогодні основними проблемами викладання біології в наших школах є:

- ✓ низький імідж науки взагалі та біології зокрема і, як наслідок, низький інтерес у школярів до предмета;

- ✓ неузгодженість між розділами змісту біологічної освіти по окремих класах. Як відомо, першою вивчається ботаніка. Вважається, що світ рослин дітям зрозуміти набагато простіше, ніж тварин, а тварин освоювати легше, ніж людину і узагальнювальні теорії. З практики впливає інше. Ботаніка в реальності досить складна та буває доволі нудна, тому відбиває в дітей інтерес до біологічних наук загалом. Найкраще біологічні закономірності викладаються на прикладі людини;

- ✓ застаріла інформація в підручниках (сучасні досягнення біологічної науки майже не висвітлюється).

На нашу думку, навчання біології має будуватися на інших методичних (ширше – методологічних) освітніх підходах. Так, *інтегративний підхід* уможливорює паралельне викладання фактології про рослини, тварин і людину. Натепер факти відірвано від теорії, у результаті чого діти не запам'ятовують першого і не розуміють другого.

Сучасна школа покликана навчити учнів самостійно здобувати знання. Виходячи з цього, методична система навчання біології має ґрунтуватися на *праксеологічно-дослідному* підході, який передбачає розробку та виконання упорядкованих і систематизованих практичних робіт, цілеспрямоване включене спостереження за явищами природи, проведення наукових експериментів і обґрунтування власних висновків.

Окрім того, методична система має забезпечувати реалізацію провідного для сучасної освіти *компетентнісного підходу*, який спрямовано на формування ключових компетентностей особистості, її відповідних умінь, навичок, досвіду, ціннісних ставлень і знань, затребуваних у житті. Для формування ключових компетентностей у змісті біологічної освіти має бути реалізовано дві компоненти: екологічна та здоров'язбережувальна. *Екологічна компонента змісту* розкриває роль факторів зовнішнього середовища, взаємозв'язок живого зі своїм довкіллям, наслідки порушення умов довкілля для функціонування різних ієрархічних

рівнів життя, визначення діяльнісних аспектів подолання екологічних проблем і досягнення сталого (збалансованого) розвитку. *Здоров'язбережувальна компонента змісту* характеризує ознаки та критерії здоров'я, визначає роль ендогенних і екзогенних чинників, забезпечує набуття вмінь і навичок безпечної поведінки, спрямованих на збереження власного здоров'я та здоров'я інших людей.

Оскільки засвоєння навчального матеріалу визначається не лише специфікою змісту, але й індивідуально-психологічними особливостями учня / студента важливого значення в методичній системі навчання біології набуває опертя педагога на теоретичні положення та принципи *особистісно-орієнтованого підходу*.

Реалізація вищезазначених принципів можлива за умови якісного кадрового забезпечення освітнього процесу, залучення фахівців із високим рівнем ерудиції в галузі біологічних наук, який знається на сучасних досягненнях біотехнології, біоніки, кібернетики, інформатики, техніки тощо.

Методична система навчання біології має ґрунтуватися на засадах нових прогресивних концепцій, запровадження в освітній процес сучасних передових технологій і науково-методичних досягнень; інтеграції освіти і науки, активного використання потенціалу науково-дослідних установ, розробки нових екологічних основ системи біологічної освіти, посилення популяризації і пропаганди науки; відходу від авторитарної педагогіки; впровадження навчально-методичних комплексів нового покоління.

Методична система навчання біології має включати інтерактивні онлайн-ресурси. Наприклад, педагогові стануть у пригоді ілюстрована енциклопедія тварин (<http://www.filin.vn.ua>); популярна платформа <https://naurok.ua/>, яка багата на розробки уроків, презентації, різні вебінари для вчителів і учнів; <https://learningapps.org/> містить завдання практичного та теоретичного характеру (тести, пазли, ігри, завдання різного рівня складності – від початкової школи до післядипломної освіти); сайт із розробками онлайн-тестів із біології (FlorAnimal) учитель може використати для перевірки знань учнів під час онлайн-уроку, а учні – для самостійної перевірки своїх можливостей і якості засвоєння нового матеріалу; навчальна програма <https://kahoot.com/> складається з ігор (можна зробити серію

запитань із кількома варіантами відповідей, додати відео, зображення та діаграми). Інтерактивна платформа для вчителів та учнів <https://www.scilab.org/> дає можливість створювати 3D-моделі та графіки різних процесів. Її доцільно застосовувати під час вивчення генетичних закономірностей задля підрахунку статистичних даних і моделювання різних біологічних систем (популяцій, екосистем, біоценозів та ін.). Інтерактивний додаток, який побудовано в стилі атласу з анатомії (e-Anatomy), містить зображення, зрізи тканин та органів людини (рекомендовано для вивчення курсу «Анатомія людини» у 8-му класі). Онлайн-додаток (TeamLabBody <https://www.teamlabbody.com/>) включає 3D-моделі тіла людини, які допоможуть опанувати анатомію, фізіологію. На YouTube каналі демонструються інтерактивні й анімаційні фільми, короткі відео про досягнення біології, функціонування тих чи інших систем – «Цікава наука» (біологія – <https://www.youtube.com/channel/UCMIVE71tHEUDkuw8tPxtzSQ/search?query>). Розроблено український біологічний сайт (<http://biology.org.ua/>), у бібліотеці якого зібрано літературу для підготовки до біологічних олімпіад і конкурсів, запропоновано архів завдань ЗНО з біології. Освітній проєкт «Всеукраїнська школа онлайн» дає можливість вивчати предмети шкільної програми, дивитися десятки цікавих відеоуроків з хімії та біології на різні теми по телевізору, з комп'ютера чи смартфона, для цього потрібно лише зайти на платформу «Київстар ТБ» у розділ «Освіта».

Методична система навчання біології має орієнтуватися на мотивування учнів до навчання, розуміння ними сутності та практичного значення предмету в сучасному світі. Важливо визначити й актуалізувати міжпредметні зв'язки, що допоможе вихованцям вийти за межі конкретного уроку чи окремого предмету та зрозуміти цілісну картину світу.

Методична система навчання біології включає чітко визначені методи, прийоми, засоби та форми навчальної (освітньої) діяльності, під час якої відбувається свідоме оволодіння учнями системою знань зі шкільного курсу біології та формування в них природничих компетентностей, відповідних умінь і навичок для застосування цих знань у повсякденному житті.

Отже, методична система навчання біології охоплює весь навчальний процес, починаючи від підготовки вчителя й завершуючи обліком результатів навчально-виховної діяльності з предмета.

Висновки і перспективи подальших досліджень
Узагальнюючи, зазначимо, що методична система навчання біології є складною динамічною структурою, що містить сукупність взаємопов'язаних компонентів. Біологія вивчає конкретні об'єкти (рослини, тварини, людина), складні явища живої природи та її розвитку. Це передбачає використання особливих форм організації навчальної роботи, спеціальних засобів навчання і методів викладання з домінуванням спостереження та експериментальних робіт. Сучасні освітні реалії спонукають до обов'язкового використання інтерактивних онлайн-ресурсів і розроблення сучасних навчально-методичних комплексів.

Список використаної літератури

- Акуленко, І. А. (2013). *Компетентнісно орієнтована методична підготовка майбутнього вчителя математики профільної школи (теоретичний аспект)*: монографія. Черкаси: Видавець Ю. А. Чабанененко.
- Алексеева, С., Арістова, Н., Малихін, О., Попов, Р. (2022). Дидактичні форми організації освітнього процесу сучасного закладу освіти. *Актуальні питання у сучасній науці*, 1 (1), 339-347.
- Алексеева, С. (2020). *Теоретичні і методичні основи підготовки майбутніх дизайнерів художнього профілю до розвитку професійної кар'єри*. (Дис. д-ра пед. наук). Київ. Взято з <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/729894>
- Биков, В. Ю. (2009). *Моделі організаційних систем відкритої освіти*: монографія. Київ: Атіка.
- Гриньова, М. В., Кононець, Н. В., Дяченко-Богун, М. М., Рибалко, Л. М. (2019). Ресурсно-орієнтоване навчання студентів в умовах здоров'язбережувального освітнього середовища. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 72, 4, 182-193.
- Дудник, І. М. (2009). *Вступ до загальної теорії систем*: навч. посібник. Київ: Кондор.
- Дяченко-Богун, М. М. (2016). *Теоретичні і методичні засади реалізації здоров'язбережувальних технологій у професійній діяльності майбутніх учителів біології*. (Автореф. дис. д-ра пед. наук). Умань.
- Кучерук, О. А. (2011). *Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика*: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.
- Морзе, Н. В. (2003). *Система методичної підготовки майбутніх вчителів інформатики в педагогічних університетах*. (Автореф. дис. д-ра пед. наук). Київ.
- Спірін, О. М. (2013). *Методична система базової підготовки вчителя інформатики за кредитно-модульною технологією*: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.
- Топузов, О. М. (2012). Теоретико-методичні засади особистісно орієнтованого навчання предметів природничого циклу. *Рідна школа*, 1/2, 13-16.

Svitlana Aliksieieva, Maryna Diachenko-Bohun

A MODERN APPROACH TO BUILDING A METHODOLOGICAL SYSTEM OF TEACHING BIOLOGY

The article reveals modern approaches to the construction of a methodical system of teaching biology. It has been determined that teaching biology is a branch of pedagogical science that is formed on the basis of pedagogy and biology and is separated into a separate category that considers rational ways of managing the learning process, as a result the mastery of conscious and strong competencies necessary for any educated person takes place. Biology as an educational subject is characterized by the originality of the forms and methods of teaching, which arise from the specifics of the objects of study (living organisms, phenomena of living nature, and their development). The introduction of a methodical system of teaching biology will ensure the formation of modern general biological concepts and a scientific picture of the world among students. A thorough analysis of the concept of a “methodical education system” has been carried out. It is considered as a complex of interrelated goals, principles, content, methods, means, and organizational forms of education, which, based on the interaction of the teacher and students, provides a predicted positive result.

The methodological system of teaching biology is considered as a complex dynamic structure containing a set of interconnected components, such as goals, content, forms, methods, and a complex of educational and methodological support. Cross-cutting content lines are the integration of educational content, correlated with key competencies. Their mastery ensures the formation of value and worldview orientations. It has been proven that the methodological system of teaching biology should be based on the principles of providing biological education with new progressive concepts, the introduction of modern advanced technologies and scientific and methodological achievements into the educational process; organic integration of education and science, active use of the scientific potential of research institutions, formation of new ecological foundations of the biological education system; strengthening the popularization and promotion of science; departure from authoritarian pedagogy; introduction of educational and methodical complexes of a new generation. The use of interactive online resources and the use of observations and experimental work are mandatory.

Keywords: *teaching biology; methodical system; competence approach; ecological content component; interactive online resources.*

References

- Akulenko, I. A. (2013). *Kompetentnisno oriietovana metodychna pidhotovka maibutnoho vchytelia matematyky profilnoi shkoly (teoretychnyi aspekt) [Competence-oriented methodical training of the future mathematics teacher of a specialized school (theoretical aspect)]: monohrafiia.* Cherkasy: Vydavets Yu. A. Chabaneneko [in Ukrainian].
- Aliksieieva, S., Aristova, N., Malykhin, O., & Popov, R. (2022). *Dydaktychni formy orhanizatsii osvithnoho protsesu suchasnoho zakladu osvity [Didactic forms of organization of the educational process of a modern educational institution]. Aktualni pytannia u suchasni nauksi [Current issues in modern science], 1 (1), 339-347 [in Ukrainian].*
- Aliksieieva, S. (2020). *Teoretychni i metodychni osnovy pidhotovky maibutnikh dizaineriv khudozhnoho profiliiu do rozvytku profesiinoi kariery [Theoretical and methodological foundations of training future designers of an artistic profile for the development of a professional career]. (D diss.) Kyiv.* Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/729894> [in Ukrainian].

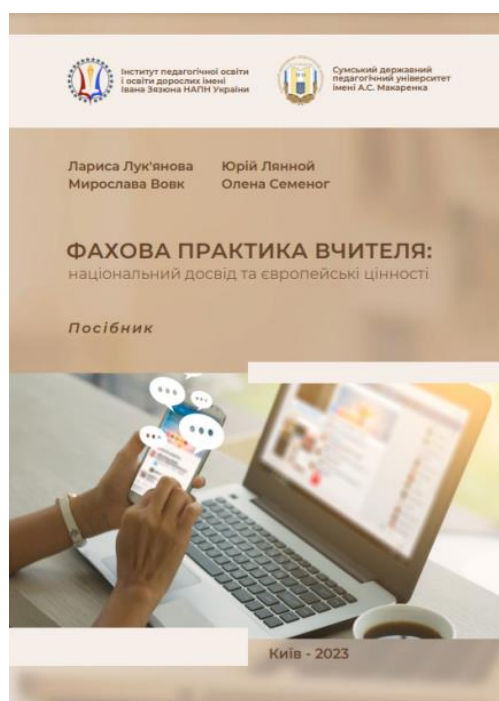
- Bykov, V. Yu. (2009). *Modeli orhanizatsiinykh system vidkrytoi osvity [Models of organizational systems of open education]: monohrafiia*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
- Diachenko-Bohun, M. M. (2016). *Teoretychni i metodychni zasady realizatsii zdoroviazberezhuvalnykh tekhnolohii u profesiinii diialnosti maibutnikh uchyteliv biolohii [Theoretical and methodological principles of implementation of health-saving technologies in the professional activity of future biology teachers]*. (Extended abstract of D diss.). Uman [in Ukrainian].
- Dudnyk, I. M. (2009). *Vstup do zahalnoi teorii system [Introduction to the general theory of systems]: navchalnyi posibnyk*. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
- Hrynova, M. V., Kononets, N. V., Diachenko-Bohun, M. M., & Rybalko, L. M. (2019). Resursno-orientovane navchannia studentiv v umovakh zdoroviazberezhuvalnoho osvitnoho seredovyscha [Resource-oriented education of students in the conditions of a health-preserving educational environment]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia [Information technologies and teaching aids]*, 72. 4, 182-193 [in Ukrainian]
- Kucheruk, O. A. (2011). *Systema metodiv navchannia ukrainskoi movy v osnovnii shkoli: teoriia i praktyka [The system of methods of teaching the Ukrainian language in primary school: theory and practice]: monohrafiia*. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].
- Morze, N. V. (2003). *Systema metodychnoi pidhotovky maibutnikh vchyteliv informatyky v pedahohichnykh universytetakh [System of methodical training of future informatics teachers in pedagogical universities]*. (Extended abstract of D diss.). Kyiv [in Ukrainian].
- Spirin, O. M. (2013). *Metodychna systema bazovoi pidhotovky vchytelia informatyky za kredytno-modulnoiu tekhnolohiieiu [Methodical system of basic training of informatics teachers using credit-module technology]: monohrafiia*. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].
- Topuzov, O. M. (2012). Teoretyko-metodychni zasady osobystisno oriientovanoho navchannia predmetiv pryrodnychoho tsyклу [Theoretical and methodological principles of personally oriented teaching of science subjects]. *Ridna shkola [Native school]*, 1/2, 13-16 [in Ukrainian].

Одержано 20.03.2023 р.

РЕЦЕНЗІЇ

ПРАКТИКА В ПІДГОТОВЦІ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ: ІННОВАЦІЇ, ВИКЛИКИ, ЦІННОСТІ

(рецензія на посібник «Фахова практика вчителя: національний досвід та європейські цінності / Лук'янова Лариса, Лянной Юрій, Семеног Олена, Вовк Мирослава. Київ: Талком, 2023. 237 с.)

В умовах воєнного стану увиразнилась роль партнерства та освітньої взаємодії профільних випускових кафедр педагогічних університетів, закладів загальної середньої освіти, науково-дослідницьких інституцій¹. Міжрегіональне партнерство сприяє збереженню української ідентичності, вихованню учасників освітнього процесу як громадян і патріотів України.

У листопаді 2022 р. за ініціативи Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України було підписано меморандум про створення «Об'єднання інституцій-партнерів «Педагогічна синергія»». До Об'єднання увійшли ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України та п'ять закладів вищої педагогічної освіти (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича). Створено

¹ Семеног, О.М., Вовк, М.П. (2022). Педагогічне партнерство в умовах воєнних реалій. Досвід взаємодії Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України і Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 3(2), 1-14. Взято з <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4214>

Об'єднання задля творчої партнерської взаємодії між науковою установою і закладами вищої освіти, що здійснюють підготовку педагогічних працівників з метою проведення спільних досліджень, наукових проєктів, програм та інших форм діяльності, що сприятимуть удосконаленню професійної підготовки майбутнього вчителя.

Президент НАПН України В. Кремень на засіданні Стратегічної сесії керівників закладів вищої освіти 1 березня 2023 р. означив виклики в підготовці вчителя, акцентував увагу на вагомості педагогічної практики під час навчання майбутніх учителів: важливий як досвід інших країн, де вона побудована більш послідовно і є ефективною, так і національна специфіка².

Партнерська взаємодія Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка та Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України впродовж воєнного стану сприяла у вересні-листопаді 2022 р. більш якісному перебігу фахової практики бакалаврів і магістрантів спеціальності «Середня освіта. Українська мова і література».

Практичну підготовку визначено наскрізним компонентом системи професійної підготовки майбутніх учителів у педагогічному університеті. Побудована на засадах принципів взаємозв'язку і взаємодоповнюваності з навчальними дисциплінами у вищому закладі, а також з урахуванням потреб Нової української школи, практика має забезпечувати засвоєння певної системи норм, правил, соціальних ролей і цінностей, перевірку дієвості набутих загальних і фахових компетентностей, формування індивідуального педагогічного стилю й усвідомленої потреби щодо саморозвитку і самореалізації³.

Значною мірою розвиток у школярів умінь щодо «критичного й системного мислення, умінь читати з розумінням, висловлювати власну думку усно і письмово, логічно обґрунтовувати позицію, конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, співпрацювати»⁴ залежить від

---

² Кремень, В. Г. (2023). Підготовка вчителя: виклики і відповіді: за результатами наукової доповіді на засіданні Стратегічної сесії керівників закладів вищої освіти, 1 березня 2023 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 5(1), 1-6. Взято з <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5104>

³ Семенов, О. М., Вовк, М. П., Дятленко, Т. І, Громова, Н. В. (2021). *Фахова практика майбутнього вчителя-філолога: традиції та інновації*: навчальний посібник. Київ: Талком. С. 24.

⁴ Державний стандарт базової середньої освіти. Взято з http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/28030/

готовності вчителя проєктувати освітній процес на засадах культурних цінностей і гуманітарних пріоритетів, з урахуванням ефективних методик і технологій навчання. Переосмислення цінностей фахової практики, яка, відповідно до потреб стейкхолдерів, має сприяти формуванню ціннісних установок, фахово-методичних знань, умінь і навичок, зумовлює необхідність удосконалити зміст, форми, методи професійної підготовки майбутніх учителів на засадах європейських критеріїв і національних стандартів. На призначенні фахової практики зацентрована увага в законодавчо-нормативних документах (у Законі України «Про освіту» (2017 р.), Концепції розвитку педагогічної освіти України (2018) та ін.).

Науковцями Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України укладено аналітичні матеріали, що охоплюють результати опитування викладачів, керівників практик, представлення досвіду організації практик майбутніх учителів-філологів⁵.

У публікаціях авторів посібника окреслено особливості фахової практики як чинника розвитку професійних компетентностей майбутнього вчителя-словесника, запропоновано інструментарій аналізу уроків з української мови і літератури з урахуванням методів, прийомів, засобів навчання⁶, представлено результати освітньо-наукового партнерства з Інститутом педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України у квітні-жовтні 2022 р.⁷.

Зміст рецензованого посібника структуровано на 6 розділів.

У розділі 1 узагальнено термінологічний дискурс проблеми, схарактеризовано законодавчо-нормативні регулятиви організації практик; окреслено компетентнісні засади організації практик з урахуванням євроінтеграційних процесів, а також окреслено цінні ідеї зарубіжних університетів в організації практичної підготовки майбутніх педагогів.

---

⁵ Вовк, М.П., Грищенко, Ю.В., Соломаха, С.О., Філіпчук, Н.О. (2022). *Теоретичні і методичні засади організації практики у закладах вищої педагогічної освіти: аналітичні матеріали*. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. 278 с.

⁶ Семенов, О. М., Вовк, М. П., Дятленко, Т. І, Громова, Н. В. (2021). *Фахова практика майбутнього вчителя-філолога: традиції та інновації*: навчальний посібник. Київ: Талком.

⁷ Семенов, О. М., Вовк М. П. (2022). Педагогічне партнерство в умовах воєнних реалій. Досвід взаємодії Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України і Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 3(2), 1-14. Взято з <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4214>

Розділ 2 присвячено питанням ефективного проведення виробничих практик у закладі вищої педагогічної освіти на бакалаврському і магістерському освітніх рівнях: викладено змістові аспекти та рекомендації щодо організації виробничої практики в середній школі (бакалаврський освітній рівень), виробничої практики у старшій школі на магістерському освітньому рівні, виробничої переддипломної практики на прикладі підготовки майбутніх учителів-філологів.

У розділі 3 представлено досвід проведення фахової практики майбутніх педагогів-магістрів в умовах воєнного часу на засадах партнерської взаємодії з урахуванням викликів дистанційного і змішаного форматів навчання. Акцентовано увагу на формуванні академічної культури і академічної доброчесності майбутніх магістрів під час практичної підготовки, розвитку в них спектру компетентностей, зокрема щодо моделювання сучасного уроку, використання інноваційних технологій у професійній діяльності.

У розділі 4 розкрито етапи проходження викладацької практики майбутніми викладачами-дослідниками на докторському освітньому рівні в галузі 01 Освіта, педагогіка; викладено рекомендації до ефективної її організації, зокрема щодо реалізації основних завдань і форм практики.

Розділ 5 розкриває законодавчо-нормативні механізми запровадження педагогічної інтернатури в Україні як форми післядипломної практики і професійної адаптації молодого вчителя, а також представлено досвід організації післядипломної практики або педагогічної інтернатури в зарубіжному контексті.

У розділі 6 запропоновано практикум із метою якісного проходження різних видів практик задля формування спектру професійних компетентностей: інноваційної, методичної, дослідницької, цифрової, педагогічної майстерності тощо з урахуванням викликів дистанційного і змішаного форматів навчання.

Сподіваємося, що запропоноване навчальне видання дозволить удосконалити зміст, форми, методи організації практик у підготовці сучасного вчителя в закладах вищої педагогічної освіти на основі цінних українських традицій та конструктивних європейських практик.

Рецензент – Лідія Хомич

ІНФОРМАЦІЯ ПРО НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ Й МИСТЕЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАХОДИ

МИСТЕЦЬКІ НАУКОВО-ТВОРЧІ ЗАХОДИ ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА (2000 – 2023 рр.)

Історія виникнення в Центральноукраїнському державному університеті імені Володимира Винниченка Міжнародної

студентської науково-практичної конференції, в межах якої проводиться конкурс диригентів, вокалістів та малих вокальних форм, датується початком ХХІ століття. Тоді у 2000 році ідейний натхненник цього студентського науково-творчого заходу – Костянтин Петрович Дьомін, Відмінник освіти, старший викладач кафедри вокально-хорових дисциплін та методики музичного виховання, чудовий хормейстер-практик, запропонував заохотити студентів до вивчення творчості певного композитора, щоб не тільки познайомитись зі специфічними рисами його

мелодико-гармонічної мови, образним колом світовідчуття, фактурою викладу, а й сприяти повному зануренню в певний твір, вивченню його настільки ґрунтовно, щоб виконувати з «живим» хором колективом. Таким чином, переслідувалося дві мети: 1) будь-який студент-конкурсант на репетиції міг стати до хору й випробувати свої диригентські навички; 2) студентський хоровий колектив навчався виконувати твір у різних інтерпретаціях, які пропонували конкурсанти. Зазначимо, що право виконувати твір у концерті здобували тільки переможці

конкурсу. Разом із тим, участь у конкурсі диригентів включала декілька складників:

- *підготовка конкурсної програми*, яку склали конкурсний твір а capella, відповідно до рівня професійної підготовки (наявність попередньої диригентської освіти – II рівень, відсутність попередньої диригентської освіти – I рівень), а також твір із супроводом, який ілюструвався концертмейстерами на 2 роялях;

- *аналіз хорового твору а capella та його усна презентація*;

- *хормейстерська робота над фрагментом конкурсного твору з хоровим колективом*.

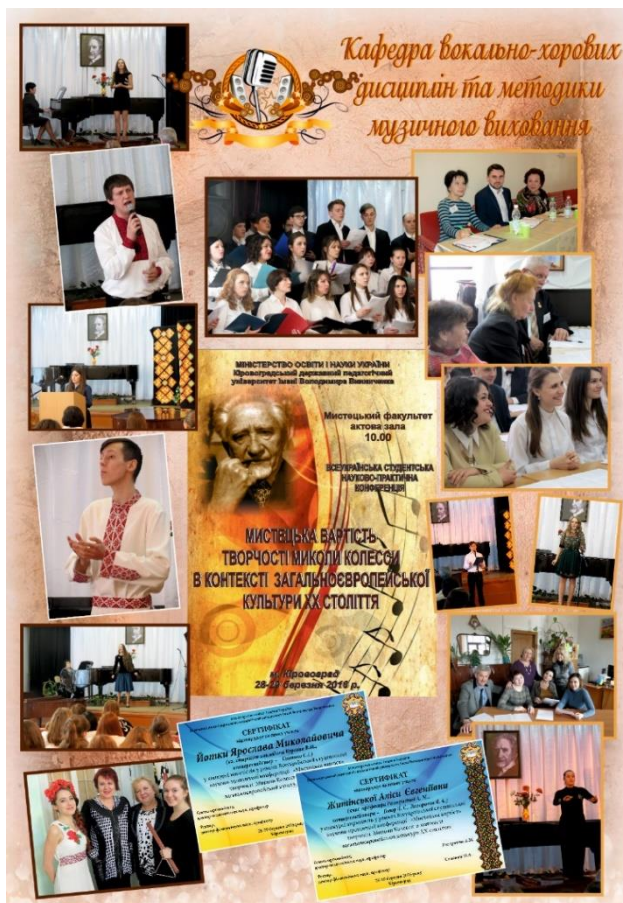
Проведення згаданого науково-творчого мистецького заходу проходило у два дні, перший з яких був присвячений конкурсу хорових диригентів, а другий – проведенню науково-практичної конференції. Пленарне засідання включало як усні доповіді студентів-дослідників творчості того чи іншого композитора, так і вокальні та інструментальні номери, які ілюстрували теоретичні дослідження. «Родзинкою» заходу було оголошення лауреатів на різних рівнях та виступ хору з переможцями I ступеня.

Проведення цього заходу завжди супроводжувалося тривалою підготовкою, його тема оголошувалася ще наприкінці навчального року, з вересня студентський хоровий колектив починав вивчати нові твори, щоб презентувати їх на конференції навесні. На мистецькому факультеті з 2000 р. відбулися конференції, присвячені творчості М. Лисенка, Д. Бортнянського, В. А. Моцарта, Я. Яциневича, П. Чеснокова, С. Рахманінова, І. Шамо та ін.

Після проведення чергової студентської конференції у 2015 році завідувачка кафедри вокально-хорових дисциплін та методики музичного виховання, доктор педагогічних наук, професор Алла Миколаївна Растригіна запропонувала вийти на Всеукраїнський рівень і залучити до нашого університетського заходу студентів інших закладів. Таким чином, у 2016 році студентська науково-практична конференція у КДПУ ім. В. Винниченка набула статусу всеукраїнського наукового заходу (була присвячена творчості М. Колесси), а з 2017 року – Міжнародного (присвячена творчості Л. Ревуцького, 2018 – Б. Лятошинського, 2019 – С. Людкевича, 2020 – сучасній українській музиці, зокрема творчості О. Польового та М. Долгіх,

2021 – М. Леонтовичу, 2022 – І. Карабицю, 2023 – М. Лисенку). З 2016 року конкурс доповнився номінацією «вокалісти», пізніше – «малі вокальні форми» та «піаністи».

Зазначимо, що членами журі конкурсу завжди були викладачі, студенти яких не брали в ньому участі. Згодом оргкомітет конференції став запрошувати до складу журі представників з інших університетів, щоб уникнути заангажованості. З переходом на всеукраїнський і міжнародний рівні оргкомітет конференції та конкурсів намагався працювати на авторитет заходу, починаючи від розробленого дизайну друкованої продукції (сертифікат, диплом, афіша) до запрошення поважних гостей. Так, у рамках конференції проводилися майстер-класи народної артистки України, професора

Національної музичної академії України імені П. Чайковського Лідії Забілястої, майстер-клас композитора, старшого викладача Одеської національної музичної академії імені А. Нежданової Олега Польового, гостем конференції, присвяченої І. Карабицю, був його син, всесвітньо відомий диригент Кирил Карабиць.

Отже, поступово, рік у рік, налагоджувалися наукові й творчі контакти з вітчизняними й закордонними закладами вищої та спеціальної музичної освіти, студенти яких брали участь у наших науково-творчих заходах. Зокрема, з Українським державним університетом імені М. Драгоманова, Вінницьким державним педагогічним університетом імені М. Коцюбинського, Полтавським національним педагогічним університетом імені В. Г. Короленка, Прикарпатським національним педагогічним університетом імені В. Стефаника, Південноукраїнським національним педагогічним університетом імені К. Д. Ушинського», а згодом – Гданьським, Познанським, Краківським університетами

(Польща), Аріельським університетом (Ізраїль) та Академією Сузукі (Литва).

Тож, щороку тема Міжнародної студентської науково-практичної конференції, в межах якої відбуваються конкурси виконавців, присвячується різним відомим у світі музичного мистецтва постатям, приходять нові покоління студентів, змінюється професорсько-викладацький склад, але незмінними залишається наш дослідницький дух і бажання співпрацювати.

У педагогів кафедри вокально-хорових дисциплін та методики музичного виховання мистецького факультету Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені В. Винниченка, а наразі –

кафедри мистецької освіти Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка є привід пишатися ще одним своїм дітищем – Міжнародною науково-практичною конференцією «Мистецький освітній простір у контексті формування сучасної парадигми освіти», яку було започатковано 2016 року. Карантин та згодом військова агресія змінили формат заходу з очного на дистанційний, що розширило географію учасників конференції та дозволило долучитися до неї набагато більшій кількості науковців із різних країн. У квітні 2023 р. конференція проводилася вп'яте. За цей невеликий термін науковий захід здобув своїх постійних шанувальників. Візитною карткою конференції є обкладинка програми конференції, на якій зображено видатних митців нашого регіону – піаніста Генріха Нейгауза, композитора Кароля Шимановського, архітектора Якова Паученка, художника Олександра Осм'оркіна та актора і драматурга Марка Кропивницького.

Зважаючи на склад учасників, конференція «Мистецький освітній простір у контексті формування сучасної парадигми освіти» по праву набула міжнародного статусу. Якщо в першій

Міжнародній конференції брали участь науковці з Ізраїлю (Аріельський університет), Литви (Вільнюський едукологічний університет, Паневезький коледж), Польщі (Університет імені Адама Міцкевича, Поморська академія в м. Слупськ), то на 2023 рік серед учасників конференції ми вітали науковців з Австрії та Великої Британії.

У процесі розробки напрямів роботи конференції організаційний комітет, який очолює доктор педагогічних наук, професор кафедри мистецької освіти Растригіна Алла Миколаївна, завжди намагається окреслити проблематику, актуальну як для української, так і міжнародної наукової спільноти. Саме тому доповіді вчених є на часі й порушують гострі проблеми мистецької освіти в умовах викликів сьогодення, що приваблює до участі в конференції поважних науковців, готових поділитися цінними думками з однодумцями.

Тож, організаційний комітет конференції «Мистецький освітній простір у контексті формування сучасної парадигми освіти» запрошує до участі українських і зарубіжних науковців для обговорення нагальних проблем мистецької педагогіки, налагодження наукових контактів і саморозвитку.

Жанна Колоскова

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Алексеева Світлана Володимирівна – доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України (м. Київ, Україна). E-mail: nauk_org_undip@ukr.net

Батієвська Тетяна Вікторівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри образотворчого мистецтва Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава, Україна). E-mail: batievskayatv@gmail.com

Білик Надія Іванівна – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогічної майстерності та інклюзивної освіти Полтавської академії неперервної освіти ім. М. В. Остроградського (м. Полтава, Україна). E-mail: bilyk@pano.pl.ua

Біличенко Ольга Леонідівна – доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», візитовий професор кафедри філології, літератури та лінгвістики Пізанського університету (м. Піза, Італія). E-mail: olenasemenog@gmail.com

Дем'янюк Наталія Юрївна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри музики імені Григорія Левченка Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава, Україна). E-mail: natadem2205@ukr.net

Дяченко-Богун Марина Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри ботаніки, екології та методики навчання біології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава, Україна). E-mail: ecos.poltava2015@gmail.com

Ірклієнко Вікторія Степанівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музики імені Григорія Левченка Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава, Україна). E-mail: irklienkovs@gsuite.pnpu.edu.ua

Колоскова Жанна Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент, старший викладач кафедри мистецької освіти Центрально-українського державного університету імені Володимира Винниченка (м. Кропивницький, Україна). E-mail: zhkoloskova@ukr.net

Лавриш Ірина Михайлівна – кандидат педагогічних наук, директор Будинку культури Деснянського району (м. Київ, Україна). E-mail: Lavrishirina@gmail.com

Лобач Олена Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент, відповідальний секретар збірника наукових праць «Естетика і етика педагогічної дії» (м. Полтава, Україна). E-mail: lobacholena58@gmail.com

Лоцман Руслана Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент, докторант Українського державного університету імені М.П.Драгоманова (м. Київ, Україна). E-mail: rusyalotsman@ukr.net

Мажець Гелена – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психолого-педагогічний факультет Гуманітарно-економічний університет у Лодзі (м. Лодзь, Польща).
E-mail: helenamarzec@poczta.onet.pl

Матульчик Юліус – доктор філософських наук, доцент, професор кафедри педагогіки та андрагогіки філософського факультету університету Коменського в Братиславі (м. Братислава, Словаччина).
E-mail: julius.matulcik@uniba.sk

Медвідь Тетяна Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики музичного виховання і диригування Навчально-наукового інституту музичного мистецтва Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна).
E-mail: muzvyh@gmail.com

Пазюра Наталія Валентинівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри авіаційної англійської мови Національного авіаційного університету (м. Київ, Україна). E-mail: aamm@nau.edu.ua

Рагуліна Маргарита Михайлівна – аспірантка кафедри дошкільної освіти, асистентка кафедри музики імені Григорія Левченка Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава, Україна). E-mail: magragulina@gmail.com

Семеног Олена Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми, Україна).
E-mail: olenasemenog@gmail.com

Соломаха Світлана Олександрівна – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу змісту і технологій педагогічної освіти Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (м. Київ, Україна).
E-mail: solomaha_sv@ukr.net

Сотська Галина Іванівна – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, заступник директора з науково-експериментальної роботи Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, керівник Кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття» (м. Київ, Україна).
E-mail: galasotska@ukr.net

Стиркіна Юлія Сергіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, член Спілки письменників України (м. Полтава, Україна). E-mail: styrkinayus@gsuite.pnpu.edu.ua

Стоковска-Загдан Ельжбета – доктор гуманітарних наук, професор, ректор Державного університету імені Стефана Баторія (м. Скерневіце, Польща). E-mail: estokowska@ansb.pl

Сулаєва Наталія Вікторівна – доктор педагогічних наук, професор, декан факультету педагогічної і мистецької освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, заслужена артистка України (Україна). E-mail: pnpu08@gmail.com

Філіпчук Георгій Георгійович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії педагогічних наук України (м. Київ, Україна). E-mail: georg.filipchuk@gmail.com

Філіпчук Наталія Олександрівна – доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу змісту і технологій педагогічної освіти Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (м. Київ, Україна). E-mail: nataliafilipchuk706@gmail.com

Хомич Лідія Олексіївна – доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (м. Київ, Україна). E-mail: ukrlida@ukr.net

Шпак Ольга Василівна – аспірант, викладач кафедри графічного дизайну Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука (м. Київ, Україна). E-mail: shpak.olga.art@gmail.com

Яницка-Панек Тереза – доктор наук в галузі педагогіки, професор, старший викладач Державного університету імені Стефана Баторія (м. Скерневіце, Польща). E-mail: tejotpe1@tlen.pl

ABOUT THE AUTHORS

Aliksieieva Svitlana – Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Chief Researcher of the Didactics Department of Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine). E-mail: nauk_org_undip@ukr.net

Batiievska Tetiana – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor at the Department of Fine Arts of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University (Poltava, Ukraine). E-mail: batiievskayatv@gmail.com

Bilichenko Olha - Doctor of Social Communications, Full Professor, Head of the Department of the Ukrainian Language and Literature of Donbas State Pedagogical University, Visiting Professor of the Department of Philology, Literature and Linguistics of the University of Pisa (Pisa, Italy). E-mail: olenasemenog@gmail.com

Bilyk Nadiia – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Pedagogical Mastery and Inclusive Education of Poltava M. V. Ostrogradskyi Academy of Continuing Education (Poltava, Ukraine). E-mail: bilyk@pano.pl.ua

Demianko Nataliia – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor, Head of the Hryhoriy Levchenko Department of Music of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University (Poltava, Ukraine). E-mail: natadem2205@ukr.net

Diachenko-Bohun Maryna – Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Head of the Department of Botany, Ecology and Teaching Methods of Biology of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University (Poltava, Ukraine). E-mail: ecos.poltava2015@gmail.com

Filipchuk Heorhiy – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Full Member (Academician) of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine). E-mail: georg.filipchuk@gmail.com

Filipchuk Nataliia – Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Leading Researcher at the Department of Content and Technologies of Pedagogical Education of the Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine). E-mail: nataliafilipchuk706@gmail.com

Irkliienko Viktoriia – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor at the Hryhoriy Levchenko Department of Music of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University (Poltava, Ukraine). E-mail: irklienkovs@gsuite.pnpu.edu.ua

Khomych Lidiia – Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Deputy Director for Scientific Work of Ivan Zyazyun Institute of Pedagogical and Adult Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine). E-mail: ukrlida@ukr.net

Koloskova Zhanna – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Art Education of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University (Kropyvnytskyi, Ukraine). E-mail: zhkoloskova@ukr.net

Lavrysh Iryna – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Director of the House of Culture in Desnianskyi District (Kyiv, Ukraine).
E-mail: Lavrishirina@gmail.com

Lobach Olena – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor, Executive Secretary of the Collection of scientific papers “Aesthetics and ethics of pedagogical action” (Poltava, Ukraine).
E-mail: lobacholena58@gmail.com

Lotsman Ruslana – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor, Doctoral Student of M. P. Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine). E-mail: rusyalotsman@ukr.net

Marzec Helena – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor at the Department of Pedagogy, Faculty of Psychology and Pedagogy, University of Humanities and Economics in Lodz University address (Lodz, Poland). E-mail: helenamarzec@poczta.onet.pl

Matulchyk Julius – Doctor of Philosophy, Associate Professor, Professor at the Department of Pedagogy and Andragogy of the Faculty of Philosophy, Comenius University in Bratislava (Bratislava, Slovakia).
E-mail: julius.matulcik@uniba.sk

Medvid Tatiana – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Methods of Music Education and Conducting of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine). E-mail: muzvyh@gmail.com

Paziura Nataliia – Doctor of Pedagogical Sciences, Full professor, Head at the Department of Aviation English at the National Aviation University (Kyiv, Ukraine). E-mail: aamm@nau.edu.ua

Rahulina Marharyta – Graduate Student of the Department of Preschool Education, Assistant at the Hryhoriy Levchenko Department of Music of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University (Poltava, Ukraine). E-mail: magragulina@gmail.com

Semenoh Olena – Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Head at the Department of the Ukrainian Language and Literature of Sumy A. S. Makarenko State Pedagogical University (Sumy, Ukraine).
E-mail: olenasemenog@gmail.com

Shpak Olha – Postgraduate Student, Lecturer at the Department of Graphic Design in Mykhailo Boychuk Kyiv State Institute of Decorative and Applied Art and Design (Kyiv, Ukraine). E-mail: shpak.olga.art@gmail.com

Solomakha Svitlana – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Senior Researcher, Senior Researcher at the Department of Content and Technologies of Pedagogical Education of the Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical Education and Adult Education of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine). E-mail: solomaha_sv@ukr.net

Sotska Halyna – Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Deputy Director for Scientific and Experimental Work of the Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical Education and Adult Education of the National Academy of Sciences of Ukraine, Head of the UNESCO Chair “Continuous Vocational Education of the 21st Century” (Kyiv, Ukraine).
E-mail: galasotska@ukr.net

Stokowska-Zagdan Elizabeth – Doctor of Humanitarian Sciences, Full Professor, Rector of Stefan Batory State University (Skierniewice, Poland).
E-mail: estokowska@ansb.pl

Styrkina Yuliia – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor at the Department of Primary Education of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Member of the Writers’ Union of Ukraine.
E-mail: styrkinayus@gsuite.pnpu.edu.ua

Sulaieva Nataliia – Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Dean of the Faculty of Pedagogical and Art Education of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Honored Artist of Ukraine (Poltava, Ukraine).
E-mail: sulaevanv@gsuite.pnpu.edu.ua

Yanytska-Panek Tereza – Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Senior Lecturer at the State University of Stefan Batory (Skierniewice, Poland). E-mail: tejtpe1@tlen.pl

Наукове видання

**ЕСТЕТИКА І ЕТИКА
ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЇ**

Збірник наукових праць

Випуск 27

Головний редактор – *М. П. Вовк*
Науковий і літературний редактор – *Г. І. Сотська*
Літературний редактор іноземних текстів – *О. М. Палеха*
Відповідальний секретар – *О. О. Лобач*
Коректор – *О. О. Лобач*
Художньо-технічний редактор – *Ю. В. Грищенко*
Комп'ютерна верстка – *С. В. Ходаківська*

Адреса редакції:

04060, м. Київ, вул. Максима Берлінського, 9,
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна
НАПН України,
відділ змісту і технологій педагогічної освіти
e-mail: *vpee2011@ukr.net*

Довідки за телефонами:

(066) 940-93-84 (Лобач Олена Олександрівна)
(067) 258-02-96 (Вовк Мирослава Петрівна)

*Редакційна колегія зберігає за собою право на редагування і скорочення статей.
Думки авторів не завжди збігаються з точкою зору редакції. Автори несуть
повну відповідальність за опублікований матеріал
(за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв
та інших відомостей).*

Підписано до друку 15.06.2023 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman
Папір офсетний. Друк офсетний
Ум.-друк. арк. 15,58. Обл.-вид. арк. 15,06.
Наклад 100 прим. Зам. № 1523.

Виготовлювач ТОВ «Талком»
93115, м. Київ, вул. Львівська, 23, тел./факс (044) 424-40-69, 424-56-26
E-mail: *ukraina.vdk@email.ua*
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4538 від 17.05.2013

Scientific edition
**AESTHETICS AND ETHICS
OF PEDAGOGICAL ACTION**

Collection of scientific papers

Issue 27

Editor-in-chief – *M. P. Vovk*
Scientific and Literary editor – *H. I. Sotska*
Literary editor of foreign texts – *O. M. Palekha*
Executive secretary – *O. O. Lobach*
Corrector – *O. O. Lobach*
Artistic and technical editor – *Yu. V. Hryshchenko*
Computer layout – *S. V. Khodakivska*

Editorial office address:

04060, Kyiv city, 9, Maksyma Berlynskogo St.,
Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education
of NAPS of Ukraine,
Department of content and technologies of pedagogical education

e-mail: vpee2011@ukr.net

Information by phone:

(066) 940-93-84 (*Lobach Olena Oleksandrivna*)

(067) 258-02-96 (*Vovk Myroslava Petrivna*)

Editorial board reserves the right to edit and reduce articles. The views of the authors do not always coincide with the editorial board's ones. Authors are fully responsible for published materials

(for the accuracy of facts, quotations, proper names, geographical names and other information).

Підписано до друку 15.06.2023 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman
Папір офсетний. Друк офсетний
Ум.-друк. арк. 15,58. Обл.-вид. арк. 15,06.
Наклад 100 прим. Зам. № 1523.

Виготовлювач ТОВ «Галком»
93115, м. Київ, вул. Львівська, 23, тел./факс (044) 424-40-69, 424-56-26
E-mail: ukraina.vdk@email.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4538 від 17.05.2013